
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 116

(ЧАСТИНА I)

ISSN 2308-6912

2 308691 200005 >

КИЇВ – 2013

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 116. Частина I (у двох частинах).

К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Інститут міжнародних відносин, 2013. – 218 с.

У збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права, міжнародних економічних відносин та міжнародної інформації.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія:

Копійка В. В. доктор політичних наук, професор (головний редактор)
Дорошко М. С. доктор історичних наук, професор (заст. головного редактора)
Вергун В. А. доктор економічних наук, професор
Дайнеко В. В. кандидат філологічних наук, професор
Денисов В. Н. доктор юридичних наук, професор
Довгерт А. С. доктор юридичних наук, професор, член-кор. АПрН України
Кисіль В. І. доктор юридичних наук, професор
Коппель О. А. доктор історичних наук, професор
Крижанівський В. П. доктор історичних наук, професор
Крушинський В. Ю. ... доктор політичних наук, професор
Макаренко Є. А. доктор політичних наук, професор
Манжола В. А. доктор історичних наук, професор
Матвієнко В. М. доктор історичних наук, професор
Муравйов В. І. доктор юридичних наук, професор
Пахомов Ю. М. доктор економічних наук, професор, академік НАН України
Перепелиця Г. М. доктор політичних наук, професор
Пирожков С. І. доктор економічних наук, професор, академік НАН України
Пузанов І. І. доктор економічних наук, професор
Рижков М. М. доктор політичних наук, професор
Рогач О. І. доктор економічних наук, професор
Скороход Ю. С. доктор політичних наук, професор
Філіпенко А. С. доктор економічних наук, професор
Фурса С. Я. доктор юридичних наук, професор
Шемшученко Ю. С. ... доктор юридичних наук, професор, академік НАН України
Циганов С. А. доктор економічних наук, професор
Шнирков О. І. доктор економічних наук, професор
Відповідальний редактор: **Макєєнко Л. Ф.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 483-11-25.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327(477+(470+571)

Дорошко М. С.* Параніч О. П.**

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ І РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

На підставі аналізу концепцій зовнішньої політики, безпеки і національної оборони України і Російської Федерації автори визначають національні інтереси двох країн у військово-політичній сфері.

Ключові слова: міждержавні відносини, національний інтерес, зовнішня політика, національна безпека, військово-політична сфера, Україна, Російська Федерація.

On the basis of the analysis of the concepts of foreign policy, national security and defense of Ukraine and the Russian Federation the authors define national interests of the two countries in the military and political spheres.

Key words: interstate relations, national interest, foreign policy, national security, military and political sphere, Ukraine, the Russian Federation.

Проанализировав концепции внешней политики, безопасности и национальной обороны Украины и Российской Федерации, авторы определяют национальные интересы двух стран в военно-политической сфере.

Ключевые слова: межгосударственные отношения, национальный интерес, внешняя политика, национальная безопасность, Украина, Российская Федерация.

Характер і рівень відносин між державами залежить від багатьох чинників, серед яких важливе місце посідає військово-політичний. Він покликаний забезпечити національні інтереси і безпеку держави шляхом взаємин з військовими інституціями інших держав, участі в міжнародних і регіональних воєнно-політичних і безпекових організаціях, миротворчих операціях, навчаннях тощо.

Практична площина українсько-російських міждержавних відносин у військово-політичній сфері, що є визначальною у всьому комплексі взаємодії двох держав, досліджується вітчизняними і зарубіжними науковцями і аналітиками. Щодо аналізу концептуальних засад, покладених в основу практичної політики і які значною мірою визначають характер відносин двох країн у військово-політичній сфері, то цьому аспекту, на нашу думку, слід приділити більшу увагу, з'ясувавши ступінь впливу офіційних документів двох держав у військово-політичній сфері на загальний стан українсько-російського співробітництва.

* доктор історичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

** здобувач кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

В українському науковому і експертному середовищі превалює теза про неможливість рівноправних і партнерських відносин з Росією через її імперські амбіції й бажання будь-що повернути до сфери свого безпосереднього впливу Україну [6 – 8; 13; 14]. Російський науковий дискурс зазвичай обмежений рамками підходу, в основі якого – ідея про неминуче повернення України в орбіту російського впливу через спільність історичного минулого та потребу об'єднати зусилля для протидії впливу Заходу [9; 11; 15; 23]. При цьому за рамками контексту і українські, й російські дослідники часто-густо залишають таку категорію як національний інтерес, що є визначальним при формуванні стратегічних пріоритетів зовнішньої, безпекової і оборонної політики держави. І якщо українські науковці в агресивній, часто недружній поведінці російської влади щодо України вже навчилися вбачати суто прагматичний національний інтерес Росії, то їх російські колеги все ще перебувають у полоні уявлень про неможливість для України мати відмінні від Росії національні й державні пріоритети.

Суть російської політики щодо України свого часу влучно схарактеризував видатний російський і український вчений В. Вернадський у статті про ставлення царської держави та російського суспільства до «українського питання» – вона видається на диво актуальною й сьогодні і може сприйматися як критика сучасної російської політики щодо України [2]. У статті, написаній 1915 р., але тоді не опублікованій, Вернадський подає огляд історії українсько-російських взаємин з часів Переяславської ради 1654 р. до початку Першої світової війни. Лейтмотив його роздумів – те, що російська держава та російська громадськість послідовно і неухильно намагалися мінімізувати і поступово звести нанівець українську національну свідомість як таку. 1988 р., коли Україна була однією з республік СРСР, цей текст викликав справжню сенсацію, але й попри 22-літній період незалежності України роздуми видатного вченого не втратили актуальності, позаяк в російських політичних колах і науковому середовищі й донині превалює думка про українську незалежність як про тимчасове явище.

Про це свідчать не лише численні геополітичні теорії і культурні концепції на кшталт «руського мира» з Україною як його складовою, а й неофіційні висловлювання очільників РФ, як-от президента В. Путіна, який на початку квітня 2008 р., на саміті НАТО в Бухаресті, повідомив своєму американському колезі – президенту Дж. Бушу-молодшому, що, такої держави як Україна не існує, оскільки, мовляв, половина України – це нібито територія, яку Росія подарувала Україні, а друга частина – теж не Україна, позаяк це... Східна Європа [19]. Також окремі політичні сили в Росії час від часу ставлять під сумнів приналежність до України Криму та міста Севастополь, які є невід'ємними складовими частинами державної території України. Значною мірою цю тезу підживлює пролонгація до 2042 р. перебування в Севастополі на правах довгострокової оренди Чорноморського флоту Росії. Усе це неминуче впливає на весь спектр взаємин України і Росії, передусім у військово-політичній сфері.

Задеклароване у Великому українсько-російському договорі 1997 р. стратегічне партнерство двох країн неодноразово ставилось під сумнів обома сторонами, тож для отримання відповіді на питання про можливість взаємовигідної взаємодії України і Російської Федерації у військово-політичній площині, слід звернути увагу на два аспекти – з'ясувати теоретичні підходи до визначення категорії «національний інтерес» і визначити національні інтереси двох держав на підставі аналізу офіційних документів у сфері зовнішньої політики, безпеки і оборони.

Поняття «національна безпека» вперше офіційно зафіксоване в документах ООН у 1946 р., хоча в літературі зустрічалося й раніше. При цьому акцент переважно робився на

зовнішньополітичному аспекті – зовнішній загрозі державі. Згодом стало зрозуміло, що дестабілізація політичних систем можлива зсередини і зумовлюється внутрішнім конфліктогенним потенціалом, специфікою національної і соціальної структури того чи іншого суспільства. Виходячи з цього, пріоритетним завданням зовнішньополітичної діяльності кожної країни є забезпечення її внутрішньої безпеки, направленої на виживання населення і створення для нього стабільних, оптимальних умов для саморозвитку. Для гарантування національної безпеки передусім слід чітко визначити масштаби внутрішніх і зовнішніх загроз.

Сучасне розуміння безпеки виключає статичний підхід. Мова йде про широкий погляд на безпеку, що охоплює не тільки військові, а й економічні та політичні чинники, проблеми демократизації та стабільності окремих держав і груп держав, формування дружніх міжнародних відносин. Йдеться також про колективну спроможність протистояти новим загрозам безпеці, зокрема поширенню зброї масового знищення, міжнародному тероризмові, організованій злочинності, нелегальній міграції, масштабним екологічним лихам. У комплексі взаємозалежних складових безпеки усе більшу роль відіграє економічна безпека, яка в ядерному світі стала стрижнем міжнародної і національної безпеки. Виник феномен глобальних фінансових і економічних систем, у яких навіть найбільші країни виявилися нездатними вести «замкнутий спосіб життя». На зміну «гарячим» і «холодним» війнам прийшли війни торговельні та митні. Щоб ефективно протистояти новим викликам влада держави має визначитись, які цінності вона обстоює і в чому полягає головний національний інтерес.

Свого часу батько «політичного реалізму» Г. Моргентау стверджував, що «відправною точкою політики будь-якої держави має бути концепція національних інтересів, визначена в термінах сили» [5]. Задовго до нього визначальну роль інтересів у формуванні поведінки і дій людини, соціальної групи чи держави відзначали багато видатних мислителів минулого – від мислителів Стародавньої Греції до М. Вебера. А англієць лорд Палмерстон висловив відому сентенцію: «В Англії немає вічних друзів чи ворогів, в Англії є вічні інтереси» [5].

Концепція «інтересів» («національних інтересів») сьогодні відіграє базову роль у формуванні й імплементації зовнішньої політики будь-якої держави та в системі міжнародних відносин. Існує проте низка фундаментальних проблем, які певною мірою обмежують практичне використання цієї концепції. Перша з них пов'язана з труднощами операціоналізації концепції національних інтересів. Широкі розбіжності існують навіть у підходах до визначення самого поняття «національний інтерес». Нині найпоширенішими є такі:

- національний інтерес відбиває реальний комплекс цільових настанов держави, який вона намагається реалізувати у своїй зовнішній та внутрішній політиці;
- національний інтерес – це похідна аспіраційних і оперативних потреб суспільства та пов'язаних з ними ціннісних систем;
- національний інтерес – це інтегрований показник (рівнодіючий вектор) життєво важливих інтересів і потреб людини, держави і суспільства в цілому, який формується в процесі конфронтації потреб з об'єктивними можливостями їх задоволення [5].

Г. Моргентау поділяє національні інтереси на необхідні (постійні) і другорядні (змінні), М. Каплан виділяє об'єктивні і суб'єктивні національні інтереси, П. Асснер наголошує на внутрішніх і зовнішніх компонентах національного інтересу, Ю. Кукулка пропонує свою типологію (екзистенціональні і функціональні), а В. Удалов виділяє інтереси співпадаючі і взаємовиключні, дійсні та уявні [5]. Більшість представників політичної науки, не заперечуючи загалом об'єктивний характер національного інтересу, наголошу-

ють на тому, що будь-яким його оцінкам притаманний суб'єктивний характер. Це викликає значну розбіжність підходів і думок при спробах його визначення, зумовлює волюнтаристський характер процедур його операціоналізації і ускладнює його використання в практичній політиці.

Інша проблема, невирішеність якої призвела до певної дискредитації самої концепції національних інтересів, пов'язана з хронічним бажанням політичних лідерів і правлячих еліт більшості країн презентувати власні корпоративні як «життєво важливі інтереси» нації або навіть «усього світу». У зв'язку з цим можна нагадати про широковідомий політичний конфуз президента США Дж. Картера, який проголосив увесь світ сферою «життєво важливих інтересів США», або ж про указ президента Росії Б. Єльцина від 14 вересня 1995 р. «Стратегічний курс Росії стосовно країн-учасниць СНД», згідно з яким увесь пострадянський простір проголошується «насамперед зоною інтересів Росії».

Особливого значення в сучасних умовах набуває аналіз і вивчення так званих «вічних» цінностей, які виникають з найзагальніших культурологічних і етнічних уявлень про добро і зло, щастя і благоденство, суспільний обов'язок і призначення людини тощо. Залишаючись відносно незмінними, вони є своєрідними інваріантами соціокультурного розвитку і часто беруться за основу для аналізу, об'єктивізації національних інтересів, формування альтернатив і стратегій суспільного розвитку. Таким чином, операціоналізація засадничих національних інтересів може бути здійснена шляхом їх виведення з базових цінностей суспільства (в тому числі «вічних цінностей»), а також ряду параметрів внутрішнього (політична та екологічна система, соціокультурні особливості) і зовнішнього (міжнародні оточення, союзи, загрози та ін.) середовища. З вищезазначеного випливає, що національні інтереси – це визначальні потреби суспільства (держави), які співвідносяться з його (її) базовими цінностями і виражаються у загальноприйнятому ідеальному або нормативному комплексі цілей.

Базовим завданням політика є переведення (трансляція) цінностей і співвіднесених з ними національних інтересів у конкретні цілі внутрішньої та зовнішньої політики, які були б доступними і зрозумілими кожному і якими б було легко оперувати. Отже, визначення національних інтересів (навіть коли це визначення неповне і дещо абстрактне) – є дуже важливим і необхідним елементом формування зовнішньої і внутрішньої політики. У свою чергу цілі витікають з розгляду національних інтересів у контексті конкретної ситуації, конкретного стану зовнішніх і внутрішніх факторів.

Найчастіше виділяють цілі двох типів – довгострокові, ідеальні (goals), які ще інколи називають стратегічними, і короткострокові, конкретні (objectives), які називають оперативними. Перша група – це ідеальний, найкращий з можливих станів системи, має здебільшого невизначений часовий інтервал і не завжди легко піддається операціоналізації. А друга – описує конкретний, досяжний у найближчому майбутньому стан системи. Ця група цілей легко операціоналізується і складає основу коротко- та середньострокового стратегічного планування.

Між першою і другою групами цілей існує здебільшого перманентний конфлікт. Короткострокові цілі можуть суперечити довгостроковим, і навпаки. Саме тому будь-яке політичне рішення – завжди компроміс, і завдання політика – узгодити бажаність можливого з можливістю бажаного. Інакше кажучи, держава ніколи не досягає всіх цілей і не втілює в життя всі національні інтереси й цінності – це неможливо. Це одна з причин, чому політику можна розглядати як сукупність дій по досягненню максимуму можливого в конкретній політичній ситуації або досягнення максимуму можливого з усього спектру бажаного. Заради цього політику дуже часто доводиться жертвувати одними цілями й ін-

тересами заради досягнення інших, більш важливих. А для цього необхідні чіткі пріоритети, тобто чітка ієрархія національних інтересів, цілей за їхньою важливістю і пріоритетністю. Ці пріоритети надалі стають основою розробки відповідних стратегій різного рівня.

Початок ХХІ ст. не став, усупереч багатьом аналітичним прогнозам, початком нового періоду визначеності й остаточного оформлення нової системи міжнародних відносин та її стабілізації. Натомість сучасний світ сповнений нових, неочікуваних протиріч, загроз і викликів, адекватні відповіді на які далеко не завжди відомі державам та іншим міжнародним акторам. Сьогодні докорінно переоцінюються форми міжнародної співпраці й міжнародних конфліктів, принципи взаємодії держав, діяльності міжнародних організацій та систем колективної безпеки.

Після 11 вересня 2001 р. міжнародний тероризм став символом сучасних загроз і революційних змін у понятті національних інтересів держави, зокрема у сфері зміцнення безпеки, а також попередженням про неготовність країн до ефективної протидії таким новим загрозам. Поряд із ними в сучасному світі діють й інші магістральні тенденції: зростання взаємозалежності, процеси глобалізації й інтеграції дедалі більшою мірою перетворюють світову політику на багатосторонню «гру з позитивною сумою», але правила такої гри довгий час були невідомими. Логіка протистояння «холодної війни» змінюється, проте напрямок таких змін залишається невизначеним.

Система сучасних міжнародних відносин продовжує перебувати в стані трансформації: структура залишається нестійкою, елементи різноманітними, зв'язки – різноспрямованими. Змінюється роль і значення державного суверенітету, взаємопроникнення різних проблемних сфер зрівнює, так би мовити, в правах і значимості дипломатичну, військово-політичну, економічну, соціальну, інформаційну й інші складові міжнародних відносин, закріпивши різноманіття пов'язаних між собою функціональних підсистем постбіполярного світоустрою. Така дифузія є новим і унікальним явищем.

Усе це неминує призводити до зміни параметрів безпекової політики. Проблеми формування системи загальноєвропейської безпеки, боротьби з асиметричними загрозами, діяльності міжнародних режимів (у т.ч. нерозповсюдження ядерної зброї), розширення ЄС і НАТО, впливу інтеграційних процесів тощо, – усе це складає порядок денний безпекової політики й потребує ґрунтового наукового аналізу.

Кожна держава прагне гарантувати національну безпеку за допомогою додаткового інструментарію, покладеного в основу власної безпекової стратегії. Росія вбачає зміцнення своїх позицій у світі в реінтеграції пострадянського простору, Україна, що певний час схилялась до інтеграції до євроатлантичних структур, нині має намір забезпечити свою безпеку за допомогою декларування позаблокового статусу. Ці пріоритети визначені в офіційних державних документах – концепціях, стратегіях, доктринах. Саме вони є основою для вироблення та практичної реалізації зовнішньополітичного курсу, політики національної безпеки та оборони Російської Федерації і України.

Основні пріоритети Російської Федерації у сфері зовнішньої політики, національної безпеки та оборони визначені в Концепції зовнішньої політики Російської Федерації від 12 лютого 2013 р. [10], «Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року» від 12 травня 2009 р. [22], Воєнній доктрині Російської Федерації від 5 лютого 2010 р. [4]. Ці документи є визначальними для з'ясування національних інтересів і основних засад зовнішньої політики Росії.

В Концепції зовнішньої політики зазначено, що головні зусилля Росії на міжнародній арені будуть спрямовані на досягнення наступних основних цілей: забезпечення надій-

ної безпеки країни, збереження і зміцнення її суверенітету і територіальної цілісності, авторитетних позицій у світовому співтоваристві, що відповідають інтересам Російської Федерації як великої держави й одного з впливових центрів сучасного світу і, які необхідні для зростання її політичного, економічного, інтелектуального і духовного потенціалу; впливу на загальносвітові процеси задля формування стабільного, справедливого і демократичного світового порядку, заснованого на загальновизнаних нормах міжнародного права, включно із завданнями і принципами Статуту ООН, на рівноправних і партнерських відносинах між державами; створення сприятливих зовнішніх умов для поступального розвитку Росії, розвитку її економіки, підвищення рівня життя населення, успішного проведення демократичних перетворень, зміцнення основ конституційного ладу, дотримання прав і свобод людини; формування поясу добросусідства по периметру російських кордонів, сприяння ліквідації наявних і недопущення виникнення потенційних осередків напруженості і конфліктів у прилеглих до Російської Федерації регіонах; пошук злагоди і спільних інтересів із зарубіжними країнами і міждержавними об'єднаннями у процесі вирішення завдань, зумовлених національними пріоритетами Росії, будівництво на цій основі системи партнерських і союзницьких відносин, що поліпшують умови і параметри міжнародної взаємодії; сприяння позитивному сприйняттю Російської Федерації у світі, популяризації російської мови і культури народів Росії в іноземних державах [10].

У Концепції зазначено, що з'явилися нові виклики і загрози національним інтересам Росії. Зокрема йдеться про посилення тенденції до створення однополярної структури світу при економічному і силовому домінуванні США; при вирішенні принципових питань міжнародної безпеки ставка робиться на західні інститути і форуми обмеженого складу, на ослаблення ролі Ради Безпеки ООН. Стратегія односторонніх дій може дестабілізувати міжнародну обстановку, спровокувати напруженість і гонку озброєнь, збільшити міждержавні суперечності, національну й релігійну ворожнечу. Використання силових методів в обхід діючих міжнародно-правових механізмів, – зазначається в документі, – неспроможне усунути глибинні соціально-економічні, міжетнічні й інші суперечності, що лежать в основі конфліктів, і лише підриває основи правопорядку [10].

Наголос в Концепції зроблено на тому, що Росія домагається формування багатополлярної системи міжнародних відносин, яка реально відбиває багатогранність сучасного світу з розмаїттям його інтересів. Інтереси Росії безпосередньо пов'язані й з іншими тенденціями, серед яких: розвиток регіональної і субрегіональної інтеграції в Європі, Азійсько-тихоокеанському регіоні, Африці і Латинській Америці; військово-політичне суперництво регіональних держав, зростання сепаратизму, етнонаціонального і релігійного екстремізму. Інтеграційні процеси, зокрема в Євроатлантичному регіоні, згідно з Концепцією, найчастіше носять вибірково-обмежувальний характер. Спроби принизити роль суверенної держави, як основного елемента міжнародних відносин створюють загрозу довільного втручання у внутрішні справи. Росія, оцінюючи роль НАТО, виходить з важливості поступального розвитку взаємодії у форматі Ради Росія-НАТО на користь забезпечення передбачуваності та стабільності в Євроатлантичному регіоні, максимального використання потенціалу політичного діалогу та практичної співпраці у вирішенні питань, що стосуються реагування на загальні загрози, – тероризм, поширення зброї масового знищення, регіональні кризи, наркоторгівлю, природні та техногенні катастрофи. Водночас, у документі зазначено, що Росія будуватиме відносини з НАТО з урахуванням готовності Альянсу до рівноправного партнерства, неухильного дотримання принципів і норм міжнародного права, виконання усіма його членами взятого на себе в рамках Ради Росія-НАТО зобов'язання не забезпечувати свою безпеку за рахунок безпеки Російської Федерації, а також зобов'язань щодо військової стриманості [10].

Особливістю чинної редакції Концепції є чітке визначення інтеграції на терені СНД головним пріоритетом зовнішньої політики Росії. У документі велику увагу приділено СНД, Митному союзу, ЄврАзЕС, майбутньому Євразійському економічному союзу, Союзній державі Росії і Білорусі. Особливий акцент в новій редакції Концепції зроблено на необхідності ширшого залучення до «поглиблених інтеграційних процесів» на пострадянському просторі України. З цією метою Росія має намір «вибудовувати відносини з Україною як пріоритетним партнером в СНД» [10].

Своєрідним продовженням Концепції зовнішньої політики РФ стала Концепція національної безпеки Російської Федерації 2000 р., покладена в основу «Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року» від 19 травня 2009 р. [22]. У цих документах практично відтворено конфронтаційну модель геостратегічного мислення, позаяк головною метою зовнішньої політики Росії визначено повернення Росії статусу великої держави, неминучим наслідком чого стає протидія реалізації цього завдання з боку провідних акторів світової політики, які не бажають поширення і поглиблення російських впливів в інших країнах та регіонах світу.

З огляду на це можна констатувати, що Росія прагне до відродження статусу великої держави переважно за рахунок застосування жорстко-силової політики, що історично їй було притаманне як централізованій державі. При цьому політика інших країн світу у Концепції національної безпеки однозначно трактується як активізація зусиль ряду держав з метою послабити позиції Росії та ігнорувати її інтереси у вирішенні важливих міжнародних питань.

Як і раніше, головним чинником забезпечення воєнної безпеки є ядерне стримування, задля чого Росія «здійснить усі необхідні зусилля», спрямовані на «підтримання паритету зі Сполученими Штатами Америки в області стратегічних наступальних озброєнь в умовах розгортання ними глобальної системи протиракетної оборони і реалізації глобального блискавичного удару з використанням стратегічних носіїв в ядерному і неядерному оснащенні» [22].

В цілому Стратегія національної безпеки Російської Федерації визначає пріоритети в проведенні оборонної політики країни, в ній міститься стратегічна оцінка сучасної міжнародної ситуації, перераховуються зовнішні загрози для Росії, до числа яких відносяться зміцнення військово-політичних блоків і союзів, розширення НАТО на Схід, можливість появи біля російських кордонів іноземних військових баз та великих військових контингентів, і визначаються засоби їх попередження.

Особлива увага в Стратегії національної безпеки приділяється розвитку відносин двостороннього і багатостороннього співробітництва з державами-учасниками СНД передусім в рамках Співдружності, Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) і Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС) як «ядра економічної інтеграції» на пострадянському просторі. Цей напрям визначено пріоритетним у зовнішній політиці Росії [22].

Воєнна доктрина Російської Федерації 2010 р. містить погляд влади РФ на глобальні тенденції, що відбуваються у світі, артикулює прагнення РФ до світового лідерства та бажання на практиці реалізувати ідею так званої багатополярної системи безпеки [4]. На відміну від доктрини 2000 року в новій редакції відсутні положення про оборонний характер доктрини та послідовну прихильність Росії до миру. Нова доктрина базується на положеннях воєнної теорії та направлена на її подальший розвиток і включає основні положення попередньої Воєнної доктрини 2000 року, Концепції довготермінового соціально-економічного розвитку на період до 2020 року, Стратегії національної безпеки РФ до 2020

року, відповідних положень Концепції зовнішньої політики РФ 2008 року та Морської доктрини РФ на період до 2020 року.

Вона включає загальні положення, в яких чітко визначаються понятійні терміни (чого не було у попередніх доктринах), а саме: що таке воєнна безпека або небезпека для РФ, та присвячена формулюванням воєнної небезпеки і загрози для РФ, окреслює питання воєнної політики держави та базові положення воєнно-економічного забезпечення оборони РФ.

В доктрині 2010 р. основними зовнішніми воєнними загрозами чітко визначені: небезпека наближення НАТО до кордонів РФ, розгортання військових контингентів іноземних держав на сусідніх з РФ територіях, розгортання стратегічної системи ПРО Сполучених Штатів Америки. До основних внутрішніх воєнних небезпек віднесено: наявність або виникнення осередку та ескалації збройних конфліктів, міжнаціональної напруги на суміжній з РФ території, а також дезорганізація функціонування інформаційної інфраструктури РФ. Серед іншого, Воєнна політика РФ спрямована на зміцнення системи колективної безпеки в рамках ОДКБ, посилення взаємодії у сфері міжнародної безпеки в рамках СНД, ОБСЄ, ШОС та на розвиток відносин з ЄС та НАТО [4].

Пункт 21 Воєнної доктрини нагадує за змістом положення, добре відомої ст. 5 Договору про створення НАТО, та передбачає здійснення відповідних заходів у разі збройного нападу або застосування збройної сили проти держави – учасника Союзу держав Росії й Білорусі та у разі нападу на державу – члена ОДКБ, як агресію проти всіх держав. Тим самим, підкреслюється формування системи колективної безпеки, яка б гарантувала певні зобов'язання перед усіма державами – членами ОДКБ [4].

Також документом передбачено розвиток оборонно-промислового комплексу та науково-виробничої бази задля його функціонування, мобілізаційна підготовка економіки та органів державної влади та визначені завдання для воєнно-політичного та військово-технічного співробітництва РФ з іноземними державами. В доктрині визначено, що формування та розвиток союзницьких відносин з державами – членами ОДКБ і державами – учасниками СНД є пріоритетними напрямками воєнної політики Росії. Втім, як зазначають російські фахівці, з точки зору військової безпеки для Росії найбільш важливими з-поміж країн СНД є Казахстан, Білорусь та Україна [4].

Таким чином, аналіз російських концептуальних документів у сфері зовнішньої політики, національної безпеки і оборони показав, що зовнішньополітична стратегія Російської Федерації базується на наступних засадах: верховенства внутрішньополітичних завдань над зовнішньополітичними; прагнення до формування багатополусної системи міжнародних відносин; зміцнення консолідуючої ролі ООН і сприяння подальшому зростанню ефективності Ради Безпеки; продовження розвитку відносин із Заходом на неконфронтаційній основі за умови пріоритетності російських національних інтересів; формування європейської системи безпеки і співробітництва в Європі, в основу якої покладено ОБСЄ; інтенсивного і сталого співробітництва з ЄС; всебічного розвитку відносин з країнами СНД.

Основними документами, які визначили принципові засади зовнішньої політики України, стали Декларація про державний суверенітет України, ухвалена 16 липня 1990 р. і Акт проголошення незалежності України, прийнятий 24 серпня 1991 р. В Декларації про державний суверенітет України Верховна Рада проголосила верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в межах території України та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. В Акті про незалежність України її територія була оголошена неподільною і недоторканою, в ній мають чинність виключно Конституція і закони України.

У 1993 – червні 2010 р. зовнішньополітичне відомство України у своїй роботі керувалося постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України», в якій наголошувалось, що неодмінною умовою розбудови незалежної Української держави є її активне та повномасштабне входження до світового співтовариства [18].

Основні засади національної системи безпеки і оборони України найповніше представлені і регулюються Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. В ньому визначаються концептуальні засади формування та реалізації зовнішньої політики України у галузі безпеки, перераховуються основні загрози та шляхи їх попередження та усунення. Так, зокрема, у ст. 6 основними принципами забезпечення національної безпеки України визначені: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; пріоритет договірних (мирних) шляхів у розв'язанні конфліктів; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам; використання в інтересах України міждержавних систем і механізмів міжнародної колективної безпеки. Пріоритетами національних інтересів на військово-політичному рівні визначено: захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, неприпустимість втручання у внутрішні справи України; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу [17].

Основні положення Закону України «Про основи національної безпеки України» покладені в основу Стратегії національної безпеки України, остання редакція якої ухвалена Радою національної безпеки і оборони України 8 червня 2012 р. Згідно нової редакції Стратегії безпосередніми зовнішніми викликами національній безпеці України визначені: конфлікт у придністровському регіоні Республіки Молдова; невирішеність питання щодо розмежування лінією державного кордону акваторії Чорного і Азовського морів та Керченської протоки; відсутність демаркації державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова; наявність неврегульованих проблемних питань, пов'язаних із тимчасовим перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, недосконалість договірно-правової бази у цій сфері; недосконалість державної політики у сфері міграції, неефективність системи державного регулювання міграційних процесів [21].

Крім того, загрозою економічній безпеці в документі визначено залежність внутрішнього ринку від зовнішньоекономічної кон'юнктури, недостатня ефективність роботи щодо його захисту від несумлінної конкуренції з боку українських монополістів та імпортерів, а також щодо боротьби з контрабандою. Загрозою енергетичній безпеці визнано надмірну залежність від імпорту енергоносіїв, невирішені проблеми маршрутів їх постачання, недостатнє використання власного енергетичного потенціалу [21].

Своєрідним продовженням концепції національної безпеки України є Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України № 648 від 15 червня 2004 року, вона, зокрема, містить концептуальні підходи щодо організації структури міжнародного співробітництва України у сфері безпеки [3].

1 липня 2010 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», стаття 11 якого визначає Україну «європейською позаблоковою державою», що «прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур». Дотримання позаблокового статусу означає «неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні і розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантич-

ного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес» [16].

Головними завданнями зовнішньої політики України Закон від 1 липня 2010 р. визначає: забезпечення національних інтересів і безпеки України; забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України; використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як незалежної держави; створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації; утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин; сприяння міжнародному миру і безпеці у світі; забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі; розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку тощо [16].

Таким чином, аналіз офіційних документів України і Російської Федерації у сфері зовнішньої політики, національної безпеки і оборони показав, що стратегічні інтереси Росії в багатьох аспектах не співпадають з орієнтирами України, а в певних моментах навіть їм суперечать. Така ситуація і формує відмінність у розумінні національних інтересів обома сторонами.

Виходячи з офіційних документів Російської Федерації, можна зробити висновок, що реалізація військово-політичних цілей Росії щодо України вимагає встановлення союзницьких відносин з нею, а формат взаємин «стратегічне партнерство» розглядається як передумова для реінтеграційних процесів і утвердження проросійської зовнішньої політики України.

Таке неспівпадіння стратегічних інтересів обох країн породжує відмінне розуміння сутності партнерства, що унеможливорює вироблення спільної позиції з врегулювання проблемних питань, і з часом призводить до загострення суперечностей між сторонами, іноді з переходом до відкритої конфронтації.

Проведений вище аналіз дає нам підстави вважати, що основними точками зіткнення національних інтересів сторін можуть стати: протидія Росії розширенню НАТО на Схід; спроба приєднати Україну до військового союзу з Росією в рамках ОДКБ; збереження та посилення російської військової присутності на території України; спроба використання території, повітряного простору України та її ресурсів контингентами Збройних Сил Російської Федерації; відновлення військової могутності Росії з використанням потужності військово-промислового комплексу України.

У цьому контексті, на нашу думку, можна буде очікувати спроби Росії ізолювати Україну від європейських та євроатлантичних інтеграційних процесів, що відбиватиметься у використанні схем воєнно-політичної реінтеграції, метою якої для російської сторони є утворення спільного оборонного союзу. Потреба російської сторони в укладанні з Україною військового союзу обумовлюється тим, що вона прагне мати повноцінну оперативно-стратегічну структуру на своєму південному кордоні, яку в разі війни можна було б застосовувати в повному обсязі. Останнє ж вимагає створення умов для її мобілізаційного забезпечення, оперативного розгортання та нарощування резервів.

В цілому, інтереси Російської Федерації щодо України визначаються стратегією формування євразійського силового поля, сфери впливу Росії по периметру її кордонів через реалізацію реінтеграційних проектів на пострадянському просторі, а також безпосередню політичну, економічну, військову присутність. Україна займає одне з провідних місць у реалізації цієї стратегії. Механізмами реалізації цієї стратегії є боротьба за права російськомовного населення, проекти економічної реінтеграції через посилення присутності

російського капіталу в українській економіці й спільні економічні утворення на кшталт Митного союзу та військово-технічне співробітництво.

Список використаних джерел

1. Білоблоский М. П. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива / М. П. Білоблоский, О. С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – 626 с.
2. Вернадський В. І. Українське питання і російська громадськість / В. Вернадський // Молода гвардія. – 1988. – 12 березня.
3. Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України № 648 від 15.06.2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
4. Военная доктрина Российской Федерации. 5 февраля 2010 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kremlin.ru/ref_notes/461.
5. Гончаренко О. М. Пріоритети та засади формування інтегральної стратегії національної безпеки на перспективу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/journal/Ukr2010.htm#b4>.
6. Дмитрук Андрій. Військово-політичний чинник відносин Російської Федерації та України на початку 90-х рр. ХХ ст. / Андрій Дмитрук // Україна–Європа–світ : міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2010. – Вип.5. – Ч. 1. – С. 153-158.
7. Кульчицький С. Україна і Росія: переваги і небезпеки особливих відносин / С. Кульчицький. Роздуми історика. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 112 с.
8. Ковбик-Токар Л. Деякі аспекти військово-політичних відносин України та Росії у постбіполярний період / Л. Ковбик-Токар // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький університет, 2012. – Вип. 590-591. – С. 18-24.
9. Здравомыслов А. Украина и Россия в постсоветском пространстве / А. Здравомыслов. – М.: Наука, 1998. – 263 с.
10. Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 12 февраля 2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/e2f289bea62097f9c325787a0034c255/c32577ca0017434944257b160051bf7f!OpenDocument>.
11. Мироненко В. И. Российско-украинские отношения в 1991-2001 гг. Историографический очерк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mironenko.org/index.php?option=com_content&task=view&id=24&Itemid=40.
12. Мошес А. Конфликтный потенциал в российско-украинских отношениях. Взгляд из России. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-2/moshes.htm>.
13. Новінчук Степан. Особливості становлення і розвитку українсько-російських міждержавних взаємин у 1991-2004 рр.: політично-військовий аспект / Степан Новінчук // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Серія. Історія. – Тернопіль, 2012. – Вип. 2 (37). – С. 182-190.
14. Петровський В. Військово-політичний чинник сучасних українсько-російських відносин / В.Петровський // Учені записки. – Х., : Харківський гуманітарний інститут, 2002. – Т. 8. – С. 260-268.
15. Пивовар Е. И. Постсоветское пространство: альтернативы интеграции. Исторический очерк / Е. И. Пивовар. – СПб. : «Алетейя», 2008. – 320 с.

16. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
17. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
18. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2.07.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.
19. Путін – Бушу: «Україна – це навіть не держава!» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.proua.com/news/2008/04/07/112227.html>.
20. Путін не вважає Україну державою? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/archive/2008/04/07/113007-11.html>.
21. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» від 12.02.2007 р. зі змінами від 08.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.
22. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.
23. Усова Л. С. Политика евроатлантической интеграции Украины в контексте российско-украинских отношений (конец XX – начало XXI вв.) / Л. С. Усова // Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. ист. наук. – М., 2011. – 20 с.

УДК 327(73)

Головченко В. І.*

ПРИЙНЯТТЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ В США: ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА

В статті аналізуються особливості процесу розроблення й прийняття зовнішньополітичних рішень у Сполучених Штатах Америки; з'ясовано стан наукового висвітлення даної проблематики в американській та світовій політичній науці; досліджено механізм реалізації теоретичних положень у практиці зовнішньополітичної служби США.

Ключові слова: еліта, зовнішньополітична стратегія, міжнародні відносини, «мозкові центри».

The article spotlights the peculiarities of foreign policy decision-making in the United States of America; makes clear the situation with the state of research in the given area in the American and world political science; considers mechanism of theoretic thesis realization in the US foreign policy practice.

Key words: elite, foreign policy strategy, international relations, «think tanks».

В статье анализируются особенности разработки и принятия внешнеполитических решений в США; выяснено состояние научного освещения данной проблематики в американской и мировой политической науке; рассмотрен механизм реализации теоретических постулатов в практике внешнеполитической службы США.

Ключевые слова: элита, внешнеполитическая стратегия, международные отношения, «мозговые центры».

Після більш, ніж двох десятиліть існування незалежної Української держави проблема вироблення та реалізації зовнішньополітичної стратегії залишається вузьким місцем вітчизняної політичної науки. Її розв'язання вимагає ґрунтовного аналізу теоретичних концепцій у зазначеній галузі державного врядування та критичного вивчення наявного закордонного досвіду. Особливо корисним, на думку автора, було б вивчення міжнародно-політичного досвіду США, що за достатньо короткий для міжнародного актора часовий термін встигли вийти на арену світової політики, відстояти незалежність і утвердитися в якості домінуючого центру сили. Причому всі ці процеси відбувалися на основі врахування правлячою елітою й відстоювання нею національних інтересів держави, які й сьогодні є головним чинником при кожному зовнішньополітичному кроці США.

Проблема прийняття зовнішньополітичних рішень постала в центрі уваги науковців з кінця 1950-х років, надто активно її розробленням займалися представники модерністської течії теорії міжнародних відносин, що намагалися застосовувати в аналізі теоретичні та методичні підходи соціально-гуманітарних наук. Оскільки політика, в тому числі

* доктор політичних наук, професор, старший науковий співробітник науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

й міжнародна, здійснюється окремими особистостями, в політичній психології сформувалося кілька підходів до вивчення процесу прийняття зовнішньополітичних рішень.

Серед науковців, що займалися даною проблематикою, слід окремо підкреслити напруження американського політолога-біхевіориста Г. Лассуела (прагнув через виявлення основних рис особистості політичних лідерів пояснити їхню поведінку, причини того, чому приймається те чи інше рішення з питань внутрішньої й зовнішньої політики); А. Джорджа та О. Холсті (акцентували увагу на особистісних якостях політичних лідерів, передусім президентів, і на умовах, за яких ці риси впливають на процес прийняття зовнішньополітичних рішень; виробили та обґрунтували поняття операціонального коду).

На окрему увагу заслуговує Дж. Розенау, який в процесі прийняття зовнішньополітичного рішення вперше виокремив три фази у відповідності до традицій біхевіористської формули «стимул – рішення». Перша фаза пов'язана з реакцією лідера на зовнішньополітичні виклики та з появою у нього стимулу до впливу на міжнародну ситуацію. Друга фаза – реалізація рішення; третя – зворотна реакція об'єктів, що зазнали впливу на попередній фазі. Третя фаза, на думку Дж. Розенау, доводить наявність зворотних зв'язків при прийнятті та втіленні зовнішньополітичних рішень [1, с. 12-24].

Безперечно, зовнішньополітичні рішення завжди ухвалювалися певними людьми, тому багато що залежить від особистісних якостей політика та його переконань. Основою класифікації політичних лідерів, за С. Уолкером, стали мотивування, якими керуються ці лідери при виробленні рішень в умовах міжнародних криз: потреба у владі, потреба в досягненні мети, потреба у схваленні. Співвідношення цих потреб і визначає тип зовнішньополітичних переконань та варіанти політичної поведінки в умовах міжнародної кризи.

Американські політичні психологи І. Джейніс та Л. Манн виокремили п'ять стратегій прийняття зовнішньополітичних рішень.

Перша – стратегія задоволеності полягає в тому, що політичний лідер у процесі прийняття зовнішньополітичного рішення зупиняється на першому ж варіанті, який вважає досить прийнятним, не намагаючись отримати додаткову інформацію чи роздивитися альтернативні варіанти. Для нього достатньо того, що ситуація трохи покращиться, й будь-яким чином.

Друга – стратегія елімінації за параметрами означає спочатку виключення в процесі прийняття рішення тих параметрів, які первісно не задовольняють самого політичного лідера. Для стратегії нарощування характерною є відсутність заздалегідь чітко визначеної мети. Поштовхом до прийняття зовнішньополітичних рішень в такій ситуації стає погіршення міжнародної ситуації. Тому, тільки-но ситуація покращується, зникає сама мотивація подальшого прийняття та реалізації зовнішньополітичних рішень.

Четверта – стратегія оптимізації означає збільшення кількості альтернатив, що розглядаються, причому політичний лідер прагне максимально змінити міжнародну ситуацію у відповідності зі своїми поглядами.

Стосовно ж п'ятої стратегії, то замість класичної стратегії змішаного сканування А. Етционі, І. Джейніс та Л. Манн запропонували власну стратегію прийняття зовнішньополітичних рішень. Вона містить сім основних етапів. На першому відповідальний політичний лідер, який уповноважений ухвалити дане рішення, розглядає всі можливі альтернативні дії; на другому – аналізуються всі завдання, що необхідно досягти; третій етап відводиться для аналізу позитивних та негативних наслідків будь-якого із запропонованих рішень; на четвертому – відбувається пошук і систематизація більш повної та точної інформації для оцінки можливих ініціатив; на п'ятому етапі ґрунтовно аналізу-

ється нова інформація з урахуванням думок експертів, навіть якщо вони суперечать тій стратегії, що на попередніх етапах була визначена найкращою за даних обставин. На шостому етапі політичний лідер знову повертається до вивчення позитивних та негативних наслідків альтернативних рішень, в тому числі й тих, які були відкинуті на попередніх етапах. На завершальному – сьомому етапі розробляються деталі реалізації обраного варіанту стратегії, з урахуванням запасних варіантів на випадок виникнення непередбачених обставин [4, р. 84-86].

Виключення (чи ігнорування) одного з етапів може призвести до великих помилок у процесі прийняття зовнішньополітичного рішення, або й навіть до неможливості вироблення реальної стратегії поведінки держави на міжнародній арені.

Дещо іншу класифікацію запропонував Г. Лассуел, який виокремив теж сім етапів прийняття зовнішньополітичних рішень. Перший етап, на його думку, полягає в отриманні інформації; під час другого відбувається вироблення рекомендацій на основі аналізу отриманої інформації; третя стадія присвячена формулюванню визначених кроків, що мають бути реалізовані на наступній – четвертій стадії; п'ятою стадією є реалізація прийнятого рішення на практиці; шоста – присвячена проведенню оцінки наслідків реалізованих дій; сьомий етап підсумовує наслідки проведених заходів і може стати вихідним пунктом для ухвалення нових зовнішньополітичних рішень, початком нового циклу.

Якщо перейти від теоретичних аспектів до більш практичних досліджень, то слід зауважити наступне. В американській політичній психології було проведено низку досліджень особливостей прийняття зовнішньополітичних рішень окремими президентами США. Наприклад, оцінюючи особистість Дж. Картера, науковці підкреслювали його високий інтелект, гарну пам'ять, працездатність. Водночас при ухваленні зовнішньополітичних рішень він припускався великих помилок і не повністю при цьому враховував національні інтереси Сполучених Штатів. Перебуваючи на посаді президента, Д. Картер мав високу самооцінку та впевненість у своїх переконаннях, а це, в свою чергу, призвело до виникнення в нього низки хибних переконань у сфері зовнішньої політики.

При вступі цього політика на посаду низка спеціалістів зробила прогнози, що його особисті якості можуть призвести до великих проблем для США на міжнародній арені. Дійсно, останній період президентства Дж. Картера було позначено кризою з американськими заручниками в Тегерані та відновленням глобальної конфронтації з Радянським Союзом.

Зовсім іншим був Р. Рейган, що з приходом у Білий дім не мав феноменальної працездатності попередника й майже не орієнтувався у міжнародній політиці та наголошував журналістам, що, крім Біблії, не причитав жодної книги. Незважаючи на такі особистісні якості, Р. Рейган став одним із кращих президентів Сполучених Штатів. Протягом його урядування американська економіка вийшла з кризи, США домоглися серйозних зовнішньополітичних успіхів, які згодом визначили підсумки холодної війни на їхню користь. Особистісні якості Р. Рейгана виявилися найбільш адекватними в тій ситуації, в якій йому довелося діяти.

Як відомо з практики, прийняття зовнішньополітичних рішень не здійснюється однією особою, навіть якщо це навіть найвидатніша постать світової політики. В умовах інформаційного суспільства керівник держави не має змоги в повному обсязі й самостійно ознайомитися з наявною інформацією, а тим паче якісно проаналізувати та детально проробити всі можливі варіанти рішень та їхніх наслідків. Тому прийняття конкретних зовнішньополітичних рішень є колективним процесом, до якого нині залучається від кількох осіб до кількох тисяч.

Найчастіше це так звані малі групи, що складаються з наближених до політичного лідера осіб. При класифікації цих груп за основу беруть такі критерії: кількість осіб у групі; розподіл влади; функціональні ролі членів групи. Американський психолог Ч. Херман виокремив такі типи груп у відповідності до зазначених критеріїв: група-штаб на чолі з лідером, група з автономним лідером, група з лідером-делегатом, автономна група, група делегатів, автономна асамблея, асамблея делегатів, консультативна автономна асамблея, консультативна асамблея делегатів. Причому делегатом дослідник називає члена групи, який представляє інтереси певних структур, що знаходяться поза межами даної групи, і тому обмеженого в оприлюдненні власного погляду. В свою чергу, автономні члени групи вільні у виборі своїх позицій. Ч. Херман розрізняє також групи за терміном часу, необхідного для прийняття рішення, за методами вироблення спільних позицій; за схильністю до новацій, або навпаки до консерватизму [1, с. 44-46].

У Сполучених Штатах головна роль у процесі вироблення та прийняття зовнішньополітичних рішень належить президенту. Саме тому значна увага науковців прикута до проблем взаємин глави держави зі своїм найближчим оточенням, передусім радниками та помічниками, в процесі реалізації зовнішньої політики.

А. Джордж, проаналізувавши діяльність кількох президентських адміністрацій у сфері міжнародних відносин, визначив кілька теоретичних моделей прийняття зовнішньополітичних рішень з погляду особливостей взаємодії команди глави держави.

Формальна модель є строго упорядкованим процесом впровадження зовнішньої політики. В рамках даної моделі передбачена регламентована процедура та ієрархія комунікацій всередині малої групи, де не заохочується вільне висловлювання різних поглядів. Дана модель була розповсюджена у роботі адміністрацій Г. Трумена, Д. Ейзенхауера й Р. Ніксона, хоча кожна команда вносила свої відмінності у практичну реалізацію формальної моделі.

Наступною формою вироблення зовнішньополітичних рішень у даній класифікації стала змагальна модель. При впровадженні даної моделі активно стимулюється висловлювання власного погляду, вільна комунікація як по горизонталі так і по вертикалі. Змагальна модель активно використовувалася в роботі адміністрації Ф. Рузвельта.

Колегіальна модель успішно практикувалася Дж. Кеннеді, який визначив своє місце в центрі створеної ним комунікаційної системи з помічників та радників. Її завдання полягало в аналізі інформації з різних позицій і з урахуванням вказівок президента. Глава держави активно взаємодіяв з усіма учасниками процесу підготовки зовнішньополітичних рішень, беручи до уваги навіть нетрадиційні підходи та точки зору.

Очевидно, що кожна з вище перерахованих моделей не існувала в чистому вигляді і подана дещо спрощено, вони мають свої переваги та недоліки.

Підсумовуючи теоретичні аспекти проблеми вироблення зовнішньополітичних рішень, необхідно зупинитися на чотирьох найпопулярніших моделях їхнього прийняття: моделі раціональних дій, бюрократичній, моделі малих груп та теорії еліт.

При застосуванні моделі раціональних дій зовнішня політика держави розглядається як її реакція на зовнішні впливи. Держава сприймається як єдине ціле, вважається, що вона здатна розробляти найбільш виважену модель поведінки на міжнародній арені. Раціональна модель передбачає, що в процесі прийняття зовнішньополітичних рішень мета та пріоритети зовнішньої політики чітко визначені, розглянуті, й прийняті до уваги всі можливі варіанти дій. Передбачені можливі наслідки різних варіантів поведінки, й на основі цих оцінок ухвалюється оптимальне рішення.

Бюрократична модель поділяє відповідальність за прийняття зовнішньополітичних рішень між посадовими особами, державними установами, а зовнішня політика розгляда-

дається як процес, учасники якого прагнуть знайти компроміс та домовитися з актуальних міжнародних проблем. Прихильники даної концепції стверджують, що учасники процесу прийняття рішень прагнуть до удосконалення вже існуючої зовнішньої політики, але на-вряд чи можуть передбачити її перебіг і реалізовувати таку політику, що максимально від-повідає національним інтересам держави.

Модель малих груп була проаналізована вище, а щодо теорії еліт доцільно було б зупинитися на наступному. У відповідності до неї, зовнішня політика є реакцією на потреби економічної та політичної системи. Еліти, як провідні прошарки суспільства, мають змогу представити ці потреби у вигляді певних позицій та цілей і трансформувати їх у національні інтереси через державні структури та систему впливів на державу. Вважається, що такі сформульовані потреби не можуть бути протилежними в рамках однієї держави, а протиріччя між елітами виникають лише щодо шляхів їхнього досягнення та реалізації. Як правило, реакція суспільства на те чи інше зовнішньополітичне рішення створюється та спрямовується елітою і не є втіленням незалежної позиції суспільства.

Після Другої світової війни зовнішня політика США впроваджувалася переважно за допомогою методу кризового реагування, що давав змогу зменшити впливи зовнішніх чинників на цей процес. Із закінченням холодної війни процес прийняття зовнішньополітичних рішень ускладнився та перетворився на складне узгодження різних інтересів, що в значному ступені призвело до зниження рівня оптимізації рішень, що приймаються.

Незважаючи на помітні зміни в постбіполярній системі міжнародних відносин, процес формування державної зовнішньої політики традиційно містить кілька складових: система планування та прогнозування зовнішньої політики; зовнішньополітична експертиза; підготовка суспільної думки та інформаційне забезпечення.

Сьогодні в процесі вироблення зовнішньополітичних рішень США активну участь беруть державні установи, аналітичні та дослідні центри. Останні почали активно впливати на міжнародні процеси після Другої світової війни. На основі рекомендацій та прогнозів аналітичних центрів ухвалюються доктрини певних президентських адміністрацій та довгострокові зовнішньополітичні програми. Провідну роль серед аналітичних центрів у США відіграє Рада з міжнародних відносин.

Серед багатьох чинників, що впливають на формування американської зовнішньої політики, «мозкові центри» – один із найважливіших, але водночас вони найчастіше зазнають критики. Незалежні політологічні інститути – суто американський феномен, оскільки вже більше століття вони визначають характер діяльності США на міжнародній арені. Але аналітичні центри ведуть свою роботу багато в чому поза полем зору ЗМІ, тому вони звертають меншу увагу громадськості, ніж інші чинники, що впливають на американську політику – такі, як конфліктуючі лобістські групи, міжпартійні ігри й суперництво між гілками влади.

Незважаючи на свою відносну непомітність, «мозкові центри» значно впливають на американських діячів у сфері зовнішньої політики. Це відбувається за п'ятьма різними напрямками: сприяючи виробленню оригінальних ідей і варіантів політики, надаючи готовий контингент експертів для роботи в уряді, пропонуючи форуми для дискусій на високому рівні, інформуючи населення США в галузі міжнародної політики й допомагаючи офіційним органам у посередництві й урегулюванні конфліктів.

«Мозкові центри» є незалежними інститутами, створеними для проведення досліджень і отримання об'єктивних знань, які активно застосовуються в галузі зовнішньої політики. Вони заповнюють критичний вакуум у просторі між академічним світом, з одного боку, і сферою влади, з іншої. В університетах науково-дослідна робота найчастіше ви-

значається теоретичними й методичними дебатами, лише віддалено пов'язаними з реальними політичними проблемами. У адміністрації ж президента посадові особи, занурені в конкретні вимоги повсякденної міжнародної політики, нерідко занадто завантажені для того, щоб відступити на крок і переглянути загальну траєкторію американської політики. Тому основна функція «мозкових центрів» – допомогти заповнити цей розрив між світом ідей і світом дій.

Сучасні «мозкові центри» розвивалися паралельно з територіальною й міжнародно-політичною експансією Сполучених Штатів та досягненням ними рівня світового лідера. Уперше вони з'явилися в період політики реформізму 1900-1917 років, яку проводили президенти Т. Рузвельт і В. Вільсон у руслі руху за професіоналізацію влади. Їхні завдання були здебільшого аполітичними: відстоювати суспільні інтереси, неупереджено консультуючи державних посадових осіб з питань, пов'язаних із політикою. До перших таких закладів можна віднести Інститут державних досліджень (1916 рік), попередник Інституту Брукінгса (1927 рік) [2, с. 101-102].

Першим «мозковим центром», що переймався винятково зовнішньою політикою, був Фонд міжнародного миру Карнегі, заснований у 1910 році для дослідження причин воєн і для сприяння мирному врегулюванню суперечок. Ці завдання стали актуальними в зв'язку з Першою світовою війною, що породила палкі дебати про те, яку саме місію Америка повинна реалізувати на міжнародній арені. Взимку 1917-1918 років «полковник» Едвард Хауз, неформальний радник президента В. Вільсона, спеціально зібрав провідних вчених для аналізу варіантів післявоєнного світового устрою. Ця група, відома під назвою «Дослідження» (Inquiry), консулювала американську делегацію на Паризькій мирній конференції 1919-1920 років (у тому числі з українського питання), а в 1921 р., об'єднавшись із відомими нью-йоркськими банкірами, юристами й професорами, перетворилася в Раду з міжнародних відносин [3, р. 84-85].

Друга хвиля «мозкових центрів» виникла після завершення Корейської війни 1950-1953 років, коли Сполучені Штати взяли на себе титул наддержави, а з початком холодної війни – захисника «вільного світу». Багато таких інститутів одержували пряму підтримку від уряду США. За останні десятиліття виросла третя хвиля «мозкових центрів». Ці інститути приділяють рівну увагу дослідницькій і роз'яснювальній роботі, прагнучи вчасно надавати рекомендації, здатні конкурувати на перенасиченому ринку ідей і впливати на політичні рішення.

На початку ХХІ століття в Сполучених Штатах Америки діють більше 1200 «мозкових центрів». Вони різняться між собою за масштабами, фінансуванням, завданнями й місцем розташування. Одні, подібно до Інституту міжнародної економіки, Міжамериканського діалогу або Вашингтонського інституту близькосхідної політики, спеціалізуються на конкретних проблемах у галузях або регіонах. Інші, як Центр стратегічних і міжнародних досліджень, охоплюють всю сферу зовнішньої політики.

Деякі «мозкові центри», як-то Інституту Брукінгса, мають при собі великі фонди й майже (або зовсім) відмовляються від державного фінансування; інші одержують основний прибуток за рахунок виконання договірних програм як для державного, так і приватного сектора; треті, як Американський інститут миру, утримуються майже цілком на державні кошти. У ряді випадків «мозкові центри» паралельно виконують функції активних неурядових організацій. Наприклад, Міжнародна кризова група розміщує своїх аналітиків у «гарячих точках» по всьому світі, щоб спостерігати за нестабільними політичними ситуаціями й виробляти незалежні рекомендації з метою їхнього мирного врегулювання та для мобілізації глобального впливу на чинники, які сприяють дестабілізації ситуації.

Подібні неофіційні ініціативи вимагають великої обережності. Але вони мають великий потенціал для налагодження мирного співіснування й досягнення примирення в конфліктних регіонах та знівечених війною суспільствах – або на додаток до зусиль уряду США, або замість, коли офіційна американська присутність неможлива.

Існує тісний зв'язок між «мозковими центрами», великими корпораціями, урядом, університетськими центрами – все це складає єдину зовнішньополітичну спільноту. Саме така спільнота породжує ідеї та концепції, які покладаються в основу доктрин та довгострокових зовнішньополітичних програм.

Виходячи з реалій державного будівництва Сполучених Штатів, жодне зовнішньополітичне рішення не може бути прийнятим доти, доки не буде схвалене переважною більшістю американського суспільства. Підготовка позитивної суспільної думки стала одним із напрямів діяльності адміністрації президента. Механізмами такого впливу стають постійні виступи президента, брифінги та прес-конференції у Білому домі та Держдепартаменті, слухання в комітетах Конгресу, виступи по телебаченню провідних експертів. Такі заходи ставлять за мету переконати виборця у правильності дій президента на міжнародній арені, а численні аналітичні центри постійно фіксують динаміку змін суспільної думки.

На високому рівні у США перебуває й інформаційне та законодавче забезпечення підготовки та реалізації зовнішньої політики.

Певні періоди в американській зовнішній політиці завжди пов'язані з іменем конкретного президента, що на той час перебував у Білому домі. Тому успіхи чи поразки у зовнішній політиці США традиційно розглядаються як успіхи або поразки певного президента. Міжнародно-політичні процеси примушували до прийняття більш швидких рішень, що в свою чергу, обумовлювало концентрацію в руках президента США великих повноважень у сфері зовнішньої політики. Після Другої світової війни зовнішня політика стала головною сферою діяльності американського президента та його апарату. Сьогодні простежується така тенденція, що кожен президент США прагне виробити власну зовнішньополітичну доктрину.

Велику роль у виробленні та втіленні зовнішньополітичного курсу США, поряд з президентами, завжди відігравали й радники глави держави та держсекретарі. Серед таких політиків, передусім, слід підкреслити діяльність Г. Кіссінджера, З. Бжезінського, А. Шлезінгера-молодшого. Ключовою фігурою в цьому механізмі став помічник президента з національної безпеки. Почався цей процес при Г. Кіссінджері – помічникові Р. Ніксона з національної безпеки, коли він перетворився на важливу фігуру в формуванні зовнішньої політики США [5]. З того часу президент розпочинає робочий день із зустрічі з помічником з національної безпеки.

Таким чином, можна зробити висновок, що прийняття зовнішньополітичних рішень – складний процес, у якому беруть участь численні, формальні та неформальні учасники. На цей процес впливають внутрішні та зовнішні чинники, погляди правлячої еліти, особисті орієнтації ключових фігур держави, традиції політичної культури, зовнішньої політики і багато інших чинників.

Список використаних джерел

1. Дипломатия иностранных государств. Учебное пособие / Под ред. Т. В. Зоной. – М. : Московский государственный институт международных отношений (Университет). «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 352 с.
2. Кисилёв И. Ю., Смирнова А. Г. Образ государства и принятие решений в международных отношениях / И. Ю. Киселев, А. Г. Смирнова. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2004. – 424 с.
3. Меняющаяся динамика процесса разработки внешней политики США // Внешняя политика США. Т.5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.usinfo.state.gov/journals/itps/0300/ijpr/pj51pick.htm>.
4. Allison T. Graham, Zelikow Philip. Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis / Graham T. Allison, Philip Zelikow. – New York: Longman, 1999. – 416 p.
5. Kissinger A. Henry, Brodie Bernard. Bureaucracy. Politics and Strategy / Henry A. Kissinger, B. Brodie. – Los Angeles: Security Studies Project, 1968. – 384 p.

УДК 321.64

Khyzhnyak I. A. *

**DECISION – MAKERS ON THE SPOTLIGHT:
EFFECTS OF INFORMATIONAL PRESS AND PUBLIC COVERAGE
ON PERCEPTIONS OF POLITICAL PR IN
THE USA, RUSSIA AND UKRAINE**

Стаття містить в собі означену структуру феномену прийняття рішень. В ній конкретно визначені парадигми розробки політично заангажованих моделей впливу при прийнятті рішень, що формують певні типи суспільної свідомості, артикулюються різні способи і методи їх застосування в інформаційному просторі США, Росії і України.

Ключові слова: парадигмальна складова прийняття рішень, інформаційний порядок денний, реальні виміри прийняття рішень, прямий і зворотній зв'язок віртуальності і реальності, тренди моделювання реального життя, пострадянський тип свідомості, представницька демократія, спін-докторінг.

The article tackles the conceptual approaches that outline the basic structure of decision-making mechanism. The author dwells upon defining key paradigms that identify certain types of politically engaged public perceptions milieus. The latter constitute three basic dimensions of multiple-levelled manufacture of decision-making. The subject matter of study articulates modes of decision-making techniques and their application in the USA, Russian and Ukrainian informational media.

Key words: decision-making paradigm, informational agenda, real dimension of decision-making, direct and reverse connection of virtuality and reality, trends of real life modeling, postsoviet type of consciousness, representative democracy, spin doctoring.

В статье содержится очерченная структура феномена принятия решений. В ней, конкретно определены парадигмы разработки политически ангажированных моделей воздействия на принятие решений, формирующих определённые типы общественного сознания, артикулируются различные способы и методы их применения в информационном пространстве США, России и Украины.

Ключевые слова: парадигмальная составляющая принятия решений, информационная повестка дня, реальные измерения принятия решений, прямая и обратная связь виртуальности и реальности, тренды моделирования реальной жизни, постсоветский тип сознания, представительская демократия, спин-докторинг.

* doctor Habil., professor (world history, international relations); doctor Habil., professor (political sciences), academician of Ukrainian academy of political sciences, chairman of the international information department at «Ukraine» International University of Human Development.

Actuality of the Study. *Taking decisions* articulates its importance in various fields. It accumulates the highest levels of state bureaucracy as well as stimulates, as an example, the desire of every woman in sense of her marriage options. This study explains why *taking decision* calls into question the difference between itself as a phenomenon and its counterpart *decision-making* and also why political establishment institutions promote the latter as an instrument to carry through their goals for political re-arranging informational milieus. The state officials search for proper *decision-making* paradigm encompasses the following cycles:

- doctoring or endeavour monitoring;
- situation analysis and defining required mobilization resources to support it;
- situation development prognosis and its dependence on possible application;
- choosing key variants of managerial influences upon situation development and their analysis;
- individual or expert evaluation of preferable choice;
- the final *decision-making* responsibilities of state officials or institutions.

Source base for the Study. The major sources of information were in monographies and scientific articles written by the Ukrainian specialists of the foregoing field: Bortko G. N., Dubov D. V., Ozhevan O. A., Gnatyuk S. L., Shapoval O. V., Zgurovsky M. Z. Despite active framework and discussions inherent in this body of literature certain moments of informational continuity were encountered in the Russian publications by Fedorchenko S., Kuzmenko A., Sosnin O. K., Belyantzev A. Though basic statements of informational freedom strategy require more profound studies. Examination of potent concepts in public coverage effects performed by Western scholars Stokman B., Claes H. de Vrees, Grattan M, Stockwell S., Masuda Y. conceptualize more carefully the pluralistic nature of informational milieus.

The research agenda may be expressed as follows:

- to represent major comprehensive effort to conceptualize basic «**Three Dimensions**» of decision-making **paradigm**;
- to assert cognitive and sense instruments in revealing public coverage patterns;
- to lay emphasis on improving our apprehension of certain models of informational milieus control.

The Argument of the Study. This argument goes that the application of decision-making is one of the most contradictory, finally unpredicted and negative force that grinds down the substance of democracy. At present each country manages and moulds the language and images of the channels of political communication in their own ways. It requires special scrutiny in revealing and manufacturing *differently phased (i.e. simultaneously applied)* **digital paradigms** to perform *multileveled models of decision-making*. The above mentioned items effect the audience of consumption in economic, political, social and political fields. So they deserve special ways of introduction and opprobrium.

The first politically engaged **paradigm** of decision-making is compartmentalized in particular form of «**informational agenda**». It becomes dominated as an effective tool of manufacture of consent in the audience of citizens. It also articulates a notion of «*political democracy*» as a peculiar function of protection in conformity with «elaborated procedure» for adequate operational experience and theoretical understanding in order to communicate effectively. But nowadays *decision-making* obviously plays fast and loose with the truth and comes dominant either in Russia or in Ukraine. Concerns also are justified when *decision-making* becomes nothing but a negative device to deprive the audience of citizens off their constitutional rights to participate in running the state. And thence when used systematically it effectively becomes a hidden instrument of mature aims impose that intersects with authorities' political interests.

Practical application of *decision-making* in the manufacture of consent embraces *three major stages of realities or dimensions*. **The first dimension** functions in our every day life. Whereas **the second reality** includes direct participation of media advisers and producers that constitute separate *conventional cells of decision-making paradigm* to ensure greater regulation of permanent political campaign. And if the techniques and technologies of **the first reality dimension** is composed of special institutions and certain groups of political media advisors that have an anonymous status, their counterparts from **the second reality** have become obviously **stage-managed**. Though there emerge certain changes in their manufacturing character. Those who customary worked under shadowy conditions of relative unostentious manner now have been changing their preferences into apparent public appearances. There happen numerous occasions over cases of risen interest to **the direct and reverse** connections of **virtuality and reality** that is carrying on at the present moment in the both postsoviet countries. Developments in former soviet radio and telecommunications that functioned effectively and were being a sort of propaganda, nowadays are becoming concrete trends for **constructing models of real life**. This may be distinguished as «a syndrom of political media advisers». Media uncovered and because of it publicly unknown masters of spin doctoring [1; 2; 3; 4] from Moscow Sergeitsev and Polyakov by names turned out to be in opposition to the foregoing trend. Their terms of employment undoubtedly were not transparent. Earlier they anonymously worked out a public image of Yanukovitch during presidential campaign in Ukraine in 2004. Later they were analogously engaged in thorough mastering the image of «the politician of coming future» for one of the prominent public figures of today's Ukrainian political scene Yatsenyuk by name in 2006. At present they actively position themselves as producers for Hollywood block-buster dedicated to the historically known and propagandistically engaged «Death soccer match» in Kyiv during World War II. Thus the innovative techniques and technologies of deliberate revealing of the events connected with modern developments in *media manufacturing* are taking place. All this follows *the recognized formula*: to informationally turn out **artificial backgrounding of reality into its substitute media replica**. The latter will evidently be attained visible prospects on the home front for future.

In the English-speaking countries this method has been analogically applied in the mode of spin doctoring [2]. Bill Clinton has expressed himself as a master of spin and his skills were apparent when his wife, Hillary's campaign for New York senator was faltering in the aftermath of the Monica Lewinsky affair. Hillary's campaign people were in turmoil as women voters began to question Hillary's values. Bill dispassionately read the polling data and said to Hillary «Women want to know why you stayed with me». Hillary responded «Yes, I've been wondering that myself». Unembarrassed, Bill had the answer: «Because you're a sticker. That's what people need to know: you're a sticker. You stick at things you care about» [5]. The spin was applied, Hillary's campaign rhetoric shifted subtly, women voters were reassured that she would stick by them and she was elected to the US senate. The search for the persuasive path through any arguments is often criticized as a modern malady but, as will be discussed below, rhetoric has been around as long as democracy, since the ancient Greeks at least when it was codified by Aristotle [6].

The third Dimension has marked a new shift in computer and **digital culture**. Here the special emphasis is laid on peculiar understanding of modern postsoviet models of life. There is emergence of the new structure of *mythological milieu*. More than 60% of population in Russia and Ukraine are still mature adherents for the Soviet model of social consciousness. Technically this sort of *decision-making paradigm* is a premediated backgrounding and interpretation supplied by media advisers to the press and television to put politicians pronouncements in a

favourable context and ensure that the message that they (the politicians) are trying to get across, actually appears in the media. In other words there emerges apparent transformation of Soviet model of thinking common for both states into its modern *quasi replica*. This facilitates the «new – old» **agenda** that develops and places the stories in the media for political advantage of pseudo social prosperity, free medicine and education, cheap public utilities and municipal services etc. All that **aims at perpetuation of false prosoviet types** of social consciousness which now actually **are very difficult to be overcome**.

Decision-making deserves special scrutiny in the sense of to see it not as part of the problem but as a necessary part of *its screening solution*. Here the term «*the soft power*» may be attributed to **alleged absence of censorship**. This corrosive influence makes politicians do seek to subtly orchestrate the symbolic spectacle of another picking up necessary «**informational agenda**» to imperceptibly hide its effective influence. It normally sets the terms of political debates and strives the rapid adjust their policies to any changes in public sentiment.

Events in Bolotnaya square that happened in Moscow in 2012 as well as Khodorkovskiy's and Pussy Riot's cases along with Magnitskiy's list, women's Feminine movements, failure of numerous reforms in Ukraine and Razvazhaev's unexpected abduction in Kyiv etc. may serve as unresisted examples of special delivery in mass media. They deal with deliberate symbiosis of exquisite campaign for proper *decision-making* to ensure that the *governments key political messages* reach the citizenry. And finally they fully match Governments' imposed «**informational agenda**» of the two brothers nations.

The year 2012 was a presidential elections one for the USA and Russia. Whereas the same year witnessed the elections to the institute of legislative power – the Supreme Council (Verkhovna Rada) in Ukraine. And here we have noticeably drawn on basic differences between electorate systems and their publicity coverage in the USA, Russia and especially in Ukraine. They have comprehensively effected *decision-making paradigm* on the both sides across the Atlantic Ocean. Public perceptions of political PR as well as motivations and credibility in the USA are unreservedly concentrated **on the beliefs in existing state political system of division of powers**. And *the basic emphasis is laid on elit's economic and political responsibilities and interests being irreversible*. Due to that **sacred notion every electorate campaign** in this superpower **never turns out into frustrative revolutionary changes**.

In contrast to the USA as a New World's presiding nation Russia and especially Ukraine are clearly featured with the notorious post soviet *social covenants* which serve the basis for the corresponding *public agreements*. The pointed modus operandi yields fairly framing the story in terms, of issue substance for **new informational technologies construction in mythological milieu**. It has been fraught with setting up the priorities that favour **informational techniques of discontented personality**. The latter requires permanent unconditional observance. The repercussions of all that on the Russian and Ukrainian homefronts were notably confirmed at the time of countries' electorate campaign in 2012. Studies have signalled that both countries' authorities are not prone to commonly apply so-called «generic» strategy of evolution to the *traditional democracy*. It bears resemblance of distinctive variety of *representative democracy*. Within the period of postsoviet historic developments **an inferiority complex of each of the presidents** in the foregoing states invariably follows the pattern of **manually handled parliament** for the sake of their **personal tranquillity**. *Peoples' employed presidents* are **the only discreet figures to define** what **version** of state ruling **fully conforms to the state Constitution**. The latter automatically leads to the treatment of the parliaments' destinating decisions as «a faculty of need-less accommodations». Thus this is the way to turning Russia and Ukraine into the countries **not with highly developed democracy but into the environment for time-serving political expedience** [7].

This notably distinguishes opponents' natural reaction to dictated or in other words «committed from above» informational technologies for final *decision-making*. Today's Russian recalcitrants Garry Kasparov and Ksenia Sobchak estimated correspondingly presidential campaign in Russia in 2012 as «special operation to return Putin to the Kremlin» or «lohotron» (political hanky-panky or underhand dealing) at people's wide public scale [4]. Echoing the previous former Singapore president remarked his own understanding of the sense of «publicity coverage» during election campaign bearing in mind Ukrainian electoral strategy «If people in material sense are permanently fed up with hazel-nuts they will behave accordingly similar to monkies» [8].

Conclusion. Manufacturing of *decision-making* by means of the techniques and technologies **do present significant problems for democracy**. In the current situation where this «generic» strategy is also abused, there clearly needs to be reform so that *decision-making* is subject to the sort of **check and balances** which exist for other parts of the democratic system. So the further research may be confirmed by wisdom of Goethe's, German poet and dramatist, prophetic words: «To be a merited person means always having to admit accomplishments of others» [9].

References

1. Stockman B. The influence of spin doctors on political communication. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agnesbrunneel.be/bentxi/project%20spin_final.pdf.
2. Stockwell S. The spin doctors: Government media advisers. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.98.griffith.edu.au/dspace/bitstream/handle/10072/18525/45136_1.pdf?sequence=1.
3. Кривошеїн В. Місце і роль спін-технологій у процесі легітимації політичної влади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/borysfen/2011_4/pdf/14-15.pdf.
4. Федорченко С. Н. PR-технология спин-докторинга. // Электронный журнал «Вестник Московского государственного областного университета». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vestnik-mgou.ru/vipuski/2011_4/stati/pdf/fedorchenko.pdf.
5. Grawend M. Bill and (Mostly) Hillary's excellent new adventures // Sydney Morning Herald. – 2005. – 11 June. – P. 21.
6. Aristotle, The Art of Rhetoric. – Harmondsworth: Penguin, 1991.
7. Ukraine and the European Union. No half-time oranges for Victor // The Economist. – 2012. – May 5th – 11th. – P. 32
8. Asian Welfare States. New cradles to grave // The Economist. – 2012. – September 8th – 14th. – P. 20-22.
9. Werke W., Abt. 1-4, Weimar, 1887-1919 (Abt. 1 – Poetische Werke, 55 Bde).

Гринкевич О.Й.,* Гринкевич О.О.**

АСПЕКТИ НЕБЕЗПЕК, ЩО ПОРОДЖУЮТЬСЯ З'ЯВЛЕННЯМ ТА ПОШИРЕННЯМ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті доводиться необхідність прискіпливого аналізу процесів освоєння нових і новітніх досягнень ІКТ на предмет викриття можливих негативних соціально-політичних наслідків. Розглядаються механізми та динаміка розвитку негативних проявів. Виявлено основні елементи сучасної технології повалення неугодних режимів з використанням можливостей ІКТ. Накреслені шляхи та напрями подальшого дослідження проблеми.

Ключові слова: нові і новітні інформаційно-комунікаційні технології, негативні аспекти поширення ІКТ, ризики, виклики, загрози, небезпеки, основні елементи сучасної технології повалення неугодних режимів, шляхи та напрями подальших досліджень.

The article proves the necessity of meticulous analyses of implementing newest achievements of ICT as regards their sphere of negative social-political consequences. It takes into account the mechanisms and dynamics of ICT development from the level of native risks through the phase of challenges formation then to their transition into the level of threats and real insecurity realization. The main elements in the technologies of demolition the inconvenient regimes by using ICT capabilities are revealed. The ways and directions of further researches of the question that is formulated in the article are scheduled.

Key words: new and newest informational-communication technologies, negative aspects of spreading ICT, risks, challenges, threats, insecurity, main elements of demolition the inconvenient regimes, ways and directions of further researches.

В статье показана необходимость глубокого анализа процессов освоения новых и новейших достижений ИКТ с точки зрения выявления возможных негативных социально-политических последствий. Рассматриваются механизмы и динамика развития негативных последствий. Выявлены основные элементы современной технологии свержения неугодных режимов с использованием возможностей ИКТ. Очерчены пути и направления дальнейшего исследования проблемы.

Ключевые слова: новые и новейшие информационно-коммуникативные технологии, негативные аспекты расширения использования ИКТ, риски, вызовы, угрозы, опасности, основные элементы современной технологии свержения неугодных режимов, пути и направления дальнейших исследований.

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

** магістр політології, аспірант Національного інституту стратегічних досліджень.

Сьогодення характеризується бурхливим характером розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). В роботах вітчизняних вчених, присвячених дослідженню наслідків втілення у соціальну практику цих досягнень, В. Гондюла, Г. Почепцова, М. Рижкова, Є. Макаренко, В. Коломійця, М. Ожевана та інших, переважно розглядаються можливості і позитиви з опанування ІКТ. І тільки в останні роки стали з'являтися матеріали, у яких ставляться питання щодо ризиків, викликів, загроз та небезпек масового поширення ІКТ (можна згадати роботи Г. Почепцова, І. Решетняка, А. Григор'єва). Саме тому, з нашої точки зору, актуальним представляється прискіпливий аналіз ситуації під визначеним кутом зору.

У підґрунтя такого аналізу слід покласти загальну характеристику механізмів та динаміки розвитку негативних проявів від звичайних природних ризиків втілення у людське життя будь-яких новітніх досягнень до небезпек, що стали реальністю [1].

Нагадаємо, що ІКТ за суттю складають підґрунтя міжнародних інформаційних відносин, а останні найбільш повно забезпечують процеси втягування суспільства у його інформаційну стадію розвитку.

У зв'язку з вищевикладеним все більш наполегливою стає необхідність знаходження механізмів, певних обмежень та норм оптимізації процесів опановування і поширення нововведень ІКТ. Вказане завдання не є легким, на цьому шляху у людському суспільстві поки не вироблено єдності позицій.

Об'єктивний характер ризиків з'явлення негативних проявів процесів втілення у життя новітніх інформаційних технологій, наявність суб'єктів здатних генерувати прагнення та дії асоціального плану визначають завдання суспільства щодо врахування цих факторів, потребують організації своєчасних зусиль щодо нейтралізації або відвернення подібних проявів.

В інформаційному просторі розгортаються змагання «анонімних» творців кіберзброї. Дехто вважає, що атака на ядерні об'єкти Ірану вірусом Stuxnet ознаменував початок епохи кібернетичних війн. Орієнтовна оцінка втрат від цієї атаки показує, що вони співставні з тими, що могли б бути результатом атаки ізраїльських ВПС. І це на сьогодні не останній приклад кібернебезпеки [2; 3].

Як би там не було, а реальністю є те, що кіберозброєння є (і вже не поодинокі), підрозділи створюються і діють у армійських або подібних їм державних структурах вже ряду провідних країн світу, є вже подібні підрозділи в українській міліції та СБУ [4-8].

Але при всьому тому загальноновизнаних обмежень на військові дії у світовому кіберпросторі не існує, нормативно-правових міжнародних актів нема, а вони конче потрібні.

Один з головних напрямків у цій справі це питання удосконалення управління у мережі Інтернет. Правове регулювання мережі Інтернет питання дуже дискусійне, де стікаються дуже протилежні позиції [9]. При всьому тому, навряд чи значна кількість країн світу, особливо після відомих подій «арабської весни», будуть продовжувати миритися з тим, що управління всесвітньою мережею здійснюється інституцією, що тісна пов'язана з урядом США [10].

Розбіжності у підходах до управління інтернетом оформилися у певний розкол у позиціях учасників Всесвітньої конференції з питань міжнародного електрозв'язку, що відбулася у грудні 2012 року в Дубаї.

Зрозуміло, що після ряду т.зв. кольорових революцій, подій «арабської весни 2011 року» та навколо Сирії у 2011-2013 рр. – у значного числа національних урядів зростають бажання регулювати (і серйозно) Інтернет простір.

До речі, регулярний моніторинг подій, що передували «арабській весні» 2011 р. та її продовження дозволяє стверджувати, що певні соціально-політичні небезпеки останніх

часів породжуються в тому разі і нововведеннями ІКТ. Так, реальністю стали наднові технології повалення неугодних режимів.

Сьогодні вже виявилися факти, що свідчать про те, що підготовка подій соціально-політичного протистояння суспільств у Північній Африці починалася задовго до початку самих подій і далеко за кордонами зруйнованих держав. Основні елементи такої відпрацьованої технології можна відстежити за матеріалами наступних публікацій [11-22].

Заздалегідь готувалася відповідна інфраструктура ІКТ, яка всіляко використовувалася для координації і управління діями опозиційних угруповань в країнах Південної Африки [23-28].

Моніторинг попередніх подій дозволяє відслідкувати – звідки і хто підготував тих осіб, що стали тим «ядром», яке підготовлювало, організовувало та координувало дії мас у «твітерних революціях». Оцінюючи таку підготовку Башем Фатхи, засновник молодіжного руху, який взяв активну участь в подіях в Єгипті, говорив: «Ми навчилися, як організовувати і розвивати коаліції. ...Це нам звичайно допомогло під час революції» [28].

Про те як і чому навчали багатьох з майбутніх «польових командирів» свідчать матеріали наступних публікацій [29, 30].

В цілому стан справ в людському суспільстві під впливом ІКТ інновацій характеризується суттєвим підвищенням активності громадян (особливо молоді). Наочно видимий зріст числа учасників масових протестних дій, таких як: «арабська весна 2011», «захопи Уолл-Стріт», або «нас 99%», «за чесні вибори» РФ (2011-2012), «помаранчева революція» (2004) та «цифровий майдан» (лютий 2012) в Україні. Події початку 2012 р. в РФ теж переконливо доводять той факт, що соціальні мережі виступають важливим засобом радикалізації молодого населення країни.

Глибока фінансово-економічна криза, що сьогодні руйнує капіталістичний спосіб виробництва, одночасно створює умови для знищення середнього класу, котрий кілька десятиліть був підґрунтям тієї реальної (суттєво обмеженої) демократії, за якої сьогодні нема майбутнього.

Підбиваючи підсумки бачимо, що небезпеки масового засвоєння ІКТ в ряді країн, що розвиваються, стимульовані завчасним використанням певними закордонними силами: підготовчих зусиль технічного і «кадрового» характеру; маніпуляційною активізацією певних масових прошарків; цілеспрямованим управлінням антидержавницькою активністю мас; інформаційно-пропагандистським освітленням подій з позицій підтримки антиурядових сил; навмисним викривленням образу реальності, створенням фантомів віртуальної (неіснуючої, нереальної) картинки перебігу подій); і кінець кінцем силовою компонентою дій деяких країн Заходу з використанням гасла «обов'язків з захисту», що ідеологічно ґрунтуються на концепції так званої гуманітарної інтервенції.

Глибокого дослідження потребують наступні запитання: «Друга світова інформаційна війна реальність чи пропагандистський фантом?» [31]. Засоби інформаційної війни в сфері міжнародної інформації? Асиметричність сучасних інформаційних потоків – що базується на цифровій нерівності країн. Підсумкові документи ВКМЕ (грудень 2012) про завдання досягнення рівності у інтернет-просторі [32].

Не отримали поки що наукового осмислення питання використання *можливостей інформаційних технологій угрупованнями криміналу, об'єднаннями педофілів та різноманітних збоченців і інших асоціальних сил, терористами тощо*. Ще на початку 2012 року експерти у доповіді «Глобальні ризики – 2012» попереджали учасників Всесвітнього економічного форуму, що одним з головних ризиків року буде ризик кібернебезпеки [33]. Наскільки нам відомо, на сьогодні відсутні дані, які б заперечували подібне попередження у наші дні.

Кіберзроз'я у руках терористів та кримінальних осіб це вже не фантастика, а суворя реальність часу. Дослідникам вже час відповісти і на запитання: чи потрібні міжнародні механізми та інститути захисту нормальних міжнародних інформаційних обмінів, якими вони повинні бути?

На часі і пошук відповідей стосовно того, як поєднати (безпечно для суспільства): оперативність і певну анонімність спілкування в мережі; надзвичайні організаційні можливості комп'ютерних мереж різного рівня; таємність фінансових операцій, банківських рахунків з загальною соціальною, державною та індивідуальною безпекою.

Давно вже слід розібратися, чому і як при тих можливостях забезпечення прозорості будь-яких дій осіб та їх об'єднань продовжуються: незаконні поставки потоків зброї та техніки подвійного призначення; існує феномен сучасного піратства.

Особливої уваги потребує визначення динаміки переростання ризиків у виклики, а останніх в загрози і реалізація останніх у реальних небезпеках використання можливостей віртуального міжнародного інформаційного простору у спілкуванні організаціями кримінальних співтовариств, рекрутування ними кадрів і т.п., а також для задоволення викривлених потреб збоченців та кримінальників.

Інтернет та соціальні мережі: видима стихійність розширення, зростання атомізації членів суспільства, особливо молоді, заміна реального людського спілкування – віртуальним; суттєве падіння «ціни» людського життя, привычка реалізації «десятків життів» у різноманітного роду «стрілялках» та «стратегіях» електронних ігор; суттєва втрата відчуття реальності людського буття та розуміння святості життя людської особи, суттєве погіршення фізичної складової здоров'я молоді у зв'язку з відсутністю нормального відпочинку (заміна його «навігацією» за допомогою електронних маніпуляторів за комп'ютером) – далеко не всі небезпеки, що породжуються колом ІКТ, що все поширюється.

Нормалізація віртуального простору спілкування, нівелювання та зняття низки *небезпек для все нових поколінь юнаків, які підключаються до спілкування без набуття досвіду реальних людських стосунків* – такі завдання провайдерського співтовариства, громадянського суспільства та державних установ. Зменшення ризиків, відвернення викликів та загроз, ліквідація наслідків проявів небезпек, що стали реальністю всілякого поширення нововведень ІКТ стали нагальними питаннями забезпечення виживання людського співтовариства [34].

Список використаних джерел

1. Гринкевич О. Й. На шляху до системи категорій безпекознавства / О. Й. Гринкевич // Безпекотворення в Україні та Росії: Питання теорії і практики та правові аспекти. Рейдерство : збірка наукових праць. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2008. – С. 195-213.
2. Мельников Дмитрий. Охота на «Красный октябрь»: в кибероружии нашли русско-китайский след / Дмитрий Мельников [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/videos?vid=479114>.
3. Касперский Евгений. «Сила в правде» – мой ответ на статью Ноа Шахтмана в журнале «Wired» / Евгений Касперский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu-gene.kaspersky.ru/2012/07/26/kaspersky-response-wired-noah-shachtman/>.
4. Орлова Е. Кибератаки на заказ / Елизавета Орлова // Красная звезда. – 2013. – 12 февр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.redstar.ru/index.php/2011-07-25-15-57-07/item/7455-kiberataki-na-zakaz>.
5. ФРГ признала наличие военизированного киберподразделения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/vprint/70171/>.

6. Група швидкого реагування НАТО для боротьби проти кібернападів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/SID-5A71FD38-ECA1B579/natolive/news_85161.htm?blnSublanguage=true&selectedLocale=&submit=select.
7. Рогозин Дмитрий. В России будет создана своя DARPA и Киберкомандование. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://itstrateg.net/news/dmitrij-rogozin-v-rossii-budet-sozdana-svoya-darpa-i-kiberkomandovanie>.
8. Рада согласилась создать в структуре СБУ информационную контрразведку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2011/12/09/127553_rada_soglasilas_sozdat_v_strukture.html.
9. Курбалий Й. Управление Интернетом / Й. Курбалий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/210654/>.
10. Вайден Алекс. Судьба интернета решится в Дубае («Русская Германия», Германия) / Алекс Вайден. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20121209/203139277.html>.
11. Седов Дмитрий. Башар Асад: «демонизация объекта» / Дмитрий Седов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fondsk.ru/pview/2011/11/23/bashar-asad-demonizacia-obekta.html>.
12. Engdahl F. William. Creative Destruction: Libya in Washington's Greater Middle East Project Part II / F. William Engdahl. – 2011. – 03 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid>.
13. Седов Дмитрий. Ложный след сирийского «великомученика» / Дмитрий Седов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fondsk.ru/pview/2011/08/02/lozhnyj-sled-sirijskogo-velikomuchenika.html/>. – На 09.02.2011 р.
14. Ливия глазами очевидца. – 2011, 23 лютого / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nstarikov.livejournal.com/219280.html>.
15. На конференции в Париже собрались страны, поддержавшие власть повстанцев в Ливии. – 2011. – 01 сентября. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ntv.ru/novosti/238048/>.
16. Спецназ Британии и Катара уже в Сирии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imperiya.by/news.html?id=85186>.
17. Спецназ США, Франции и Британии высадился в Ливии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsland.com/news/detail/id/646603/>.
18. Провокационные игры западных СМИ вокруг российско-китайского вето по Сирии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fondsk.ru/news/2012/02/05/provokacionnye-igry-zapadnyh-smi-vokrug-veto-po-sirii-12640.html>.
19. Американские сенаторы поддерживают удары НАТО = В Триполи толпа напала на посольства Великобритании и Италии / Голос Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voanews.com/russian/news/world-news/Libya-1st-Update-2011-05-01-121054659.html>.
20. МО стран НАТО назвали большим успехом операцию в Ливии. – 2011. 05 жовтня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/vprint/62451/>.
21. Барак Обама: Башар Асад потерял легитимность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://new.mignews.com/news/politic/world/130711_42052_48304.html.
22. Кэмерон: Асад утратил легитимность, Сирии нужны санкции. – 2012. – 13 січня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rss.novostimira.com/n_2031565.html.
23. Революция не на бумаге уроки страны рукотворных гор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://79.174.78.50/forum/index.php?topic=125184.0>.

24. На саміті ООН в Тунісі представили комп'ютер для бідних за \$100. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.securitylab.ru/news/242122.php?R1=RSS&R2=all-news>.
25. Благовещенська Юлія. Ноутбук від OLPC отримає кожен лівійський школяр / Юлія Благовещенська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ferra.ru/ru/notebooks/news/2006/10/16/noutbuk-ot-olpc-poluchit-kajdyy-liviyskiy-shkolnik/>.
26. Откуда в странах «интернет-революций» компьютеры? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hard.compulenta.ru/337824/?r1=yandex&r2=news&country=Russia>.
27. Школьникам сектора Газа раздадут 200 тысяч ноутбуков. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lenta.ru/news/2010/04/29/olpc>.
28. Nixon Ron. U.S. Groups Helped Nurture Arab Uprisings / Ron Nixon; New York Times. – 2011. – 14 April. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2011/04/15/world/15aid.html?_r=2.
29. Announcement on Alliance of Youth Movements Summit, December 3-5. Summit brings youth groups, tech experts together to promote freedom. 20 November 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.america.gov/st/texttrans-english/2008/November/20081120122321eafas0.3440363.html>.
30. Цветные революции. 2011. – 28 квітня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gifakt.ru/archives/sots/cvetnye-revolucii>.
31. Панарин Игорь. Вторая мировая информационная – война против России / Игорь Панарин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.km.ru/spetsproekty/2012/01/10/vzaimootnosheniya-vlasti-i-smi-v-mire/vtoraya-mirovaya-informatsionnaya-voyna>.
32. Всемирная конференция по международной электросвязи (ВКМЭ – 12). Заключительные акты (Дубай, 2012 г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.itu.int/ru/wcit-12/Pages/default.aspx>.
33. Одним из вероятных рисков года является кибербезопасность – эксперты. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://itstrateg.net/news/odnim-iz-veroyatnykh-riskov-goda-yavlyaetsya-kiberbezopasnost-eksperty/>.
34. Гринкевич Г. О. Зміни у житті світової спільноти, що породжуються новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) / Г. О. Гринкевич, О. Й. Гринкевич. // Проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. – К. : КиМУ, 2012. – 387-400 с.

Піляєв І. С.*

КОНЦЕПЦІЯ РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: АКТУАЛЬНИЙ ПОГЛЯД

У статті на основі критичного аналізу широкого масиву зарубіжної та вітчизняної наукової літератури висунуто та обґрунтовано кооперативну, інклюзивну концепцію регіону Центрально-Східної Європи, як поля двох величезних суспільно-політичних трансформацій останнього сторіччя – від напівфеодальних імперій до «розвинутого соціалізму» й від тоталітаризму до ринкової економіки та «відкритого суспільства». Зазначена концепція розглядається в контексті завдань модернізації та зовнішньополітичних пріоритетів України.

Ключові слова: Центрально-Східна Європа, регіон, європейська інтеграція, Велика Європа, модернізація.

The article, on the basis of the critical analysis of a wide array of foreign and domestic scientific literature, puts forward and substantiates the cooperative, inclusive concept of the region of Central and Eastern Europe as a field of two great social and political transformations of the last century – from the semi-feudal empires to the «developed socialism» and from totalitarianism to the market economy and the «open society». This concept is considered in the context of modernization and foreign policy priorities of Ukraine.

Key words: Central and Eastern Europe, region, European integration, Greater Europe, modernization.

В статье на основе критического анализа широкого массива зарубежной и отечественной научной литературы выдвинута и обоснована кооперативная, инклюзивная концепция региона Центрально-Восточной Европы, как поля двух эпохальных общественно-политических трансформаций последнего столетия – от полуфеодальных империй к «развитому социализму» и от тоталитаризма к рыночной экономике и «открытому обществу». Указанная концепция рассматривается в контексте задач модернизации и внешнеполитических приоритетов Украины.

Ключевые слова: Центрально-Восточная Европа, регион, европейская интеграция, Большая Европа, модернизация.

Україна нині перебуває на перехресті процесів європейської і євразійської інтеграції. Оскільки світовий центр сили у ХХІ ст. зміщується до Азійсько-Тихоокеанського регіону, наша держава з периферії євроінтеграційних процесів може перетворитися на поєднувальну ланку між потужними полюсами сили, такими як Євросоюз, майбутній Євразійський Союз, формування якого планується до 2015 р., і Азійсько-Тихоокеанська зона

* доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України» (м. Київ).

економічної інтеграції. Однак здійснити це Україна в змозі лише в певному регіональному вимірі, що дозволив би повною мірою використати її потенціал великої європейської держави та нинішній позаблоковий статус для цілей як власної модернізації, так і створення поясу миру, стабільності та процвітання в північній Євразії – від французького Бреста до білоруського і далі, через Росію, до Токію, Шанхая та Сіетла.

Разом із економічним розвитком приходить і розвиток суспільства, розвиток демократії. Сьогодні практично всі динамічні економічні потуги Азійсько-Тихоокеанського регіону (крім Китаю) і регіону ЄС – це розвинуті структурні демократії. Зазначений феномен викликає потребу переосмислення регіоналізації, конструювання нових регіонів та макрорегіонів виходячи з сучасних реалій глобалізації, місця і ролі України в цих процесах, розуміння Євразії як трансконтинентальної взаємодії головних центрів світової динаміки XXI століття.

Історично дихотомія Західної і Східної Європи сягає ще часів розподілу Римської імперії на Західну і Східну наприкінці IV ст. та Франкської імперії, східні кордони якої у IX ст. нагадували кордон між Заходом та Сходом Європи, встановлений в 1945 р. в Ялті та Потсдамі. Проте, як вказує відомий американський історик Ларі Вульф, ідейно-політичний концепт розподілу Європи на «цивілізаційно розвинуту» Західну і «недорозвинуту, відсталу» Східну виникає вже за Нового часу й оформлюється в інтелектуальний конструкт філософами Просвітництва [1, с. 27-28].

Кожна держава будує концепцію регіону виходячи з власних національних геополітичних, геостратегічних та геокультурних інтересів. Так, у міжвоєнний період провідний польський історик Марцелій Гандельсман стверджував, що саме в історії Польщі слід шукати організаційний принцип для всієї історії Східної Європи [2], в той час як угорські науковці були схильні підкреслювати роль Дунаю як інтегруючої вісі, а американський історик угорського походження Леслі Тіхані первісною віссю в Центрально-Східній Європі вважав Угорщину [3]. Відомий австрійський політолог Петер Йордан за культурними та політичними критеріями відносить до Центральної Європи передусім німецькомовні країни, а також області, які в різні історичні часи належали до складу Священної Римської імперії, монархії Габсбургів (Австро-Угорщини) та Німецької імперії [4].

У вітчизняній історичній та політичній науці концептуальні проблеми та особливості регіону ЦСЄ досліджувалися у працях О. В. Бетлій, О. І. В'юницької, Ю. О. Каганова, М. В. Кірсенка, В. Маслійчука та ін. Проте в зазначених роботах в основному використовуються підходи, прийняті в Польщі і Чехії. Їм бракує критичного ставлення до локальних етнонаціональних точок зору зарубіжних дослідників, нерідко обумовлених конкретно-історичними обставинами, зокрема обтяжливою спадщиною тоталітаризму. Нерідко Центрально-Східну (або Східно-Центральну Європу) ототожнюють з країнами Вишеградської групи, що фактично збігається з чеською концепцією Центральної Європи [5; 6].

В українській історичній та політичній науці поки переважає суто суб'єктивістський або вторинний, порівняно з дослідженнями зарубіжних партнерів, підхід до бачення регіону ЦСЄ, який залежить від цивілізаційно-культурних та геополітичних уподобань автора, що незмінно вносить елементи випадковості та недостатньої концептуальної обґрунтованості в дослідження странового формату та регіональної ідентичності ЦСЄ.

Виходячи з вищезазначеного, метою цієї статті є висунення та обґрунтування, на основі критичного аналізу зарубіжної та вітчизняної історіографії проблеми, концепції регіону Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), як поля двох величезних суспільно-політичних трансформацій останнього сторіччя – від напівфеодальних імперій до «розвинутого соціалізму» й від тоталітаризму до ринкової економіки та «відкритого суспільства».

Поняття Центрально-Східної Європи стало результатом наукового та політичного осмислення поняття Східна Європа після формування в рамках Версальської системи поясу середніх та малих європейських національних держав між германо-латинським світом і радянською Росією. Найбільш важливими віхами в цьому процесі стали міжнародні конгреси істориків (переважно європейських) в Брюсселі (1923 р.) та Осло (1928 р.).

Прикметно, що в 1920-ті роки, коли в Європі багато політиків та інтелектуалів ще сподівалися на переродження більшовицького режиму в Росії та її скоре повернення до сім'ї цивілізованих націй, в концептах Східної Європи, що їх розробляли польські, угорські, чеські, балканські історики, ще знаходилося місце Росії, хоча, як підкреслював, наприклад, у своїй лекції на V світовому конгресі істориків в Брюсселі (1923 р.) польський історик Оскар Халецький, Східна Європа – це суто географічне поняття, а в цивілізаційному відношенні вона ділиться на західну частину, як органічну, хоча й самотутню, складову Західного світу, та східну, що перебуває в цивілізаційному просторі Московської Русі (Росії) з її візантійсько-ординською традицією [7]. На міжнародному конгресі істориків в Осло в 1928 р. О. Галецький говорив про традицію федерації на території Русі (Рутенії) з XII-XIII ст., що вплинула на розвиток державного устрою Речі Посполитої [8].

За ініціативи Марцелія Гандельсмана 29 червня 1927 р. було засновано Федерацію історичних товариств Східної Європи, яка зіграла визначальну роль у формуванні концепту Центральної Європи, особливо протягом першої половини 1930-х рр. Прикметно, що левову частку фінансування Федерації здійснювала польська сторона [9, с. 9].

В силу відомих конкретно-історичних обставин міжвоєнної доби Гандельсман, як і більшість польських істориків того часу, всіляко підкреслювали латинські впливи на культурне обличчя Східної Європи, намагаючись, в межах академічності, применшити цивілізаційно-культурне значення германських та російських впливів в ідентифікації регіону. Водночас М. Гандельсман, Ян Рутковський (Польща), Е. Лукініч (Угорщина) та ін. визнавали архаїчність традиційного господарського укладу простору на схід від Ельби порівняно із Західною Європою Нового часу, зокрема наявність барщини, поширеність малих, економічно слабких господарств на селі тощо. Подібний підхід висували і французькі історики, зокрема співзасновник школи «Анналів» Марк Блох, для якого Захід був представлений передусім народами романської культури, а його вплив передавався на схід Європи через германців.

У цьому зв'язку слід згадати історичну етимологію терміну «ЦСЄ». Вперше він з'явився у 1935 р., коли угорські історики розпочали видавати науковий щорічник під назвою «Archivum Europae Centro-Orientalis» [10, с. 10]. Однак академічний концепт Центрально-Східної Європи був розроблений в 1943-1952 рр. в США польським істориком-емігрантом Оскаром Галецьким (1891-1973), результатом чого стала його книга «Прикордонні області західної цивілізації: історія Центрально-Східної Європи» (1952 р.). В його концепті ЦСЄ зводилася до тих територій на сході Європи, «які Росія не спромоглася приєднати до своєї імперії» [11, с. 456]. О. Галецький по суті розуміє під цим терміном східну частину Центральної Європи в тому ж сенсі, як його розумів засновник та перший президент Чехословаччини Томаш Масарик – у певному протиставленні з німецькомовними країнами, як західною частиною Центральної Європи.

Чому Галецький вдався саме до терміна «Центрально-Східна Європа»? Вочевидь, це пов'язано з традиційною амбівалентністю польського політичного, історичного та філософського дискурсу: для поляків, поряд із переконанням щодо своєї належності до цивілізації Заходу, було традиційно сильним й почуття причетності до певного «романтичного, але дикого» простору Сходу (передусім, Правобережної України), що знайшло глибоке

відображення в польській культурі та ментальності як фантомний (після поділів Речі Посполитої) феномен «орієнталізації» (напр., пісня «Hej, sokoły», роман Генріка Сенкевича «Вогнем та мечем», однойменний фільм Єжі Гофмана тощо) і пов'язане з присутністю в польській історичній та політичній свідомості фантомних кордонів та східного простору Речі Посполитої («втраченої Атлантиди»). Водночас, в польське розуміння ЦСЄ включається, як правило, також регіон колишньої держави Тевтонського ордену (від Східної Померанії до сучасних територій Латвії та Естонії) [12, с. 11].

В концепті ЦСЄ, що поступово поглиблювався після Другої Світової війни (особливо зусиллями науковців-емігрантів із країн «народної демократії», які знайшли притулок у Північній Америці), Росія вже відсутня як країна євразійської цивілізації і антагоніст Західного світу.

На відміну від поляків, чехи та словаки не відчують своєї причетності до східного прикордоння Речі Посполитої, але, водночас, певною мірою ностальгують за колись спільним культурно-ціннісним простором Австро-Угорщини. Відтак, чеські політичні мислителі та історики переважно дотримуються концепту Центральної Європи (Йозеф Кроутвор, Мілан Кундера, Ян Крен та ін.), який в 1980-1990 рр. знайшов багато прихильників у Польщі. Однак нині в Польщі переважає думка про те, що ця країна знаходиться саме в Центрально-Східній Європі (Пьотр Вандич, Ян Вінецький, Єжі Клочовський, Кршиштоф Бачковський, Януш Смолюча та ін.). Отже, концепція О. Галецького здобула домінуючих позицій в польському дискурсі. І це цілком зрозуміло: якщо у Чехії немає територіальної ностальгії щодо історичних кордонів поза межами Вишеградської групи, то для Польщі синдром фантомних, тобто колишніх, кордонів на сході залишається активним чинником національної соціальної та політичної психології. Водночас, як вказує, польський історик Є. Клочовський, поняття Центральної Європи асоціюється з німецьким *Mitteleuropa*, (запропонований ідеологом німецького «ліберального імперіалізму» Фрідріхом Науманом в 1915 р.), що слугував німецькій експансії в першій половині ХХ ст., тому для Польщі прийнятнішим є термін «Центрально-Східна Європа» [10, с. 18], який нині визнаний і в німецькій історіографії [13].

Видатний угорський історик Йєно Сьоч в середині 1980-х років висунув свій концепт регіону Центрально-Східної Європи як однієї з «трьох Європ», що розміщується між Західною і Східною Європою (Росією) й тяжіє часом до Заходу, часом до Східної Європи [14]. Ядром регіону ЦСЄ, за Й. Сьочем, виступають Богемія, Угорщина і Польща, де з ХІІІ по ХV ст. відбулася глибока вестернізація, що проникла в базові соціально-культурні структури й справила вирішальний вплив на зазначені країни: наступні зміни вже не змогли похитнути ці підвалини. Західна модель визначалася, передусім, малими самоврядними громадами (зародками громадянського суспільства) та їх правами і свободами, а керівним принципом між особових відносин був контракт.

Особливо слід відзначити праці польсько-американського історика Пьотра Вандича, почесного професора Йельського університету, президента Польського інституту мистецтв та наук Америки, видані в США протягом 1970-1990 рр., серед яких, зокрема, опублікована в 1992 р. книга «Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середніх віків до сьогодення» [15]. Центрально-Східна Європа тут обмежена, у викладі П. Вандича, лише трьома країнами: Польщею, Угорщиною і Чехословаччиною, але в розумінні та з урахуванням їх історичних кордонів. Приймаючи аргументи на користь того, що термін ЦСЄ стосується територій між Балтійським, Адріатичним, Егейським та Чорним морями, автор відзначає, що саме історичний простір трьох вищезазначених країн і складає власне «ядро» цієї частини Європи, яке має величезне геополітичне значення не лише для

континенту, а й для світового панування (саме тут спалахнули обидві світові війни), на що звертав увагу ще британський геополітик Гелфорд Маккіндер. П. Вандич, зокрема, аналізує напруги, що впливали на відносини індустріально розвинутого Заходу з аграрною Центрально-Східною Європою. Прикметно, що книга присвячена покійному Оскару Халецькому, для якого свобода конституювала основоположну європейську цінність, прихильність до неї визначала східні та південні кордони Центрально-Східної Європи, так само як для видатного чеського інтелектуалу XX ст. Мілана Кудери – східні та південні кордони Центральної Європи [16].

Проте критерій прагнення до свободи як основоположний, конституюючий критерій культури та менталітету Центральної Європи (Сходу Центральної Європи) не витримує критики реальною історією XX –початку XXI сторіччя. Так, буржуазно-демократична Лютнева революція 1917 р. спалахнула спочатку в столицях Російської імперії – Санкт-Петербурзі і Москві і лише пізніше перекинулася до України, Білорусі, Балтії, Фінляндії. Те ж стосується і Перебудови та подій 1991 р.: коли Москва і Ленінград ще з весни 1987 р. були охоплені ідеями та діями Перебудови, Київ аж до відставки В.Щербицького (вересень 1989 р.) розглядався як «заповідник» старої радянської партійно-номенклатурної системи. Можна навести й сучасний приклад: масові протестні акції проти насадження авторитарної диктатури, що відбулися в Москві з грудня 2011 р. по травень 2012 р., аж ніяк не зачепили Мінськ і Білорусь у цілому. З 1994 р. дотепер «західно-східноєвропейська» Білорусь виявляє більшу схильність до авторитаризму, ніж сама Росія. В її «системному» політичному житті вже протягом майже 20-річчя, незважаючи на всі ідейно-культурні впливи з Польщі та Заходу, відсутні ознаки плюралізму та реальної політичної конкуренції. Можна згадати також, що переважна більшість національних держав як Центральної, так і Центрально-Східної Європи у 1930-і рр., тобто до періоду радянського домінування в регіоні, являли собою жорстко авторитарні режими, не кажучи вже про тоталітарну нацистську Німеччину.

Наскільки політична культура, соціо-культурні та соціо-психологічні індикатори «прагнення до свободи» залежать від драматичних історичних обставин, свідчить приклад двох Кореї: за життя одного покоління північ та південь до того єдиної країни з єдиним народом перетворилися у справжні антиподи для сучасного світу: взірці крайньої форми тоталітарного режиму, безпрецедентного для XXI ст., та розвинутої ліберальної демократії, взірця успішної модернізації.

Отже, не можна визначати конституюючі критерії регіону (макрорегіону) лише за ознаками поточного політичного режиму. В такому разі Німеччину та Австрію на початку 1938 р. слід було б включати до різних регіонів Європи, а після березневого аншлюсу цілком міняти регіональну конфігурацію. Так само авторитарну хортиську Угорщину та демократичну Чехословаччину слід було б віднести до різних регіонів Європи, що аж ніяк не відповідало б ані географічним, ані історичним, ані культурним критеріям.

Як довів видатний політолог сучасності Гільермо О'Доннелл, становлення нових типів демократії не пов'язане з характеристиками попереднього авторитарного правління, а залежить від історичних чинників та ступеню складності соціально-економічних проблем, успадкованих демократичними урядами [17]. І сьогодні, незважаючи на ліберальну риторику, в ряді країн Центральної Європи проявляються ознаки поміркованого соціально-політичного етатизму [18, с. 221], а популізм та етнонаціоналізм залишаються потужними чинниками політичного дискурсу. В контексті світової фінансової кризи, кризи мультикультуралізму та загострення міграційно-демографічних проблем, в 2012 р., згідно з Democracy Index, показники розвитку демократії погіршилися в 10 посткомуністичних

країнах Європи, а в 2008-2010 рр. – в 19 зазначених країнах [19]. Особливо це стосується Угорщини.

Поширена в Польщі концепція ЦСЄ критично сприймається в Росії і Білорусі, оскільки там в ідеї ЦСЄ вбачаються – можливо, безпричинно – спроби просування польських великодержавних амбіцій й відчувається дух «Холодної війни» та «Берлінського муру».

Автори фундаментального трьохтомнику «Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века», підготовленого на початку 2000-х рр. Інститутом економіки РАН (головний редактор – академік О. Д. Некіпелов), відносять до регіону ЦСЄ колишні зарубіжні для СРСР соціалістичні країни Європи, але не включають жодну з пострадянських країн. За їх концепцією регіон ЦСЄ – це сучасна версія регіону «зарубіжних соціалістичних країн Європи», дослідженню якого, як європейської складової «світової соціалістичної системи» багато з авторів трьохтомнику (відомі економісти Р. С. Грінберг, Р. М. Євстигнєєв, історик Б. О. Шмельов та ін.) присвятили чимало років за доби «розвинутого соціалізму». Зазначена концепція регіону ЦСЄ використовується співробітниками інституту і в подальших наукових працях [20; 21].

Американський професор Пол Роберт Магоші, який свого часу очолював Світовий конгрес русинів, а нині є його почесним головою, включає до регіону Центрально-Східної Європи не лише європейські посткомуністичні країни Європи (крім Естонії, Латвії і Росії), а й Східну Німеччину (колишню НДР), Австрію, Грецію і навіть європейську частину Туреччини (Східну Фракію). При цьому П. Р. Магоші відносить до зазначеного регіону лише Правобережну Україну, тобто землі, що історично входили до складу Великого князівства Литовського, Польщі, Речі Посполитої та монархії Габсбургів. Молдову він включає до Північної зони регіону ЦСЄ разом із Литвою, Білоруссю, Правобережною Україною, Польщею і Східною Німеччиною. Між тим Калінінградська область РФ у концепції П. Р. Магоші виступає ексклавом, не входячи до регіону ЦСЄ [22]. Очевидно, що зазначена концепція регіону є не географічним, а політико-ідеологічним та етнокультурним конструктом й покликана передусім охопити широкий ареал сучасного проживання русинського населення. Її геополітичним посилом є інтеграція та цивілізаційно-культурна мобілізація територій Європи проти таких «значущих Інших», як Росія і Туреччина, що є наступницями відповідно Російської і Османської імперій.

До речі, русини виступають додатковим чинником регіональної ідентифікації Центрально-Східної Європи, оскільки, з одного боку, визначають своє походження від історичної Русі, як і сучасні Україна, Росія і Білорусь, а з іншого, ввібрали до своєї ментальності та традицій потужні культурні впливи Центральної Європи, що віддзеркалюється, зокрема, в належності переважної більшості русинів до католиків східного обряду.

Німецький професор Дітер Лангевіше розглядає «Європу» та «Східну Європу» як перманентні інтелектуальні конструкти й точки референції у формуванні ідентичності національних держав регіону [23].

Конструктивістський підхід до визначення та розуміння регіонів Європи, зокрема Центрально-Східної Європи, домінує і в вітчизняній політології (Ю. О. Каганов, О. І. В'юницька, В. Маслійчук та ін.).

Видатний польський історик Єжи Ключовський влучно використовує для англomовного терміну East Central Europe польський еквівалент Europa Środkowowschodnia [24], який українською перекладається як «Центральносхідна Європа», або «східна частина Центральної Європи» [25]. Саме «Центральносхідній Європі» X-XVIII ст. був присвяче-

ний 17-й загальний з'їзд польських істориків, що відбувся у Кракові у вересні 2004 р. [26]. Але водночас поширений і термін *Europa Środkowo-Wschodnia*, як, наприклад, у назві Інституту Центрально-Східної Європи, заснованого в 1991 р. у м. Любліні. В будь-якому разі, цілком очевидно, що для польських істориків з самого початку появи цього терміну в міжвоєнний період саме «Центральний регіон Європи», ядром якого виступає, на їх думку, історична територія Речі Посполитої, був формотворчою віссю для поняття «Центрально-Східної Європи», а балканські країни, що нині чітко асоціюються з регіоном Південно-Східної Європи, завжди розглядалися ними як певна периферія регіону ЦСЄ.

Відтак, вбачається за потрібне зняти термінологічну плутанину, пов'язану з грама-тично неточним перекладом широко поширеного англomовного терміна *East-Central Europe* (нім. *Ostmitteleuropa*). Зазначений термін (з дефісом або без) найбільш адекватно перекладається як «східна частина Центральної Європи» й, вочевидь, не включає ані такі історичні центри геополітичного тяжіння як Австрія і Німеччина, ані пострадянські країни СНД, що займають Східноєвропейську (Руську) рівнину. Ось чому ми не можемо погодитися з тлумаченням запорізького історика Ю. О. Каганова, який ототожнює термін *East Central Europe* з українським «Центрально-Східна Європа» [27]. Адже останньому так само відповідає інший англomовний термін *Central and Eastern Europe*, який охоплює і Центральну, і Східну («СНД-івську») Європу.

На наш погляд, виходячи з національних інтересів України, концепція регіону ЦСЄ має базуватися на геостратегічному, геополітичному та цивілізаційно-культурному положенні України в Європі. Як влучно відзначив вітчизняний історик В. Л. Маслійчук, при дослідженні ролі і місця України в регіоні важливо сконструювати власний простір, поставивши саме українську територію в центр уваги [28, с. 214]. Отже, маємо дивитись на власну історію не з кремлівського пагорбу чи краківських передмість, а зі Старокиївської гори. Відтак, ми розглядаємо концепцію Центрально-Східної Європи як макрорегіональну екстраполяцію (проекцію) цивілізаційно-культурної дихотомії України. Маємо перетворити цю дихотомію в нашу стратегічну перевагу в конкурентній взаємодії ХХІ сторіччя.

Ми ототожнюємо простір «Центрально-Східної Європи» і «Центральної та Східної Європи», але семантично розмежовуємо ці терміни. Адже ЦСЄ – це не просто механічне поєднання Центру та Сходу Європи, це – багатовимірна категорія, яка в квінтесенції є екстраполяцією цивілізаційно-культурної та геополітичної дихотомії України. ЦСЄ – це регіональний конструкт, який має географічну, історичну, етнокультурну, геостратегічну самобутність, притаманні саме йому специфічні риси.

Оскільки протягом останніх трьох сторіч умовну межу Європи на суходолі проводять вздовж Кумо-Маницької западини, до регіону Центрально-Східної Європи ми не відносимо країни Південного Кавказу, які традиційно не включаються і до регіону Східної Європи. Це відповідає і первісній античній традиції, коли давні греки проводили кордон між Європою і Азією водними шляхами від Середземного до Азовського морів. Нині Статистичне управління ООН для цілей світової статистики включає до регіону Східної Європи європейську частину Росії (до Уралу), Україну, Білорусь, Молдову (зазначені країни займають переважну частину Східноєвропейської (Руської) рівнини), країни Вишеградської групи, Болгарію і Румунію. Втім, країни колишньої Югославії включаються до регіону Південної Європи [29].

Центрально-Східна Європа розглядається нами не лише як географічна (незважаючи на відсутність чітких природних кордонів), а й певна історична реальність, як регіон, що практично протягом всієї сучасної (нової й новітньої) історії протиставлявся в етнокультурному та соціально-економічному вимірах Західній Європі і, ширше, західному світу.

При цьому з другої половини XVI до кінця XVIII століть обширні території регіону поза межами сучасної України входили до складу Речі Посполитої, монархії Габсбургів і Російського царства (Російської імперії), а з кінця XVIII до початку XX століть Центрально-Східна Європа (крім частини польських земель у складі Пруссії) відзначалася державно-політичною єдністю в рамках двох великих держав – монархії Габсбургів (Австрії, Австро-Угорщини) і Російської імперії.

Критеріями належності до регіону Центрально-Східної Європи ми вважаємо, крім досить умовних кордонів у межах географічної Європи, історичну належність до сфер впливу (юрисдикції) вищевказаних великих держав або, виходячи від протилежного, не перебування зазначених країн або більшої частини їх сучасних територій у складі Османської імперії, їх геополітичну та цивілізаційно-культурну неналежність до Балкан (країни Вишеградської групи, Балтії та Словенія) або перебування у складі Російської імперії і СРСР (Білорусь, Росія, Україна, Молдова). Критерієм приналежності до Центральної Європи вважаємо безперервну історичну традицію, з одного боку, незалежності принаймні частини їх сучасної території від Османської імперії, а, з іншого боку, – державних та релігійних зв'язків із Заходом. Критерієм же віднесення до Східної Європи вважаємо історичну належність переважної частини сучасної території країни до Російської імперії та СРСР.

Як наголошує Зб. Бжезинський, Росія «філософськи і культурно є частиною Європи» [30]. Незважаючи на експансіоністську «євразійську» риторичку, Москва ще за часів Івана III вважала себе «Третім Римом», а в державній символіці домінуючу роль грала атрибутика «Першого» і «Другого» Риму: орел та християнський хрест. Столицю Російської імперії – Санкт-Петербург – було названо на честь небесного покровителя Петра I – апостола Петра, який традиційно вважається першим папою Римським. Слід відзначити, що, на відміну від періоду Московії XV-XVII ст., Росія петербурзького періоду не протиставляла себе Європі протягом XVIII ст. й навіть першої чверті XIX ст. Вся російська класична література просякнута ідеалом автономної та критично мислячої особистості – «руського європейця», що піддає все сумніву. Саме така особистість, але конструктивніша та дієвіша, стала «візитною карткою» сучасного Заходу, що виник за зорі Нового часу на рубежі XIV-XV сторіч.

Крім безспірних географічних аргументів (регіональна цілісність Східноєвропейської рівнини), спільної, хай і драматичної, соціально-історичної спадщини XX сторіччя, включення Росії до дослідницької концепції ЦСЄ забезпечує, зокрема, органічне включення до європейського і центрально-східноєвропейського контексту Калінінградської області (колишньої Східної Пруссії) з мавзолеєм великого європейського філософа Іммануїла Канта, регіону Санкт-Петербурга, який свого часу президент Франції Жак Ширак назвав «однією з великих європейських культур», Великого Новгороду – оплоту вічової демократії, європейських вольностей, одного з центрів ганзейської торгівлі. Включення Росії до регіону ЦСЄ забезпечує, зокрема, і єдність розгляду не лише слов'янського, а й угорсько-єтнокультурного світу в європейському контексті.

Незважаючи на багато серйозних, навіть глибинних протиріч між Європою і Росією, слід відзначити й низку обнадійливих симптомів, що свідчать про наявність реальної, хоча й довготривалої, перспективи усунення геополітичної, геоекономічної та цивілізаційно-культурної біполярності на Європейському континенті і в макрорегіоні ЦСЄ, включення Росії в євроінтеграційні процеси на основі європейських й загальнодемократичних принципів та цінностей. Це, передусім, такі чинники, як:

а) високий, безпрецедентний порівняно з будь-якими іншими періодами історії ступінь відкритості російського суспільства, перш за все в бік Європи, певне його рівняння,

практично у всіх соціальних верствах, на європейські рівень та якість життя як відповідні еталони та взірці;

б) розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, передусім Інтернету, мобільного зв'язку та супутникового телебачення, що сприяє обміну ідеями, взаєморозумінню та діалогу;

в) на Євросоюз нині припадає близько половини обсягу зовнішньої торгівлі Росії [31], а компанії з країн ЄС є найбільшими прямими інвесторами в російську економіку.

Прикметно, що під час найбільшої в новому тисячолітті напруги у відносинах Росії з Заходом, викликаній російсько-грузинським військовим протистоянням в серпні 2008 р., экс-президент СРСР М.Горбачов висловив думку, що через декілька десятиріч «складеться об'єднання всіх європейських країн в один блок, де буде і Росія». На його думку, в такому союзі «країни повинні бути рівноправними і інтереси кожної з них – враховані» [32].

Слід відзначити й певні кроки до вищезазначеної мети, що вживаються у площині реальної політики. Так, на франко-німецько-російському саміті в Довілі (Франція) 19 жовтня 2010 року лідери трьох країн узгодили план дій, згідно з яким через 10-15 років Євросоюз і Росія становитимуть єдиний економічний простір – без віз і зі спільною системою безпеки [33]. А 25 листопада 2010 р. прем'єр-міністр Росії В. Путін запропонував ЄС створити економічний альянс на території від Владивостока до Лісабона [34]. При цьому однією з причин активізації розвитку партнерства Росія – ЄС, результатом якого має стати створення зазначеного альянсу, було названо економічне освоєння сибірських та далекосхідних територій Росії. Наприкінці травня 2012 р. цю ініціативу підтримав Східний комітет німецької економіки, який висловився за створення єдиного економічного простору від Лісабона до Владивостока, а шість впливових європейських промислових об'єднань, до яких входять сотні тисяч підприємств по всій Європі, виступили за скасування візового режиму між ЄС і Росією [35].

Включення Білорусі до ЦСЄ забезпечує єдність розгляду історичної еволюції Балто-Північно-Чорноморського регіону, зокрема в контексті історії Литовської Русі як потужної європейської держави.

Включення Молдови також виглядає цілком органічним з погляду на її тісні історичні, культурні, економічні та політичні зв'язки з регіоном ЦСЄ, зокрема з Україною і Росією (згідно з опитуванням Геллапа за 2011 р., 86% населення Молдови належить до парафій Московського Патріархату і лише 11% – до Бессарабської Православної Церкви, орієнтованої на Румунію) [36], а також з огляду на цінність для України молдовського досвіду суспільно-політичної модернізації, схожість євроінтеграційних прагнень та проблем двох країн. З географічної точки зору, Молдова розташована на крайньому південному заході Східноєвропейської рівнини, в той час як Румунія – у східній частині Балканського півострову.

Також включаємо до регіону ЦСЄ Словенію, адже за всіма параметрами (і географічними, і історичними, цивілізаційно-культурними, і економічними, і соціальними, і інституційними) ця країна належить не до Балкан, а саме до регіону ЦСЄ. Достатньо сказати, що за останнім рейтингом миролюбності, що складається Інститутом економіки та миру, Словенія знаходиться серед найбільш стабільних і демократичних країн світу (13-е місце серед 162 країн світу), випередивши за цим показником усі країни Вишеградської групи [37, с. 5]. Більше половини території Словенії знаходиться в Альпах; вона, на відміну від балканських країн, ніколи не перебувала під владою чи протекторатом Османської імперії, тобто, висловлюючись сучасною термінологією, не входила до зони її

геополітичного впливу. Словенію майже оминули міжетнічні війни та тривалі збройні конфлікти, що супроводжували розпад колишньої Югославії. Нарешті, на відміну від балканських країн (Болгарія, Румунія, Хорватія), Словенія набула членства в ЄС ще в 2004 р. – разом з країнами Вишеградської групи та Балтії. Вона має спільний кордон з Угорщиною – членом Вишеградської групи.

Географічним критерієм розмежування між Центральною (і ширше, Центрально-Східною) та Південно-Східною Європою є Балкани, а історичним критерієм – перебування протягом тривалого історичного часу під владою чи протекторатом Османської імперії, де їхні самостійні зв'язки з християнською Європою були практично обірвані (Сербія, Албанія, Болгарія, Румунія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія). Сюди ж, з певними застереженнями, можна віднести Грецію та Кіпр. Традиційною релігією переважної більшості населення цих країн є православ'я або іслам, лише переважна меншість належить до західнохристиянських конфесій (католицизму і протестантизму). Таке розмежування регіонів колишньої соціалістичної Східної Європи вже усталилося і в вітчизняній політології, про що свідчить захист у 2012 р. у Чернівецькому університеті кандидатської дисертації А. Г. Задорожньої: «Місце України в системі регіональних відносин країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи».

До речі, Центр і Схід задають один векторальний напрям, на відміну від, наприклад, Півдня та Сходу. Тому вживання терміну Центрально-Східна Європа виглядає географічно та геополітично обґрунтованим як у широкому (Центральна та Східна Європа), так і вузькому сенсі (схід Центральної Європи), в той час як термін Південно-Східна Європа має регіональну цілісність лише у вузькому сенсі (схід Південної Європи).

З розширенням ЄС на схід регіони ЦСЄ та ПСЄ втратили свою цілісність, але продовжують зберігати певну ідентичність. Адже очевидно, що, наприклад, Болгарія, будучи членом ЄС з 2007 р., залишається за багатьма соціокультурними критеріями значно ближчою до Македонії, ніж, скажімо до Франції чи Німеччини, не кажучи вже про Велику Британію. Теж стосується і близькості Словаччини до регіону Західної України, зокрема деяких районів Закарпаття. Така близькість є сталим та довготривалим чинником, що й обумовлює збереження регіональної та макрорегіональної ідентичності незважаючи на зміну політичних чи інституційних координат.

Найбільш дискусійним виглядає питання належності до Центрально-Східної Європи Хорватії. Ми не включили Хорватію до зазначеного регіону з наступних причин: по-перше, Хорватія з географічної точки зору є балканською країною, по-друге, у XVI-XVII століттях більшою частиною Хорватії володіла Османська імперія, тобто більша частина країни перебувала у сфері впливу ісламського світу. По-третє, характерною рисою сучасної історії країни є глибока й тривала залученість у міжетнічні війни та конфлікти на Балканах в якості однієї з головних сторін, що справило чималий відбиток на процеси соціально-політичної модернізації країни. І сьогодні серйозним чинником розвитку хорватської державності є наявність хорватської спільноти Боснії-Герцеговини, що виступає одним із трьох державотворчих суб'єктів сусідньої з Хорватією держави. Крім того, в самій Хорватії розташовано більше 10 ареалів проживання етнічних сербів, що також обумовлює перманентну внутрішню залученість Хорватії в балканські справи. Отже, зазначене надає підстави відносити цю країну, принаймні з точки зору реалій сьогодення, до регіону Південно-Східної Європи (Балкан).

Таким чином, згідно з нашим концептом, регіон ЦСЄ складають посткомуністичні не балканські країни з переважно європейським населенням, які за біполярного світу входили (самостійно або у складі СРСР) до Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), а нині

об'єднані інституційними форматами Ради Європи (крім Білорусі) і ОБСЄ. Все це – країни християнської традиції, що входили до складу європейських «орлиних» (за гербовою символікою) імперій: Священної Римської, Австрійської, Австро-Угорської, Німецької, Російської. За спостереженням видатного угорського історика Ене Сюча, з яким погоджується і австрійський історик Міхаель Міттерауер, східний кордон Франкської імперії Каролінгів продовжував дуже довго існувати в умах та діях європейських політиків, і Ялтинська лінія, встановлена в 1945 р., проходить саме уздовж цього східного кордону імперії Каролінгів [38]. Отже, регіональну ідентичність країн ЦСЄ визначають поворотні віхи як давньої, так і новітньої історії Європи.

Слід підкреслити, що і Центральна не германська Європа, і Східна Європа візантійської традиції ніколи не були повністю включені в самосвідомість Європи як культурно-цивілізаційного феномена й історичної квінтесенції Заходу. Вони залишалися або маловідомою та нетривкою частиною Заходу (як, наприклад, Галицько-Волинська та Литовська Русь, православний Новгород чи західнослов'янські народи за часів Габсбургів) або навіть протиставлялися останньому як свого роду антиподи (Московське царство, кріпосницька, а пізніше більшовицька Росія). Крім того, за образним визначенням Мілана Кундери, ці країни, включаючи не лише слов'янські, а й Угорщину, «були сховані від Європи ще й завісою своїх дивних, ледь зрозумілих мов» [16].

Як відзначає відомий норвезький політолог І. Нойманн: «...ідентичність – це не даність, а відношення, що постійно формується та реформується в рамках певного дискурсу» [39, с. 349]. Для регіону ЦСЄ значущим «Іншим» завжди виступав і продовжує виступати як європейський Захід, передусім в образі Німеччини і германського світу, так і ісламський Схід, передусім в образі Туреччини, що слугувала уявленням «Сходом» для європейців протягом Нового часу [40].

ЦСЄ – це регіон, в якому цільно втілена та відображена українська історія, це проекція всіх основних інтенцій українського політикуму. Це свого роду макромодель самої України.

Спільним для всього регіону ЦСЄ є відставання у рівні індустріалізації та соціально-економічного розвитку від держав Заходу, зокрема Західної Європи, що обумовлює актуальність для них модернізаційних завдань в економічній та суспільно-політичній сферах.

З точки зору модернізації, незважаючи на сучасні інституційні та інтеграційні форми, практично всі країни ЦСЄ стикаються нині зі структурними проблемами, які характеризують минуле західних індустріальних суспільств. Водночас, будучи в змозі скористатися історичним досвідом Заходу щодо розбудови постіндустріального інформаційного суспільства, країни ЦСЄ стоять перед можливістю створення нового компромісу між елементами етатистської держави добробуту та ліберальними компонентами сучасності.

Спільними для країн макрорегіону залишаються проблеми легітимації різкої соціальної нерівності, так само як і її соціально-політичного подолання, необхідність відповіді на сплески націоналізму перед лицем глобальних соціально-економічних, демографічних та міграційних проблем.

За умов світової фінансово-економічної кризи, згортання наявних в ЄС ресурсів для структурних реформ та подолання бідності стає очевидним, що формальне членство в ЄС аж ніяк не є гарантією подолання ними системної трансформаційної кризи. Так, наприклад, в 2012 р. за показниками ВВП на душу населення Росія знаходилася на одному рівні з Хорватією (член ЄС з 01.07.2013 р.), а Білорусь випереджала Болгарію і Румунію [41].

У цьому контексті слід підкреслити неоднозначність спільного досвіду «розвинутого соціалізму», що його пережили країни ЦСЄ. Адже цей досвід значною мірою вплинув на

соціалізацію функцій держави в країнах Західної Європи, а сьогодні є свого роду «конститууючим Іншим» [39, с. 349], що певним чином визначає напрями та динаміку суспільного розвитку всіх країн ЦСЄ, у т.ч. підцикли, у рамках великого загальноєвропейського циклу «лібералізм – етатизм – лібералізм» [18, с. 237].

Варто відзначити, що на момент розпуску Ради Економічної Взаємодопомоги (червень 1991 р.) Європейського Союзу ще не існувало (Маастрихтський договір про його створення був підписаний 7 лютого 1992 р., а набрав чинності 1 листопада 1993 р.). Між тим окремі структури, створені в рамках РЕВ (наприклад, Міжнародний банк економічного співробітництва, Міжнародний інвестиційний банк (МІБ), «Інтерспутник») продовжують свою діяльність донині, що свідчить про наявність спільних стратегічних інтересів та довготермінових міждержавних проєктів (зокрема, у розвитку інфраструктури, комунікацій та інформаційної сфери) у масштабі всього регіону ЦСЄ.

Потреби розвитку економіки та регіональної кооперації посткомуністичних країн Європи об'єктивно сприяють поширенню такого визначення та тлумачення регіональних вимірів, що найбільш відповідають діловим, науковим та культурним інтересам партнерів, часто нейтралізуючи дихотомічні парадигми політико-ідеологічних впливів.

Наведемо показовий приклад Мережі центрів з питань аквакультури в Центральній Східній Європі (NACEE), створеної в 2004 р. під егідою Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) ООН. В огляді розвитку NACEE, підготовленому угорським експертом Ласло Вараді (його було обрано президентом NACEE), Центрально-Східна Європа визначається як «геополітичний регіон, що розвивається» [42]. На сьогодні в Мережі активно співпрацюють організації з 9 країн ЦСЄ: Білорусі, Латвії, Литви, Молдови, Польщі, Росії, Угорщини, Чехії, України. Прикметно, що Литва представлена в Мережі урядовою структурою – Службою рибальства при Міністерстві сільського господарства Литовської Республіки [43].

Як справедливо відзначає український вчений Ю. О. Каганов, дослідницька концепція ЦСЄ має використовуватися при аналізі комплексу проблем, зокрема дослідженні українського варіанту сучасних суспільно-політичних трансформацій, коли важливий компаративний погляд на події вітчизняної історії, урахування досвіду наших сусідів і партнерів [27].

У цьому контексті Велика Європа, як політична, інституційна та цивілізаційна реальія сучасного світу (інституційно об'єднана в Раді Європи), у свою чергу, виступає макрорегіональною екстраполяцією регіону Центрально-Східної Європи з притаманною йому кооперативною біполярністю, дихотомією (посткомуністичні країни-члени ЄС – Росія).

Ідея загальноєвропейської інтеграції, що вже реалізується в інституційному форматі Ради Європи, буде, на наш погляд, і далі підживлювати та стимулювати регіональну ідентифікацію Центрально-Східної Європи. Адже «зчеплення» вже глибоко інтегрованого в ЄС «Центру» і «Сходу», де модернізація досі залишається процесом «з відкритим фіналом», є гарантією уникнення нових розподільчих ліній на континенті.

Таким чином, регіон ЦСЄ є ключовим для розбудови проєкту Великої Європи і, ширше, модернізаційного поясу сучасного глобалізованого світу, що має вперше в історії поєднати два найбільш динамічні цивілізаційних світи сучасності – Західний та Далекосхідний (Азійсько-Тихоокеанський). У цьому контексті Велика Європа, як політична, інституційна та цивілізаційна реальія сучасного світу (інституційно об'єднана в Раді Європи), у свою чергу, виступає макрорегіональною екстраполяцією регіону Центрально-Східної Європи з притаманною йому кооперативною біполярністю, дихотомією (посткомуністичні країни-члени ЄС – Росія).

Вищезазначена не конфронтаційна, а кооперативна, інклюзивна концепція ЦСЄ може бути використана в подальшій розбудові стратегії модернізації та європейської інтеграції України, що враховувала б порівняльний досвід посткомуністичної трансформації відносин «громадянин – держава – суспільство» на ключових для України геополітичних напрямках.

Список використаних джерел

1. Вульф Л. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. – К. : Критика, 2009. – 592 с.
2. Handelsman M. Quelques remarques sur la définition de l'histoire de l'Europe Orientale / M.Handelsman // Bulletin d'information des sciences historiques en Europe orientale. – 1934. – Vol. 6. – No. 1-2. – P. 74-81.
3. Tihany L. C. A History of Middle Europe from the Earliest Times to the Age of the World Wars / Leslie C. Tihany. – New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1976. – 289 p.
4. Jordan P. Großgliederung Europas nach kulturräumlichen Kriterien / P.Jordan // Europa Regional: Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig. – 13.Jahrgang, 2005. – Heft 4. – S. 162-173.
5. Задорожня А. Г. Місце України в системі регіональних відносин країн центрально-східної та південно-східної Європи. Автореферат дисертації... канд. політ. наук / А. Г.Задорожня. – К. : Чернівецький ун-т ім. Ю. Федьковича, 2012. – 20 с.
6. В'юницька О. І. Аналіз концептуально-теоретичних підходів до визначення поняття «Центральна та Східна Європа» / О. І. В'юницька // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2002. – Випуск 33 (Ч. I). – С. 20-24.
7. Halecki O. L'histoire de l'Europe orientale. Sa division en époques, son milieu géographique et ses problèmes fondamentaux / Oskar Halecki // La Pologne au Ve Congrès International des Sciences Historiques. Bruxelles 1923. – Varsovie: l'Institut Mianowski, 1924. – Pp. 73-94.
8. Halecki O. La division de l'histoire en périodes chronologiques // La Pologne au VIe Congrès International des Sciences Historiques, Oslo 1928 / Oskar Halecki. – Varsovie-Lviv : Société polonaise d'histoire, 1930. – P. 79-96.
9. Kłoczowski J. East Central Europe in the Historiography of the Countries of the Region / Jerzy Kłoczowski. – Lublin: Institute of East Central Europe, 1995. – 38 p.
10. Kłoczowski J. Wprowadzenie / Jerzy Kłoczowski // Historia Europy Środkowo-Wschodniej / red. Jerzy Kłoczowski. – Tom 1. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. – 554 s.
11. Halecki O. Borderlands of Western Civilization: a History of East Central Europe. Second Edition / Oscar Halecki. – Safety Harbor, FL: Simon Publications, 1980. – 547 p.
12. Kłoczowski J. Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza / Jerzy Kłoczowski. – Warszawa: PIW, 2003. – 534 s.
13. Mühle E. East Central Europe as a Concept of German Historical Research / Eduard Mühle // Europe Centrale entre l'Est et l'Ouest. Central Europe between East and West / ed. J.Kłoczowski. – Lublin: Towarzystwo Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, 2005. – S. 13-29.
14. Szücs J. Les trois Europes / Jenő Szücs. Paris: l'Harmattan, 1985. – 128 pp.

15. Wandycz P.S.. The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present / Piotr Stefan Wandycz. – London and New York: Routledge, 1992. – xv + 330 pp.
16. Кундера М. Украденный Запад или трагедия Центральной Европы / Милан Кундера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://n-europe.eu/content/?p=26>.
17. О’Доннелл Г. Делегативная демократия / Г. О’Доннелл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.russ.ru/antolog/predely/2-3/dem01.htm>.
18. Шрубар И. Глава 6. Цикл и изменения. К определению места трансформации постсоциалистических стран в процессе европейской модернизации / Илья Шрубар // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: В 2-х т. Т. 1: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / Ред.-сост. П.Штыков, С. Шваниц. Науч. ред. В. Гельман / Пер. с нем. – Санкт-Петербург; Москва; Берлин: Европейский университет в Санкт-Петербурге; Летний сад; Berliner Debatte Wissenschaftsverlag, 2003. – С. 218-243.
19. Democracy index 2012. Democracy at a standstill. Report. – London, New York, Hong Kong, Geneva: The Economist Intelligence Unit, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://danquahinstitute.org/docs/Democracyatastandstill-2012.pdf>.
20. Глинкина С. П. Россия и Центрально-Восточная Европа: трансформации в конце XX – начале XXI века: в двух томах. Том 1 / С. П. Глинкина, И. И. Орлик. – Москва : Наука, 2005. – 356 с.
21. Россия и Центрально-Восточная Европа: взаимоотношения в XXI веке / Под ред. к. г. н. Н. В. Куликовой, д.и.н., проф. И. И. Орлика, к. э. н. Н. В. Фейт. – М., ИЭ РАН, 2012. – 350 с.
22. Magocsi P.R. Historical Atlas of Central Europe: Revised and Expanded Edition / Paul Robert Magocsi. – Seattle: University of Washington Press, 2002. – xiv + 274 p.
23. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі / Дітер Лангевіше [пер. з нім. О. Логвиненка]. – К. : К.І.С., 2008. – 240 с.
24. Kłoczowski J. Europa Środkowowschodnia w historiografii krajów regionu / Jerzy Kłoczowski. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1993. – 42 s.
25. Kłoczowski J. Chrześcijaństwo w Europie Środkowowschodniej i budowa organizacji kościelnej / Jerzy Kłoczowski // Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy / ed. Henryk Samsonowicz. – Kraków: Universitas, 2000. – S. 4-15.
26. Europa Środkowowschodnia od X do XVIII wieku – jedność czy różnorodność?: Materiały z sympozjum, zorganizowanego w ramach 17. Powszechnego zjazdu historyków polskich (Kraków, wrzesień 2004) / red. K. Baczkowski, J. Smółucha. – Kraków : Societas Vistulana, 2005. – 216 s.
27. Каганов Ю. О. Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції / Ю. О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2005. – Вип. XIX. – С. 333–341.
28. Маслійчук В. Концепція «Східно-Центральної Європи Вернера Конце в контексті «європеїзації» сучасної історичної науки» / В. Маслійчук // Історія та історіографія в Європі: Збірник наукових праць / Ред. С. Стельмах, Г. Хаусманн. – К. : УНІСЕРВ, 2003. – Вип. 1-2. – С. 208-214.
29. Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings. – United Nations Statistic Division. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm>.

30. Бжезинский Зб.: Украине самой решать, быть ли ей «провинцией» России / Зб. Бжезинский. – 16.09.2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.meta.ua/archive/16.09.13/cluster:32027902-Bzhezinskii:-Ukraine-samoi-reshat-byt-li-ei-provintsiei-Rossii>.
31. Экспорт-импорт России за январь-декабрь 2012 года. – Москва: Федеральная таможенная служба [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.customs.ru/index2.php?option=com_content&view=article&id=17055&Itemid=1981.
32. Горбачев М. С. : Россия в будущем объединится с ЕС / М. С. Горбачев // Подробности. – 28.11.2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/opinion/2008/11/28/568983.html>.
33. Самигуллина А. НАТО ближе, визы проще / А. Самигуллина, А. Артемьев, Е. Савина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/politics/2010/10/19_a_3429872.shtml.
34. Путин предложил Европе экономический альянс от Владивостока до Лиссабона [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2010/11/25/wirtschaft/>.
35. Ромашенко С. Европейские промышленные объединения требуют отмены визового режима с Россией / Сергей Ромашенко, Сергей Гуца // Deutsche Welle. – 2012. – 31 мая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dw.de/p/1564l>.
36. Moldova / 2012 Report on International Religious Freedom. – Washington: Bureau of Democracy, Human Rights and Labour Affairs of the U.S. Department of State. – May 20, 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2012/eur/208344.htm>.
37. Global Peace Index 2013. – Sydney, New York: Institute for Economics and Peace, 2013. – 101 p.
38. Миттерауэр М. Историко-культурное формирование европейских границ / Михаэль Миттерауэр // Россия и Европа: в поисках идентичности: Международный симпозиум; Москва, 9-11 декабря 1998. – Москва : Вахазар, 2000. – С. 24-26.
39. Neumann I. B. Russia as Central Europe's Constituting Other / Iver B. Neumann // East European Politics and Societies. 1993. March 1993. – Vol. 7, No. 2. – P. 349-369.
40. Нойманн И. Использование «Другого». Образы Востока в формировании европейских идентичностей / Ивэр Нойманн / Пер. с англ. В. Б. Литвинова и И. А. Пильщикова, предисл. А. И. Миллера. Москва : Новое издательство, 2004. – 335 с.
41. World Economic Outlook Database. Hopes, Realities, and Risks. Washington: International Monetary Fund. – April 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/text.pdf>.
42. Приложение 6 / Обзор развития Сети центров по аквакультуре в Центрально-Восточной Европе (НАСЕЕ), докладчик – Ласло Варади // Протокол Первого совещания директоров НАСЕЕ, г. Сарваш, Венгрия, 21-24 ноября 2004 г. – Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. – Рим, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/docrep/008/y5923b/y5923b09.htm>.
43. History of NACEE. – Network of Aquaculture Centres in Central-Eastern Europe. – August 2013. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agrowebcee.net/ru/nacee/about-nacee>.

УДК 327.5:316.774-047.37

Іжнін І. І.*

ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ З ТОЧКИ ЗОРУ ЇХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ

У статті розглядаються концептуальні підходи до проблеми дослідження міжнародних конфліктів з точки зору їх інформаційної організації. Аналізується можливість і необхідність застосування структурно-інформаційного підходу в дослідженнях сучасних міжнародних конфліктів. Характеризується інформаційна структура явища міжнародного конфлікту. З'ясовуються переваги, що надає такий підхід в контексті можливостей вивчення глибинних першопричин виникнення міжнародних конфліктів.

Ключові слова: міжнародний конфлікт, інформаційна структура, структурно-інформаційний підхід.

The article deals with the conceptual approaches to the research of international conflict in the context of their information structure. The author analyzes the possibility and need for structure--information approach in the studies of modern international conflicts. The information structure of the phenomenon of international conflict is characterized. The article also describes the advantages given by this approach in the context of opportunities to reveal the root causes of international conflict.

Key words: international conflict, information structure, structure-information approach.

В статье рассматриваются концептуальные подходы к проблеме исследования международных конфликтов в контексте их информационной организации. Анализируется возможность и необходимость применения структурно-информационного подхода в исследованиях современных международных конфликтов. Характеризуется информационная структура явления международного конфликта. Описаны преимущества, которые открывает такой подход, в контексте возможностей изучения первопричин возникновения международных конфликтов.

Ключевые слова: международный конфликт, информационная структура, структурно-информационный подход.

Постановка проблеми. Завдання дослідження інформаційного базису міжнародних конфліктів продиктоване глобальною трансформацією сучасної системи міжнародних відносин, що супроводжується змінами у формах, методах та змісті взаємодій між учасниками міжнародних відносин. Сучасна система відносин у міжнародному середовищі чим далі, тим більше ускладнюється. Таке ускладнення обумовлене багатьма чинниками. Зокрема до них слід віднести наступні:

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка.

- збільшення кількості учасників, які безпосередньо впливають на міжнародну політику;
- збільшення типів таких учасників і поступового «розмивання» домінуючого статусу держави у міжнародних відносинах;
- збільшення можливостей, способів та засобів встановлення і підтримання міжнародних зв'язків;
- скорочення часу для реакції на події у міжнародному середовищі та необхідність діяти в режимі «реального часу»;
- розмивання межі між внутрішньою і зовнішньою політикою держави.
- зростання взаємозалежності між окремими країнами і регіонами у глобальному масштабі;
- переплетіння і взаємопроникнення економічної, політичної і соціально-культурної сфер життя суспільства.

Якщо узагальнити, то сучасний світ страждає від проблеми власного надшвидкого розвитку і динаміки змін, до яких ми вже не встигаємо пристосовуватись. Це стосується окремих людей, так і суспільств загалом. При цьому відбувається ускладнення структури відносин, системи зв'язків і ієрархій учасників міжнародних відносин. Сучасні міжнародні відносини сильно віддалились від «класичної» Вестфальської системи: сукупності номінально рівних держав – суб'єктів міжнародних відносин, повністю вільних у справі власного внутрішньодержавного управління і ранжируваних у зовнішньому середовищі відповідно до рівня їх могутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конфліктності у міжнародних відносинах не є новою. В той же час розвиток суспільних відносин та інформаційних технологій веде до нового осмислення цієї проблеми. Серед передових дослідників питання сучасних конфліктів та їх інформаційної складової слід відзначити Дж. Арквіллу та Д. Ронфельдта, С. Вілсона.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день до кінця не є сформульованим і дослідженим поняття інформаційної структури міжнародного конфлікту, в зв'язку з чим воно потребує подальшої ретельної розробки і вивчення.

Формулювання цілей статті. В статті обґрунтовано можливість і необхідність застосування в дослідженні сучасних міжнародних конфліктів структурно-інформаційного підходу, виявлено характеристики інформаційної структури міжнародних конфліктів, виявляються перспективи вивчення першопричин конфліктів, виходячи з їх інформаційної структури.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система міжнародних відносин зовсім не позбавилась своєї конфліктогенності. Конфлікт і надалі визначає напрямки розвитку відносин між окремими учасниками міжнародних відносин. В цьому плані можна перенести тезу Г. Зімеля про те, що індивід не може підтримувати єдність своєї особистості виключно через гармонізацію, навпроти, суперечність і конфлікт не лише передують досягненню цієї єдності, але визначають її у кожен момент існування [1, р. 15], на систему міжнародних відносин загалом. Конфлікт продовжує виступати конструюючим чинником у міжнародних відносинах і одночасно рушійною силою подальшого розвитку вже всієї людської цивілізації – в глобальному масштабі і як єдиного цілого. Ідеї Г. Зімеля щодо ролі конфлікту у соціальній сфері були згодом розвинуті Л. Козером у праці «Функції соціального конфлікту» [2].

Л. Козер як соціолог визначив ту ключову роль, яку відіграє конфлікт у справі розвитку суспільства. Оскільки конфлікт визначає і наповнює змістом міжнародні відносини,

стимулює розвиток учасників міжнародних відносин і міжнародної системи загалом – конфлікт і надалі залишається однією з центральних проблем теорії і практики науки про міжнародні відносини як специфічної сфери суспільної діяльності.

На сьогоднішній день можна говорити про те, що має місце тенденція до більш «інформаційно» орієнтованого підходу до проблем дослідження міжнародних конфліктів та втілення в життя висновків теоретичних та прикладних досліджень сучасних міжнародних конфліктів. З одного боку, це проявляється в активній діяльності різноманітних науково-дослідних центрів та неурядових організацій, що здійснюють постійний моніторинг міжнародних конфліктів, та готують практичні рекомендації в інтересах урядів та міжнародних організацій (таких, як Відділення дослідження миру і конфліктів Уппсальського університету та Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (Швеція), чи міжнародні неурядові організації Міжнародна кризова група (International Crisis Group), Проект Орало (Project Ploughshares, Канада), Європейський центр досліджень проблем безпеки Джорджа Маршалла та багато інших).

Етапним моментом в процесі систематичного і послідовного збору і систематизації інформації, що стосуються міжнародних конфліктів, можна вважати започаткування у 1964 р. проектів «Кореляції війни» (Correlates of War) під керівництвом Девіда Зінгера Мелвіна Смолла [3]. Метою проекту став збір емпіричної інформації, що дозволила б виявляти і співставляти об'єктивні характеристики окремих конфліктів, узагальнюючи і виявляючи чинники, що впливають на конфліктну поведінку у міжнародних відносинах. Можна сказати, що ці та інші споріднені проекти по збору емпіричної інформації про міжнародні конфлікти стали одним з поштовхів до з'ясування структури міжнародного конфлікту, виявити в них типові елементи, визначити взаємозв'язки між цими елементами і вже в подальшому інтерпретувати ці емпіричні дані.

З іншої сторони сьогодні має місце тенденція до трансформації поглядів на сам перебіг міжнародних конфліктів, що отримує своє вираження у формуванні нової доктрини використання інформації та інформаційних систем. Даний підхід розглядає інформацію як один з головних засобів ведення протистояння у сучасному світі. Інформація, інформаційні і телекомунікаційні системи перетворюються у нашому інформаційно залежному світі на ефективний важіль впливу як на системи прийняття рішень і життєво важливі сфери економічної і політичної діяльності, так і на масову свідомість і громадську думку. Сформувалась концепція так званих «інформаційних війн» – здійснення систематичної і цілеспрямованої інформаційної діяльності, орієнтованої на порушення нормального функціонування чутливих до інформаційного впливу сфер життєдіяльності суспільства.

В кінці 1990-х рр. – на початку 2000-х рр. в колах військових теоретиків і політиків відбувається трансформація поглядів на перебіг і ведення майбутніх конфліктів. Нові ідеї оформились у концепцію «мережно-центричної війни», що отримала вираз, зокрема, у програмних документах Міністерства оборони США, таких як «Мережно-центрична війна: створення вирішальної переваги» (2004 р.) [5]. Мережно-центрична війна стала своєрідною реалізацією концепції інформаційного суспільства у військовій сфері. Ключовим елементом тут є комп'ютеризація і запровадження високоефективних комунікативних систем для узгодження і об'єднання в реальному часі та в єдиному інформаційному просторі всіх компонентів, залучених у бойові дії. Як наслідок це має забезпечити підвищення ефективності, мобільності, живучості сил залучених у конфлікт [6, с. 23-24].

В наукових колах, в першу чергу в США, також ведеться робота над розробкою більш загальної концепції конфліктів інформаційної доби. Провідними дослідниками в цій сфері

є Дж. Арквілла та Д. Ронфельдт, які роблять наголос на тому, що зараз має місце чергова військово-технічна революція. Ця революція є інформаційно орієнтованою (зокрема в контексті орієнтування на мережно-центричні форми протиборства) і потребує приведення стратегій та тактики покладених в основу дій в умовах конфлікту, організаційного, матеріального забезпечення та інтелектуального забезпечення у відповідність реаліями, в яких володіння і оперування з інформацією є визначальними для успіху і перемоги [7, р. 439-440].

Фактично йдеться про створення нової культури і філософії дій в умовах конфлікту. Інформація, а точніше здатність до ефективного і швидкого її здобуття та обміну нею, стає базою для розробки і впровадження сучасної стратегії і тактики поведінки в умовах міжнародних конфліктів (і не лише у військовому, але й політичному і економічному вимірах також).

В цьому контексті вивчення інформаційної складової міжнародних конфліктів є одним з перспективних напрямків досліджень у сфері міжнародних інформаційних відносин. Перевагою (у порівнянні із «класичними» конфліктологічними дослідженнями) слід вважати методологічну зорієнтованість на інформацію як першооснову формування і функціонування системи міжнародних відносин, що дозволяє виявляти першопричини і глибинні чинники конфліктної поведінки учасників міжнародних відносин, а не зосереджуватись на проявах такої конфліктної поведінки.

При цьому важливим питанням стає якою структурою будуть володіти майбутні (чи скоріше вже сучасні) міжнародні конфлікти. Зазвичай структуру міжнародних конфліктів розглядають з точки зору конкретизації учасників конфлікту, їх інтересів, предмету та об'єкту конфлікту, конфліктних установок та проявів конфліктної поведінки. Проблема інформації в даному контексті залишається на другому плані. В той же час, для розуміння змісту і сутності конфлікту слід зосередитись на його інформаційній структурі – не в термінах інформаційних засобів та інструментів протиборства учасників міжнародного конфлікту, а як системи інформаційного обміну і взаємодії взаємозалежних елементів конфліктної ситуації. Тобто слід відійти від розуміння інформації як функції забезпечення позицій і дій сторін конфлікту і зробити акцент на дослідженні системи обігу інформації, яка обумовлює взаємодію учасників конфлікту між собою, а також з оточуючим міжнародним середовищем. Дж. Арквілла і Д. Ронфельдт говорять про необхідність зміни процесно-інформаційного підходу при аналізі проблем міжнародних конфліктів на структурно-інформаційний підхід. Структурною в даному контексті виступає інформація, яка існує і використовується не в сенсі передачі повідомлень, а та, яка «визначає конкретну структуру, надає форму і підтримує цілісність» певних соціальних інституцій [7, р. 443]. Тобто слід перейти від «обробки» інформації про оточуюче середовище і зовнішні характеристики міжнародного конфлікту до вивчення структурної інформації, що визначає сутність соціального феномену.

В рамках такого підходу слід усвідомити, що інформаційна структура є властивістю будь-якої системи, в тому числі і соціальної. Ця структура буде визначатись всією сукупністю елементів, що визначають зовнішні і внутрішні інформаційні взаємодії, які беруть участь у виробництві і споживанні соціальної інформації. Інформаційна структура буде проявлятися і виражатися у будь-яких комунікаційних та інформаційних діях суспільства. На думку російської дослідниці О. Круль, для відображення інформаційної структури необхідно виявити ті елементи соціальної системи, які спроможні її продемонструвати. Загальна модель дослідження інформаційної структури матиме наступний вигляд: соціальні об'єкти – елементи інформаційної структури, що беруть участь у зовнішніх і внутрішніх

інформаційних процесах (генерація, переробка, зберігання, видача соціальної інформації); соціальні об'єкти – елементи інформаційної структури, що участь в управлінні зовнішніми і внутрішніми інформаційними процесами соціальної системи; інформаційні цінності соціальної системи; інформаційні потреби соціальної системи; способи організації зовнішніх і внутрішніх інформаційних контактів (взаємодій) [8].

В такому контексті можна сформулювати і завдання по дослідженню інформаційної структури міжнародних конфліктів:

- вивчення учасників конфлікту як інформаційних систем, в основі функціонування яких лежить власне обмін інформацією (при цьому слід враховувати, що різнотипні учасники міжнародних відносин в різній ступені чутливі до змін в міжнародних інформаційних потоках і по-різному реалізують свої інтереси через інформаційні засоби);
- дослідження системи обміну інформацією між учасниками конфлікту;
- дослідження системи інформаційної взаємодії учасників конфлікту з міжнародним середовищем;
- вивчення формування та усвідомлення учасниками конфлікту своїх цілей, прагнень, можливостей та засобів реалізації інтересів і залежність цих процесів від наявної системи інформаційного обміну між учасниками конфлікту.
- дослідження систем отримання інформації учасниками конфлікту з оточуючого міжнародного середовища;
- вивчення проблем формування та реалізації ціннісних установок учасниками конфлікту (як ідейного забезпечення їх діяльності на міжнародній арені);
- вивчення проблеми адекватного сприйняття і співставлення учасниками конфлікту цілей та можливостей досягнення цих цілей;
- дослідження рівнів (внутрішньодержавний, регіональний, глобальний, інституційний, ін.), на яких здійснюється обмін інформацією, та типів інформації, що циркулює на цих рівнях.

Висновки. Такий структурно-інформаційний підхід дозволить виявляти структуру відносин між учасниками конфлікту на основі інформаційних обмінів і змінити явлення про міжнародний конфлікт як про стандартизовану модель «учасники – несумісність цілей/інтересів – предмет конфлікту – боротьба з метою нав'язування своєї волі супротивнику». Натомість відкриваються можливості уніфіковано досліджувати кожний конкретний конфлікт (унікальний за своїми особливостями) виявляючи в більш повній мірі комплекс зв'язків і залежностей, що призводять до конфліктної ситуації. Реалізація такого підходу може відкрити альтернативні механізми управління та врегулювання сучасних міжнародних конфліктів, що базуються на управлінні інформацією та інформаційними потоками; забезпечити можливість виявлення глибинних першооснов виникнення окремих конфліктів і підвищити ефективність превентивних заходів.

Список використаних джерел

1. Simmel G. Conflict. The Web of Group-Affiliation / Georg Simmel. – Glencoe, Illinois : The Free Press. –1955. – 195 p.
2. Coser L. A. The Functions of Social Conflict / Lewis A. Coser. – Flourence, KY : Routledge. – 1998. – 188 p.
3. Singer J. D. Correlates of War Project: International and Civil War Data, 1816-1992 [Electronic resource] / J. David Singer, Melvin Small. – Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research. – 1994. – Режим доступу: <http://www.esds.ac.uk/doc/3441%5Cmrdoc%5Cpdf%5C3441userguide.pdf>.

4. Singer J. D. *Correlates of War II. Testing Some Realpolitic Models* / J. David Singer. – NY: Free Press; London: Collier Macmillan Publishers. – 1980. – 328 p.
5. Wilson C. *Network Centric Warfare: Background and Oversight Issues for Congress*. Congressional Research Service. Report for Congress. (Washington D. C.: June 2, 2004) [Electronic resource] / Clay Wilson. – Режим доступу: <http://www.fas.org/man/crs/RL32411.pdf>.
6. Іжнін І. «Виродження» поколінь війн та міжнародна політика здобуття могутності державами / Ігор Іжнін. – Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2007. – Вип. 20. – С. 19-25.
7. Arquilla J. *Looking Ahead: Preparing for Information-Age Conflict* [Electronic resource] / John Arquilla, David Ronfeldt // *In Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age*. – RAND Corporation. – 1997. – Режим доступу: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR880/MR880.ch19.pdf.
8. Круль А. С. *Информационная структура социальных систем*. [Електронний ресурс] / Александра Круль. – Уфа. – 2010. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/informatsionnaya-struktura-sotsialnykh-sistem>.

Карпчук Н. П.*

THE ROLE OF NATIONAL MEDIA IN THE IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN UNION COMMUNICATION POLICY PRINCIPLES

У статті йдеться про роль місцевих засобів масової інформації у реалізації цілей та принципів комунікаційної політики Європейського Союзу. Місцеві ЗМІ несуть відповідальність за сприйняття громадянами ЄС політик Союзу, бо є форумом для політичних та соціальних обговорень та дискусій. Однак журналісти місцевих ЗМІ натрапляють на певні перешкоди на шляху до якісної інформації про політику ЄС.

Ключові слова: комунікаційна політика ЄС, місцеві засоби масової інформації, Генеральний директорат з комунікації.

The article focuses on the role of local mass media in the implementation of goals and principles of the European Union Communication Policy. Local mass media are responsible for the EU citizens' perception of the Union policies since they are the forum for political and social debates and discussions. However the reporters of local mass media face some obstacles on the way to the qualitative information on EU policies.

Key words: European Union Communication Policy, local mass media, Directorate General for Communication.

В статье рассматривается роль местных средств массовой информации в реализации целей и принципов коммуникационной политики Европейского Союза. Местные СМИ несут ответственность за восприятие политик ЕС гражданами Союза. Именно СМИ являются форумом для политических и социальных обсуждений и дискуссий, но на пути к качественной информации о политиках ЕС местные журналисты сталкиваются с некоторыми препятствиями.

Ключевые слова: коммуникационная политика ЕС, местные средства массовой информации, Генеральный директорат по коммуникации.

In modern democratic societies the role of mass media is very important since they are the means of informing citizens, creating public opinion and public support towards administrations and other relevant national institutions. They are recognised to be forums of political and social discussions and conflicts, as they can either support or disrupt social integration. Mass media help people to orientate to political events and create possibilities for citizens' political participation. As instruments of the political elite they also socialize, persuade and work on «public opinion». At the same time mass media are able to move public attention from one issue to another. They can question and criticize political decisions and events and serve as gate-

* кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

keepers and filters between politicians and the media audiences, but they can drive government policy by mobilizing public opinion as well [1].

The research concerning the reports on the EU affairs in local media was conducted by C. H. de Vreese (2001) (made a cross-nationally comparative investigation of the news coverage in Britain, Denmark and the Netherlands when specific major EU events occurred), J. Peter and his colleagues (2003) (examined how the European Union was portrayed on prime evening television news), P. Statham and E. Gray (2005), V. Le Torrec (2001) (studied the national perspective of EU news media reporting), J.M. McLeod (1999) (considered the news media as a vehicle of political participation), M. Bruggemann (2006) (thought mass media to be an essential tool for creating a European public sphere), Ch. Valentini (2007) (studied the opinions of Finnish and Italian journalists as to the poor coverage of the EU news in local media) etc. D. Morgan (1995) and N.T. Gavin (2001) stated that the relations of reporters and EU institutions are problematic and this fact influences the quality of the presented information; these problematic relations are a consequence of the lack of special training for EU correspondents [2]. However, the orientation of the EU communication policy to local mass media is not fully highlighted.

The aim of the paper is to analyze the role of national media in informing the EU citizens about the EU policies, creating the background for the implementation of the principles and purposes of the EU communication policy.

Communication policy is viewed as a number of means and techniques of a social subject promotion within some information space. Respectively, the European Union communication policy is a prospective direction of the EU activity which is based on the grounded strategy of the use of the system of communication means directed at increasing the EU image, reputation and the efficiency of the eurointegration process [3].

Communicating with the EU citizens has long been a primary concern of the European Commission, since after the rejection of the EU constitution by French and Dutch voters and the rejection of the Lisbon Treaty by the Irish the need to boost popular trust in the European project became more important. The first problem was the Maastricht Treaty of 1992 as it was not ratified by all the member states at the first time. This started a debate about the “democratic deficit” of the EU project. In response, the EU institutions took a series of measures to make their work more transparent and to bring themselves closer to the public.

Since 1995 the EU has financed and promoted many courses in media training for reporting the EU through the European Journalism Centre in Maastricht. In EU media training courses mean training seminars, workshops and roundtable discussions designed to give media professionals background information about the latest developments in EU policy from directly experts in the European Institutions in Brussels and the tools to understand the mechanisms, impact and challenges facing the European integration process. Most of these courses are organized by the European Journalism Centre in the Netherlands in collaboration with several European regional and national journalist associations and with professional media organisations such as the World Association of Newspapers, the International Federation of Journalists and the European Broadcasting Union.

At the national level the representations of the European Commission offer similar courses with the financial support of the EU in collaboration with regional and local authorities and journalism associations. The topics of these seminars vary depending on the issue. Generally courses in EU media training include seminars on the general functioning of EU institutions and their decision-making processes, but they may also discuss EU policies and legislations about important fields such as energy, transport, external relations and other relevant matters [4].

In order to eliminate the «democratic deficit» the Union also changed its internal structure by hiring more PR and communication specialists and it chose a new communication philosophy of dialogue with citizens and other publics [5]. According to such renovations the «Directorate General (DG) for Press and Communication», which was in charge of communication and media relations, changed its name to «DG Communication». The Directorate General for Communication is the official voice of the European Commission in its relations with the media and is generally the first port of call for journalists reporting on affairs concerning the Commission. Its job is to keep the media informed of the Commission's work in a way which is open, transparent and as accessible as possible. The Press Service role includes telling the Commission and its staff what the world's press is saying about them. Its mission is to:

- inform the media and the general public about the Commission's activities and to communicate the objectives and the aims of its policies and activities,
- inform the Commission about the developments and discussions on the EU in the Member States [6].

The increasing interest of the EU in the national news media largely rests on two variables:

- the decreasing support of EU citizens for EU policies combined with increasing dissatisfaction with the way the EU works [7] and
- the acknowledgement by the European Commission of the importance of communications with different publics for the future of the European Union [8].

Since 2002 the European Commission has decided to take a more active role in providing messages that might be interpreted in specific ways by EU citizens and that, at the same time, lead to positive feedback through the establishment of cooperative actions between EU institutions and the national media in all member states. Greater visibility of the European Union through news coverage, as unbiased and as objective as possible, can reduce the distant and hostile feelings that many citizens have [9]. This type of information is partly determined by the quality of information provided by EU press officers and partly by their relations with the national media. In fact national media have the power to select what they consider publishable not only on the basis of specific journalistic rules but also on what they consider to be interesting and from reliable sources.

In fact, statistics of Eurobarometer for 2003 – 2006 showed no increase of positive opinions either on the reputation of or in public support for the European Union. Less than 50% of EU citizens had positive opinions about these two issues during the past five years. The European Commission believes that these results are due to the limited or distorted knowledge of citizens on EU matters and this is partly a consequence of the type of information they receive from the media, which loses its neutrality and is generally reinterpreted and reworked by different relays, national parties and other opinion multipliers [10]. In order to reduce apathy, the European Commission believes that improving communication channels with citizens could be a solution to the currently limited knowledge that EU citizens have concerning EU matters [11].

In July 2005 The Action Plan to Improve Communicating Europe was launched. Its main objective was to ensure more effective communication about Europe supported within the Commission by a modern and more professional approach across all departments. The Action Plan grounds on a new approach aimed at earning people's interest and trust, namely

- listening: communication is a dialogue and the EU citizens should have the possibility to express their opinions so that the Commission can understand their perceptions and concerns; the citizens should have a direct bearing on EU policy formulation and output;
- communicating: EU policies and activities, as well as their impact on everyday lives, have to be communicated and advocated in a manner that people can understand and relate to;

- connecting with citizens by «going local»: good communication requires excellent understanding of local audiences. The Commission's communication activities must be resourced and organised in such a way as to address matching demographic and national and local concerns, and to convey information through the channels citizens prefer and in the language they can understand [12].

On 1 February 2006 the Commission adopted the White Paper on a European Communication Policy which was intended to give the EU an overall communication strategy within which to work. The main purpose of the White Paper was to offer a way forward and to invite all the players to contribute their ideas on how best to work together to close the gap of the deficit of democracy.

The cornerstone of the White Paper is Article 11 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union which claims that everyone has the right to freedom of expression; this right shall include freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority and regardless of frontiers [13].

The White Paper states that the effective communication is to be based on the following principles:

- inclusiveness: all citizens should have access in their own language to information about matters of public concern. This information should be made widely available through a wide range of channels, including the mass media and new technologies such as the Internet. People from all walks of life in all EU countries should be helped to develop the skills they need to access and use that information (it is particularly important in the case of minorities, disabled citizens and other groups that might systematically be excluded from participation in the public sphere);

- diversity: EU communication policy must respect the full range of views in the public debate as European citizens come from widely diverse social and cultural backgrounds and hold a wide variety of political views;

- participation: citizens should have a right to express their views, be heard and have the opportunity for dialogue with the decision-makers. This principle is of particular importance at EU level, where there is an added risk that institutions are remote from the citizens [14].

One of the Paper five areas for action in partnership with other institutions, governments and civil society is the recommendation for the EU to work better with the media and focus more on new technologies such as the Internet.

Mass media role is fundamental for creating the necessary public discourses at the European level to eliminate the deficit of democracy within the Union. In recent years European institutions have felt a necessity to improve the channels of EU communication by establishing better relations with governments of the member states and with the news media. It is through gaining more local support that EU institutions could improve their reputation and increase citizens' participation in EU affairs [15]. Citizens' opinions are partially determined by the quantity and quality of the information available on different EU issues. The national news media are thus among the first and more important vehicles for EU communication and are the prime source of citizens' information.

Journalists located in the other member states, acquire the majority of their information about the EU from press officers and spokespersons of the European Commission through the national Representation offices. One of the main functions of the Representations of the European Commission is to make closer and stronger contacts with the general publics, governments and media of the member states than the Brussels-based EU institutions could do. As DG Communication states on its introductory web page, its mission is to

- inform the Commission of the evolution of opinion in the member states;
- co-ordinate the activities of the Representations in the member states;
- centralise all contacts with the media;
- seek to ensure a coherent approach to communication and information issues within the Commission. This involves contacts with Directorates General and Services within the Commission that have information units responsible for sectoral information [16].

Other official EU news sources that are frequently consulted by national journalists are reports, articles and editorial notes produced by think tanks and other non profit organizations such as European voice, Euractiv, Centre for European Policy Studies, Agence Europe, journalist associations and resource centres such as the International Press Association, European Federation of Journalists, International Press Centre, and several online and print publications.

Generally, journalists are contacted directly by press officers or indirectly informed through emails and newsletters about different aspects of EU agenda, specific events and political decisions. Accredited journalists can access press releases and background material posted on the European Commission's virtual press room, download audiovisual material from different EU web links and participate in meetings and seminars. They can live-stream the daily briefing in Europe via Satellite, which also covers sessions of the European Parliament and some of the Council of Ministers' press conferences.

In order to enable journalists to better understand EU institutions and decision-making processes, the European Commission has also invested in a second action whose aim is to provide concrete tools and to support knowledge diffusion through media training. The European Union supports the costs of implementing training programmes for the media and, through its call for tenders, finances media projects aiming at enhancing EU visibility. National and local institutions and organizations can apply for funds to implement such programmes.

However, journalists who work for regional and local newspaper are not necessarily able to benefit from all the EU programs. Regional and local newspapers may not have the resources to provide courses in EU media training to their employees or their circulation may be too small for them to be considered a recipient of EU funds for media projects. Moreover, most regional and local journalists are not full-time EU reporters. Their main task is to cover internal, economic, or cultural affairs. Whenever these aspects of the national agenda are linked to EU agenda, or when there is an important EU decision or political position worth covering at the local level, they then report the EU position.

The material they use is generally obtained through indirect sources such as internet web pages, press material received by the national Representation of the European Commission and/or by the government press officers and national agency feeds. Thus, their contacts with the EU commissioners, their spokespersons or with Members of the European Parliament are rare. According to P. Statham, the paper with a special reporter in Brussels gets more qualitative information concerning the EU policies than the paper that relies on its local reporter or a news agency [17].

So, the news media are greatly responsible for the perceptions about the EU since one of their functions is to boost public debate when the EU citizens are confronted with different opinions and realities. As to the EU institutions the relations with national media, transparency, and openness for the feedback are the prerequisites for the efficient communication policy resulting in political legitimacy and more democratic and united Europe.

References

1. Valentini Ch. Constructing public support: EU communication challenges for the process of integration / Chiara Valentini. [Electronic resource]. – Available at: http://www.uta.fi/arkisto/tacs/papers0506/Valentini_Constructing_public_support.pdf.
2. Valentini Ch. EU media relations: views of Finnish and Italian journalists / Chiara Valentini. – [Electronic resource]. – Available at: http://www.instituteforpr.org/iprwp/wp-content/uploads/Communicating_EU_to_media.pdf.
3. Карпчук Н. П. ЄС на шляху від інформаційної до комунікаційної політики // Актуальні проблеми формування та розвитку європейського інформаційного простору: колективна монографія [Текст]. – Луцьк : ВМА «Терен», 2012. – С. 50-91.
4. Valentini Ch. EU media relations: views of Finnish and Italian journalists / Chiara Valentini. [Electronic resource]. – Available at: http://www.instituteforpr.org/iprwp/wp-content/uploads/Communicating_EU_to_media.pdf.
5. Wallström M. Communication should not be a Brussels affair / Margaret Wallström. – [Electronic resource]. – Available at: <http://www.euractiv.com/Article?tcmuri=tcm:29-152182-16&type=News&Ref=mail>.
6. The Directorate-General for Communication and the Spokesperson's Service. – [Electronic resource]. – Available at: http://collection.europarchive.org/dnb/20070405123415/http://ec.europa.eu/dgs/communication/guide/index2_en.htm.
7. Eurobarometer 66: Public opinion in the European Union. Autumn 2006. – [Electronic resource]. – Available at: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_en.pdf.
8. Wallström M. Media – a key partner in communicating Europe / Margaret Wallström // Speech/05/296, Roundtable of journalists organized by European Federation of Journalists (Residence Palace, 24 May 2005). – [Electronic resource]. – Available at: <http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/05/296&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>.
9. Can EU hear me? How to get the EU's message out. Friends Of Europe. – October 2004. – [Electronic resource]. – Available at: http://www.gallup-europe.be/canEUhear/Can_EU_Hear_Me-FINAL-Report.pdf.
10. Information and communication strategy for the European Union. – [Electronic resource]. – Available at: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2002/com2002_0350en02.pdf.
11. Valentini Ch. EU media relations: views of Finnish and Italian journalists / Chiara Valentini. – [Electronic resource]. – Available at: http://www.instituteforpr.org/iprwp/wp-content/uploads/Communicating_EU_to_media.pdf.
12. Action Plan to improve communicating Europe by the Commission. – [Electronic resource]. – Available at: http://ec.europa.eu/dgs/communication/pdf/communication_com_en.pdf.
13. Charter of Fundamental Rights of the European Union. [Electronic resource] – Available at: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
14. White Paper on a European Communication Policy. [Electronic resource]. – Available at: http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com2006_35_en.pdf.
15. Action Plan to improve communicating Europe by the Commission [Electronic resource]. – Available at: http://ec.europa.eu/dgs/communication/pdf/communication_com_en.pdf.
16. Directorate General for Communication. [Electronic resource] – Available at : http://ec.europa.eu/dgs/communication/index_en.htm.
17. Statham P. Political Journalism and Europeanization: Pressing Europe? / Paul Statham // European Political Communication Working Paper Series. – Issue 13/06. – [Electronic resource]. – Available at: http://ics.leeds.ac.uk/eurpolcom/discussion_papers.cfm.

УДК 323:327(479.2)

Алексейченко О. В.*

ЕТНОПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ В РЕГІОНІ ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ

Дослідження історичних витоків і політичного підґрунтя етнополітичних конфліктів на Південному Кавказі, наслідком чого стала втрата Грузією юрисдикції над територіями абхазької і південно-осетинської автономій, а Азербайджану над Нагірним Карабахом, показало, що коріння міжетнічного протистояння в регіоні слід шукати в часах, коли Азербайджан, Вірменія і Грузія входили до складу Радянського Союзу – державного утворення імперського типу.

Ключові слова: Азербайджан, Вірменія, Грузія, Абхазія, Нагірний Карабах, Південна Осетія, більшовицьке керівництво, радянська влада, етнос, автономія, конфлікт, протистояння, війна.

The author of the article undertook a study of historical origins and political basis of ethno-political conflicts in the South Caucasus, resulting in a loss of jurisdiction over the territories of Abkhaz and South Ossetian autonomy by Georgia and over Nagorny Karabakh by Azerbaijan, that proved that the roots of ethnic confrontation in the region should be sought in the times when Armenia, Azerbaijan and Georgia were part of the Soviet Union – state formation of imperial type.

Key words: Armenia, Azerbaijan, Georgia, Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, the Bolshevik leadership, the Soviet authorities, ethnicity, autonomy, conflict, confrontation, war.

Исследование исторических причин и политических предпосылок этнополитических конфликтов в регионе Южного Кавказа, вследствие которых Грузия потеряла юрисдикцию над территориями абхазской и южноосетинской автономий, а Азербайджан – над Нагорным Карабахом, показало, что истоки межэтнического противостояния в регионе следует искать в тот период, когда Азербайджан, Армения и Грузия входили в состав Советского Союза – государственного образования имперского типа.

Ключевые слова: Азербайджан, Армения, Грузия, Абхазия, Нагорный Карабах, Южная Осетия, большевистское руководство, советская власть, этнос, автономия, конфликт, противостояние, война.

Понад двадцять років тому, на хвилі розпаду СРСР, що супроводжувався активізацією національно-визвольних рухів пригноблених комуністичною імперією народів, на теренах Південного Кавказу з'явилися самопроголошені Абхазька, Нагірно-Карабаська і Південно-Осетинська республіки. Усі вони досі не стали повноцінними суб'єктами між-

* доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародної інформації Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики імені Аверроеса Міжрегіональної академії управління персоналом.
Науковий керівник: професор Дорошко М. С.

народного права, проте їх існування стало загрозою національній безпеці незалежних Грузії, Азербайджану і Вірменії, предметом геополітичної суперечки провідних авторів світової політики, а відтак перетворилося на актуальну міжнародну проблему. В чому суть цієї проблеми? Позаяк відповідь на ці питання лежить в історичній і політичній площинах, спробуємо з'ясувати причини і наслідки етнополітичних конфліктів у Закавказзі у даній статті.

Історичні й політичні передумови та перебіг етнополітичних конфліктів в державах Південного Кавказу досить докладно висвітлені українськими науковцями [5; 8; 9], російськими дослідниками [1-4; 6-7; 10], західними політологами [3; 11; 12], проте вони не в повній мірі здатні прояснити витоки міжнаціонального протистояння. Адже причини походження більшості міжетнічних конфліктів на пострадянському просторі слід шукати не в площині міжнаціональної ворожнечі сусідніх народів, а в період, коли російський більшовизм – імперський спадкоємець російського царизму, силою зброї накидав народам колишніх національних окраїн Російської імперії (всупереч їх бажанню) радянську форму влади, під якою приховувалась диктатура більшовицької партії.

Діючи за принципом «поділяй і володарюй», в минулому цілісні етноси розподілялися між кількома національно-державними формуваннями. Така доля спіткала, наприклад, вірмен, які попри те, що становили більшість населення Нагірного Карабаху, опинилися, в результаті національно-територіального розмежування 1920-х рр., у складі Азербайджанської РСР.

Коріння вірмено-азербайджанського протистояння за Нагірний Карабах сягає початку XIX ст., а саме періоду між 1801 і 1828 рр., коли Росія захопила землі, що в даний час є територією Вірменії і Азербайджану, в тому числі й Карабаське ханство, що перейшло з-під контролю Ірану під владу Росії 1813 р. за Гюлістанським договором. Ескалація вірмено-азербайджанського протистояння припадає на кінець XIX ст. і пов'язана зі зростанням видобутку нафти в Баку, що сприяло концентрації в місті вірмен, які посіли провідні позиції в нафтовій промисловості. Оскільки вірмени користувалися підтримкою російської влади, між ними й місцевим населенням виникли тертя, що в 1905-1906 рр. призвели до відкритих зіткнень спочатку в Баку, потім – в Шуші (Західний Карабах), де стався кривавий конфлікт, внаслідок якого загинули понад 10 тис. осіб.

Після розпаду Російської імперії 22 квітня 1918 р. було створено Закавказьку федерацію, однак вона швидко розпалась (26 травня 1918 р.) передусім через наявність взаємних територіальних претензій її учасників. Після розпаду Закавказької федерації, у 1918-1920 рр. в регіоні існували три незалежні республіки, але їх співіснування важко назвати мирним, головним чином тому, що вірменські «дашнаки» висували територіальні претензії до сусідів: на Джавахетський район Грузії (досі, в основному, населений вірменами) і на Карабах, Зангезур, Нахічевань – в Азербайджані.

Першою радянською республікою Південного Кавказу став Азербайджан, вочевидь тому, що російські більшовики потребували нафти, а також тому, що Азербайджан був єдиною республікою Південного Кавказу, де комуністи мали відносну підтримку, особливо серед робітників Баку. Червона армія увійшла в Баку в квітні 1920 р., коли азербайджанські війська були зосереджені в Карабасі, де вели боротьбу з повсталими вірменами. Азербайджан став першим форпостом радянської влади в Закавказзі, у листопаді 1920 р. вона була встановлена у Вірменії, а в квітні 1921 р. – в Грузії.

Після більшовицької окупації Закавказзя боротьба за Карабах перемістилася з військової у політичну площину. Спочатку більшовики, натиснувши на Ревком Азербайджану, домоглися від нього в грудні 1920 р. постанови, за якою Карабах, Зангезур і

Нахічевань переходили під вірменський контроль. Однак лідер радянського Азербайджану Н. Наріманов відмовився виконувати це рішення.

У березні 1921 р. до тексту «Договору про братерство і дружбу» між Радянською Росією й Туреччиною увійшло положення, за яким Нахічевань і Карабах мали перейти під контроль Азербайджанської СРР. Ідея поділу вірмен на два державних утворення – власне Вірменську СРР і Нагірно-Карабаську автономну область (НКАО) у складі Азербайджанської СРР – відповідала настанові наркома у справах національностей РРФСР Й. Сталіна поділяти кавказькі народи, щоби не допустити їхнього спільного спротиву радянській владі. Тим паче, що згідно з цим рішенням, не лише вірмени, але й азербайджанці були поділені між власне Азербайджаном і Нахічеванню, що відділена від Азербайджану вірменською територією. Остаточного азербайджансько-вірменського розмежування зафіксував Декрет від 7 липня 1923 р., підписаний в Баку.

У серпні 1923 р. адміністративний центр Нагірного Карабаху було перенесено з Шуші до Степанакерта, а в листопаді 1924 р. відбулося офіційне проголошення НКАО. З часом Нагірний Карабах був відділений від Вірменії Лачинським коридором, що територіально увійшов до Азербайджану.

В радянський період історії вірменська еліта неодноразово прагнула спонукати Москву передати Карабах Вірменській РСР (так було, зокрема, у 1930-ті рр., коли вірмени хотіли взяти під контроль і НКАО, і Нахічевань). Однак центр не підтримав цих вірменських прагнень. Понад те, розформування 1936 р. ЗФСРР і створення трьох союзних республік призвели до остаточного відділення НКАО від Вірменії.

1963 р. лідеру СРСР М. Хрущову було направлено петицію з підписами 2,5 тис. карабаських вірмен, в якій йшлося про утиски НКАО з боку азербайджанської влади економічними важелями. Кремль знову промовчав, а в автономії сталися масові безпорядки, 1968 р. конфліктна ситуація повторилась. 1970 р. підлила масла у вогонь офіційна статистика, що, згідно з переписом населення СРСР 1969 р., зафіксувала зменшення питомої ваги вірменського населення НКАО з 91 % у 1939 р. до 80 % – у 1969 р. Вірмени звинувачували у цьому офіційний Баку.

Від 1987 р. Кремль став все частіше отримувати звернення з вимогами об'єднати НКАО і Нахічевань з Вірменською РСР. Так, у серпні 1987 р. Академія наук Вірменської РСР направила петицію з проханням передачі НКАО і Нахічевані Вірменії, хоча за переписом населення 1979 р. в Нахічевані мешкало 97% азербайджанців. Оскільки Москва не ухвалювала ніяких рішень, Єреваном поширилися чутки про неминучу передачу НКАО і Нахічевані Вірменії. Це сприяло витісненню азербайджанців з Вірменії. В кінці січня 1988 р. перша хвиля азербайджанських біженців докотилась до Баку, більшість з них розмістили в Сумгаїті – промисловому місті, розташованому неподалік від азербайджанської столиці.

11 лютого 1988 р. в НКАО відбулася демонстрація протесту проти культурної і економічної політики офіційного Баку, а 20 лютого Рада народних депутатів НКАО ухвалила резолюцію (110 голосів – «за» і 17 – «проти») про клопотання перед Верховними Радами Вірменської РСР, Азербайджанської РСР і СРСР щодо передачі області зі складу Азербайджану до складу Вірменії.

Цей крок був підтриманий масовими демонстраціями у Вірменії й одночасно викликав протест в Азербайджані. Зіткнення поблизу Аскерана між натовпом азербайджанців і місцевою міліцією, під час якого було використано зброю, що призвело до людських жертв, стало початком збройної фази конфронтації. Обидві сторони розпочали формування бойових загонів, придбання озброєнь і військової техніки. Азербайджан вдався до

економічної блокади Нагірного Карабаху. У відповідь 1 грудня 1990 р. Верховною Радою Вірменської РСР було прийнято рішення про створення єдиної Вірменської Республіки, до складу якої в односторонньому порядку включено Нагірний Карабах. Із розпадом СРСР конфлікт фактично перетворився з внутрішнього міжетнічного у міждержавний – між Азербайджаном та Вірменією.

На початку 1992 р. азербайджанська армія розгорнула наступ на півночі Нагірного Карабаху, але, незважаючи на чисельну та технічну перевагу, не змогла досягти значних успіхів. У відповідь армія Нагірного Карабаху та з'єднання збройних сил Вірменії розгорнули контрнаступальну операцію на південному напрямку, головною метою якої було захоплення Лачинського коридору, що з'єднував територію Вірменії з територією Нагірного Карабаху. У результаті успішних дій вірменські збройні формування захопили Лачинський коридор та стратегічно важливий вузол Шуша і 27 березня 1993 р. розгорнули широкомасштабний наступ на східному та південному напрямках. Цей наступ було сплановано з метою створення так званої «розширеної зони безпеки» навколо Нагірного Карабаху. Наступальні операції вірменських збройних формувань навесні-влітку 1993 р. принесли значні успіхи. Було відкрито другий коридор між Вірменією та Нагірним Карабахом через Кальбакар, захоплено територію Азербайджану, загальною площею 40 тис. кв. км.

Ескалація Нагірно-Карабаського конфлікту спричинила втручання ООН, НБСЄ та інших міжнародних організацій, які намагались припинити збройну конфронтацію. Але спроби посередництва в переговорах принесли лише тимчасове зниження інтенсивності бойових дій. У жовтні 1993 р. на південно-східному напрямку було проведено черговий наступ вірменських сил, у результаті якого азербайджанській армії було завдано нищівної поразки. Були захоплені шість адміністративних районів (25% території Азербайджану) з містами Фізулі та Кельбаджар, 700 тис. азербайджанців стали біженцями. У грудні 1993 р. азербайджанська сторона здійснила спробу контрнаступу в північній частині Нагірного Карабаху, але безуспішно.

18 лютого 1994 р. в Москві міністрами оборони Азербайджану й Вірменії за посередництвом міністра оборони Росії П. Грачова був підписаний Протокол про повне припинення вогню та воєнних дій, а також досягнуті умови розведення військ ворогуючих сторін на узгоджені рубежі.

Важливу роль в урегулюванні конфлікту намагаються відігравати міжнародні організації, хоча на його початку особливої активності не виявляли. Так, ООН тривалий час залишалася пасивним спостерігачем, обмежившись резолюціями Ради Безпеки, в яких засуджувались військові дії і підтверджувалась територіальна цілісність «усіх держав регіону», без конкретизації агресора. Усю роботу з вирішення конфлікту ООН передоручила НБСЄ, яка вже в березні 1991 р. сформувала комітет з 19 членів для врегулювання конфлікту і зробила все, щоб його призупинити і не дати Росії від виглядом проведення миротворчої операції повернутися до Азербайджану.

Росія, що намагалася повернути контроль над колишнім радянським кордоном з Туреччиною та Іраном на азербайджанській ділянці, щоби забезпечити свою долю у нафтових багатствах Азербайджану, не досягнувши своєї мети, стала усіляко заважати роботі Мінської групи НБСЄ, створеної 24 березня 1992 р. під час Гельсінського засідання Ради НБСЄ на базі конференції НБСЄ щодо Нагірного Карабаху. У 1997 р. переговорний процес по НКР очолили співголови від РФ, Франції і США (усього до Мінської групи 1992 р. увійшло 10 країн – Білорусь, Азербайджан, Вірменія, ЧСФР, Франція, Німеччина, Італія, Росія, Швеція, Туреччина і США), які висунули план поетапного досягнення миру.

Перший етап передбачав виведення військ з окупованої території і повернення біженців, зняття економічної блокади і розгортання миротворчих сил в Нагірному Карабасі, другий – вироблення статусу Нагірно-Карабаської Республіки (НКР).

Цей план цілковито підтримав Азербайджан і, в принципі, офіційний Єреван (тодішній президент Вірменії Л.Тер-Петросян пішов проти позиції вірмен Карабаху, що виступали проти будь-якого плану врегулювання конфлікту). Тер-Петросян хотів миру з Азербайджаном для покращення економічного стану Вірменії, заблокованої Туреччиною і Азербайджаном, але наразився на непримиренну опозицію прем'єр-міністра Р. Кочаряна і міністрів оборони та внутрішніх справ, які кваліфікували таку позицію як капітулянтську. Проти Тер-Петросяна ополчились усі політичні сили, крім вірменського Загальнонаціонального Руху, який він очолював. З березня 1998 р. внаслідок «палацового» перевороту Л. Тер-Петросян змушений був піти у відставку. На президентських виборах у березні 1998 р. (у другому турі) переміг Р. Кочарян.

У листопаді 1998 р. Мінська група ОБСЄ відмовилась від поетапного плану і висунула план «спільної держави» Азербайджану і НКР, не оголосивши однак, чи будуть два державних утворення мати однаковий статус, як того вимагала НКР. Цей план (як і аналогічні пропозиції з урегулювання в Придністров'ї та Абхазії) виробили міністр закордонних справ Росії Є.Примаков та його заступник Б. Пастухов. На думку аналітиків Джеймстаунського фонду, план, в основі якого – ідея спільних держав, лише заганняв проблему вглиб, відсував вирішення конфліктів і максимізував вплив Росії як арбітра між учасниками конфлікту.

Крім того, цей план означав відступ ОБСЄ від своїх ліссабонських принципів, що допускали лише автономію НКР у складі Азербайджану. Вірменія, звісно, одразу ж погодилась з таким планом, адже він передбачає переговори між Азербайджаном і НКР як рівноправних партнерів і не висуває попередніх умов на кшталт виведення військ з окупованих територій. План «спільної держави», по суті, заморозив конфлікт, адже попередній принцип «територіальної цілісності» поступився місцем принципу права нації на самовизначення.

Мінська група ОБСЄ тільки за період з 1999 р. ініціювала близько 20 зустрічей президентів Азербайджану та Вірменії щодо врегулювання конфлікту, але суттєвого прогресу протягом цих зустрічей так і не було досягнуто.

Карабаський конфлікт серйозно вплинув на етнодемографічну ситуацію і оголив цілу низку соціальних проблем. Так, упродовж 1989-1997 рр. з Азербайджану виїхало близько 330 тис. вірмен, понад 220 тис. росіян і кілька десятків тисяч «російськомовних» азербайджанців. Останні виїхали через посилення позицій ісламу, кланових і сімейних зв'язків у соціально-економічному і політичному житті республіки.

Ще більшою проблемою для сьогоденного керівництва республіки є виїзд за її межі власне азербайджанців. За різними даними тільки в Росії знайшли пристановище від 1,5 до 3 млн. громадян Азербайджану, понад 60 % населення республіки живе за кошти, зароблені в Росії.

Серйозною проблемою для Азербайджану є велика кількість біженців (близько одного мільйона осіб), що опинилися в республіці внаслідок нагірнокарабаського конфлікту. Четверту частину біженців становлять колишні мешканці Вірменії, решту – біженці з Нагірного Карабаху.

Конфлікт у Нагірному Карабасі породив проблему сполучення Азербайджану з Нахічеванською автономією, адже комунікації, що з'єднують Азербайджан з анклавом Нахічевань проходять територією Вірменії. Таким чином, газопровід, лінія електропередач,

автодорога і залізниця, що проходять через вірменську територію, на сьогоднішній день – заблоковані (потрапити з Нахічевані в Баку автобусом можна лише через територію Ірану).

Конфлікт в Нагірному Карабасі сприяв формуванню на Кавказі й навколо нього державних угруповань, грає центральну роль у новій геополітиці в Євразії і є джерелом зростаючої загрози регіональної безпеки Кавказу і всього Середнього Сходу.

Аналогічну дестабілізуючу роль в регіоні Південного Кавказу відіграють етнополітичні конфлікти в колишніх грузинських автономних утвореннях – Південній Осетії і Абхазії. Осетинці – північнокавказький народ, що волею історичних обставин ще від початку монгольської навали в першій половині XIII ст. був поділений на три субетноси: дигорців, іронців і кударців, опинилися на території сучасних Кабардино-Балкарської та Північно-Осетинської республік Російської Федерації і Цхінвальського району Грузії. Дигорці потрапили під вплив кабардинців, іронці сформували сучасну Північну Осетію, а кударці, що переселилися на південні схили Головного Кавказького хребта, стали кріпаками грузинських князів Еріставі і Мачабелі (прізвище останніх покладене в основу грузинської назви території, заселеної переважно осетинами – «Самачабло», що перекладається як земля Мачабелі).

Топонім «Південна Осетія» для означення гірських районів грузинських історико-географічних областей Картлі, Рачі й Імереті вперше використала на початку XIX ст. окупаційна військова адміністрація Російської імперії, сформована в Східній Грузії після анулювання 1801 р. Росією Георгіївського трактату 1783 р., що передбачав російський протекторат над східною частиною Грузії. Після утворення на цій території у 1843 р. Тифліської губернії, до складу якої увійшла й грузинська історична область Шида Картлі, російська влада створила Осетинський округ, який, щоправда, у 1859 р. був ліквідований і приєднаний до Горійського повіту Грузії.

Після жовтневого (1917 р.) більшовицького перевороту в Росії контроль над територією сучасної Південної Осетії встановила Грузинська демократична республіка. У 1918-1920 рр. в Південній Осетії спалахнуло три інспірованих більшовиками антиурядових повстання, метою яких було встановлення радянської влади і приєднання регіону до РРФСР. Усі вони зазнали поразки, однак після повалення Червоною армією влади Грузинської демократичної республіки в лютому 1921 р., більшовицьке керівництво, нехтуючи історичні реалії, створило так звану «Південну Осетію», включивши до її складу не лише гірську частину Кавказького хребта, а й його передгір'я та низовину, заселені переважно грузинським населенням, в тому числі міста Цхінвалі, Алагорі, Джаву. Попри спротив населення Цхінвалі включенню Цхінвальського району до складу конструйованої більшовиками «Осетинської автономії», остання все ж була створена 20 квітня 1922 р. під назвою Південно-Осетинська автономна область, що увійшла до Закавказької Федерації, а з 1936 р. – до складу Грузинської РСР. Таким чином, знехтувавши історичними реаліями, більшовики свідомо заклали підвалини майбутнього грузинсько-осетинського протистояння.

«Міна сповільненої дії» спрацювала в останні роки існування СРСР. Втративши здатність контролювати ситуацію в союзних республіках, Кремль свідомо провокував міжетнічні конфлікти, щоб геополітично впливати на них і мати можливість тримати на цих територіях війська у вигляді миротворчих сил. Однією з таких точок стала Південна Осетія.

Грузинсько-південно-осетинський конфлікт був спровокований рішенням Південно-Осетинської обласної ради про перетворення її на автономну республіку у складі Грузії 10

листопада 1989 р. Наступного дня грузинський парламент скасував це рішення, а 23 листопада 1989 р. близько 20 тис. громадян Грузії здійснили марш на адміністративний центр автономної області м. Цхінвалі, організований екс-дисидентом З. Гамсахурдіа і першим секретарем ЦК Компартії Грузії Г. Гумбарідзе для «захисту грузинського населення» автономії. Учасників маршу не пустили до міста підрозділи внутрішніх військ МВС СРСР, але кров все ж пролилася.

Восени 1990 р. Південно-Осетинська обласна рада, спираючись на закон СРСР від 26 квітня 1990 р., що передбачав розширення прав радянських автономій, проголосила область Південно-Осетинською Радянською Демократичною Республікою і звернулася до Москви з проханням про визнання її незалежним від Грузії суб'єктом радянської федерації. У відповідь на це, в грудні 1990 р. офіційний Тбілісі ліквідував Південно-Осетинську АО і розпочав блокаду регіону, що тривала до липня 1992 р.

Економічна блокада супроводжувалась військовим протистоянням обох сторін конфлікту, особливо запеклим воно стало після того, як в результаті референдуму, проведеного південно-осетинським керівництвом 19 січня 1992 р., 90% його учасників висловились за приєднання регіону до Росії. Бойові дії, що продовжувались (з перервами) до липня 1992 р., були припинені за посередництва Росії, що розмістила на території Південної Осетії свої миротворчі сили. Наслідки грузинсько-осетинського конфлікту 1992 р. трагічні: 93 спалених села, понад тисячу убитих, від 40 до 100 тис. біженців.

Протягом часу, що минув з часу грузинсько-осетинського конфлікту 1992 р., Росія по-слідовно озброювала і зміцнювала південно-осетинський сепаратистський режим, роблячи відверту ставку на відокремлення цього регіону. Також Росія активно надавала місцевим мешканцям російське громадянство (їх чисельність, за неофіційними даними, складає понад 90% населення Цхінвальського регіону), що стало одним із «законних» приводів для проведення у серпні 2008 р. Росією військової операції з «примусу до миру» суверенної Грузії на території Південній Осетії. Міжнародні наслідки цієї операції відомі – остаточна втрата Грузією юрисдикції над територіями Південної Осетії і Абхазії і визнання цих самопроголошених державних утворень Росією, Нікарагуа, Венесуелою і Науру.

Абхазію Грузія фактично втратила ще в 1992 р. не в останню чергу тому, що абхазці, маючи досить умовну (за радянських часів) автономію, зберегли національну ідентичність та значною мірою «націоналізовані» місцеві владні структури. Більшість ключових посад в адміністрації Абхазької АРСР посідали етнічні абхазці і саме вони на хвилі національного відродження поставили питання про отримання Абхазією статусу союзної республіки. У цьому вони отримали вагомий підтримку з Москви, яка побоювалася виходу Грузії, фактичним очільником якої став колишній дисидент, голова Верховної ради Грузинської РСР Звід Гамсахурдіа, зі складу СРСР. Сприяло унезалеженню Абхазії від Грузії і зближення абхазьких лідерів з керівництвом підрозділів Збройних сил СРСР, дислокованих в автономії, втручання яких в грузинсько-абхазький конфлікт на боці останніх стало вирішальним чинником у військовій перемозі Абхазії.

Ескалація грузинсько-абхазького конфлікту припала на літо 1992 р., коли нове керівництво Грузії на чолі з Е. Шеварднадзе, намагаючись виправити помилки першого президента країни З. Гамсахурдіа, що взяв курс на створення унітарної держави, фактично посприявши розколу Грузії, ввело війська в Абхазію, щоб встановити контроль над її територією. Однак з втручанням в грузинсько-абхазький конфлікт гірських народів Кавказу (традиційних союзників Абхазії) і підрозділів ЗС Росії (нині – російський миротворчий контингент) доля протистояння була вирішена на користь Сухумі.

Відтоді позиція Абхазії у конфлікті, що відзначається крайнім радикалізмом, не змінилася. Більшість її населення не вірить у можливість проведення паритетних переговорів, що зумовлено передусім жорсткою позицією грузинського керівництва щодо його основних вимог: включення Абхазії до складу Грузії й повернення 300 тис. біженців, що втричі перевищує населення самої Абхазії. В умовах конфлікту сторони стикаються не лише з розбіжністю інтересів, але й з розбіжністю інтерпретацій подій, оскільки населення Абхазії сприймає законні (з точки зору міжнародної практики) вимоги грузинської сторони як невинуватий тиск та спробу повернути території, що не належать Грузії. У той же час кожна наступна спроба Тбілісі хоча б якось відстояти власні інтереси, пропагуючи ідею об'єднання всіх народів Грузії в єдину державу, використовуючи при цьому як історичні, так і політичні прецеденти, натикається на обурення, що призводить до все більшого загострення ситуації. Незважаючи на максимально прийнятні умови автономії, абхазці не сприймають ці пропозиції як виправдані, що далі поглиблює кризу.

Конфлікт в Абхазії став джерелом нестабільності в усьому Кавказькому регіоні, позаяк зачіпає інтереси багатьох етнічних та політичних груп. Прямо чи опосередковано у протистояння було втягнуто Грузію, Абхазію, Росію та її північнокавказькі республіки, Вірменію і Туреччину. Спробою його врегулювання стало прийняття у середині липня 2006 р. парламентом Грузії резолюції, що вимагала виводу російських миротворчих сил з Абхазії й Південної Осетії. У відповідь на це парламент Абхазії закликав міжнародну спільноту «негайно почати процес офіційного визнання незалежності Республіки Абхазія», а також вирішив звернутися до ООН, ОБСЄ й інших міжнародних організацій із проханням «припинити мілітаристські плани грузинського керівництва».

Наприкінці квітня 2008 р. над Абхазією був збитий безпілотний літак-розвідник, що залетів з території Грузії. Цей інцидент викликав серйозний міжнародний скандал. Грузія обвинуватила Росію в тому, що її військово-повітряні сили збили літак, а також зажадала розгляду ситуації в Раді Безпеки ООН. Тим часом РБ ООН не прийшла до єдиної думки із приводу ситуації в Абхазії. З обох питань – про зміцнення зв'язків Росії й невизнаних республік і про політ грузинського безпілотного літального апарата – члени Ради лише заслухали думку Росії.

Після цих подій, ситуація в зоні грузино-абхазького конфлікту різко загострилася. Москва ввела в Абхазію додаткові сили миротворців. А Тбілісі розцінив цей крок як військову агресію. Натомість абхазьке керівництво вирішило скористатись війною в Південній Осетії у серпні 2008 р. для остаточного виходу з-під юрисдикції офіційного Тбілісі і міжнародного визнання своєї державності.

Визнання незалежності Абхазії й Північної Осетії Росією означає фактичну руйнацію Гельсінкських домовленостей, в основі яких – визнання непорушності кордонів в Європі. Свідченням цьому є відома позиція ОБСЄ – інституції створеної під час Гельсінкського процесу – згідно з якою винними в російсько-грузинському протистоянні в Південній Осетії визнано обидві сторони. Це означає, що вкотре перемогла Realpolitik, її жертвою цього разу стало не лише brutальне порушення Гельсінкських домовленостей в цілому, а й державного суверенітету і територіальної цілісності Грузії, зокрема.

Висновки. Аналіз причин російсько-грузинської війни 2008 р. в Південній Осетії вкотре підтвердив аксіоматичне твердження, що міжетнічні конфлікти часто провокуються саме зовнішніми силами імперського зразка й набувають неабияких масштабів внаслідок їхнього втручання у локальні суперечки. Ці сили мають власні інтереси та зацікавлені в поглибленні конфліктних ситуацій за схемою «поділяй та володарюй!». Влагодження спонтанних міжетнічних суперечок безболісніше за умов відповідної роботи міжнародних

механізмів безпеки і взаємної толерантності сторін. Домінування в регіоні лише однієї держави може лише провокувати різні конфлікти, тоді як дійсна стабільність формується швидше в ситуації балансу різних геополітичних сил.

Список використаних джерел

1. Здравомыслов А. Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А. Г. Здравомыслов. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 286 с.
2. Идентичность и конфликт в постсоветских государствах: Сб. ст. / Моск. центр Карнеги; Под ред. Олкотт М.Б. и др. – М., 1997. – 490 с.
3. Менон Р. После империи: Россия и южная часть ближнего зарубежья Р. Менон // США – Канада : Экономика. Политика. Культура. – М., 1999. – № 5. – С. 31-48.
4. Панарин С. Конфликты в Закавказье: позиции сторон, перспективы урегулирования, возможный вклад России / С. Панарин // Вестник Евразии = Acta Eurasica. – 1999. – № 1/2. – С. 113-126.
5. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі: Монографія / Г. М. Перепелиця. – К. : НІСД, 2003. – 432 с.
6. Россия и Закавказье: поиски новой модели общения и развития в изменившемся мире: Материалы Круглого стола. Май 1999 / А. Лисов, Р. Аваков, Н. Гнатовская и др.; РАН. Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М., 1999. – 56 с.
7. Сулицкая Т. И. Грузино-абхазский конфликт / Т. И. Сулицкая // Восток = Oriens. – 1996. – № 6. – С. 40-51.
8. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: Стратегічна перспектива: Колективна монографія. – К. : НІПМБ, 2001. – 624 с.
9. Шелест Г. В. Російсько-грузинський конфлікт і його наслідки для енергетики та безпеки в Чорноморсько-Каспійському регіоні / Г. В. Шелест // Central Asia and the Caucasus. Journal of Social and Political Studies. Sweden. – 2009. – № 4-5. – С. 58-59.
10. Этнические и региональные конфликты в Евразии. Кн. 1: Центральная Азия и Кавказ / Общ. ред. А. Малашенко и др. – М. : Весь мир, 1997. – 204 с.
11. Herzig E. The new Caucasus: Armenia, Azerbaijan a. Georgia / E. Herzig. – L. : N.Y. : Pinter, 1999. – 166 p.
12. Lynch D. Russian peacekeeping strategies in the CIS: The cases of Moldova, Georgia a. Tajikistan / D. Lynch. – L. : Russia a. Eurasia Programme, 2000. – 265 p.

Кремень Т. В.*

НЕТРАДИЦІЙНА ПОЛІТИЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА: ПРИКЛАД ІТАЛІЇ

У статті розглянуто особливості використання соціальних медіа для політичної мобілізації електорату нетрадиційних політиків на прикладі партії Бепе Гріло, популярність якого пояснюється принципово новим підходом до процесу формування політичних рішень.

Ключові слова: соціальні медіа, нетрадиційні політики, рух 5 зірок, електорат індивідів, політична мобілізація.

The article is dedicated to the study of political mobilization through social media by nontraditional political actors, whose popularity is based on the principally new approach to the political decision-making process. The author uses as an example the Party of Beppe Grillo.

Key words: social media, non-traditional politicians, Motion 5 stars, the electorate of individuals, political mobilization.

В статье рассматриваются особенности использования социальных медиа для политической мобилизации электората нетрадиционных политиков на примере партии Беппе Грилло, популярность которой поясняется принципиально новым подходом к процессу формирования политических решений.

Ключевые слова: социальные медиа, нетрадиционные политики, движение 5 звезд, электорат индивидов, политическая мобилизация.

В класично-просвітницькій парадигмі найбільш активною та впливовою рушійною політичною силою вважався робітничий клас, то сьогодні, він не відіграє такої ролі. На думку А. Горца, революційним агентом слід відтепер вважати «не клас не-робітників», тобто тих, хто є вільним від «ідеології продуктивної праці», отже, може відмовитися від капіталістичної раціональності та отримати індивідуальну автономію [1].

Можна допустити, що роль рушійного, активного, пасіонарного класу, який здатний впливати на політичні процеси в цілому, переходить до так званих netcitizens або digital natives, тобто індивідів. Вони активно користуються соціальними медіа, і для них соціальні медіа є частиною повсякденного життя. Зазначимо, що це визначення не звужується до молоді або інтелектуалів, ці групи самі по собі не можуть сформувати повноцінну політичну суб'єктивність.

Цікавим прикладом роботи з таким електоратом є досвід італійського політичного діяча Бепе Гріло. Цей комедіант створив партію, яка на Парламентських виборах у лютому 2013 року отримала 26 % голосів виборців і таким чином стала найбільшою партією Італії. Партія одержала назву MoVimento 5 Stelle (M5S) і обрала стратегію дуже подібну до стратегії Партії піратів – наголос зроблено на неефективності традиційної політичної сис-

* кандидат політичних наук, докторант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

теми та запропоновано повністю змінювати політичні еліти, заохочуючи до голосування досі аполітичні верстви населення. Один з його слоганів: «Традиційні партії померли». Принциповою відмінністю партії є те, що серед її членів нема професійних політиків – це досить незвична суміш вчителів, безробітних, медсестер, домогосподарок, молодих, старих та інших. Середній вік цих 163 членів парламенту – 31 рік, і більш ніж третина з них – жінки. Всі вони зобов'язались не перебувати в парламенті більш, ніж один термін – тобто, вони не будуть балотуватися за списками партії на наступних виборах.

За рік до виборів рейтинг руху 5 зірок складав десь біля 5%, а на виборах у 2010 році 5 зірок набрали 1,8% голосів виборців. Запорукою бурхливого зростання популярності руху стало вміле використання соціальних медіа Бепе Гріло – фактично, вся його політична кар'єра була вибудована через соціальні медіа.

На початку 90-х Б. Грілло, на той момент популярний телевізійний комік, став персоною нон грата на італійському телебаченні після серії жорстких сатиричних коментарів на адресу Італійської соціалістичної партії. Він розпочав вести свій блог www.beppegrillo.it у 2005 році, жорстко критикуючи існуючий політичний лад в Італії. З огляду на те, що італійські ЗМІ більш-менш контрольовані Сільвіо Берлусконі, його блог став справжньою альтернативою провладним мас-медіа. Свою популярність в соціальних мережах Гріло використовував для обговорення актуальних питань – корупції в італійському суспільстві; сексуальних скандалів, а також політики привілеїв та переваг, що створила, за визначенням Гріло, явище «Каста».

Наразі його блог у Фейсбуці читають більш ніж мільйон користувачів, його блог в Твіттері має майже 800 000 прихильників. Фактично, він найбільш популярний в соціальних медіа політик в усій Європі – блог британського прем'єр-міністра Девіда Кameron, наприклад, має в чотири рази меншу аудиторію. За версією авторитетного британського видання *The Guardian*, блог Гріло входить в десятку найбільш впливових і популярних блогів у світі.

Слід підкреслити, що італійські мас медіа майже повністю зосереджені в руках колишнього прем'єр-міністра Сільвіо Берлусконі. Так, три італійських громадських телеканали, які входять до компанії *Radiotelevisione Italiana* – RAI 1, RAI 2 та RAI 3 – належать державі, і їхнє правління обирається політичними партіями. Родина С. Берлусконі володіє *Mediaset*, найбільшою комерційною телекомпанією Італії з трьома телевізійними каналами – *Italia 1*, *Retequattro*, *Canale 5*, а також щоденною газетою *Il Giornale* та найбільшим видавничим домом в Італії *Mondadori Group*, який контролює велику кількість італійських та міжнародних новинних журналів, включаючи такі як *Panorama*, *Grazia*, *Focus*, *Cosmopolitan*, *TV Sorrisi & Canzoni*. В такому медійному оточенні Інтернет став важливою альтернативною ангажованим та політизованим мас медіа. Італійська блогосфера наповнена дискусіями щодо нагальних політичних та соціальних питань, про які мовчать традиційні мас медіа. Чимало журналістів та інтелектуалів обрали інструмент соціальних медіа для комунікації з широкою публікою. Окрім Б. Грілло, популярні блоги ведуть журналіст Марко Травагліо, комедіант Даніель Лутаччі, письменник Джакопо Фо та театральна акторка Франка Раме. Але саме Б. Грілло спромігся перетворити свій блог на інструмент мобілізації політичного руху.

Серйозна політична кар'єра коміка почалась в 2007 році, коли він оголосив про початок кампанії *Vaffanculo-Day* – у перекладі з італійської це означає вкрай некоректну форму вислову «Пішов звідси». Гріло взагалі полюбляє використовувати непристойні вирази, чим вже вирізняється від офіційних політиків. Кампанія *Vaffanculo-Day* була присвячена політичній касті Італії – в середині 2007 року Гріло почав публікувати в своєму

блосі список депутатів, які мають судимості, вимагаючи від них покинути політичну арену. Він також запропонував ввести ліміт в два терміни повноважень для членів парламенту та повернути відкриті списки для голосування.

Після підготовчої кампанії, яка тривала протягом трьох місяців, Гріло провів перший Vaffanculo-Day в Болоньї 8 вересня 2007 року, збираючи підписи під своїм законопроектом. На зустріч з ним прийшло 80000 людей – і сотні тисяч підтримали цю кампанію в 200 інших містах Італії. Свій виступ він розпочав зі скандування слогану «Vaffanculo», який з радістю підхопив натовп, а потім під реп зачитував список депутатів з судимостями.

Його виступ тривав більш ніж п'ять годин – і весь цей час він вміло утримував увагу натовпу. Після зустрічі всі присутні поставили свої підписи під петицією, яка вимагала заборонити людям з кримінальним минулим балотуватися до парламенту [2]. Гріло зібрав 330 тисяч підписів під цією петицією – для того, щоб ініціювати референдум, за італійськими законами, потрібно лише 50 тисяч підписів. Традиційні медіа – газети, місцеві та загальнонаціональні, телебачення, радіо тощо – цю подію повністю проігнорували.

Наступний Vaffanculo-Day, якій Гріло провів в Туріні 25 квітня 2008 року, зібрав не менший натовп – цього разу 90000 учасників мітингу вимагали свободи слова в італійській пресі.

В обох випадках люди, які відвідали цю зустріч, були мобілізовані через соціальні медіа – точніше, через блог Гріло. Vaffanculo-Day було організовано та проведено завдяки зусиллям блогерів та невеличких місцевих новинних агенцій. Під час підготовки Vaffanculo-Day жодним чином не пригорнув увагу великих мас-медіа, і лише після того, як відбулась перша акція, появились певні згадки про неї – але критичного характеру, причому огляду підлягали не вимоги учасників акції, а контроверсійна фігура самого Гріло. Натомість відклики в блогосфері були напрочуд позитивними, що пояснюється в тому числі і тим, що користувачі соціальних медіа відчували свою причетність до того, що ці події відбулись.

Фактично, Vaffanculo-Day став першим досвідом політичної організації та мобілізації через соціальні медіа в Італії. Подальший розвиток подій лише закріпив цей успіх. Це особливо важливо, якщо врахувати, що Італія є країною консолідованої телевізійної культури, і кількість людей, які користуються Інтернетом, відносно низька у порівнянні з іншими країнами Європи – трохи більше 50%, в той час, коли середній рівень в Європі складає 63, 1% [3].

В вересні 2009 року в своєму блосі Гріло оголосив про створення MoVimento 5 Stelle (M5S), Національного руху П'ять зірок, підкреслюючи, що це утворення не має бути партією – з апаратом та структурою – але рухом з програмою дій. Своєю метою він оголосив створення нової системи прямої демократії, яка надасть змогу простим громадянам дійсно впливати на політичне життя країни. Серед ключових питань, якими займається рух – водопостачання, транспорт, розвиток, доступ до Інтернету та навколишнє середовище. В цілому програма дій П'яти зірок займає біля п'ятнадцяти сторінок, деякі питання не згадуються – політика по відношенню до мігрантів чи зовнішньополітичні орієнтири.

Гріло відразу ж зазначив, що сам не збирається балотуватися в парламент, оскільки не відповідає критеріям, які сам і встановив – у нього є судимість за провокування автомобільної аварії в 1981 році, в якій загинуло декілька людей. Саме тому себе він визначив як спікера руху, а точніше – «мегафон П'яти зірок» [4].

Гріло відмовляється від виступів на італійському телебаченні, яке він вважає наскрізь корумпованим, і жодного разу не з'явився в ефірі, не бажаючи асоціюватися з «політичними зомбі». Ту ж саму стратегію обрали і його прихильники, які балотувались в парламент.

Але водночас через свій блог Гріло організовував надзвичайно популярні зустрічі з виборцями на місцях, проїхавши через всю Італію на автомобілі. На цих зустрічах він був тільки одним з виступаючих – після нього до людей зверталися місцеві прихильники його руху, так звані *grillini* – звичайні люди, молоді та не дуже, як правило, з вищою освітою – саме вони мали стати кандидатами в депутати від 5 зірок. Тобто, рух від самого початку створювався за *grassroots* принципом – формувався знизу, з маленьких місцевих ініціатив.

Гріло вміло заохочував цей процес, спонукавши своїх прихильників регулярно зустрічатися один з одним та обговорювати питання, які він зачепив в своєму блозі – такого рода зустрічі називались *meet-up*, оскільки організовувались через популярну Інтернет-платформу *Meet-up*. В листопаді 2012 року існувало 532 зареєстрованих *meet-up* групи, в яких брали участь майже 90 тисяч людей по всій Італії. Завдяки цим зустрічам, учасники відчували себе частиною великого руху та отримували переконання, що саме вони здатні вплинути на розвиток подій, зробити свій власний внесок. В той ж час виборці особисто знали тих, за кого вони збирались віддати свій голос – вони бачили, що це звичайні люди, які не належали до італійської політичної еліти, небагаті, невідомі – тобто, такі самі, як і вони. Фактично будь-хто міг спробувати стати представником в парламенті, умови для участі були дуже прості: неприналежність до будь-якої політичної партії, жодних су-димостей, зобов'язання обмежити своє перебування в парламенті одним терміном, проживати в окрузі, від якого плануєш обиратися.

В 2010 році на локальних виборах П'ять зірок набрали не більш ніж 7% голосів виборців. В наступному, 2011 році, в деяких містах рейтинг руху зріс до 10%. Але справжній успіх прийшов до руху в 2012 році, коли в ряді північних італійських міст кандидати від П'яти зірок набрали чималий відсоток голосів, а в Пармі мером став висуванець від П'яти зірок, ІТ-спеціаліст Федеріко Піцаротті – людина без жодного політичного досвіду в біографії. Тим не менш, його діяльність на посту бургомістра виявилась досить вдалою – за його партію пізніше проголосувала більшість жителів Парми. Він їздить на роботу на велосипеді, скорочує будь-які можливі витрати.

Фактично, блог Гріло виступав в ролі важеля, який трансформувал ініціативи в соціальних медіа он-лайн в реальні дискусії. Успіх П'яти зірок полягав в комбінуванні онлайн та офлайн діяльності – «головою в Інтернеті, а ногами на землі», як це сформулював сам Гріло. Внаслідок цієї стратегії Гріло вдалось мобілізувати розчаровану, але водночас апатичну частину італійського суспільства, змусивши їх повірити в те, що вони є частиною великого руху, що вони в змозі впливати на політичний процес в країні.

За даними дослідження, проведеного центром Demos [5], середній вік виборців Гріло – 31 рік. Тобто, середній читач блогу Грілло старший за середнього користувача соціальних мереж – 64% його аудиторії складають люди старші 30 років, в той час, коли цей показник для Італії в цілому складає 51%. Серед його читачів більший відсоток безробітних – 19% на тлі загально італійських 7,9%. Вони більш схильні розглядати імміграцію з країни як вихід – 56% у порівнянні з 28%. І, що вкрай логічно, мають більш песимістичні настрої щодо майбутнього як Італії, так і Європейського Союзу. 63% з них чоловіки, більше половини з вищою освітою. Тобто, це те саме покоління, яке найбільш потерпає від економічної кризи останніх років – молоді спеціалісти, яким складно знайти роботу.

83% опитуваних заявили, що головною причиною, чому вони підтримали Гріло, є бажання змінити традиційну систему виборів в цілому, а також повністю поновити політичні еліти. Його виборці не є ані яскраво вираженими лівими, ані правими – фактично, якщо б Гріло не з'явився на політичній арені, вони, скоріш за все, не пішли б на виборчі дільниці. Більшість з них – 80% не вважають себе формальними членами П'яти зірок.

Успіх Гріло пояснюється і тотальним розчаруванням в традиційних політиках, яке спостерігається в усій західній Європі. Так, за опитуваннями 2002 року, 39% європейців довіряли своїм урядам. У 2012 їхня кількість скоротилась до 28%.

Політична мобілізація, яку проводив Гріло, базувалась на використанні емоційного фактору, виปลеску емоцій та легкому для сприйняття посиленні – система не працює, необхідно її змінити. Якщо аналізувати його програму глибше, то легко побачити певну долю популізму в його заявах. Так, він хоче провести референдум, на якому італійці визначаться, чи хочуть вони залишатися в зоні євро. Виступає за безкоштовний Інтернет для всіх, використання чистої енергії, а також підвищення прожиткового мінімуму до 1000 євро. Вимагає відмінити бюджетні відшкодування політичним партіям за політичні кампанії та зменшити зарплати парламентаріям до середнього рівня заробітної платні в країні.

Але головним є те, що Гріло відстоює політику grassroots, ініціативи знизу, заміни ієрархічної структури на мережеву – з тим, щоб громадянські ініціативи ставали політичними, а до виборців повернувся інтерес до політики. Популізм та емоційне підґрунтя тут нерозривно поєднані, партія Гріло за суттю є партією протесту, мобілізованою за принципом «проти». Безумовно, багато в чому своїм успіхом вона зобов'язана постаті самого Гріло, який вміло створює шоу-ефект під час кожної своєї появи на публіці. Сприйняття інформації залежить від того, хто її повідомляє.

Список використаних джерел

1. Горц А. Нематериальное. Знание, стоимость и капитал / Пер. М. М. Сокольской; научный ред. М. А. Маяцкий. – М. : Изд. Дом ГУ-ВШЭ, 2010. – 208 с.
2. Smart A. Beppe Grillo interview // The Telegraph. – [Electronic resource]. – Режим доступа: <http://www.telegraph.co.uk/culture/theatre/comedy/8362260/Beppe-Grillo-interview.html>. – 2011. – 4 March.
3. Internet World Stats. – [Electronic resource]. – Режим доступа: <http://www.internet-worldstats.com>. – 2011. – 4 March.
4. Ehlers F. Italian Elections: Europe's Lost Generation Finds Its Voice // Spiegel Online International. – [Electronic resource]. – Режим доступа: <http://www.spiegel.de/international/europe/beppe-grillo-taps-into-frustrations-of-european-lost-generation-a-886715.htm>. – 2013. – 4 March.
5. New political actors in Europe: Beppe Grillo and the M5S // Demos. – [Electronic resource]. – Режим доступа: <http://www.demos.co.uk/publications/newpoliticalactorsineurope-beppegrilloandthem5s>. – 2013. – 4 March.

*Tykhomyrova Y.**

TRANS-EUROPEAN COMPONENT OF THE EUROPEAN INFORMATION SPACE

У статті розглядається сутність та структура транс'європейського інформаційного простору. Особливу увагу автор приділяє аналізу процесів формування структур та суб'єктів інформаційної діяльності загальноєвропейського масштабу. На думку автора, формування транс'європейського інформаційного простору сприяє подоланню диспозицій країн і регіонів та забезпечує системну взаємодію суб'єктів інформаційного життя.

Ключові слова: європейський інформаційний простір, транс'європейський простір, Європейський Союз, Рада Європи, НАТО, ОБСЄ.

The article is devoted to the nature and structure of the trans-European information space. Particular attention is paid to the development of the trans-European information space which includes the processes of the structure and subjects' formation of the information activity of the trans-European standard. According to the author, the creation of the European information space helps to overcome the traditional dispositions of the countries and regions and also to provide systematical co-operation of the subjects of the information life.

Key words: European information space, trans-European space, the European Union, the Council of Europe, NATO and the OSCE

В статье рассматривается сущность и структура трансъевропейского информационного пространства. Особое внимание автор уделяет анализу процессов формирования структур и субъектов информационной деятельности общеевропейского масштаба. По мнению автора, формирование трансъевропейского информационного пространства способствует преодолению диспозиций стран и регионов и обеспечивает системное взаимодействие субъектов информационного жизни.

Ключевые слова: европейское информационное пространство, трансъевропейское пространство, Европейский Союз, Совет Европы, НАТО, ОБСЕ.

The scientific problem and its meaning. The entrance of the world civilization into the 21st century is defined by the intensification of the information relations and the communication globalization. The Russian scientist S. Zujew says that these processes haven't only frequently increased an amount of accessible information, but have helped in a creation of a special space, in which the specific forms of behavior and activity have been formed. They were different from those, which have existed on the previous stage of the social development. Due to this, the terms «unitary information space», «world information space» and «global information space» were spread into social sciences.

* PhD in political science, the head of the international information department of Lesya Ukrainka Eastern European National University.

The analysis of the last researches on this problem. Russian scientist V. Mashlykin was one of the first in the post Soviet period in the 90th of the 20th century, who used this term. But even now no one of these terms has definite definition and they are used in different contexts.

Nowadays the attention of scientists and experts of our country to the separate components of the European information space is increasing. Normative and legal regulations of the European information space were investigated by O. Oshytko [10], separate actors of the European information space were studied by political scientist Y. Kalashnjuk [3]. The analysis of the role of the Polish television in the European information space was published in “Russian mass media in the Ukrainian and European information space. Russian, Ukrainian and EU television: monitoring face, expert assessments, and professional standards” [11], analysis of the virtual Polish space was made by S. Odynets [8], the main European information servers EUROPA were analyzed by S. Kuznjetsova and V. Kolosov in the manual of the international information [4].

The aim of my research is to investigate the nature and structure of the trans-European information space and analyze the structure formation processes and subjects of the information activity of the European standard.

Exposition of the main material and substantiation of the received results of the research. The Russian investigator O. Manojlo thinks that the modern geopolitical space is getting newer and consists of information space [7, p. 70]. That’s why, nowadays, the information space is described on the basis of geopolitical discourse with the help of different territorial scopes of its manifestation – global, regional, national.

Ukrainian researchers mention that the global information space is qualitatively new environment of functioning and development of the international relations which consists of economical, political, social and cultural processes. The information technologies are becoming a contextual characteristic of these processes, and create new conditions of functioning and the development of the information resources [9].

National information space is treated as the totality of the national information resources and information infrastructure, which allows on the basis of the only principles and general rules to provide the information co-operation among citizens, society, country with their equal rights in accessing to the open information resources, maximum satisfying of information necessity of the state subjects on the whole territory with the keeping to the balance of the interests for the entrance into the global information space and providing the information security according to the Constitution of the country and international legal norms [9].

The term «**regional information space**» is used in two aspects. The first is the understanding of the information space as a part of a national information space, which is characterized by heterogeneity and fragmentivity. The second is that the regional information space can be understood as a part of a global information space, which includes the space of several different countries.

The term «European information space» was introduced in the post Soviet scientific space by Russian investigator V. Mashlykin [6]. However, the generally recognized understanding hasn’t been still formed.

The European information space is narrowly treated by V. Mashlykin. To his mind, the European information space includes territorially divided computers in the European countries, which are connected with each other in the network by means of telecommunications; special information masses like automated databases, methods and means of Applied Mathematics such as: algorithms and programs which provide complexes of computer functioning; Applied Linguistics’ means such as: classificators and thesauruses (machine vocabularies of terms), which present the only special European systematized language basis, which is built on the usage of the languages of the main countries of the Europe; organized activities which provide the exis-

tence of such components of the European information space; different legal norms, international contracts, conferences, the expert groups activity and others [6, p. 6].

The scientist notices that the implantation in practice of such components can't be realized without scientific achievements not only in technical sciences, but in the field of social studies: economics, politics, international law, international relations and regional researches. The level of the information space development essentially influences on those spheres of society. The human behavior, the formation of social and political movements, social security depends on this level [6, p. 6]. That's why, I should treat this term not only as the information and communication technologies and information systems, but also as the problem of the information resources, the information sphere and the information environment.

I suggest considering the European information space as a real, virtual phenomenon, which is one of the main spheres of the European integration, which consists of the national information spaces of European countries and trans-European information space with the transnational structures of Europe as the subjects.

The European information space can be observed on the levels of its the trans-European and national components. Its basis consists of the trans-European information space which includes information activity of the transnational European structures and in fact defines the functioning of the national information space of the countries, which are involved in the trans-European processes.

By taking into consideration the methodology of the information space components analysis suggested by Ukrainian investigators [9] I will try to describe the structure of the trans-European information space with the help of the elements of the real and virtual character.

Organizational component of the trans-European information space consists of the broad system of the information institutions and organizations which provide the existence and the development of the information sphere of the European society. To the international European institutions the Council of Europe, the European Union, the Organizations for Security and Co-operation in Europe, the North Atlantic Treaty Organization and Central European Initiative are referred. They are the subjects of the trans-European information policy and they form the organizational component of the definite information space. They realize the active trans-European information policy in the information and communication field, co-operate with the international organizations, unions and non-governmental institutions and also with separate countries. They initiate the creation of the European information systems, the integration of the means of mass information and communication, the formation scientific and technical potential in the field of the information and communication resources, the intensification of the research activity and the creation of the normative and legal basis of the information activity in Europe.

The programs and projects aimed to establish the European information space is realized not only with the help of the international European organizations, but also with a support of non-governmental European organization, which works in the field of information and communication. To the non-governmental European institutions the European non-governmental organizations of general competence and the European non-governmental organizations of special competence can be referred. They are the subjects of the trans-European information policy and form the organizational component of the definite information space.

To the **non-governmental European organizations** of the general competence European Centre of the Parliamentary Research is referred. It provides the development of the international relations in the field of information and communication on the level of public organizations and helps the NGO to participate in the creation of international policy in this field, to organize the scientific researches of the international problems of communication, to form a social opinion about the strategy of the civilization development etc.

The European non-governmental organizations of the special competence are aimed to solve the problems in the field of international relations on the separate directions of the international communication, to provide the dialogue between state authority and private sector, to unify the experts for the professional standards development and to organize broad representative contacts of the NGO on the international level.

Ukrainian researches claimed that the European non-governmental organizations of special competence concentrate on the problems of the general European level and create the architecture of the information relations in the region, what stimulate the processes of the liberalization and competition, also develop an effective policy as to the new information technologies and services, give the possibility to solve the actual questions of the political and social development of the European countries [1].

The legal component as a component of the European information space includes the system of the legal providing of the marked information space which forms those documents of normative and legal character which are created by different trans-European and national structures. Nowadays we can talk about the European information law as a complex field of the science of law which consists of general and special parts.

Norms and principles, which regulate the general statutes, forms and methods of the states information activity, international organizations, non-governmental institutions and others subjects of the European information space, belong to the first part. Specific institutions and norms of the European information law such as law of mass communication, telecommunication and connection, Cyberspace and Global Internet Network, information intellectual property and law of the information security – to the second.

There is another one component of the European infrastructure which includes **information and telecommunication systems** such as computer networks, telecommunication networks and systems of a specific purpose and general usage, networks and channels of messaging, means of communication and management of the information streams. **The information technologies** are an organized totality of the trans-European systems, means and methods which on the basis of the information infrastructure provides processing, storing, development, expansion usage and protection of the information recourses.

Computer systems and programs as structural elements of the European information space include a set of different components. B. Mashlykin considers the basis of modern European information space to be the international information telecommunication systems such as: «European Information Network on International Relations and Area Studies» (INIRAS), «International Relations and Security Network» (ISN), «Consortium of the Military and Civil Organizations in the European Security» (Consortium Pf) [7].

A system of the trans-European means of mass information and communication as a part of the trans-European space includes the totality of published and electronic means of mass information such as television and radio companies, information agencies, complexes of publishing, cinematographic, library, archival and etc. «Official Journal of the European Union» is the one of the official periodicals which is a component of the trans-European information space. It regularly publishes legislative acts, proposals, decisions and other preparatory documents of the Union institutions. The official journal is the only one periodical which is published every working day in all official languages of the European Union.

The recourse component of the European information space includes separate documents, results of the intellectual, creative and information activity, databases and databanks, all kinds of archives, libraries, museum funds and others which contain the information fixed on the appropriate data mediums (Database EUR-Lex; European digital library, e-Content, eContent-plus1 programs etc).

Conclusions. The development of the trans-European information space includes the processes of the structure and subjects' formation of the information activity of the trans-European standard. In which the information and PR agencies, the telecommunication companies and producers of the technological software are co-operated. The creation of the European information space helps to overcome the traditional dispositions of the countries and regions and also to provide a systematical co-operation of the subjects of the information life. Due to the new information and telecommunication technologies, network social communications are formed, feedbacks between the trans-European institutions and national states are getting better and also free access to the socially important and self-benefit information is provided [12].

Referances

1. Губерський Л. В. Інформаційна політика України: європейський контекст: монографія / Л. В. Губерський, Є. Є. Камінський, Є. А. Макаренко та ін. – К. : Либідь, 2007. – 360 р.
2. Зуев С. Э. Измерения информационного пространства (политики, технологии, возможности) / С. Э. Зуев. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://future.museum.ru/part01/010601.htm>.
3. Калашнюк Є. О. Політичні імперативи інформаційного суспільства в контексті євроінтеграційних процесів (на прикладі Європейського Союзу, Республіки Італія і України) автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Є. О. Калашнюк; НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2007. – 20 с.
4. Кудрявцева С. П., Колос В. В. Міжнародна інформація. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. П. Кудрявцева, В. В. Колос. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2005. – 400 с.
5. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях: Монография. / А. В. Манойло – М. : МИФИ, 2003. – 388с.
6. Машлыкин В. Г. Европейское информационное пространство / В. Г. Машлыкин. – М. : Наука, 1999. – 95 р.
7. Машлыкин В. Г. Информационный терроризм как угроза международной безопасности XXI века [Электронный ресурс] // Редакционная коллегия: Кашлев Ю. Б., Лепский В. Е., Галумов Э. А. – М. : Известия, 2002. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text10/82.htm>.
8. Одинець С. Віртуальна Польща [Інтернет ресурс] / С. Одинець. – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/mediaeco/merег_zmi/odunec_poland.htm.
9. Олійник О. В. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави [Інтернет ресурс] / О. В. Олійник, О. В. Соснін, Л. Є. Шиманський. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm.
10. Ошитко О. Нормативно-правове регулювання інформаційних відносин у Європі [Internet recourse] / О. Ошитко. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2565/>.
11. Російські ЗМІ в українському та європейському інформаційному просторі: Телебачення Росії, України та ЄС: моніторинговий зріз, експертні оцінки, професійні стандарти – К. : СПД Павлик В. Ф., 2009. – 191 с.
12. Семиноженко В. П. «Інформаційна хвиля» суспільного розвитку: глобальні виклики і національні перспективи. [Інтернет ресурс] / В. П. Семиноженко – Режим доступу: <http://www.semynozhenko.net/documents/14>.

УДК 321.64

Аль-Файез М. Ф.*

THE CONFLICT IN SYRIA AND ITS IMPACT ON THE NEIGHBORING COUNTRIES

В статті піддано науковому аналізу конфлікт в Сирії та його вплив на сусідні держави (Йорданське Хашимітське Королівство, Ліван, Туреччину, Ірак, Ізраїль), на міжнародні відносини в Близькосхідному регіоні в цілому. Надано прогноз щодо еволюції сирійського конфлікту, досліджуються підходи регіональних акторів по стабілізації ситуації у регіоні. Увага приділяється впливу трансформаційних процесів на Близькому Сході на зовнішню політику України.

Ключові слова: Близькосхідний регіон, міжнародні відносини, сирійський конфлікт, трансформаційні процеси.

The article is subjected to scientific analysis of the conflict in Syria and its impact on neighboring countries (Hashemite Kingdom of Jordan, Lebanon, Turkey, Iraq, Israel), to international relations in the Middle East region as a whole. The forecast of the evolution of the Syrian conflict the investigation of approaches regional actors to stabilize the situation in the region are also provided. Attention is paid to the impact of transformation processes in the Middle East on foreign policy of Ukraine.

Key words: Middle East region, international relations, the Syrian conflict, transformation processes.

В статье подвергнут научному анализу конфликт в Сирии и его влияние на соседние государства (Йорданское Хашимитское Королевство, Ливан, Турцию, Ирак, Израиль), на международные отношения в Ближневосточном регионе в целом. Даны прогноз по эволюции сирийского конфликта, исследуются подходы региональных актеров по стабилизации ситуации в регионе. Внимание уделяется влиянию трансформационных процессов на Ближнем Востоке на внешнюю политику Украины.

Ключевые слова: Ближневосточный регион, международные отношения, сирийский конфликт, трансформационные процессы.

The current stage of development of the Middle East regional system is characterized by critical transformation processes. Moreover, now we can say that it is possible to review the consequences of the First World War, as the main borders in the Middle East emerged at that time. In the future, only the status of territories changed, colonies turned into independent states, but the boundaries between them remained, with few exceptions, the same. Possible collapse of Iraq or Syria might initiate restructuring boundaries in Middle East region. So still the question

* аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: професор О. А. Коппель.

remains the final determining the boundaries of the region and its subjects, mechanisms and ways of regulating relations within the system also haven't been finalized.

International Relations of the Middle East, including the current transformation processes are analyzed in the works of Ukrainian, Russian, Arab and Western researches. In the Ukrainian international political science such researchers as V. Hura, O. Koppel, B. Parahonskyy, R. Petyur, Yu. Skorohod, L. Skorohod, V. Shved and others effectively deal with these issues. However, it should be noted that the researchers left unnoticed the question of determining the impact of the conflict in Syria to regional international relations. So the purpose of the article is a comprehensive analysis of the conflict in Syria and its impact on neighboring countries and on international relations in the Middle East region as a whole, with providing forecasts on the evolution of the conflict in the short term. Approaches of regional actors to stabilize the situation in the region are also investigated.

The conflict in Syria has been ongoing since 2011 and has left approximately 100,000 people dead, tens of thousands more wounded and displaced millions, internally and externally. The war is being fought between the Syrian government (mainly Alawite) and a predominantly Sunni rebellion. The Syrian government forces comprise the military, police and civilian militia which are loyal to President Bashar al-Assad and his Ba'ath Party. The regime is also allied to Hezbollah, a Lebanon-based Shiite militia group, which has deployed hundreds of its fighters to Syria in recent months.

Internationally, the government is supported politically, financially and militarily (with weaponry) by Russia, Iran and to a lesser extent, China. The rebellion is led by a number of groups. The National Coalition for Syrian Revolutionary and Opposition Forces represents the majority of the rebel fighters, including the well-known Free Syrian Army.

It is currently unclear how much longer the war in Syria will last. The duration of the conflict is dependent on many factors, including the potential involvement of a foreign power, such as the US, in the fighting or an increase in supply of rebel or regime forces by their respective international partners. Decisive battlefield victories by either side could force a negotiated settlement or result in the military defeat of one side or the other. At present, the Syrian conflict endgame is unknown. What is known, however, is that the war is having an increasing impact on Syria's neighbors, namely Lebanon, Turkey, Iraq, Jordan and Israel, and this is likely to worsen in at least the short to medium term [6, p. 13-37].

Jordan has experienced a major influx of refugees with approximately 500,000 displaced people moving into the country since 2011. The Jordanian government has dealt adequately with the crisis and established a number of camps for the refugees. Apart from the movement of displaced persons into the country the Syrian conflict has had a limited impact on Jordan to date with only sporadic rocket and mortar fire affecting the immediate border region. Some refugee areas experience occasional unrest related to living conditions. These security incidents are expected to continue in the near-term. The good management of the crisis is largely a result of the government's non-intervention policy with regard to the Syrian conflict and due to the ability of its security forces. The well-resourced and trained Jordanian military and police have increased their operational presence in the north of the country since 2011 to manage the flow of refugees, check incidents of conflict spillover and limit Jordanian nationals (would-be militants and smugglers) from entering Syria [1].

The medium- to long-term impact of the war on Jordan remains uncertain. Including armed agitation. Further to this, Jordan has allowed the US military to base a small contingent in its territory to assist its own security forces. While this presence does boost the countries overall defensive posture it also opens it up to possible retaliatory unrest/violence from anti-Western

groups based in the country and wider region, which are already heavily critical of the country's pro-Western stance.

Israel is watching the unfolding Syrian conflict with significant concern. Of particular worry for the Jewish state is the possible deployment of chemical weapons in Syria or the transfer of these and other heavy weapons to its opponents in Lebanon, specifically Hezbollah. Raising the ire of the Syrian regime, Israel is likely to continue to act aggressively against possible shipments to Hezbollah, with which it fought a month-long war in 2006, as it likely assesses the Syrian regime's ability to respond as limited. While the Syrian regime is not expected to take on Israel while battling its domestic opponents, it has, however, given anti-Israeli militant groups the green light to conduct attacks against Israeli interests in the Golan Heights. However, no attacks have been forthcoming as yet [9, p. 68-80].

At present, the impact of the Syrian crisis on Israel remains relatively contained. Israel has formidable military capabilities and can likely repulse or deal with any militant raid or Hezbollah offensive against its territory. It is likely to continue to act aggressively against any potential threats to its security, be it in Lebanon (against Hezbollah) or Syria, and further air strikes should be anticipated. In time, extra-territorial Israeli military activity could prompt Hezbollah to respond; however, as the militant group is also currently battling rebels in Syria, on behalf of the Syrian regime, the group is unlikely to deliberately instigate a conflict at present [7]. In a post-Syrian conflict scenario the possibility of a confrontation between Hezbollah and Israel is high, particularly if the Syrian regime emerges victorious. The make-up of the post-conflict Syrian government is also important for Israel. Should the current regime remain in place, the status quo with the Assad regime is likely to re-emerge – essentially a state of affairs where both sides maintain an aggressive policy stance towards the other but do not instigate a conflict due to the costs of doing so. Should the regime fall and a rebel government emerge; the reaction from Israel will depend on the make-up of that government.

In addition to its geographic proximity, growing security issues have also been a consequence. Since the outbreak of hostilities in 2011, tens of thousands of Syrian refugees have flooded into Lebanon placing enormous economic pressure on the country. This large presence of refugees (that currently accounts for 10 percent of the total Lebanese population) has resulted in rising tensions with locals. Syrians have been increasingly targeted in armed attacks and kidnappings, and refugees have been widely blamed for the spike in criminal incidents in the country. In addition, the east and north of the country have witnessed a spike in violence involving rival armed groups [8, p.18-33]. Tripoli, in particular, has been affected by numerous bouts of fighting between militiamen aligned or sympathetic to the various combatants in the Syrian conflict. Clan violence, sporadic targeted kidnappings of opposition members and conflict spillover in the immediate border region in the Bekaa and North governorates have also been regularly reported.

The Lebanese polity's widening polarization, the weakness of its security forces and the country's proximity to the conflict zone are all likely to keep the country susceptible to the conflict in neighboring Syria over the medium-term at least.

Since the start of the Syrian conflict the Turkish government has emerged as a vocal critic of the Assad regime. It currently allows rebel forces a safe haven and offers these forces critical resupply channels through its territory. The war itself has had a significant impact in areas along the country's lengthy border with Syria. Tens of thousands of Syrian refugees are currently based in camps near the border and more people continue to flow into the country in response to heavy fighting in Syria's Aleppo and Idlib governorates. Conflict spillover has also occurred on occasion. In October 2012, Syrian military shelling landed in Turkey killing five

Turkish citizens. As a result, Turkish forces responded against Syrian military personnel. This followed a June 2012 incident during which Syrian military forces shot down a Turkish reconnaissance plane over the Mediterranean. In May 2013, two car bombs detonated in Reyhanli in Turkey's Hatay province killing 43 people. The Turkish government blamed militants aligned to the Syrian government for the attack, which followed two months after a car bomb detonated near the border crossing point between the two countries near Cilvegözü and Bab al-Hawa in the Reyhanli vicinity. Thirteen people were killed, including three Turkish civilians and ten Syrian nationals. The Turkish government blamed the attack on persons linked to the Syrian military and intelligence services [2, p. 208-220].

These limited cross-border incidents have threatened a wider confrontation; however, these are currently assessed as being insufficient reason for Turkey to become directly involved in the Syrian conflict. Nonetheless, concerns persist that any significant aggravation against Turkish territory or interests linked to the Syrian regime may lead the Turkish government to intervene more directly in the conflict. This possibility becomes increasingly likely should Turkey perceive that its national interests are being threatened. Turkey has also been accused of supporting Islamist militants in northern Syria against Kurd groups. Seeking to contain its own Kurd separatist campaign in the south east, Turkey is likely to continue to support armed groups in Syria against its traditional opponents. This support could have long-term consequences for the Turkish government depending on the outcome of the conflict in Syria [4].

The impact of the conflict in Syria on the security and political situation in Iraq is difficult to quantify. Since 2003, the country has been affected by severe and heightened sectarian tensions and insecurity, which has resulted in tens of thousands of casualties. Identifying any broader impact is therefore difficult in a country which continues to experience near-daily violence involving Sunni and Shiite Muslim communities. What is clear is that the war in Syria has impacted directly on the shared border region with Iraq. [3, p. 68-83] Fighting between rebels and Syrian regime forces has been regularly reported in close proximity to the border, leading to the closure of the shared border at times. Cross-border armed incursions have also occurred. In March, unidentified gunmen ambushed an Iraqi security force convoy transporting recently wounded Syrian regime personnel to the al-Waleed border crossing for repatriation back to Syria. The attack left approximately 40 Syrian soldiers and officials dead. Further incidents are anticipated along the shared border but given the low population densities in eastern Syria, a significant escalation in cross-border spillover is not anticipated as it is in Lebanon which is located in close proximity to major Syrian urban centers.

The establishment of a Kurd autonomous region in north eastern Syria remains a good probability given the Kurds already well-established and organized presence there. Any establishment of a Kurd region, akin to the one currently in place in northern Iraq (Kurdistan Regional Government), is likely to bolster general Kurd goals for a single Kurd state and will raise tensions with Turkey and Iran, which are both battling Kurd separatist ambitions in their south east and north west respectively. It is too soon to determine what approach Iran and Turkey, or Iraq for that matter, will take towards any future Kurd federal government in Syria or the Kurds generally; however, given past precedent the policy is likely to be confrontational [5].

Based on the above, we can formulate the following conclusions:

First, the Middle East is and likely to remain one of the most problematic regions in the world. A set of conflicts and crises are constantly expanding, and the efforts of the international community aimed at enhancing regional security has not brought the desired results.

Secondly, the developments in the region indicate that the current crisis and the problems tend to be more and more interdependent.

The conflict in Syria will have a lasting impact on the country and the region regardless of its outcome. The large presence of refugees is expected to take a significant financial toll on and influence security environments of the various states along Syria's border. Sectarian tensions exacerbated by the war will remain elevated for the medium-term and will serve to influence political systems and international relationships. These influences are expected to be largely negative and pre-existing tensions, particularly in Lebanon and Iraq, could worsen further and develop into open conflict.

All this leads to the need of developing qualitatively new strategies for action on issues of regional security, a departure from traditional assessments, approaches and schemes, which, as it turns out, do not give significant progress in terms of creating stable and predictable interactions of the countries this region.

Talking about an effective security system is only possible when it will have region-wide character and will meet the needs of all countries in the region. To develop such a comprehensive program it is required to analyze reasons for lack of success or insignificant results in finding a peaceful settlement of the current crisis and conflict situations. It's important to ensure a peaceful adjustment of the Middle East and adjacent regions, and operational crisis management through the fullest possible involvement of political and diplomatic means.

In any case, no matter how active were regional players – now the Middle East very important transformation is taking place, that will bring a new balance of power, a new structuring, and the new balance will be a very important component of all regional situation in the short term.

More and more it demands a comprehensive solution to the problems of the Middle East region's security through the adoption of collective action program of Middle East countries and the international community as a whole. The instability of the Middle East has a direct impact on Ukraine, because it primarily creates obstacles for normal development of relations with countries in the region. Furthermore, given the geographical proximity to the Middle East, in the case of aggravation of the situation in Syria, we can predict increased flow of refugees which will move transit to Western Europe.

References

1. А. А. Волович // О планах демократизации Ближнего Востока. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2004/19-08-04.htm>.
2. Парахонський Б. О. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія. / Відп. редактор Б. О. Парахонський. // К. : ПЦ «Фоліант». – 2008. – С. 208-220.
3. Швед В. І. Близькосхідні пріоритети зовнішньої політики України // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / За ред. А. С. Гальчинського. – К. : НІСД, 2003. – С. 68-83.
4. Abdullah Ashaal The Arab world and messes the conflict in Syria [Електронний ресурс] / Abdullah Ashaal // Thursday, 28/06/1434 – corresponding to 09/05/2013 AD (updated) at 14:05 (Mecca), 11:05 (GMT) – Режим доступу: <http://www.aljazeera.net/opinions/pages/99d95a41-c749-44c8-a68a-c2994e5673a8>.
5. Maitham al-Janabi Syria and the problem of its position in the Arab and global conflict [Електронний ресурс] / Maitham al-Janabi // Civilized dialogue – Issue: 3645 – 2012/2/21 – 12:31 – Режим доступу: <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=296117>.

6. Richards A. Long-Term Sources of Instability in the Middle East. Critical Issues Facing the Middle East. Security, Politics and Economics. / Richards A., James A. Russell. // New York: Palgrave Macmillan, 2006. – P. 13-37.
7. The conflict in Syria: U.S. military chief presents five options for intervention / Last Updated: Tuesday, July23, 2013. 09:23 GMT [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/arabic/middleeast/2013/07/130723_us_syria_military_options.shtml.
8. Yehiav A. The Anti-Iranian Front: Egypt, Saudi Arabia, and Jordan // The Middle East Review of International Affairs. – 2007. – № 1. – P. 18-33.
9. Zisser E. What does the Future Hold for Syria? // The Middle East Review of International Affairs. – 2006. – № 2. – P. 68-80.

УДК 327(73;510)»1993/2008»(043.3)339.9

Буравкова А. Г.*

АМЕРИКАНСЬКА ПОЛІТИКА СТРИМУВАННЯ І ЗАЛУЧЕННЯ КНР ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА В. КЛІНТОНА І ДЖ. В. БУША

У статті здійснено компаративний аналіз концептуальних засад китайського напрямку зовнішньої політики адміністрацій В.Клінтона і Дж. Буша-молодшого, особливої уваги надано з'ясуванню причин політичних конфліктів між США і КНР.

Ключові слова: американсько-китайські відносини, держава, політика, стратегічне суперництво.

The article spotlights comparative analysis of the concept principles of Bill Clinton and George W. Bush administrations Chinese policy, special attention is paid to examination of the reasons of the political conflicts between USA and PRC.

Key words: the American-Chinese relations, state, policy, strategic rivalry.

В статье осуществлен компаративный анализ концептуальных основ китайского направления внешней политики администраций В.Клинтон и Дж. Буша-младшего, особое внимание уделено выяснению причин политических конфликтов между США и КНР.

Ключевые слова: американо-китайские отношения, государство, политика, стратегическое соперничество.

Сприйняття Сполученими Штатами міжнародної ролі КНР і, відповідно, визначення характеру американсько-китайських відносин постійно еволюціонують у залежності від розуміння істеблшментом США поставлених перед країною проблем і завдань з їхнього вирішення в контексті двосторонніх взаємин з «азійським драконом», а також з'ясування його місця в світі. Різні погляди на перспективи зносин із Китаєм і формулювання китайського напрямку зовнішньої політики Сполучених Штатів існують у вашингтонській адміністрації і в Конгресі, в ділових колах і в середовищі численного експертного товариства, що прямо чи опосередковано стежить за КНР.

На початку холодної війни інтереси США на китайському напрямі формувались у контексті конфронтаційних американсько-радянських відносин. Однак у спробах поширити свій домінуючий вплив на Східну Азію американське керівництво наштовхнулось на серозний опір з боку СРСР та КНР і не змогло добитися поставлених перед собою геостратегічних завдань, заявлених генералом Д. Макартуром невдовзі після перемоги Китайської народної революції: в зоні впливу Кремля в Східній Азії в 1950-ті рр. опинилися материковий Китай, північні Корея і В'єтнам.

Намагаючись потіснити СРСР в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) і вивести згадані держави з-під радянського впливу, на поч. 1970-х рр. власті США демонстративно

* аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: професор О. С. Пархомчук.

пішли на зближення з КНР, що на той час мала вже досить напружені взаємини з радянським керівництвом, вважаючи здійснюваний ним внутрішньополітичний курс ревізійним. Інтереси силового й економічного стримування СРСР диктували розігрування Сполученими Штатами своєрідної «китайської карти». Це вповні відповідало прагматичним зовнішньополітичним настановам Білого дому в Східній Азії, а проблеми у взаєминах між Москвою й Пекіном, а також Москвою й Вашингтоном залишалися цементуючим чинником в американсько-китайських відносинах.

Із завершенням холодної війни та розпадом СРСР і крахом комуністичних режимів у європейських країнах так званої «соціалістичної співдружності» увага Сполучених Штатів до АТР, а відповідно й до зносин із КНР та її ролі в регіоні, ослабла, поряд із підвищеною увагою до політичної ситуації в Європі, особливо протягом першого президентського терміну Б. Клінтона. А оскільки одночасно із зазначеними геополітичними змінами серйозні економічні труднощі виникли й у Японії, це надовго зняло для США здавалося б неминучу загрозу перетворення «імперії вранішнього сонця» на найбільшу економічну державу світу. Принаймні на якийсь час Сполучені Штати залишилися в АТР без військових, політичних і економічних суперників та конкурентів.

Але «розслабитися» США після перемоги в холодній війні й відчути себе одноосібним глобальним лідером у системі міжнародних відносин повною мірою так і не вдалося. У Східній Азії на шляху реалізації американських планів з побудови «нового світового порядку» став Китай, що за своєю економічною й військовою міццю може розглядатися в якості головного антагоніста США, принаймні на регіональному рівні, й тому перетворився на основного об'єкта уваги американських політиків та військових.

Швидке збільшення питомої ваги КНР не лише в регіональній, а й у світовій економіці (країна вийшла на перше місце на планеті за вартістю золотовалютного резерву й експорту, виробництвом сталі, вугілля, кольорових металів, цементу, телевізорів, персональних комп'ютерів, мобільних телефонів, годинників і велосипедів, врожайми зернових, виробництвом бавовни, шовку-сирцю, м'яса, молока і яєць, Китай перетворився на найбільший автомобільний ринок світу), сталі темпи господарського зростання (не нижче 8-9% щорічного збільшення ВВП), стрімке залучення КНР до глобальних торговельних, інвестиційних і фінансових потоків та відповідно нарощування військово-політичних можливостей країни привели багатьох американських аналітиків-міжнародників до висновку, що американсько-китайські відносини стали ключовими в АТР.

Вперше після краху Радянського Союзу, певний «центр сили» кинув Сполученим Штатам свого роду виклик у сфері «soft power»: комбінації економічної активності, інтелектуального горіння, культурного самоствердження, привабливої торгівлі, наполегливої та ввічливої дипломатії на тлі прогресуючого військового потенціалу. Причому офіційний Пекін «перебігає дорогу» США там, де він раніше нічого не значив: від КНР залежними стають держави, що донедавна жорстко перебували в орбіті американського впливу, як-то Венесуела, Південна Африка, Таїланд.

Щоправда, є й протилежний погляд, також поширений в американському експертному товаристві. Згідно нього, незважаючи на визнання зростаючої ролі Китаю й перетворення його на потенційного стратегічного суперника США, все ж не КНР буде в центрі американської політики в АТР, а надійні союзники офіційного Вашингтона в регіоні – передусім Австралія, Японія, Південна Корея, Сінгапур і Філіппіни.

Незважаючи на реальні й декларовані відмінності в підходах Сполучених Штатів до КНР за адміністрацій Б. Клінтона й Дж. Буша-молодшого, у них є й очевидна наступність. Протягом останніх двох десятиліть американсько-китайські відносини в цілому послі-

довно розвивалися і поліпшувалися, незважаючи на кілька епізодів короточасного загострення (в березні 1996 р., коли Пентагон підтягнув есмінці до Тайваню для його «захисту від можливого китайського нападу»; в травні 1999 р. внаслідок «випадкового» (швидше всього так і було) бомбардування американськими літаками посольства КНР у Белграді; відразу ж після приходу в Білий Дім адміністрації Дж. Буша-молодшого, коли 1 квітня 2001 р. біля о. Хайнань сталося зіткнення китайського винищувача й розвідувального літака США).

І за Б. Клінтона, й за Дж. Буша-молодшого здійснювалися кроки до політичного й економічного зближення США з КНР. Серед перших насамперед варто вказати на відомі три «ні» Б. Клінтона, сформульовані ним під час офіційного візиту до КНР у 1998 р., – зобов'язання США не визнавати незалежності Тайваню; не підтримувати формулу «двох Китаїв» і не сприяти прийняттю Тайваню до будь-якої організації, що вимагає державності як умови для членства в ній [1]. Економічні кроки адміністрації правлячої тоді Демократичної партії США зводилися до «залучення» КНР в інституційні структури світової економіки шляхом форсування його прийому до СОТ для перетворення на «нормального» учасника глобальної економічної інтеграції.

Хоча на початку президентства Дж. Буша-молодшого в його політиці був яскраво виражений синдром «АВС» (anything but Clinton), відносини з КНР швидко вийшли на довгостроковий курс «втягування» його в світову економіку та політику в якості відповідального гравця. Вже на початку червня 2001 р. офіційними Вашингтоном і Пекіном було окреслене остаточне коло найважливіших питань для взаємного обговорення в процесі вступу КНР до СОТ. Наступного місяця адміністрацією Дж. Буша-молодшого були здійснені відповідні кроки в Конгресі, що увінчалися практично одночасним прийняттям Китаю до СОТ і наданням йому з 1 січня 2002 р. на постійній основі «режиму найбільшого сприяння» в торгівлі зі США зі скасуванням процесу щорічного підтвердження цього статусу згідно з горезвісною поправкою Джексона – Веніка.

Таким чином, незважаючи на більш жорсткий курс Білого дому щодо КНР у військово-політичних питаннях у перші місяці адміністрації Дж. Буша-молодшого, врегулювання проблем в економічній сфері просувалося вперед. Незважаючи на певний первісний песимізм обох сторін, вдалося узгодити позиції зі вступу Китаю до СОТ, що відкрило цілковито нову сторінку у взаєминах країни не лише зі Сполученими Штатами (у 2012 р. 17,2% 2050-мільярдного в доларовому еквіваленті експорту материкової КНР припадало на США, останні забезпечували й 7,3% 1817-мільярдного імпорту Китаю [2]), але й усім розвиненим світом.

Звичайно, велику роль у коригуванні курсу Сполучених Штатів стосовно Китаю відіграли трагічні події 11 вересня 2001 р., які додатково стимулювали вашингтонську адміністрацію до проведення політики активного «залучення» Китаю в світові справи як надійного партнера, без участі якого не можуть бути вирішені численні міжнародні проблеми. Але перегляд курсу адміністрації Дж. Буша-молодшого щодо КНР у бік «пом'якшення» тривав протягом усього літа 2001 р., про що свідчить, зокрема, той факт, що 14-15 вересня поновилися американсько-китайські офіційні військові контакти, перервані внаслідок «квітневого інциденту», тобто вони мали бути підготовлені задовго до теракту 11 вересня.

Щоправда, «квітневий інцидент» надовго затримав подальший розвиток зв'язків між Вашингтоном і Пекіном на вищому військовому рівні – фактично до осені 2005 р. Але в жовтні 2001 р. на зустрічі Дж. Буша-молодшого й тодішнього Голови КНР Цзян Цземіня під час саміту АТЕС президент США підтвердив бажання розвивати конструктивні відносини співробітництва з Китаєм.

Водночас прихід до влади Дж. Буша-молодшого в спілці з «теоконами» й «неоконами» вніс істотні корективи в оцінку американською стороною перспектив розвитку взаємин із КНР. Виступаючи перед студентами Пекінського університету під час свого офіційного візиту до КНР у 2002 р., Дж. Буш-молодший заявив у дусі провіденціалізму: «США – це країна, що управляється вірою в Бога. 95 % американців заявляють, що вірять у Творця, і я – один із них». Постулат про месіанську роль Богом обраної держави є для його прибічників ідеологічним фундаментом стратегії, кінцева мета якої – світове лідерство. Причому корені цієї стратегії – в прагненні добитися нічим не обмеженого доступу до ринків збуту, джерел сировини й сфер інвестування капіталу.

В поєднанні стратегічного співробітництва й суперництва (як економічного, так і військово-політичного), що, швидше всього, визначатимуть характер взаємин Сполучених Штатів з КНР у довгостроковому плані, акцент був зміщений у бік стратегічного суперництва. Такий двоїстий підхід до Китаю досить чітко відображений у двох Стратегіях національної безпеки США (СНБ), підписаних Дж. Бушем-молодшим. У СНБ-2002 в розділі «Вироблення порядку денного для спільних дій з іншими основними центрами сили в світі» в частині тексту, присвяченій Китаю (що йшов услід за Росією), відзначалося, що для Сполучених Штатів «відносини з Китаєм є важливою частиною стратегії створення стабільного, мирного й процвітаючого Азійсько-Тихоокеанського регіону».

США в цьому документі вітали «виникнення сильного, мирного і процвітаючого Китаю», особливо наголошуючи на тому, що «демократичний розвиток країни має вирішальне значення для її майбутнього». Водночас у СНБ-2002 висловлювалася стурбованість тим, що «після чверті століття з дня звільнення від гірших рис комуністичного спаду китайські лідери все ще не приступили до ухвалення рішень із фундаментальних питань, що мають визначити характер китайської держави». Тут же окремо підкреслювалося, що «маючи на меті володіння сучасними військовими можливостями, які загрожують його сусідам з АТР, Китай іде застарілим шляхом, що, в кінцевому підсумку, затримає здійснення його власної цілі – досягнення національної величі».

Поряд із визнанням існування сфер, де Сполучені Штати й Китай розділяли глибокі розбіжності, в СНБ-2002 стверджувалося, що США мають на меті встановлення «конструктивних відносин із Китаєм, що змінюється», працюватимуть над «звуженням розбіжностей там, де вони є», не дозволяючи цим розбіжностям перешкоджати співробітництву в тих областях, де «в нас є згода» [3, р. 27-28].

У версії Стратегії національної безпеки США, підписаній у березні 2006 р., Китаю було надано значної уваги в розділі «Східна Азія», що починається з характеристики цього регіону як такого, що має «величезні можливості й тертя, що затягнулися». Але тут же підкреслено, що Сполучені Штати – тихоокеанська держава з великими інтересами в Східній і Південно-Східній Азії, що було відповіддю на критику того, ніби США занадто захопились іншими регіональними й глобальними проблемами.

В частині розділу, що стосується Китаю, знову говорилося про те, ніби трансформація КНР іще далека від завершення (тобто вектор її політичного розвитку все ще незрозумілий). Водночас тут же повторювалася теза, вперше сформульована спеціальним торговельним представником США у Пекіні Р. Зелліком у його основоположній промові (більшість її положень увійшли до оцінки Китаю в СНБ-2006) про американсько-китайські відносини, яку він виголосив на посаді першого заступника державного секретаря перед Національним комітетом із взаємин із КНР у вересні 2005 р.

Ця теза полягає в тому, що оскільки Китай стає глобальним гравцем, він повинен діяти як відповідальний учасник світової системи, виконуючи свої зобов'язання й спів-

працюючи разом із Сполученими Штатами й іншими учасниками світової системи, аби забезпечити її успішний розвиток. Причому Р. Зеллік наголосив, що для США і всього світу істотним є питання: яким чином Китай використовуватиме свій вплив у майбутньому? «Для того, щоб відповісти на це питання, – пояснював дипломат, – настав час піти далі нашої політики відкритих дверей для участі Китаю в міжнародній системі. Нам необхідно закликати Китай стати відповідальним учасником цієї системи» [4].

Оцінюючи економічні успіхи КНР та її потенціал, називаючи сфери співробітництва (боротьба з міжнародним тероризмом, поширенням зброї масового враження, енергетична безпека), СНБ-2006 знову закликала Китай розвиватися шляхом демократії й більшої відкритості країни для світу, а також акцентувала увагу на тому, що «лідери Китаю мають усвідомити»: вони не можуть іти мирним шляхом розвитку, водночас зберігаючи підходи старого мислення, а саме – продовжувати збільшення військового потенціалу нетранспарентним шляхом; розширювати торгівлю, але діючи таким чином, щоб замикає лише на собі джерела енергії на всій планеті; намагатись знайти прямі підходи до ринків замість того, щоб відкривати їх; підтримувати багаті на ресурси країни, не звертаючи уваги на внутрішню політику їхніх режимів («неправильне управління», тобто відсутність демократії) чи їхню неправильну поведінку на світовій арені.

Наприкінці вказаного розділу СНБ-2006 зазначалося, що стратегія Сполучених Штатів спрямована на «заохочення Китаю зробити правильний стратегічний вибір для його населення» і водночас на те, щоб «бути застрахованими від інших можливостей» [5]. Заходи страховки не уточнювалися, але, як завжди в американців, вони, природно, поєднували в собі різноманітні кроки політичного, економічного й військового характеру.

Таким чином, політичні інтереси США щодо КНР після холодної війни стали самодостатнім чинником їхньої стратегії в АТР. Тому головне завдання американської влади на китайському напрямку, що окреслилося за двох термінів президентства Дж. Буша-молодшого, звелось до реалізації ідеї «стримування КНР через інтеграцію». З одного боку, офіційний Вашингтон надавав особливого значення залученню Китаю до тісних торговельно-економічних і фінансових відносин зі США, щоб поступово привчити Пекін грати «за американськими правилами». А з іншого боку, США проводили стосовно КНР політику превентивного силового стримування, оскільки на думку американських політиків, саме від Китаю як від регіональної наддержави може виходити потенційна загроза інтересам США як глобальної наддержави.

Власті США були (й залишилися) зацікавлені в тому, щоб китайське керівництво здійснювало зважений і відповідальний міжнародний курс на регіональному й глобальному рівнях, не перешкоджаючи США зміцнювати свої позиції в світі, відмовилося б від загрози застосування сили (особливо щодо Тайваню) й від сприяння поширенню ракетних технологій та зброї масового враження (особливо в країні «вісі зла»), забезпечило б транспарентність національних військових програм і допустило б на внутрішній китайський ринок американські інвестиції й продукцію (у 2012 р. позитивне сальдо зовнішньої торгівлі КНР склало \$322 млрд., переважно за рахунок США).

Але поряд із об'єктивною зацікавленістю США у співробітництві з КНР для вирішення власних регіональних (передусім щодо використання «китайського чинника» для заморожування ракетно-ядерних програм КНДР і мирного об'єднання Корейського півострова) та глобальних задач офіційний Вашингтон підтримував інтерес до проведення політики стратегічного стримування Китаю. Така позиція в основі своїй враховувала досить поширену в істеблішменті США думку про те, що будь-яке китайське керівництво в минулому, сучасному й майбутньому «здатне сприймати лише мову сили».

Справа в тому, що, незважаючи на міцніючу співпрацю між США і КНР за президентства Дж. Буша-молодшого, у взаєминах двох гігантів збереглося чимало сфер, де їхні позиції серйозно розходились. Тобто в американсько-китайських відносинах є чимало гострих суперечностей, що заважають реалізації стратегічного курсу США на підпорядкування Китаю своїм геополітичним інтересам в АТР. Американські власті були стурбовані тим, що не зможуть вибудувати з Китаєм стабільні, впорядковані, а головне – підконтрольні взаємини. Тому Білий дім передусім звертає увагу на суперечності у взаєминах із Пекіном і не робить вигляд, що все в порядку й що ці відносини наповнені лише взаємною повагою та бажанням співпрацювати. І на поч. ХХІ ст. зберігало свій здоровий глузд твердження: «Те, що розділяє США й КНР, набагато більше від того, що їх об'єднує».

Принципові розбіжності між США і Китаєм за президентства Дж. В. Буша стали настільки великими, що країни не могли отримувати вигоди від підтримання стабільних і стратегічно важливих відносин одна з одною, ігноруючи ці розходження. Приміром, офіційний Пекін не сприймав (і не сприймає) американську політику нав'язування світовому співтовариству монополярного устрою, він не погоджувався із силовими акціями США в Афганістані, Іраку та Сербії. Несхвально Китай поставився й до курсу Білого дому на повалення режиму Кім Чен Іра в КНДР і заміни його проамериканським ставлеником.

Американських політиків тривожило й те, що під приводом гарантування безпеки поставок нафти до КНР із країн Близького Сходу й Тропічної та Південної Африки (дефіцит споживання нафти й нафтопродуктів у Китаї в 2007 р. складав 40 % від потреб у них другої в світі за потужністю китайської економіки), офіційний Пекін дедалі частіше почав заявляти про необхідність зміцнювати національні ВМС з тим, щоб забезпечити надійну охорону морських комунікацій в Індійському океані й Малаккській протоці, через які здійснюється доставка в Китай енергоносіїв. Але в тих же районах дислоковані й американські ВМС (причому на постійній основі), що брали участь в операціях в Афганістані й Іраку.

Боляче реагували США й на заяви китайських військових про відмову від політики «незастосування першими ядерної зброї» (хоча відповідні положення Концепції національної безпеки Російської Федерації від 10 січня 2000 р. не викликали заперечень ані з боку адміністрації Б. Клінтона, ані Дж. Буша-молодшого). А в доповіді Пентагона за 2006 р. «Про стан збройних сил США», зокрема, відзначалось, що Китай «має в розпорядженні найбільші потенційні можливості для військового суперництва зі Сполученими Штатами». Тому Пентагон намірявся здійснювати вплив на стратегічний вибір Китаю й відмовляти його керівництво від нарощування руйнівних військових сил, тим більше в зоні стратегічних інтересів Сполучених Штатів.

Так звані «неокони», представлені в адміністрації Дж. Буша (частина з них, щоправда, втратила вплив, а дехто й посади під час його другого президентського терміну), в якості об'єктивних геополітичних цілей Китаю вважали його бажання бути потужною державою в АТР, а це, як вони робили висновок, вело до відносного скорочення ролі США в регіоні. Звідти випливало і їхнє очікування підвищення градусу суперництва Вашингтона й Пекіна за регіональне лідерство.

Таким чином, не лише в американському експертному співтоваристві, але й на державному рівні – в Конгресі США й президентській адміністрації – протягом обох термінів Дж. Буша-молодшого тривала боротьба курсів на «стримування» Китаю і на його «конструктивне залучення» до світових справ, або ж на поєднання одного й другого – на конкуренцію з Китаєм за лідерство в АТР у комбінації з партнерством там, де для Сполучених Штатів це становило безперечний інтерес.

Список використаних джерел

1. The White House Office of the Press Secretary. Remarks by the President and First Lady in Discussion on Shaping China for the 21st Century. 30.06.1998. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pub.whitehouse.gov/urires/I2R?urn:pdi://-oma.eop.gov.us/1998/7/1/5.text.1>.
2. The World Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>.
3. The National Security Strategy of the United States of America. September 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002>.
4. «Whither China: From Membership to Responsibility?» Robert B. Zoellick, Deputy Secretary of State Remarks to National Committee on U.S.-China Relations. – New York City. – 2005, September, the 21st.
5. The National Security Strategy of the United States of America. March 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://merln.ndu.edu/whitepapers/USnss2006.pdf>.

Вишньов В. М.*

ЗМІНА ЯДЕРНОЇ ДОКТРИНИ КИТАЮ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

Регіон Східної Азії представляє найбільшу загрозу режиму ядерного нерозповсюдження: тут знаходиться одна офіційна ядерна держава (КНР), одна невизнана ядерна держава (КНДР), три держави, які мають технічну можливість розробити ядерну зброю у стислий період часу (Республіка Корея, Японія, Тайвань). Зміни в новій ядерній доктрині Китаю поряд із продовженням модернізації збройних сил можуть свідчити про намір КНР приєднатися до пари ядерних наддержав та встановити повний контроль над регіоном Східної Азії.

Ключові слова: принцип незастосування ядерної зброї першими, військова модернізація, регіональна система протиракетної оборони, «ядерне доміно».

East Asia poses the greatest threat to nuclear non-proliferation regime: there is one of the official nuclear powers, one unrecognized nuclear state (DPRK), three states which have technical ability to develop nuclear weapons within a short period of time there (South Korea, Japan, Taiwan). Changes in Chinese new nuclear doctrine along with military modernization program may indicate Chinese aspiration to join the pair of nuclear superpowers and set up complete control over the region.

Key words: non-first-use principle, military modernization, regional anti-ballistic missile system, «nuclear domino».

Регион Восточной Азии представляет наибольшую угрозу режиму ядерного нераспространения: здесь находится одна официальная ядерная держава (КНР), одна непризнанная ядерная держава (КНДР), три государства, которые имеют техническую возможность разработать ядерное оружие в короткий промежуток времени (Республика Корея, Япония, Тайвань). Изменения в новой ядерной доктрине Китая наряду с продолжением модернизации вооруженных сил могут свидетельствовать о намерении КНР присоединиться к паре ядерных сверхдержав и установить полный контроль над регионом.

Ключевые слова: принцип неприменения ядерного оружия первыми, военная модернизация, региональная система противоракетной обороны, «ядерное домино».

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття Китай зробив значний ривок у модернізації своїх ядерних та конвенційних озброєнь, що дає йому право на ам-

* аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: професор С. П. Галака.

бічії щодо регіонального лідерства та можливості подальшого становлення в якості наддержави у військовій сфері. Ці прагнення також підтверджуються змінами у доктринальних підходах до застосування ядерної зброї. Однак, для формування трикутника США–Росія–КНР, офіційному Пекіну спочатку необхідно буде довести свою спроможність контролювати безпекову ситуацію в регіоні Східної Азії. Зважаючи на значну кількість регіональних конфліктів, навіть проголошення змін у ядерній доктрині КНР може викликати дестабілізацію в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. КНР є єдиною з офіційних ядерних держав світу, яка тримає засекреченою інформацію про кількість та склад своїх ядерних сил, тому в статті використовувалися оціночні дані, викладені у дослідженнях російських науковців О. Арбатова, В. Дворкіна, Т. Каукуєвої. Зважаючи на те, що нова ядерна доктрина КНР була видана лише у квітні 2013 року, робляться перші спроби її аналізу американськими вченими (Дж. Ектон).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи те, що зміни у ядерній доктрині не супроводжувались офіційним тлумаченням, їхній аналіз в контексті значної кількості суперечок в регіоні є вкрай актуальним, щоб зрозуміти подальші зміни у вирішенні низки конфліктів, таких як Корейська ядерна криза, конфлікт навколо Тайваню та островів Сенкаку.

Формулювання цілей статті. В статті надається аналіз змін у ядерній доктрині Китаю та досліджуються можливі наслідки таких змін та подальшої реалізації військової модернізаційної програми для вирішення основних безпекових проблем регіону.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день Китай перебуває на другому етапі модернізації своїх збройних сил (триває з 2000 до 2020 рр.), по завершенню якого збройні сили КНР мають стати найсильнішими в Азії. Однією з центральних ланок модернізаційної програми збройних сил є модернізація Других артилерійських військ (китайського аналога ракетних військ).

Наземний компонент стратегічних ядерних сил КНР складається з 18 рідкопаливних ракет Дунфен-5А (CSS-4) шахтного базування та 30 нових мобільних міжконтинентальних ракет на твердому паливі Дунфен-31 та Дунфен-31А (з дальністю польоту до 8000 та 12300 км відповідно). На озброєння їх почали приймати лише у 2003 та 2006 роках. Також на озброєння мають поступити ракети на автомобільних та залізничних установках Дунфен-41, що будуть мати від 6 до 10 РГЧ. Дотого ж, КНР володіє значною кількістю тактичних ракет, здатних нести ядерні боезаряди [1, с. 19-21].

Ядерні сили морського базування представлені двома типами підводних човнів, що оснащені балістичними ракетами: один підводний човен проекту «092» (Ся-клас), здатний нести до 12 балістичних ракет «Цзюлайн-1» (CSS-N-3) та два підводних човна проекту «094», що можуть нести на своєму борту від 12 до 16 балістичних ракет «Цзюлайн-2» (дальність стрільби до 8000 км). Ще два підводні човни проекту «094» мають бути побудовані. Таким чином, за 10 років морський компонент ядерних сил було збільшено втричі [2, с. 9].

Повітряні ядерні сили КНР складаються з 60 бомбардувальників середньої дальності «Хун-6» (Хіан Н-6) та тактичної авіації, що налічує до 300 бомбардувальників «Хун-5» та багатофункціональних винищувачів Су-30 російського виробництва [2, с. 10].

Таким чином, КНР займає особливе «проміжне» місце в ієрархії ядерних держав. З одного боку, її ядерний арсенал скоріш за все перевищує сукупний ядерний арсенал 6 ядерних держав (крім США та Росії). До того ж, Китай є єдиною державою, крім Росії та США, яка має економічні та технічні можливості для швидкого нарощення свого ядерного ар-

сеналу. З другого боку, США та Росія ніколи офіційно не визнавали, що відносини з КНР базуються на взаємному ядерному стримуванні чи що КНР наблизилася до паритету з ними у ядерній сфері.

Розглянемо доктринальні підходи КНР до застосування ядерної зброї. З 1998 року, коли вийшла перші Біла книга КНР з оглядом оборонної політики, було видано 7 Білих книг, остання з яких датується квітнем 2013 року. У перших шести Білих книгах подається загальна інформація про Другі артилерійські війська КНР (історія, структура, завдання, напрямки реформації). Відповідно до них, Китай є прибічником стратегії ядерного самозахисту, яка передбачає суворе дотримання принципу незастосування ядерної зброї першими. Цей принцип було взято за основу китайської політики у ядерній сфері з часу першого ядерного випробування в КНР у 1964 («Китай ніколи і ні за яких обставин не застосує першим ядерну зброю») [3]. У п'ятій Білій книзі чітко описані етапи можливого застосування ядерної зброї КНР: «У мирний час ядерна зброя Других артилерійських військ не направлена на будь-яку країну. У випадку, якщо Китаю загрожуватиме напад з використанням ядерної зброї з боку іншої держави, ядерні сили Других артилерійських військ буде приведено у стан боєготовності для стримування ворога від здійснення ядерного удару по Китаю. У разі, якщо Китай зазнає ядерного нападу, ракетно-ядерні сили Других артилерійських військ завдадуть удар у відповідь самостійно або разом із ядерними силами інших служб» [4, с. 40]. Таким чином, ядерна доктрина Китаю мала виключно стримувальний характер. У Білих книгах наголошувалося на модернізації них перетвореннях, що торкнулися ядерних сил КНР.

Остання Біла книга, що вийшла після обрання Сі Цзіньпіна головою КНР у березні 2013 року, внесла корективи, які можуть свідчити про значні зміни у стратегічному баченні ролі ядерних сил Китаю. Навіть назва документу була змінена з «Китайська національна оборона» на «Напрямки застосування Збройних сил Китаю». З першого погляду майже нічого не змінилося, за виключенням структури документу, розділивши, таким чином, розділ про Другі артилерійські війська між тематичними розділами «Розбудова Збройних сил Китаю» та «Захист національного суверенітету, безпеки та територіальної єдності». Однак, слід уважніше розглянути завдання Других артилерійських військ. Вони так само визначені як стримування інших держав від застосування ядерної зброї проти КНР та завдання ядерних ударів у відповідь. У випадку ядерної загрози, ракетно-ядерні сили діють за наказами Центрального військового комітету, приводяться у стан підвищеної боєготовності для нанесення удару у відповідь для стримування ворога. В той же час, у останній Білій книзі відсутнє будь-яке згадування принципу незастосування ядерної зброї першими, на якому робився наголос у кожній попередній [5]. Це не могло бути звичайною бюрократичною помилкою, адже вважалося, що у світі найбільша гарантія незастосування ядерної зброї першими була дана саме Китаєм. Скоріш за все, це свідчить про формування змін у китайській ядерній стратегії, адже сценарій застосування ядерної зброї, зафіксований в останній Білій книзі не є жорстко обмеженим, до того ж, маємо посилення, що будь-які подальші дії залежатимуть від наказів Центрального військового командування.

На підтвердження варто відмітити перші заяви та дії нового політичного керівництва Китаю по відношенню до Других артилерійських військ. По-перше, командувачу Других артилерійських військ було вперше присвоєно повне генеральське звання, що свідчить про підвищення значимості цієї посади у військовій ієрархії. По-друге, у грудні 2012 року через місяць після обрання на посаду, Сі Дзіньпінь, виступаючи перед особовим складом Других артилерійських військ, відійшов від традиції, закладеної ще Мао Цзедунем, при-

меншувати значимість ядерної зброї та називати ядерні ракети «паперовими тиграми». Замість цього він заявив, що ядерна зброя надає стратегічну допомогу для отримання Китаєм статусу великої держави. У своїй доповіді Сі Дзінпінь також жодного разу не згадав про принцип не завдання ядерного удару першими [3]. По-третє, у серпні 2013 року на підготовчому засіданні до Женевської конференції з перегляду ДНЯЗ 2015 року заява Китаю містила згадування про принцип не завдання ядерного удару першими, але у значно слабших виразах. Так, посол КНР заявив, що «Китай завжди та за будь-яких умов дотримувався (не «дотримується» – прим. автора) політики не завдання ядерного удару першими». До того ж, на відміну від двох минулих засідань комітету, що відбувались у 2010 та 2012 році, цього року Китай не закликав ядерні держави підписати багатосторонній договір про заборону застосування ядерної зброї першими [6, с. 2].

Враховуючи той факт, що тривалий час ядерна доктрина Китаю базувалася на принципі незавдання удару першими та те, що відносини Китаю зі США та Росією ніколи не характеризувались досягненням взаємного гарантованого знищення або ядерного паритету, можна вважати, що ядерні сили Китаю трималися на рівні «мінімально необхідному для забезпечення національної безпеки». В той же час, закритість фактичних даних про склад та кількість ядерних озброєнь наряду з активною модернізацією як ядерних, так і конвенційних озброєнь ставить під сумнів задекларований мінімальний обсяг ядерних озброєнь.

Дотримання принципу незавдання ядерного удару першими активно ставиться під питання експертами з часів початку активної модернізації озброєнь в КНР. Вважається, що держава, яка декларує принцип не завдання ядерного удару першими, натомість покладесться на свої можливості завдати удар у відповідь. Враховуючи доступну інформацію можна стверджувати, що китайські ядерні сили занадто вразливі та недостатньо ефективні для завдання удару у відповідь на удар з боку США або Росії, спрямований на знищення ядерних сил КНР. Однак, збільшуючи та оновлюючи одночасно свій ядерний арсенал, Китай стрімко наближається до США та Росії, які періодично скорочують кількість своїх ядерних озброєнь.

На сьогоднішній день питання чи розширить Китай коло «ядерних лідерів» до трьох залежатиме від проблем, які існують в безпосередній територіальній близькості на регіональному рівні:

- 1) як буде поводитись Китай в процесі розгортання системи регіональної ПРО в Східній Азії, яка буде складовою глобальної ПРО, що створюється Сполученими Штатами?
- 2) яку роль буде відігравати Китай в процесі вирішення північнокорейської ядерної кризи?
- 3) до якого ступеня готовий Китай загострити відносини зі США заради приєднання Тайваню?
- 4) як будуть вирішуватись територіальні спори з Японією?

Розглянемо позицію офіційного Пекіну щодо кожної з цих проблем.

1. Уряд КНР вкрай занепокоєний планами по розгортанню Сполученими Штатами та їхніми союзниками регіональної системи ПРО на Далекому Сході. Не зважаючи на той факт, що офіційною метою є перехоплення можливих запусків ракет з ядерними боеголовками з території Північної Кореї, ні в кого не викликає сумнівів той факт, що це означатиме розгортання системи протиракетної оборони, яка значно знизить вірогідність успішності ядерного удару у відповідь з боку КНР у разі нападу на неї.

Як з політичних мотивів, так і технічно Сполученим Штатам буде доволі складно запевнити Китай, що система ПРО не підриває китайське ядерне стримування. Навіть якщо

кількість ракет-перехоплювачів буде невеликою, то, зважаючи на невисокий ступінь життєздатності китайського ядерного арсеналу для нанесення удару у відповідь, такої невеликої кількості перехоплювачів буде достатньо, щоб розглядатися Китаєм як загроза.

В той же час, починаючи з 2010 року Китай почав випробовувати власні сили у розробці технологій протиракетної оборони. Звичайно, випробування 2010 року були далекими від можливих бойових реалій (ракета-перехоплювач була запущена майже одночасно із ракетою-ціллю) і для прогресу в цьому напрямку необхідний розвиток систем раннього оповіщення, реформи системи командування та контролю. Однак, як зазначають китайські експерти, на даному етапі для китайського командування важливі випробування не готових систем ПРО, а технологій.

Дії Китаю для нівелювання переваги від можливої регіональної системи ПРО можуть бути зосереджені на двох напрямках:

- 1) розбудова ефективного морського компонента ядерних сил, щоб позбавити географічної прив'язки місце можливого запуску ядерної зброї;
- 2) розбудова власної системи протиракетної оборони [7]. Розглянемо обидва напрямки більш детально.

Для підвищення життєздатності власних ядерних сил та шансів завдати удар у відповідь Китай вкладає значні кошти у розширення морського компоненту ядерної тріади. Однак, доступ у відкритий океан з китайських військово-морських баз обмежується Японськими, Тайванськими, Філіппінськими, Малайзійськими та Індонезійськими острівними ланцюгами з міцними системами стримування підводних човнів та доволі потужними ВМФ Південної Кореї та Тайваню.

Втім, за планами Китаю, до 2015 року розвиток китайських ВМФ має відновити домінування Китаю у «ближній зоні»: Жовтому, Східно-китайському та Південно-китайському морях. А в планах після 2020 року стоїть відновлення господарювання Китаю в «середній зоні», що охоплює майже весь Далекий Схід та Південно-Східну Азію та боротьба із США в районі «далекої зони» (о-ви Гавайї). Це дасть змогу вивести свої човни із ядерною зброєю у світовий океан [2, с. 24].

Що стосується можливої розробки власної системи протиракетної оборони, то Китай має три можливі варіанти.

По-перше, уряд може заморозити подальшу розробку системи протиракетної оборони на етапі дослідження технологій перехоплення, зберігаючи можливість реанімувати розробки у будь-який момент в майбутньому.

По-друге, Пекін може розробити власну версію національної системи протиракетної оборони. Останнім варіантом може стати розробка систем локальної ПРО для захисту центрів командування та контролю та місць знаходження стратегічної зброї.

Національна система ПРО розробляється для захисту більшої частини території держави від ракетно-ядерного удару. Зважаючи на те, що площа КНР співставна з площею США, необхідна буде схожа система. Однак, на цьому етапі необхідно буде визначитись чи буде вона спрямована на відбиття удару з території США чи використовуватися на регіональному рівні. Якщо вона буде мати на меті зменшити шкоду від можливого нападу з боку США, то вона буде коштувати дорожче за НПРО США, адже необхідно буде набагато більше перехоплювачів для захисту від значно переважаючого за кількістю ракет арсеналу США. Такий проект є економічно неможливим для КНР. Якщо ж така національна система ПРО буде створюватись для протидії нападу з боку сусідів із використанням невеликої кількості ракет, то виникне технічна проблема, пов'язана з дуже малим часом підльоту, що поставить під питання ефективність роботи системи раннього сповіщення.

Набагато ефективнішою виглядає система локальних ПРО, яка захищатиме центр командування та контролю, вище політичне та військове керівництво, місця зберігання ядерних озброєнь для підвищення їх життєспроможності після ракетно-ядерного нападу та нанесення подальшого удару у відповідь. Така система матиме значно нижчі технічні та фінансові вимоги, що робить цей варіант найбільш привабливим. До того ж, така «первинна демонстрація» своїх можливостей може призвести до перегляду позиції США по Далекосхідній регіональній системі ПРО та включення цього питання у можливі майбутні переговори про ракетно-ядерні обмеження.

2. Протягом тривалого часу Китай залишається найбільшим союзником КНДР, навіть не зважаючи на північнокорейську ядерну програму. Втім, китайські урядовці більше розглядають питання ядерної зброї КНДР в контексті відносин зі США. Саме під їхнім тиском КНР підтримала резолюцію Ради Безпеки ООН №2087, через що відбулося деяке «похолодання» у відносинах з новим лідером Кім Чен Іном.

Китайські науковці сходяться у думках щодо різних цілей КНР та США щодо цього конфлікту. Якщо для Китаю важливо, щоб через прагнення до денуклеаризації не виникла війна, на півострові було гарантовано мир та стабільність, експансія США в регіоні була стримана, була підтримана стабільність у стратегічних відносинах між США та КНР, то порядок пріоритетів для США є іншим. Перш за все, ціллю є стримати Росію та Китай, захистити та збільшити свій контроль над Сеулом та Токіо, а вже потім стабілізувати ситуацію на півострові (бажано поваленням північнокорейського режиму) та запобігти порушенню режиму нерозповсюдження [8, с. 9].

Таким чином, Китай розглядає ядерну кризу як конфлікт між КНДР та США і буде намагатися виступати посередником на переговорах для уникнення різких кроків, що можуть призвести до дестабілізації в регіоні. Залучення КНР в якості посередника не вимагатиме прийняти чийось сторону чи завдати шкоди власним інтересам, навпаки, це дозволить Китаю формувати вирішення конфлікту.

3. У Білій книзі КНР 2013 року «діяльність сил сепаратистів, що виступають за незалежність Тайваню» визначаються як «найбільша загроза для мирного розвитку відносин між обома сторонами протоки» [5, с. 5]. Більше того, в одному з останніх досліджень CSIS з цієї проблематики висловлюється думка, що саме Тайвань є найбільш вірогідною кризою, що може спричинити ядерну війну між Китаєм та Сполученими Штатами. Пекін сповнений рішучості не допустити незалежності Тайваню, в той же час США мають зобов'язання захищати Тайвань від нападу з боку КНР (в разі якщо Тайвань не заявить про свою незалежність). Ситуація загострюється швидким нарощуванням військової техніки по обидві сторони протоки та постійними політичними розбіжностями.

До того ж, географічне розташування Тайваню робить його як ніколи важливою ціллю одразу і для виведення морського компонента ядерної тріади у відкритий океан, і для реалізації програми розширення морського домінування. Тайвань є частиною першого острівного ланцюга КНР і розглядається китайськими експертами як головна ланка у оточуючій КНР коаліції союзників США, які прагнуть стримати розвиток КНР.

Особливе занепокоєння викликає ще той факт, що Тайвань вважається «пороговою» державою через свої минулі ядерні розробки. Ще у 1970-х роках на Тайвані велися розробки власної ядерної зброї. МАГАТЕ виявила сліди збройного плутонію. Програму було згорнуто лише за прямого втручання Сполучених Штатів. Під час кризи у Тайванській протоці у 1995-96 роках тодішній президент Тайваню Лі Денхуей висловлювався за відновлення ядерних розробок, що свідчить про розгляд подібних варіантів політичним керівництвом країни за умови загрози існуванню. На сьогоднішній день суспільна думка на

Тайвані виступає проти набуття ядерного статусу. В будь-якому разі, розробка Тайванем власної ядерної зброї є достатньо ризикованою через непрогнозовану військову відповідь з боку Пекіну.

Також не можна виключати варіант розвитку подій, що КНР вдасться до силової спроби приєднання Тайваню (хоча це є доволі малоімовірним). Існує три можливі реалістичні сценарію такого розвитку подій:

1) швидкий напад із задіянням авіації, ракетних військ та загонів спецпризначення для отримання блискавичної перемоги в конфлікті. Цей сценарій передбачає те, що США не встигнуть зреагувати на напад, або будуть затягувати з допомогою Тайваню;

2) морська блокада, що буде супроводжуватись політичним тиском для початку переговорів про приєднання Тайваню до КНР;

3) широкомасштабна висадка китайського десанту на Тайвані з подальшим знищенням військових сил супротивника та окупацією острова.

4. Яскравою ілюстрацією прагнення Китаю до розширення зони свого домінування на морських просторах регіону є спір навколо островів Сенкаку (китайська назва – Дяоюйдао) з Японією. Заяви про бажання повернути острови до складу Китаю були висловлені ще у 1970-х роках, коли геологорозвідувальні роботи виявили наявність значних покладів вуглеводневих ресурсів на шельфі. Останнім часом саме спори навколо цих островів можуть стати приводом для серйозного погіршення відносин між двома державами та навіть виникнення збройного конфлікту. При чому Китай навіть зацікавлений в ескалації конфлікту.

По-перше, КНР намагається чітко слідувати стратегії розширення зони домінування китайських ВМС в Тихому океані. Здобуття контролю над островами Сенкаку / Дяоюйдао якраз укладається у перший етап реалізації даної стратегії.

По-друге, КНР отримає можливість перевірити наскільки Сполучені Штати готові виконувати свої зобов'язання за наданими Японії безпековими гарантіями.

Особлива небезпека даного конфлікту полягає в тому, що розпочавшись як локальний конфлікт, він може швидко перерости у широкомасштабне протистояння із можливим втягуванням Сполучених Штатів та серйозними наслідками для ядерної безпеки регіону. США як гарант безпеки Японії мають зобов'язання захищати її територію всіма засобами аж до використання ядерної зброї. У випадку, якщо Сполучені Штати не будуть проявляти жорсткої позиції по даному питанню, Японія ще більше схилиться до перегляду своєї безпекової політики, включаючи розгляд можливості розробки свого власного ядерного арсеналу.

До того ж, у випадку збройного конфлікту система регіональної стабільності буде повністю порушена, адже після втратою Філіппінами рифу Скарборо у спорі з КНР та можливій військовій конфронтації навколо островів Сенкаку багато країн регіону, які мають територіальні спори з Китаєм будуть змушені значно нарощувати оборонні витрати для забезпечення непорушності своїх кордонів [9].

Для недопущення переростання спору у військове протистояння будуть вимагатися активні дії як від сторін спору, так і від США як гаранта безпеки Японії. Так, США повинні постійно та чітко заявляти свою позицію по питанню приналежності островів Сенкаку, вести переговори з обома сторонами для уникнення різких заяв від них. Для стримування потенційної військової агресії з боку Китаю необхідно розробити план спільних дій на випадок збройного нападу (це надасть додаткової життєздатності безпековим гарантіям Японії). Якщо вихід не буде знайдено, сторони мають погодитись на вирішення спору в Міжнародному Суді.

Небезпека для Китаю полягає у тому, що він може неправильно інтерпретувати заяви Сполучених Штатів або зайти занадто далеко у випробуванні на міцність гарантій безпеки Японії, що були дані Сполученими Штатами.

Висновки. Таким чином, Китай наразі переживає період трансформації в ядерній сфері. З одного боку, ведеться активна модернізаційна програма, яка дозволить КНР зайняти проміжне положення між США з Росією та іншими ядерними державами. З іншого, для формування Великої Тихоокеанської ядерної Трійки (США-Росія-Китай) необхідно довести свою здатність контролювати безпекову ситуацію в своєму регіоні. Для Китаю це буде означати визначення в питанні врегулювання північнокорейської кризи, вирішення локальних територіальних конфліктів, отримання виходу для своїх ядерних підводних човнів у світовий океан, офіційне прийняття змін у своїй ядерній стратегії (відмова від принципу не завдання удару першими та чітке визначення «червоних ліній»). В той же час, саме подібна трансформація приховує в собі найбільшу небезпеку через необхідність чітко контролювати її протікання та не спричинити глобального конфлікту через змінений баланс сил.

Список використаних джерел

1. Каукенова Т. Военная модернизация КНР [Електронний ресурс] / Т. Каукенова. – Режим доступу: http://iwep.kz/stariysite/index.php?option=com_content&task=view&id=750&Itemid=44.
2. Arbatov A. The Great Strategic Triangle / A. Arbatov, V. Dvorkin // The Carnegie Papers. – April, 2013. – 54 p.
3. Acton J. M. Is China Changing Its Position on Nuclear Weapons? [Електронний ресурс] / James M. Acton. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2013/04/19/opinion/is-china-changing-its-position-on-nuclear-weapons.html?_r=0&pagewanted=all.
4. China's national Defense in 2008 / Information Office of the State Council of the PRC. – Офіц. вид. – Beijing: January, 2009. – 105 p.
5. The Diversified Employment of China's Armed Forces / Information Office of the State Council of the PRC. – Офіц. вид. – Beijing: April, 2013. – 24 p.
6. Acton J. Debating China's No-First-Use Commitment: James Acton Responds / James M. Acton // Proliferation Analysis. – 22.04.2013 p. – 2 p.
7. Li Bin What China's Missile Intercept Test Means [Електронний ресурс] / Li Bin. – Режим доступу: <http://carnegieendowment.org/2013/02/04/what-china-s-missile-intercept-test-means/fa45>.
8. Saalman L. Balancing Chinese Interests on North Korea and Iran / Lora Saalman // The Carnegie Papers. – April, 2013 – 42 p.
9. Benjamin Schreer, China's dangerous brinkmanship in maritime Northeast Asia [Електронний ресурс] / B. Schreer. – 06.02.2013. – Режим доступу: <http://www.aspistrategy.org.au/chinas-dangerous-brinkmanship-in-maritime-northeast-asia>.

Братина Д. Н.*

УГРОЗЫ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Проведено аналіз ситуації в інформаційному просторі України та визначено проблеми в сфері захисту національної інформаційної безпеки. Насамперед, це стосується асиметрії інформаційних потоків: більша частина національного інформаційного простору заповнена продукцією неукраїнського походження за відсутності адекватних інформаційних потоків з України на зарубіжні спільноти.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційний простір, інформаційний вплив.

The article analyzes the situation in the information space of Ukraine and indicates problems in the protection of the national information security. First of all, it concerns the asymmetry of the information flows a large part of the national information space is filled with the non-Ukrainian information products and the adequate information flows from Ukraine to the foreign community are absent.

Key words: informational security, informational space, informational influence.

Проведен анализ ситуации в информационном пространстве Украины и определены проблемы в сфере защиты национальной информационной безопасности. Прежде всего, это касается асимметрии информационных потоков: большая часть национального информационного пространства заполнена продукцией неукраинского происхождения при отсутствии адекватных информационных потоков из Украины на зарубежные сообщества.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационное пространство, информационное влияние

Актуальность проблемы. Информационная безопасность занимает особое место в общей системе национальной безопасности государства, поскольку является элементом всех составляющих системы безопасности, в результате чего одновременно приобретает и автономное значение. Соответственно, любые вызовы или угрозы собственно национальной безопасности страны непосредственно касаются ее информационного фактора. Современная украинская социально-экономическая ситуация, несовершенство организации государственной власти и гражданского общества создают широкий спектр внутренних угроз информационной безопасности страны. К этому добавляется еще и внешний фактор: целенаправленный тотальный политический и дипломатический нажим амбициозной северной страны-соседа, особенно в масс-медийной сфере. Таким образом, речь

* соискатель Института мировой экономики и международных отношений НАН Украины.
Научный руководитель: профессор Макаренко Е. А.

идет об общем низком уровне национальной безопасности Украины и, соответственно, информационной.

Постановка проблемы. Анализ ситуации в информационном пространстве Украины свидетельствует о недостатках в области защиты информационной безопасности государства. Украинское информационное пространство формируется в сложных условиях, вызванных как трудностями внутреннего характера государственного строительства, так и мощным воздействием внешних факторов. Прежде всего, это касается асимметрии информационных потоков: речь идет о мощном информационном воздействии стран-соседей на национальное информационное пространство и отсутствии адекватных информационных потоков из Украины на зарубежные сообщества. По данным аналитических исследований в Украине около 80% эфирного времени телетрансляций заполнено продуктом неукраинского происхождения.

Анализ документов и публикаций. Важным достижением информационной политики нашего государства стало утверждение в 2009 г. Доктрины национальной безопасности Украины. Основной целью реализации положений Доктрины является создание в Украине развитого информационного пространства, обеспечение информационного суверенитета государства, обеспечение экономического и научно-технологического развития Украины, формирование положительного имиджа Украины, интеграция Украины в мировое информационное пространство [1]. В отдельных положениях Доктрины изложены реальные и потенциальные угрозы информационной безопасности Украины. Среди которых: информационная экспансия иностранных государств (увеличение присутствия иностранных СМИ в информационном пространстве Украины, рост количества отечественных СМИ, которые принадлежат иностранным собственникам, противоправный сбор, получение, использование и распространение информации с целью дискредитации международного имиджа Украины, провокации с целью обострения внутренних противоречий и напряжения в обществе); мероприятия иностранных государств относительно радиоэлектронного влияния и радиоэлектронного подавления средств массовой информации в Украине, развязывание противостояния в информационно-компьютерных сетях (нарушение эффективности функционирования средств телевидения и радиовещания, особенно в пограничных районах страны, целенаправленное распространение компьютерных вирусов и специальных программ перехвата информации в глобальных и локальных компьютерных сетях и т. п.). Следует отметить, что несмотря на актуальность информационной составляющей национальной безопасности Украины, сегодня в отечественном законодательстве отсутствует норма, которая бы содержала четкую дефиницию понятия *информационная безопасность*. Так, Закон Украины «Об основах национальной безопасности Украины» (2003), Доктрина информационной безопасности Украины (2009) и другие базовые нормативно-правовые акты в сфере информационных отношений юридически не закрепляют названное понятие.

Единственное полное определение понятия «*информационная безопасность*» содержится в Законе Украины «Об основных принципах развития информационного общества в Украине на 2007-2015 годы», где указано, что это – состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства, которое предотвращает причинение вреда вследствие: неполноты, несвоевременности и недостоверности используемой информации; негативного информационного влияния; негативных последствий применения информационных технологий; несанкционированного распространения, использования и нарушения целостности, конфиденциальности и доступности информации (ч. III, п. 13) [2].

Актуальною проблематикі інформаційного пространства України посвячено немало наукових трудов вітчизняних дослідників. В частині, слід назвати, перше все, фундаментальні монографії Г. Г. Почепцова, Е. А. Макаренка, Е. В. Зернечко, Н. А. Ожевана, В. М. Бебика, А. Литвиненко. Відокремлених аспектів теми касалися в своїх роботах молоді українські вчені А. Андреева, Д. Дубов, В. Парфенюк, А. Шинкарук і др. В частині, дослідники відзначають існуючі і потенційні загрози в вітчизняній інформаційній сфері: несбалансованість політико-правової бази, відсутність необхідної інформаційної інфраструктури, проблеми входження українського державства в світове інформаційне пространство, зовнішня інформаційна експансія і т.д.

Изложение основного материала. Формирование национального информационного пространства связано со многими проблемами как внутреннего, так и внешнего характера. Интересные аспекты информационной безопасности Украины затрагивает «Доклад СНБО Украины по вопросам обеспечения национальной безопасности в информационной сфере» [4].

Документ обращает внимание на потенциал и эффективность информационной экспансии других государств, способной деструктивно влиять на формирование общественного мнения в Украине и дестабилизировать внутреннюю ситуацию. Было отмечено, что отдельные части территории государства, особенно пограничные, недостижимы для вітчизняних мовачів, поскольку находятся под інформаційним впливом сусідніх країн. Це передбачає поширення в інформаційному пространстві України і на міжнародному рівні тенденційного освітлення внутріполітичних процесів і зовнішньополітичних акцій державства.

Кабельними сетями распространяются программы многих иностранных телекомпаний. В частности, в эфире западного региона Украины (на границе установлено 6 иностранных мощных теле- и радиопередатчиков) активно присутствуют польские, венгерские, румынские телерадиокomпании. В Закарпатье свободно распространяют свои інформаційні продукти, фактично поза конкуренції, 83 радіостанції трьох сусідніх країн – Словаччини, Польщі і Венгрії. Возможность приема государственных украинских телерадиопрограм на территории Российской Федерации значительно меньше, чем российских программ на Востоке Украины из-за отсутствия адекватной мощной технической базы для распространения украинских телерадиопрограм в РФ. Присутствие «Голоса России» и радиокomпании «Содружество», транслируемых Концерном РРТ, в інформаційному пространстві України як по об'ємам мовчання, так і по потужності мережі в декілька раз перевищує наявність в ефірі програм українського державного радіомовчання [3, с. 118].

Асиметрія інформаційних потоків не на користь України зміцнилася в зв'язі з ліквідацією в 1990-х гг. Буківнянського радіомовчального центру, мовачів якого працювали на Західну Європу, південно-захід Африки і Західну Європу, захід і центр Росії. На порядку дня повне закриття Броварського радіоцентру, окремі мовачів якого транслирували програми Національної радіокomпании України. 12 червня 2013 г. була демонтована 180-метрова вишка мовчального центру в Броварах (раніше використовувалася для СВ-мовчання; до 1 січня 2013 року транслирувалася єдиний залишена радіостанція «Промінь» на 549 кГц). До 1988 року броварські радісти глушили всі «вражескі» тогочасної громадської системи голосу. Серед них були – «Голос Америки», «Радіо Свобода», «Радіо Бі-Бі-Сі», «Німецька хвиля», «Свободна Європа» і інші ведучі міжнародні радіостанції. (в 90-е роки згадані станції пре-

доставляли услуги распространения ранее запрещенных программ.) Остановлена также работа передатчика Львовского РТПЦ, который работал на юго-восток Африки и Австралии с объемом вещания 2 часа в сутки, мощностью 1000 кВт и охватывал США, Великобританию, Францию с объемом вещания 5 часов/сутки и восток и юг Южной Америки – 6 часов/сутки; не работают передатчики Николаевского РЦ, осуществлявшие трансляцию на восток Канады и США с объемом вещания 24 часа в сутки, мощностью 1000 кВт [3, с. 118].

Вещание за границу с помощью мощных радиопередатчиков – затратная отрасль, она требует миллионы киловатт часов электроэнергии, дорогостоящих радиоламп и других материальных средств, которые сложно выделить из скромного украинского бюджета. Если до 1995 года программы Всемирной службы радио Украины принимались практически в каждой точке земного шара, то сегодня радиус охвата национальными программами ограничен в десятки раз, и это уже – проблема национальной безопасности страны.

При этом необходимо отметить, что Украина выступает перманентно объектом информационно-психологической агрессии, прежде всего, со стороны Российской Федерации. Информационно-психологическая агрессия со стороны РФ является наиболее выраженной и опасной, поскольку здесь эксплуатируются не только общие социокультурные составляющие, с также языковой фактор – русский язык понимает более 90% населения Украины, что открывает практически неограниченные возможности для влияния.

В результате целенаправленной работы российской стороны на сегодняшний день в кабельных сетях Украины осуществляют ретрансляцию «Первый канал», «НТВ-мир» и другие. «Первый канал» имеет приоритет на российском ТВ в распространении критических высказываний и сюжетов в адрес украинской государственности, официального языка, граждан Украины. Так, в художественных фильмах производства РФ, которые демонстрируются на российских и украинских каналах ТВ, украинцы представлены в негативном образе. В фильме «Брат 2» персонажи неоднократно называют украинцев «хохлами», выражают в их адрес презрительные оскорбительные выражения. В фильме «Матч» отрицательные герои почему-то разговаривают на украинском языке и носят жёлто-голубые повязки. Подобная концепция распространения комплекса неполноценности украинцев четко просматривается в российском кинематографе и является одним из типов серой пропаганды.

Целенаправленные информационно-психологические операции антиукраинского содержания реализуются путем разработки, производства и распространения негативных информационно-психологических воздействий. Применяются специальные средства и методы такого влияния, способные заблокировать на подсознательном уровне свободу волеизъявления сообществ. Так, влияние на широкую аудиторию успешно осуществляется с помощью развлекательной индустрии. Продукция кинематографа блокирует способность анализировать и логически мыслить, ярко и эмоционально передает информацию, которая легко усваивается.

Следующим по значению средством влияния на широкие массы населения в государстве со стороны РФ является пресса, в частности газеты. Сегодня в Украине издаются общенациональные украинские версии российских изданий – «Комсомольская правда», «Коммерсантъ», «Известия», «Аргументы и факты» и других. Этот фактор используется в полной мере, ведь в информационной войне аналитический или развлекательный материал может иметь влияние на аудиторию не менее, чем прямая политическая реклама. При этом российский капитал входит не только в сферу телерадиовещания и печатных СМИ, а и в сегмент розничной продажи прессы, где создаются условия для вытеснения отечественной периодики в пользу российских и пророссийских изданий.

Также в информационно-психологической борьбе широко используется Интернет. При этом применяются как имеющиеся, так и специально созданные Интернет-ресурсы. Подавляющее большинство таких ресурсов расположено за пределами Украины на зарубежных серверах, сохраняя лишь принадлежность к украинскому сегменту глобальной сети (URL-адреса). Такие Интернет-издания («Новый регион», «Регнум», «Провокация» и др.) популяризируют среди украинской аудитории идеи сепаратизма и несут элементы угрозы территориальной целостности государства. Политическое давление играет в данном спектре особую роль: делается акцент только на минусах присоединения Украины к Зоне свободной торговли с Евросоюзом и плюсах – к Таможенному Союзу России, Белоруссии и Казахстана, аналогично однобоко освещаются историческая, экономическая и геостратегическая тематики.

При этом к таким Интернет-ресурсам невозможно применить правовые механизмы наказания в виду неопределенности в отечественном законодательстве правового статуса интернет-изданий и отсутствия механизмов государственного контроля над распространением информации с их использованием.

Отдельным инструментом информационного влияния РФ на Украину выступает книжная продукция антиукраинского содержания. В ней отрицается существование отдельной от русской украинской нации с собственным языком, культурой и историей, ставится под сомнение право украинской нации на самоопределение и образование национального государства, а независимость Украины характеризуется как сепаратизм, разжигается межнациональная и религиозная вражда, в сознании граждан РФ, а также русскоязычных граждан Украины формируется образ «врага-украинца» [5, с. 142]. Такая книжная продукция, как правило, ввозится в Украину без таможенного контроля и распространяется через книжные рынки прежде всего Киева и Харькова. При этом на сегодня российская книжная продукция составляет 80% украинского рынка.

Кроме того, важной особенностью информационных операций осуществляемых РФ, является привлечение к ним информационных ресурсов российских холдингов. В частности, во время «газового» конфликта 2009 г. РФ были привлечены ресурсы холдинга «Газпром-Медиа» и влиятельных иностранных пиар-компаний, с которыми ОАО «Газпром» через дочерние или контролируемые компании заблаговременно заключил соответствующие контракты [6].

Необходимо отметить, что для лоббирования собственных интересов в медиа-пространстве руководство РФ активно использует не только национальные, но украинские медиа-ресурсы через разветвленную сеть рекламных агентств и пиар-компаний [7]. В настоящее время с их помощью ведется информационная кампания, которая имеет целью популяризировать в Украине Таможенный союз и убедить украинцев, что единственным вариантом выхода из экономического кризиса является интеграция с Российской Федерацией. Об этом говорится в «темнике», который обнародовало украинское интернет-издание iPress ua [8]. Журналистам не удалось выяснить заказчика кампании – предложения о публикации материалов в украинские медиа поступили от ряда рекламных агентств. Как указано в документе, кампания должна была начаться 4 сентября и продолжаться до 18 сентября 2013 г. За это время украинцев должны были убедить, что единственный шанс спасти национальную экономику от краха, это участие Украины в экономических объединениях вместе с Российской Федерацией. Главный информационный повод – прогноз Сбербанк России по падению курса гривны.

В 2012-2013гг., в рамках долговременной информационной кампании РФ проводит ряд информационных операций, затрагивающих большинство сфер национальной безопасности Украины и представляющих угрозу ее национальным интересам. РФ сосредото-

точила свои основные усилия на сопротивлении евроинтеграционному курсу Украины и побуждении к углублению интеграции с РФ в экономических и военных структурах путем проведения информационных акций, направленных на убеждение официального Киева в том, что углубление сотрудничества с ЕС и, прежде всего, создание зоны свободной торговли, приведет к разрушению украинской промышленности, а участие в Таможенном союзе России, Белоруссии и Казахстана обеспечит Украине устойчивый экономический рост. «В том, что Россия наступает, – писала 19 августа 2013 г. газета «Зеркало недели», – сегодня уже не сомневается никто. В том, что тактическая цель этого наступления – срыв подписания Украиной Соглашения об ассоциации с Европейским Союзом, – тоже. В плотной дымовой завесе противоречивых сообщений СМИ ведутся лишь дискуссии, как расценивать первые залпы Москвы, что это – сигнальные ракеты, или рвутся уже боевые снаряды?» [9].

Выводы. Существует опасность преимущественного информационного влияния на Украину иностранных информационных центров. Тенденциозное освещение политических процессов зарубежными телерадиостанциями деформирует образ Украины как общества и государства, негативно влияет на международный авторитет и на защиту национальных интересов. Обеспечение эффективного присутствия Украины в мировом информационном пространстве требует таких действий со стороны государства в международной сфере: финансовая и правовая поддержка создания и распространения украиноязычной информационной продукции, распространение в мире отечественного культурно-художественной и печатной продукции, соблюдение принципов Европейской конвенции прав человека, международных документов в области межгосударственного информационного сотрудничества.

Политика информационной безопасности должна быть ориентирована на обеспечение гарантий информационного суверенитета Украины и информационной безопасности всех субъектов сферы информатизации. Разумеется, при этом необходимо учитывать опыт стран, которые уже длительное время решают проблему создания законодательной базы (и ее совершенствования) в информационной сфере. Внимание, однако, должно быть уделено не количеству нормативных актов, например законов, а их качеству, т.е. способности эффективно обеспечивать информационную безопасность в Украине. Только в таком случае можно говорить, что Украина сможет дать адекватный ответ на грозные вызовы современного мира.

Список использованных источников

1. Доктрина інформаційної безпеки України (2009 р.). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514%2F2009>.
2. Закон України «Об основных принципах развития информационного общества в Украине на 2007-2015 годы» № 537-V от 09.01.2007г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>.
3. Інформаційна політика України: європейський контекст: Монографія / Л. В. Губерський, Є. Є. Камінський, Є. А. Макаренко. – К. : Либідь, 2007. – 360 с.
4. Доклад Секретаря СНБОУ Р. Богатыревой о вопросах обеспечения национальной безопасности в информационной сфере [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.rainbow.gov.ua/news/662.html>.
5. Макаренко Є. Тенденції інформаційної політики України в контексті сучасної перспективи / Є. Макаренко // Торунські студії за ред. Зб. Карпуся – Torun : Wydawnictwo Adam Marszalek, 2009. – С. 139-150.

6. Ісакова Д. Творчий підхід [Електронний ресурс] / Д. Ісакова // Finance.ua, 17.05.2009. Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/90/all/2009/05/17/160595>.
7. Фари́на О. І. Висвітлення україно-російського газового конфлікту в міжнародних інформаційних агенціях у січні 2009 року / О. І. Фари́на // – К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2009. – 87 с.
8. Росія розпочала масовану інформаційну атаку на гривню [Електронний ресурс] Ipress.ua, 9.09.2013 р. – Режим доступу: http://ipress.ua/articles/rosiya_rozpochynaie_masovanu_informatsiynu_ataku_na_gryvnyu_27589.html.
9. Мостовая Ю., Силина Т. «Русский план, осмысленный и беспощадный» [Електронний ресурс] / Ю. Мостовая, Т. Силина // «Зеркало недели», 16.08.2013. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/russkiy-plan-osmyslennyi-i-besposchadnyy.html>.

Вилінський С. І.*

РОЗВИТОК АЛЬТЕРНАТИВИХ ВИДІВ ПАЛИВА В УКРАЇНІ. СЛАНЦЕВИЙ ГАЗ ТА УКРАЇНА

Стаття присвячена перспективам та проблемам видобутку сланцевого газу в Україні та в світі, як одного із альтернативних видів палива. Проведено аналіз економічних, екологічних та політичних аспектів, пов'язаних з цією проблемою.

Ключові слова: сланцевий газ, технології видобутку сланцевого газу, екологічна безпека, альтернативні види палива, Royal Dutch Shell, Chevron.

This article is devoted to the problems and prospects of shale gas in Ukraine and in the world as one of the alternative fuels. The analysis of economic, environmental and political issues associated with this problem has been suggested.

Key words: shale gas, shale gas technology, environmental safety, alternative fuels, Royal Dutch Shell, Chevron.

Стаття посвящена перспективам и проблемам добычи сланцевого газа в Украине и в мире, как одного из альтернативных видов топлива. Проведен анализ экономических, экологических и политических аспектов, связанных с этой проблемой.

Ключевые слова: сланцевый газ, технологии добычи сланцевого газа, экологическая безопасность, альтернативные виды топлива, Royal Dutch Shell, Chevron.

Останнім часом в Україні і в світі дуже актуальною стала тема розвитку альтернативних видів палива. Це питання викликане низкою причин: світова фінансова криза, зростання цін на газ та нафту тощо. Стрімке подорожчання блакитного палива підштовхнуло споживачів до пошуку альтернативних джерел цього життєво важливого енергоресурсу. Пошук відбувався кількома напрямками, насамперед, шляхом розвитку альтернативних джерел енергії: перетворення сонячного світла на електрику, вітроенергетика й таке інше. Хоча уряди європейських країн, США, Канади й Австралії стимулюють виробництво енергії з альтернативних джерел, говорити про значну конкуренцію з традиційними поки що не доводиться. Іншим і, як з'ясувалося, вельми успішним, напрямком пошуку джерел газу виявився його видобуток із горючих сланців. Саме з приводу цього питання в українській політичній науці висловлено цілий спектр різноманітних, часом діаметрально протилежних поглядів.

Автором проаналізовано наукові розробки, присвячені тематиці видобутку газу із горючих сланців. Аналізуючи стан дослідження, слід наголосити, що цьому питанню присвячено відносно мало наукової уваги у сучасній вітчизняній науці. Можна сказати, що

* здобувач кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: професор Ю.С. Скороход.

лише після світової фінансової кризи розпочався період активного обговорення альтернативних видів палива, зокрема, видобутку газу із горючих сланців.

Насамперед слід сказати, що перспективами видобутку сланцевого газу в Україні активно займаються експерти Київського Інституту проблем управління імені Горшеніна під керівництвом директора Інституту – Володимиром Фесенко. В Інституті в серпні 2010 року було проведено «круглий стіл» темою якого було «Сланцевий газ в Україні: стан та перспективи». Великий внесок в наукову розробку проблеми робить також лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, завідувач кафедри геології та розвідки нафтових і газових родовищ Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, професор, доктор геолого-мінералогічних наук Борис Маєвський. Активно працюють над цим питанням Президент Київського енергетичного клубу Олександр Тодійчук та головний геолог «Гео-Альянс» Георгій Виноградов.

На форумі «Сланцевий газ: енергонезалежність ціною екологічної безпеки?» (котрий відбувся на Городенківщині в червні 2011 року) брали участь як керівники найвищих представницьких органів трьох областей - Львівської, Тернопільської й Івано-Франківської, так і вчені-екологи. Про результати попередніх наукових досліджень, які провела група українських учених, доповідав завідувач кафедри польової нафтогазової геофізики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу доктор фізик-математичних наук Олександр Петровський. Власне, у лютому 2013 році у Тисмениці відбувся семінар «Виробництво природного газу зі сланцевих порід», який організувало представництво американської корпорації «Chevron» в Україні теж за участю професора Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу Олександра Петровського.

Технологіям видобутку сланцевого газу в Україні присвячені праці Євгена Яковлєва, доктора технічних наук, головного наукового співробітника відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень.

Науковцям можна також розраховувати на досвід роботи американської корпорації «Chevron» в Україні та компанії «Shell Exploration and Production Ukraine Investments B.V.», котрі будуть добувати сланцевий газ в Україні.

Україна належить до країн, економічний розвиток яких значною мірою стримується нестачею власних енергоресурсів. Тому останніми роками Україна все активніше займається питаннями енергодиверсифікації. Однією з складових цього процесу є розробка нових родовищ вуглеводнів, зокрема видобуток нетрадиційних видів газу (сланцевий газ, метан вугільних родовищ, газ щільних колекторів тощо). Привабливим є факт формування покладів сланцевого газу в межах більшої частини території України, а також наявність розвиненої мережі газопроводів, які можуть забезпечити оперативну доставку видобутого газу. Крім того, це виключає витрати значних коштів для будівництва нових трубопроводів [16].

Президент України Л. Кучма ще 14 січня 2000 р. підписав Закон України № 1391-XIV «Про альтернативні види палива», (Назва Закону в редакції Закону № 1391-VI від 21.05.2009 (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 1391-VI від 21.05.2009, ВВР, 2009, N 40, ст.577). Цей Закон визначає правові, соціальні, економічні, екологічні та організаційні засади виробництва (видобутку) і використання альтернативних видів палива, а також стимулювання збільшення частки їх використання до 20 відсотків від загального обсягу споживання палива в Україні до 2020 р.

В статті 5, розділу 2 «Альтернативні види газового палива» йдеться: «До альтернативних видів газового палива належать: газ (метан) вугільних родовищ, а також газ, одер-

жаний у процесі підземної газифікації та підземного спалювання вугільних пластів; газ, одержаний під час переробки твердого палива (кам'яне та буре вугілля, горючі сланці, торф), природних бітумів, важкої нафти...» [1].

Родовища горючих сланців поширені на всій території країн СНД. Усього відомо близько 50 родовищ, найбільші з них Прибалтійське, Волзьке, Оленекське (Арктика), Кендирликське в Казахстані. Прибалтійське родовище сланцю-кукерситу належить до найдревніших геологічних утворень і розробляється на території Естонії. У Волзькому сланцевому районі розробляється Кашпирське родовище, яке належить до верхньоюрьської геологічної системи. Також родовища горючих сланців розвідані в Узбекистані, на Кавказі, у республіці Комі, на Уралі, у Білорусії [2].

Україна також має запаси горючих сланців. На правобережжі Дніпра, в межах Дніпровсько-Донецької западини – Юзівське газове родовище, а також в Карпатах і Кримських горах. Геологічні запаси мінелітових горючих сланців в Україні до глибини 200 м складають понад 500 млрд. т. Вони залягають потужними пластами від десятків до 1500 м. смугою вздовж Східного схилу Карпат і в долинах, які прилягають до гірського масиву від кордону з Польщею на півночі до Румунії на півдні.

Крім того, на початку 60-х років минулого століття було відкрито найбільше в світі родовище горючих сланців Кіровоградській області – Бовтишське. Запаси цього родовища складають близько 3,8 млрд. т. Але у зв'язку з тим, що в якості паливно-енергетичної продукції на той час використовувалася дешева західносибірська нафта, то офіційно Бовтишське родовище горючих сланців було зарезервоване, а з часом, фактично забуте [9].

На думку лауреата Державної премії в галузі науки і техніки, завідувача кафедри геології та розвідки нафтових і газових родовищ Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, професора, доктора геолого-мінералогічних наук Бориса Маєвського «...у Державному балансі запасів корисних копалин запаси газу, пов'язані з горючими сланцями, не обліковувалися. Тому детальної інформації немає ні в Українському державному геологорозвідувальному інституті, ні в Інституті геології і геохімії горючих корисних копалин НАН України. Системно цілеспрямованими теоретичними та практичними дослідженнями проблем і можливості видобування природного газу з сланцевих порід в Україні практично ніхто не займався...» [4]. За оцінками фахівців, у Карпатах є величезні запаси менілітових сланців. В зоні Кросно, у Складчастих Карпатах на невеликих глибинах до тисячі метрів і більше є газонасичені товщі. Прояви горючих сланців в Україні відомі в Болтиській западині, на північно-східному схилі Українського кристалічного щита, Волинсько-Подільській плиті, в прикордонній частині України і Молдови, у депресійних воронках Дніпровсько-Донецької западини. Є інформація про спроби отримання сланцевого газу ДГП «Західукргеологія» НАК «Надра України» на Східнолуковинській площі в Івано-Франківській області.

За деякими оцінками, сланцевого газу при нормальному освоєнні і на нинішньому рівні споживання газу може вистачити Україні на 40-70 років [14].

Отже, нагальною потребою сьогодні, на думку Б. Маєвського, є проведення фундаментальних і прикладних досліджень визначення перспективних зон розвитку газонесних сланців, оцінка ресурсів, виявлення першочергових об'єктів, де можуть бути родовища сланцевого газу, проведення геологорозвідувальних та пошуково-розвідувальних робіт, вивчення світового досвіду застосування технологій видобутку сланцевого газу [4].

Піонерами видобутку газу зі сланців є американці. Саме вони розробили і запровадили нову технологію його видобутку. Фактично відбувся справжній технологічний прорив. Здійснила його фірма «Chesapeake Energy». Замість безлічі одиночних вертикальних

свердловин пробурюється одна. Від неї на великій глибині розходяться горизонтальні свердловини, довжина яких може сягати 2-3 км. Потім у пробурені породи під тиском закачується суміш піску, води і хімікатів. Гідроудар руйнує перегородки газових кишень, відбувається вихід газу, який міститься в породи, він збирається і відкачується через усе той же вертикальний стовбур. Подібний підхід дозволяє проводити видобуток газу в густонаселених районах, оскільки на поверхні інфраструктура мінімальна і не вимагає відведення великих площ. Особливо важливо, що не використовуються землі сільськогосподарського призначення. При тому, що безпосередньо розробки проводяться на дуже великій території. Поки що лише США володіють цією технологією. Для проведення робіт у будь-якій іншій точці земної кулі звідти доведеться везти абсолютно все – починаючи від труб і закінчуючи фахівцями [9].

За нинішніми оцінками, США мають понад 56,6 трлн. куб. м сланцевого газу. Цього ресурсу їм вистачить більш ніж на 100 років. (Для порівняння – запаси звичайного газу в Росії оцінюються в 43,3 трлн. куб. м). У 2007 р. в США видобули 34 млрд. куб. м сланцевого газу, в 2008 – 57 млрд. куб. м, а лише за перше півріччя 2009 р. – уже 80 млрд. куб. м. Частка газу з нетрадиційних джерел у загальному обсязі видобутку газу в США збільшилась з 50% у 2008 р. до 60% – у 2030 р. За прогнозами експертів, через 10-20 років видобуток сланцевого газу в США зросте в три-чотири рази. У 2008 р. видобуток сланцевого газу забезпечив близько 10% усього газовидобування США, а всі нетрадиційні джерела газу, у тому числі утилізований метан із шахт – близько половини видобутку [9].

Проте у сланцевого видобутку газу досить багато противників. Передусім серед екологів. Їх непокоїть те, що в свердловини закачується вода з піском і хімічні реагенти, які містять дуже токсичний бензол. Багато хто вважає, що таким чином можуть бути отруєні підземні води.

Так, доктор технічних наук, головний науковий співробітник відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень Євген Яковлев наголошує: «Американські технології видобутку сланцевого газу дуже високі, але вони відпрацьовані у геологічних умовах Сполучених Штатів. Немає оцінки, наскільки буде успішним впровадження тих технологій, в умовах геологічного середовища України, яке є більш складним – і за будовою, і за глибинами, і за гідрогеологічними умовами також» [14]. Є. Яковлев переконаний, що без всебічного вивчення проблеми видобутку сланцевого газу на полігонах, територіях, які наближені до зон потенційного видобутку, спроби забезпечити Україну власним газом на десятки років, може перетворитися на екологічну катастрофу з непередбачуваними наслідками (втрата прісних вод, техногенні землетруси, забруднення поверхневих і ґрунтових вод тощо), боротися з якими доведеться не одному поколінню нащадків.

У Росії теж багато скептиків. На їхню думку, видобуток сланцевого газу – справа невдячна, нерентабельна й фактично непотрібна. Щодо високої вартості, то реальність спростовує цю настільки поширену в Росії точку зору. Газпром продає ж газ за 250 дол., а в Америці його ціна трохи більша за 100 дол. Використання нових способів видобутку призвело до зниження ціни на газ і комунальних платежів [9].

Друга проблема – низький дебет свердловин сланцевого газу в Україні. Необхідним є безперервне буріння, проходка нових горизонтальних свердловин. Вибірання газу неповне. Проте це вирішувані технологічні проблеми. Наприклад, зараз видобувають нафту із тих свердловин, які свого часу були закриті, але в них ще залишилася нафта. Сучасні технології дозволяють видобувати те, що раніше було або неможливо, або не рентабельно. У видобуток сланцевого газу вкладаються колосальні кошти, відповідно триває наукове і

практичне опрацювання процесу видобутку, і вихід газу зі свердловин зростатиме, а вартість видобутку зменшуватиметься. Буде вжито заходів з посилення екологічної безпеки видобутку сланцевого газу. Це особливо важливо для Європи з її дуже жорстким природоохоронним законодавством. Американська компанія Halliburton почала запроваджувати ультрафіолетове опромінення свердловин з метою підвищення екологічної безпеки видобутку [9].

Ось чому у концепції використання сланцевого газу відразу ж з'явилося багато критиків – причому як із табору «традиційних» нафтогазових компаній, так і імпортерів зрідженого газу, екологічних організацій тощо. Претензії зводилися до двох основних недоліків. Перший, як уже було сказано, – це надмірна дорожнеча газу, отриманого із сланців. Якщо собівартість «традиційного газу» – максимум кілька десятків доларів за 1000 кубометрів, то з урахуванням витрат на дорогу технологію горизонтального буріння собівартість сланцевого газу може сягати 200 доларів за 1000 куб м. Другий – «сланцева» свердловина швидко вичерпується, і може втратити економічну продуктивність уже через рік. По-перше, із широким розповсюдженням видобутку газу в сланцях буріння різко стало дешевим: знизилася затрата на дослідження, впали ціни на техніку, оренда землі була вже сплачена тощо. За найновішими оцінками, ціна окупності сланцевого газу в США впала нижче \$90 за 1000 кубічних метрів. При такій ціні він є надзвичайно вигідним для виробників. Що ж до «короткого життя» свердловин, то його можна подовжити – за рахунок більш ефективного використання все того ж гідророзриву та кращого вивчення зон буріння. А якщо ці заходи не спрацюють – теж нічого страшного. За рік свердловина себе окупить, і ніщо не заважає пробурити поруч таку ж саму. Сланці є всюди, і родовища їх зазвичай поширюються на тисячі квадратних кілометрів.

Незважаючи на критичні зауваження зрозуміло, що видобуток сланцевого газу у світі не лише продовжуватиметься, а й збільшуватиметься. І це означає кардинальний переділ газового ринку і, як наслідок, усіх енергоресурсів. До речі, прагнення газових монополістів встановлювати максимально високі ціни на газ саме й призводить до того, що активно розвиваються колись нерентабельні технології видобутку. І політичний чинник тут відіграє не менш важливу роль, ніж комерційний.

На початку 2010 р. «Газпром» із здивуванням виявив, що він уже не є світовим лідером з видобування газу. Обійшла Америка, та ще й з солідним відривом - 624 мільярди кубометрів проти 582 в Росії. Причина – стрімке зростання видобутку сланцевого газу в США.

Якщо в Росії «сланцеву лихоманку» не помічали навмисне, то в Україні, схоже, її так і не помітили до сьогодні. Адже ця подія здатна кардинально змінити не лише економічну структуру нашої економіки, але й, можливо, усю її геополітику як транзитної держави. Слід усвідомлювати, що зростання видобутку сланцевого газу і постачань ЗПГ завдасть шкоди і Україні. Наше значення як транзитної держави для газу істотно зменшиться [9].

Уряд України робить перші кроки на міжнародній арені стосовно видобутку сланцевого газу. 24 січня 2013 р. Україна і англо-голландський нафтогазовий концерн Royal Dutch Shell підписали в Давосі угоду про розподіл продукції від видобутку сланцевого газу на Юзівському родовищі в Харківській і Донецькій областях. Підписання відбулося в Давосі у присутності Президента України Віктора Януковича і прем'єр-міністра Нідерландів Марка Рютте.

Угоду підписали також міністр енергетики та вугільної промисловості Едуард Ставицький і головний виконавчий директор Royal Dutch Shell Пітер Вазер.

За словами президента В. Януковича відносини України і компанії Shell, штаб-квартира якої знаходиться в Нідерландах, будуть тільки розвиватися. У свою чергу М. Рютте

дав високу оцінку компанії Shell, зазначивши, що вона хоч і була заснована дуже давно, але підтримує новітні технології розвитку та інвестує в різних країнах у цікаві і перспективні проекти [10].

Перед підписанням угоди в інтерв'ю для преси Президент України зазначив, що ця угода є вигідною для України. «Вигідно, тому що це інвестиції, вигідно, оскільки за рахунок цих інвестицій ми будемо збільшувати власний видобуток газу, вигідно, тому що ми будемо створювати нові робочі місця, вигідно, тому що ми будемо піднімати рівень економіки і за рахунок цього будемо збільшувати дохідну частину бюджету», – підкреслив В. Янукович. Кабінет міністрів України схвалив проект угоди із Shell Exploration and Production Ukraine Investments B.V. і ТОВ «Надра Юзівська» про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться в межах ділянки Юзівська.

Прогнозні ресурси тільки Юзівського газового родовища оцінюються у 2-4 трильйона кубометрів газу. Це площа сланцевого газу, в якому Україна бачить альтернативу дорогому російському газу.

У свою чергу управління енергетичної інформації Міненерго США (EIA) оцінює українські запаси сланцевого газу в 1,2 трильйона кубометрів, що ставить Україну на четверте місце у Європі за обсягами резервів цього типу палива після Польщі, Франції та Норвегії [10].

Україна, для якої виробництво сланцевого газу – поки лише проект, споживає близько 60 мільярдів кубометрів газу на рік, імпортуючи 40 млрд. з Росії за стабільно зростаючою ціною. Згідно з газовими угодами 2009 р. Україна платить Росії близько 430 дол. за 1 тис. куб. м. газу.

Раніше прем'єр-міністр України Микола Азаров заявляв, що промислова розробка Юзівського родовища може за 10 років дати Україні додатково 8 – 10 мільярдів кубометрів газу на рік.

Як заявив у Давосі міністр Е. Ставицький, співпраця з компанією Shell у видобутку сланцевого газу в найближчі п'ять років може дозволити Україні повністю забезпечувати себе газом. «За оптимістичним сценарієм компанії Shell, це близько 20 мільярдів кубічних метрів видобутку на рік, за песимістичним – не менше 7 – 8 мільярдів кубічних метрів на рік.. Якщо ми досягнемо оптимістичного сценарію, це повністю вирішить питання дефіциту, який зараз є в нашій державі, і навіть вийдемо на профіцит», – сказав Е. Ставицький, додавши, що на такий рівень видобутку можна вийти через п'ять років. На його думку, угода дозволить Україні залучити інвестиції в обсязі близько 10 млрд. дол.

У цьому зв'язку слід детальніше зупинитися на інвесторах. Royal Dutch Shell – найбільша за ринковою вартістю у Європі нафтова компанія. Чистий прибуток британо-голландського гіганта (що припадає на частку акціонерів материнської компанії) за 9 місяців 2012 р. знизився на 18% – до 19,9 млрд. дол. проти відповідного показника річної давності на рівні 24,42 млрд. дол.

У травні 2012 р. Royal Dutch Shell стала переможцем тендеру на укладання угоди про розробку та подальший видобуток газу з ущільнених пісковиків на Юзівській ділянці (Донецька і Харківська обл.), потенціал якої оцінюється в понад 4 трлн кубометрів газу. Ділянка займає близько 7,8 тис. кв. На етапі геологічного вивчення в рамках проекту планується залучити мінімум 1,6 млрд. грн. інвестицій і 30 млрд. грн. – на етапі промислової розробки.

Угода передбачає поетапну розвідку, розробку і видобуток вуглеводнів. Компанія Shell і ТОВ «Надра Юзівська» мають по 50% часток участі кожна. Shell буде оператором проекту, відповідальним за всі роботи в рамках угоди.

Як повідомили РБК – Україна у прес-службі Shell, УРП підписана на строк 50 років. Початковий етап геологічного вивчення передбачає отримання двохвимірних та трьохвимірних сейсмічних даних та буріння 15 свердловин на Юзівській ділянці. Вважається, що це дозволить провести ефективну розвідку та оцінку існуючих покладів вуглеводнів, зокрема, оцінку потенціалу природного газу в ущільнених пісковиках Юзівської ділянки.

Юзівський проект буде реалізований у відповідності до міжнародних стандартів охорони навколишнього середовища та соціальної відповідальності. Для цього Shell проведе комплексну оцінку потенційного впливу проекту на екологічне та соціальне середовище, а також на здоров'я населення до початку проведення робіт [10].

Слід підкреслити, що не тільки англо-голландський нафтогазовий концерн Royal Dutch Shell зацікавлений у видобутку сланцевого газу в Україні. Так у листопаді 2011 р. у Львові відбувся міжнародний семінар на тему видобутку сланцевого газу у Західній Україні. Семінар організувала транснаціональна американська корпорація «Shevron» («Шеврон»), яка зацікавлена у видобуванні сланцевого газу в Україні, зокрема на Львівщині. Семінар відбувався на високому рівні, на ньому були присутні посол США в Україні Джон Теффт, перший заступник голови Львівської обласної ради Петро Колодій, представник геологічної служби США Дон Готьє, генеральний менеджер компанії «Shevron» з розробки родовищ у Європі, Євразії та на Середньому Сході Кен Нельсон, представник Міністерства екології та природних ресурсів Володимир Ігнащенко, представник Міністерства енергетики та вугільної промисловості України Андрій Буквич, депутати органів місцевого самоврядування Львівської та Івано-Франківської областей, а також науковці: професор Пенсільванського університету Террі Едінгер, професор Колорадського університету Метью Сура та професор Івано-Франківського університету Олександр Петровський. У семінарі взяла участь голова фракції ВО «Свобода» у Львівській облradі, голова комісії екології, природних ресурсів та рекреації Ірина Сех.

Проводячи такий семінар, компанія «Shevron» намагалася позиціонувати себе як потенційного інвестора та пролобіювати прогнозований тендер на розробку надр у Західній Україні. Також «Shevron» прозондувала ґрунт на предмет погодження клопотань з органами місцевого самоврядування про надання надр у користування з метою геологічного вивчення і розробки корисних копалин згідно із Законом України «Про надра» [11].

На семінарі також обговорювалися такі важливі питання: про запаси сланцевого газу в Україні та на Львівщині зокрема, про безпечність видобутку сланцевого газу методом гідророзриву пласту, про те, який вплив може спричинити видобуток сланцевого газу на екосистему в регіоні, про економічні та політичні аспекти даного питання. Але на думку голови комісії екології, природних ресурсів та рекреації Ірини Сех не все так гладко, як це подали спеціалісти «Shevron». Під час вивчення цього питання її збентежила інформація про те, що сенат Франції на законодавчому рівні відмовився від методу видобутку корисних копалин за допомогою технології «гідророзриву пласту», що використовується при видобутку газу зі сланцю. Наприклад, існує потенційна небезпека забруднення ґрунтових та питних вод. Якими б передовими не були методи укріплення стінок свердловини, все ж урядові агенції в кількох штатах США задокументували близько 1000 випадків забруднення води біля місць газобуріння [3]. Крім того, Ірина Сех акцентувала увагу на таке важливе з точки зору екології питання як застосування в США хімічних речовин, які залучаються до утворення гідравлічної суміші під час розробки покладів, оскільки часто під час гідроудару компанії використовують не лише відомі речовини, які можна ідентифікувати, а й невідомі, що є запатентованими і становлять комерційну таємницю. У 2005 році був підписаний так званий енергетичний пакт Буша-Чейні, що звільнив компанії від оприлюднення хімікатів, які використовуються у рідині для гідророзриву і таким чином

зробив шпарину у їхньому законі про безпечну питну воду. У 2011 році комітет з енергетики та підприємництва Палати представників Конгресу США довів до відома громадськості список хімічних речовин, які використовувалися під час технології гідророзриву пласту з 2005 по 2009 рік. Деякі з хімікатів є канцерогенні, деякі токсичні, або нейротоксичні. Наприклад: бензол – викликає рак, недостатність кісткового мозку, нафталін та формальдегід – канцерогени, етиленгліколь (антифриз) – нейротоксин, спричиняє смерть, метанол – високотоксичний, борна кислота – викликає ураження нирок, смерть, бутоксіетанол – спричиняє гемоліз. Власне, величезною проблемою є утилізація таких речовин, адже значна кількість таких речовин після операції гідророзриву залишається у свердловині, тобто у землі, частина випомповується назад і повинна бути утилізована. Тобто, для безпечного добування сланцевого газу необхідна розвинута інфраструктура утилізації відпрацьованої технічної рідини та технічної породи, яка на цей момент в Україні відсутня [3].

Виходячи з особливостей технології, екологи виокремлюють такі питання щодо екологічної безпеки розробки родовищ сланцевого газу в Україні:

- забезпечення площ видобутку водними ресурсами та висока вірогідність забруднення водних ресурсів,
- можливість незворотної втрати великих площ земельних ресурсів,
- виникнення деформацій поверхні, підвищення сейсмострушуваності,
- невизначеність реакції навколишнього середовища на сумісну дію техногенних впливів, зумовлених розвідкою та видобутком газу та інших виробництв (збільшення кількості та масштабності опадів, частоти і висоти повеней,
- можливість потрапляння газу в атмосферу (від 4 до 8% газовіддавачі) на етапі будівництва та експлуатації свердловини (метан в декілька десятків разів ефективніше ніж вуглекислий газ створює парниковий ефект).

Менеджер зі зв'язків з органами державної влади компанії «Shell» в Україні О. Татаренко переконував, що технологія видобутку сланцевого газу використовується в США впродовж 50 років і за весь цей час офіційно не зареєстровано жодного випадку зараження питної води. За його словами йдеться не про якусь нову тему. «Насправді ми говоримо про технологію, якій вже 50 років. В США пробурені 200 тис. свердловин на нетрадиційний газ, проведено більше мільйона гідророзривів, немає жодного встановленого факту забруднення ґрунтових вод – це досвід Сполучених Штатів», – заявив представник «Shell». О. Татаренко наголосив: компанія «Shell» проводить свою діяльність виключно у екологічно відповідальний спосіб дотримуючись найвищих операційних стандартів і вимагає дотримання їх від своїх підрядників. «Стосовно нашої діяльності, я хочу заявити, що ми проводимо свою діяльність виключно у екологічно відповідальний спосіб дотримуючись найвищих операційних стандартів... Наші підрядники працюють виключно в межах наших стандартів, інших підрядників ми не кваліфікуємо і не допускаємо. У всіх підрядників в контрактах прописані наші операційні стандарти. Наприклад, одним із стандартів є те, що ми конкуруємо з населенням за питну воду, ми дотримуємось найвищих стандартів щодо безпеки свердловин унеможливаючи будь-яке зараження питної води» [13].

Це лише запевнення представника фірми, який лобіює інтереси бізнесу своєї компанії. Варто наголосити і на тому, що сланцевий газ добувають у США в пустелі чи малозаселених місцях. В той час як Харківська та Донецька області – це густозаселені регіони.

Серед опонентів видобутку сланцевого газу в Україні особливо активно виступає ВО «Свобода». Після того, як донецька облрада погодила з Shell проект угоди стосовно цього

питання, ВО «Свобода» пропонує провести слухання стосовно екологічних проблем, які можуть виникнути під час видобутку сланцевого газу.

Отже, Україна стоїть перед дилемою: бути чи не бути сланцевому газу в економіці. Незаперечно одне: сланцевий газ потрібен Україні. Від цього залежить енергетична безпека держави, зменшення залежності від російського постачальника енергоресурсів. За рахунок власного газу міг би зрости добробут українського народу. Перспективи розвитку нетрадиційних джерел вуглеводнів (видобуток сланцевого газу) у вирішальній мірі залежить від вирішення низки проблем, а також від тісної взаємодії трьох важливих аспектів – політичного, економічного та екологічного, які супроводжують розвиток нового для нашої країни типу виробництва. Крім того, фахівцям необхідно в повній мірі вивчити питання видобутку сланцевого газу з урахуванням специфіки нашої держави, новітніх технологій та досвіду іноземних компаній, які задіяні в цій сфері виробництва. Також в процесі виробництва потрібен ретельний науковий супровід процесу видобутку із застосуванням найсучасніших технологій. Тільки після цього можна буде зробити висновки чи буде це виробництво вигідним для економіки України.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про альтернативні види палива»(Назва Закону в редакції Закону N 1391-VI від 21.05.2009) (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 12, ст. 94 (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 1391-VI від 21.05.2009, ВВР, 2009, N 40, ст. 577).
2. Вікіпедія – вільна енциклопедія. Розділ «Горючі сланці». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org>.
3. Гор Віталій. Сланцевий газ: прибуток чи загроза?, «Персонал» № 3 (460) 03 02 2012 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/460/8821.html>.
4. Добош Галина. Маєвський Борис: Чому ми кинулися до Сланцевого газу? Шельф практично невикористаний! «Лівий берег», 30 квітня 2010 р., Київ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economics.lb.ua/other/2010/04/30boris...chomu_mi.
5. Інститут Горшеніна, Круглий стіл. Сланцевий газ в Україні: стан та перспективи 16.08 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://institute.gorshenin.ua/news/225_slantseviy_gaz_v_ukraini_stan_.html6.
6. Мельник Іван. Про газ із сланців і нафтогазових засланців.«Новий портал» 26 березня 2010 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www. >news/2010/03/26/119130.new>.
7. Мороз Василь. Енергонезалежність ціною екологічної безпеки? Газета «Галичина» 24 05 2011 р. Число 74 (4236) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.galychyna.if.ua>index.php>.
8. Радимський О. Кому не вигідна розробка родовищ сланцевого газу в Україні? ZZ.TE.UA Новий портал «За Збручем» 17.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www. zz.te.ua>komu...rozrobka-rodovysch...hazu-v-ukrajini>.
9. Райхель Юрій. Газосланцева лихоманка. Газета «ДЕНЬ» № 69, вівторок, 20 квітня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua>Column2>.../gazoslanceva-lihomanka>.
10. РБК Україна, економіка. Україна і Shell підписали в Давосі угоду про видобуток сланцевого газу 24.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.RBC.ua>УКР>головні новини>...-s-shell-o-dobyche>.

11. Сех Ірина. Видобування сланцевого газу – це питання здоров'я людей та екології безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org.ua>.
12. Черних Петро. Сланцевий газ в Україні: «Газпром» не вірить, Америка перевірить. Finance.ua 23 02 2011 р. за матеріалами УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economics.unian.net>...news...v...amerika-perevirit.html>.
13. США 50 років добувають сланцевий газ – і питна вода не заражена. ZAXID.NET [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua-energy.org>.
14. Шпак Юрій. Газ із сланцю: основа незалежності чи нова кабала? «Економічна Правда» 23 березня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua>.
15. Яковлев Є. О. Безпечних технологій видобутку сланцевого газу не існує. «Новий погляд! 30.12.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pohlyad.com>news/n/5919>.
16. Якушенко Л. М., Яковлев Є. О. Перспективи видобутку сланцевого газу в Україні: екологічні аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.content/articles/files/slanets>.
17. «Свобода» виступила против добычи сланцевого газа в Украине» Новости Украины // 17.01.2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.delo.>...dobychi-slancevogo-gaza...ua>.

Глібова С.*

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ІТАЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІТАЛІЇ

В статті досліджуються особливості політики м'якої сили в зовнішній діяльності Італії. Головна роль при цьому приділяється вивченню місця та ролі італійської мови як інструмента зовнішньої політики держави.

Ключові слова: італійська мова, м'яка сила, італійські інститути культури, МЗС Італії.

This article examines the peculiarities of soft power in the foreign policy of Italy. It studies the role of Italian as an instrument of foreign policy.

Key words: Italian, soft power, Italian cultural institute, MFA of Italy.

В статье исследуются особенности политики мягкой силы во внешне - политической деятельности Италии. Особое внимание при этом уделяется изучению места и роли итальянского языка в качестве инструмента внешней политики государства.

Ключевые слова: итальянский язык, мягкая сила, итальянские институты культуры, МИД Италии.

Глобалізаційні процеси у сфері культури спричинили суттєві зміни у системі мовного середовища та відповідних соціальних систем, що по суті дало змогу говорити про «новий світовий мовний порядок, суть якого полягає в чіткій ієрархізації відповідних мов». Ступінь розвитку та поширення мови в певному суспільстві на стільки впливає на розвиток його культури, що в іноді, саме від рівня та якості збереження і використання мови, можна говорити про існування певної соціальної та етнічної спільноти. Мова виступає в якості каналу передачі інформації, способу завоювати довіру, можливості ділової і культурної комунікації, а також є інструментом культурної дипломатії та просування власних інтересів на міжнародній арені. Практика поширення італійської мови закордоном, не є настільки відомою як діяльність Британської Ради чи Гете-інститутів, однак вона виступає достатньо вагомим інструментом в діяльності зовнішньополітичних представництв Італії.

Звертаючи увагу на той факт, що дослідження з цієї тематики в Україні ведуться переважно в рамках вивчення зовнішньополітичної активності та моделей культурної дипломатії таких країн як Франція, Великобританія та Німеччина, піднята автором тема є досить актуальною. Серед українських науковців, які досліджують аспекти м'якої сили в дипломатичній практиці європейських держав варто виділити праці Кучмій О. П., які присвячені вивченню загалом ролі та місця міжкультурного співробітництва в зовнішньопо-

* здобувач кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, службовець управління міжнародної діяльності Державної міграційної служби України.

Науковий керівник: професор Ю. С. Скороход.

літичній практиці європейських держав, Матвієнка В.М. – спеціаліста з особливостей дипломатичної та консульської служби, Шинкаренко Т. І., яка у своїх роботах досліджує особливості моделей дипломатичної практики, Ковальчук Т. І., яка вивчає загалом особливості культурного фактору європейської інтеграції. Серед безумовних авторитетів на пострадянському просторі варто виділити Зонову Т.В. З огляду на те, що аспекти культурної дипломатії таких Європейських країн як Франція Німеччина та Великобританія досить добре досліджені, головною метою автор вбачає дослідити місце та значення політики м'якої сили в зовнішній діяльності Італії, зокрема акцент робиться на висвітленні ролі італійської мови, як одного з інструментів політики держави [6; 7; 8; 13].

Варто зазначити, політика м'якої сили особливо активізувалася після реформи Фарнезіні у 2010 р., коли особливий акцент було зроблено на формування країно-системи. При чому важливу роль тут було відведено саме культурній політиці та публічній дипломатії.

Цікаво, що за даними опитування проведеного в Оксфорді, італійська мова виявилася найбільш бажаною для дослідження, і однією з п'яти найбільш досліджуваних мов світу [10].

Однак, незважаючи на це – італійська постійно зазнає конфронтуючого впливу іншої домінуючої англосаксонської моделі, залишаючись, при цьому, однією з найпривабливіших соціальних та мовних моделей в світі. Звичайно це місце залежить від багатьох факторів: незважаючи на вже сформований імідж Італії як країни традицій та стереотипів, в культурному та мовному плані позитивного іміджу країні додає сприйняття Італії як країни з багатою історичною спадщиною та розвиненою індустрією. Сьогодні можна сказати, що до вже відомих каналів поширення італійської мови – «мови культури», «мови науки», додаються нові, пов'язані із сприйняттям Італії як прикладу до наслідування в сфері новітніх модних та підприємницьких технологій. За останнє десятиліття змінився контингент бажаючих вивчати італійську мову. Якщо раніше італійську вивчали переважно з культурно-освітньою метою, то зараз кількість дорослих, бажаючих її вивчати з метою працевлаштування та використання у професійній сфері значно збільшилась [10]. Для них це також можливість знайти своє місце в світі італійського бізнесу, дизайну, моди, кулінарного мистецтва.

Цікаво, що протягом сторіч мова Данте, Петрарки та Боккаччо залишалася надбанням лише невеликої групи освічених людей. Решта говорили на діалектах, настільки різних, що приказка «римляни і неаполітанці – два близьких народи, яких розділяє лише мова» цілком відповідала реальності. Лише з середини XIX століття, коли розрізнені держави були об'єднані в єдине королівство, діти, що говорили в родині на діалекті, в початковій школі приступали до вивчення літературної мови [13]. І тільки в другій половині XX століття, завдяки радіо, телебаченню, кіно і армії, італійською заговорили майже всі громадяни країни. За даними дослідження 70-х рр. було виявлено, що інтерес до італійської мови визначався та підтримувався головним чином завдяки розвитку та поширенню італійської культури та музики. Саме завдяки італійському мистецтву та кінематографу надалі і протягом 80-х років, за відсутності державної закордонної політики з поширення італійської мови, вдавалося підтримувати інтерес до неї, звертаючи увагу і на інші позитивні сторони італійського життя та формування нового феномену синтезу перетікання уваги на інші сфери. Особливо позитивні наслідки цей синтез мав у так званих естетичних виробничих секторах: моди та дизайну, пов'язаних з поширенням моделі «Italian style» – всього, що пов'язане з високою якістю та гарним смаком [10, 13].

Такий продуктивний культурно-мовний тандем, на службі формування позитивного іміджу, дозволив Італії посилити свої міжнародні позиції та посісти місце серед найбільш

розвинутих країн. Розвиток економічних відносин Італії з різними країнами сприяв тому, щоб зростав інтерес до італійської як мови офіційних контактів.

Насправді, можна говорити, що інтерес до розвитку італійської мови залежав ще й від декількох факторів.

По-перше, з поширення інтересу до розвитку всього італійського у 70-80-х. відбувся сплеск розвитку вивчення та відновлення всього, що пов'язане з Італією серед емігрантів з італійським корінням, які відчули поклик до батьківщини.

По-друге, феномен міграцій до Італії з інших неєвропейських країн, сприяв розвитку вивчення мови іммігрантами в самій Італії, що також породжувало попит на цю мову.

2000 року за підтримки Генерального департаменту з просування та співпраці у сфері культури МЗС Італії було проведено дослідження із вивчення італійської мови закордоном. За даними дослідження було виявлено зміни, що почали з'являтися ще наприкінці 70-х років, і остаточно проявилися в останні роки. Виявилось, що ситуація із сприйняттям італійської мови залишається доволі неоднозначною. З одного боку, поряд із розвитком соціокультурних зв'язків відбувається активний процес вивчення мови, з іншого – Італію все ще сприймають як емігрантську країну, і відповідно, італійська мова розглядається крізь призму великої кількості діалектів, якими спілкувалися мігранти [10].

У ЄС італійська мова за кількістю людей, які вважають її рідною, опинилася на другому місці після німецької. Сьогодні у світі близько 70 мільйонів людей говорять італійською. У колоніальний період італійська була офіційною мовою в Лівії та Сомалі, до середини тридцятих років – на Мальті. Італійська – офіційна державна мова не тільки Італії, але й республіки Сан-Марино, в Швейцарії (поряд з німецькою, французькою та ретороманською), в місті-державі Ватикан. Італійська входить до числа офіційних мов ЄС, стала другою офіційною мовою в деяких регіонах Хорватії та Словенії. По своїй популярності в Албанії вона стоїть на першому місці, в Македонії і Чорногорії – на другому після англійської, цією мовою говорять дві третини населення Мальти, п'ята частина населення Монако. У ряді регіонів Аргентини і Венесуели італійська поступається лише іспанській. У штатах Нью-Йорк, Нью-Джерсі і в Новій Англії цією мовою говорять нащадки емігрантів, що колись приїхали в Америку [10; 13].

Дослідження виявило, що за останні роки значно змінилися соціальні групи, бажаючі вивчати мову. Далися взнаки економічні реформи та розвиток, що позитивно вплинули на політику з просування ідеї системи – Італії, відповідно зріс і попит на вивчення мови.

В рамках дослідження 2000 року з 90-х Інститутів культури закордоном відповідь надійшла лише з 63-х. З них 15 не мали жодної інформації щодо вивчення мови, 12 не проводили такої діяльності взагалі. Вони надали дані з приводу соціальних, культурних заходів проведених в приймаючій країні. Ті ж дані, які містили необхідну інформацію, засвідчили збільшення попиту на вивчення італійської мови та збільшення бажаючих її вивчати на 12 тис. більше в порівнянні з 1995 роком, та збільшення самих курсів з 2346 у 1995р. до 3684 у 2000 р. Ці цифри засвідчили, що система мова-культура-суспільство, на практиці засвідчила свою ефективність.

Так за сприяння МЗС країни в Росії діє «Програма з поширення вивчення італійської мови», вона передбачає допомогу з боку Фарнезіни у вивченні мови у понад 60-ти школах 12 міст країни – Москві, Санкт-Петербурзі, Самарі, Казані, Ростові-на-Дону та ін. [5; 10].

12 червня 2013 року у м. Канберра Посольством Італії в Австралії було організовано національний конгрес з розвитку італійської мови в контексті австралійської освіти. Професор Джо ло Біанко Мельбурнського університету та професор Анджела Скаріно окрес-

лили головні виклики та можливі перспективи вивчення італійської мови. Крім того на конгресі були присутні вищі посадовці Австралії у сфері освіти та представники влади у сфері працевлаштування. В рамках цієї події головну увагу було зосереджено на двомовному навчанні, на розвитку стратегії посилення вивчення італійської мови та поширенні інформації про Італію.

І ця тенденція характерна не лише для інститутів культури, але й для інших установ з вивчення італійської мови, як приклад можна навести організацію Данте Аліг'єрі.

Італійці, відібрані Фарнезіна, викладають мову в 238 університетах 88 країн світу. Фінансова допомога надається і місцевим викладачам італійської. Міністерство підтримує понад 300 зарубіжних шкіл і дитячих садків, де італійський мова викладається поряд із рідною. Крім того, МЗС Італії відзначає премією зарубіжних видавців і перекладачів за їх внесок у популяризацію італійської літератури, при цьому міністерство надає попередню фінансову підтримку перекладу і публікації значущого твору. Щорічно під патронатом президента республіки МЗС спільно з академічними інститутами проводить Тиждень італійської мови за кордоном, в рамках якого посольства, консульства та інститути культури організовують заходи, що дозволяють глибше познайомитися з традиціями, життєвими установками, смаками італійців, успіхами італійського бізнесу. Цей захід започаткувало 2001 р. Міністерство закордонних справ Італії, і вже дванадцять років поспіль воно одночасно відбувається у понад ста країнах світу кожного року з різної тематики [5]. Так, в рамках цієї ініціативи 2013 р. Італійський культурний центр і компанія «Артхаус Трафік» уже втретє представили проект «Тиждень італійського кіно», який повертає в Україну багатий традиціями італійський кінематограф. В рамках фестивалю українським глядачам було представлено найяскравіші стрічки сучасного кіно Італії: Гран-прі журі Канського кінофестивалю 2012 – режисера Маттео Гарроне «Реальність», «Шоколадні поцілунки» – солодкий режисерський дебют Алессіо Марія Федеричи про любов до шоколаду, «Материк» – 4-тий повнометражним фільм Емануеле Кріалезе, що зібрав врожай нагород на Венеціанському фестивалі в 2011 р., «День всіх святих» – чуттєва любовна комедія про молоду пару від відомого італійського сценариста і режисера Пауло Вірца. Такі ініціативи дозволяють приймаючій країні більше дізнатися про Італію, формують привабливий імідж країни, що опосередковано впливає і на позитивне сприйняття країни в інших сферах [5].

За іншої інформації, останнім часом значно змінюється соціальний рівень бажаючих вивчати мову. На сьогодні вона вивчається, переважно, у вищих навчальних закладах, і її вивчають переважно іноземці, в той час як кількість нащадків мігрантів скорочується. Тенденція до зростання популярності італійської мови спостерігалася і у 2004 р.: кількість курсів збільшилась до 2500 у порівнянні із 2000 роком, а кількість бажаючих її вивчати на 30 тис. Ці дані були показали, що вивчення мови відбувається не лише в рамках культурних установ, але й за сприяння відповідних галузевих підприємств, де особливо помітні переваги італійського продукту: мода, дизайн, архітектура, гастрономія. Варто зазначити, що сьогодні в італійському парламенті лунають постійні заяви про необхідність «напрацювання стратегій із захисту та просування італійської мови в ЄС та інших міжнародних організація» [10; 12].

Поряд з тим не варто забувати, що кожного дня ситуація змінюється: доводиться виборювати собі місце в системі не лише європейських, але й світових мов, адже поряд з італійською конкурують німецька, французька, іспанська та англійська європейські мови. У такому випадку місце італійської в системі світових мов залежить головним чином від сталості всієї системи. Процеси глобалізації та в той же час локалізації постійно розкачують та змінюють ситуацію. І в цьому контексті інтерес до мови як до елемента країно-

системи розглядається як інтерес до системи в цілому. Пропагуючи ідею «italianita», тобто поширення всього, що пов'язане з Італією, просування вивчення мови закордоном є дієвим інструментом зовнішньої політики країни. Тому успіх поширення мови залежить та грає на користь просування системи Італії в цілому [13].

2008 р. Італія виступила однією з шести країн ЄС з протестом проти публікацій заяв про прийом на роботу до інститутів ЄС лише трьома мовами – англійською, французькою, німецькою. У СМІ лунали заяви про те, що багатомовність союзу забезпечується установними договорами спільноти, а надання преференцій певним мовам призводить до дискримінації громадян інших європейських країн, які не володіючи певним рівнем знань, мають проблеми при прийнятті на роботу. Такі протести були почуті, і з 2011 р. конкурсні іспити проходять всіма 23 мовами ЄС [13].

З іншого боку треба звернути увагу, що в системі мов спостерігаються не лише антагоністичні процеси. Навпаки, італійська мова, будучи мовою країни-засновниці ЄС, справляє значний вплив на формування багатокультурного та мультилінгвістичного середовища Європи. Італійська є найбільш популярною для вивчення в Європі після французької та німецької.

Крім інститутів культури, важливе місце у поширенні культури та мови закордоном відводиться товариству Данте Аліг'єрі. 1893 р. декретом короля Італії був заснований фонд товариства «Данте Аліг'єрі». Статут проголошував: «Наша мета – зберігати і поширювати у всьому світі італійську мову та італійську культуру, заохочувати духовні зв'язки із співвітчизниками за кордоном, прищеплювати іноземцям любов до Італії і добиватися відданості італійської цивілізації». В даний час «Данте Аліг'єрі» налічує понад півтисячі відділень за кордоном і сотню в самій Італії. Товариство організовує курси італійської мови і видає сертифікати, що підтверджують той чи інший рівень володіння мовою відповідно до вимог Ради Європи. Воно проводить виставки та концерти, спортивні змагання, кінофестивалі, гастролі театральних колективів, літературні вечори, покази мод. З метою координації діяльності при МЗС діє спеціальний комітет по співпраці з організацією. Вище зазначена інформація дає нам змогу говорити про зростаючу роль політики м'якої сили у зовнішній діяльності Італії [5].

Важливо наголосити, що у лютому 2013 року за сприяння міністра закордонних справ Джуліо Терці було впроваджено нову систему оцінки та сертифікації знання італійської мови, яка отримала назву «CLIQ – Certificazione Lingua Italiana di Qualità», Сертифікація якості італійської мови. Метою цієї ініціативи стало бажання уніфікувати дипломи якості, які видаються іноземцям чотирма інститутами Італії: Університетом для іноземців м. Перуджа, Університетом для іноземців м. Сієна, Римським університетом та Організацією Данте Аліг'єрі. Керівництво цих закладів, разом із Міністерством закордонних справ представило диплом нового зразка, що відповідає найсучаснішим міжнародним вимогам та стандартам Ради Європи [12].

В Україні діє Італійський Інститут Культури в Києві. Метою його діяльності є поширення італійської мови та культури в Україні шляхом проведення культурних заходів, які сприяють обміну ідеями в різних галузях науки та мистецтва. Італійський Інститут Культури в Києві пропонує курси з італійської мови та країнознавства, щорічні екзаменаційні сесії для отримання диплому про знання італійської мови як іноземної, можливість відвідування італійської бібліотеки, інформаційне та документальне обслуговування стосовно галузей італійської культури. Крім того саме за сприяння інституту відбувається співпраця з місцевими мистецькими та музейними закладами, такими як Київський Музей Мистецтв Ханенків і Одеський Музей Західного та Східного Мистецтва; з театрами: Ки-

ївським Національним Оперним Театром та Львівським Театром Опер, Київською й Одеською Філармоніями, Національним симфонічним оркестром України; з основними культурними та освітніми закладами, такими як Національна Академія Наук, Національний Лінгвістичний Університет, Національний Університет ім. Тараса Шевченка; а також з численними закладами, підпорядкованими Міністерству культури і мистецтв України та муніципальній владі Києва, Одеси, Львова [5].

Серед основних заходів, у яких Інститут регулярно бере активну участь – Міжнародний фестиваль сучасної музики Два дні й дві ночі в Одесі, Харківський Міжнародний фестиваль лялькових театрів, Міжнародний театральний фестиваль Київ Травневий, Фестиваль Європейського Кіно в Києві, Львові, Одесі, Харкові, Київський Міжнародний фестиваль гітарної музики, а також святкування Дня Європи в Києві, Львові, Одесі, Донецьку, Харкові та інших українських містах. Так, в червні 2013 року за підтримки Італійського культурного центру та Посольства Італії в Україні було проведено лекцію легенди італійського дизайну, голови дизайнерського дому «Форназетті» Барнаби Форназетті [5].

Торгово-промислова палата Італії в Україні акредитована міністерством економічного розвитку Італії, входить до системи NIONCAMERE, сприяє економічним, соціальним та культурним відносинам між Італією та Україною. З 2012 року саме за сприяння цієї організації в Західній Україні розпочато вивчення італійської мови, що сприяє налагодженню зв'язків між двома країнами [5].

Політика поширення італійської мови – італофонія – важлива частина італійської публічної дипломатії, це стратегія формування міжнародної італомовної спільноти та наведення мостів між Італією і тими, хто за її кордонами говорить або хоче говорити італійською. Пропагуючи італійську мову, країна проводить політику м'якої сили. І ще раз засвідчує, що в сучасних глобалізаційних процесах стирання кордонів між державами збереження національної та культурної самобутності можливе саме через мову та культуру. Італійці активно сприяють формуванню італомовної спільноти та просуванню італійської мови і культури, пропагуючи бренд «made in Italy». А поширення італійської мови у ділових кругах дає сподівання на її успіх.

Список використаних джерел

1. Астахов Е. М. Мировая практика культурной дипломатии / Диалог культур и партнерство цивилизаций. VIII Международные Лихачевские научные чтения. 22-23 мая 2008 г. – СПб. : Изд-во СПбГУП, 2008.
2. Боголюбова Н. М. Культурный обмен в системе международных отношений: Учебн. пособ. – Изд-во СПбГУ, 2003. – 276 с.
3. Зонова Т. Дипломатия Италии // Дипломатия иностранных государств. М. : РОС-СПЭН, 2004. – 375 с.
4. Итальянское национальное Общество Данте Алигьери. – Режим доступа: <http://www.ladante.com.ua>.
5. Італійський Інститут Культури в Києві. – Режим доступу: http://www.iickiev.esteri.it/ПС_Kiev/Menu/Gli_Eventi.
6. Кучмій О. П. Використання технологій публічної дипломатії для просування інтересів держави на міжнародній арені (на прикладі Німеччини та Великої Британії) / О. П. Кучмій, А. Носенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 78. – Ч. II. – 2008. – С. 147-151.

7. Матвієнко В. М, Головченко В. І.. Історія української дипломатії ХХ століття у статтях. / Матвієнко В.М, Головченко В. І. / К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 126 с.
8. Шинкаренко Т. І., Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування. – К. : Знання, – 2009. – С. 751.
9. Breindenbach J., Znkrih I., Danza delle culture. L'identità culturale in un mondo globalizzato. – Torino, 2000.
10. De Mauro Tullio. L'indagine 2000. Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari dell'Università «La Sapienza» . – Roma, 2000. Режим доступу: www.esteri.it/MAE/IT.
11. In Attività di promozione e cooperazione culturale del Ministero degli Affari Esteri//III Conferenza dei Direttori degli Istituti di Italiani di Cultura, Roma 26-28. 05. 2005. Режим доступу: www.esteri.it/MAE/IT.
12. L'italiano con un CLIQ Marchio di qualità per l'insegnamento della nostra lingua all'estero. 26.05.2013 – Roma, 2013. Режим доступу: [2013http://www.esteri.it/MAE/IT/Sala_Stampa/ArchivioNotizie/Comunicati/2013/02/20130206_cliq.htm](http://www.esteri.it/MAE/IT/Sala_Stampa/ArchivioNotizie/Comunicati/2013/02/20130206_cliq.htm)
13. Zonova. The Italian language: soft power or dolce potere?// Russian Council for International Affairs. – 7.12.2012. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=1140&active_id_11=48#top.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Білоцький С. Д.*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ УКЛАДАННЯ УГОД ПРО СПІЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ ПРОСТІР З ЄС

Стаття присвячена аналізу створення ЄС спільних авіаційних просторів з третіми державами. Проаналізовано ряд чинних угод такі, як СЕН ЄС – Балкани, угода про «Відкрите небо» з США. Розглянуто перспективи укладання аналогічної угоди з Україною.

Ключові слова: право ЄС, лібералізація повітряного сполучення, угода про «Відкрите небо», спільний авіаційний простір.

This article analyzes the creation of the EU common aviation areas with third countries. We analyze a number of existing agreements such as the EU-Balkans JES, an agreement on the «Open Sky» with the United States. The prospects for the conclusion of a similar agreement with Ukraine are studied.

Key words: EU law, the liberalization of air transport, the agreement on the «Open Sky», a common aviation area.

Статья посвящена анализу создания ЕС совместных авиационных пространств с третьими государствами. Проанализирован ряд действующих соглашений такие, как ОЕН ЕС-Балканы, соглашение об «Открытом небе» с США. Рассмотрены перспективы заключения аналогичного соглашения с Украиной.

Ключевые слова: право ЕС, либерализация воздушного сообщения, соглашение об «Открытом небе», совместное авиационное пространство.

Питання участі України у спільних з Європейським Союзом (ЄС) структурах є дуже важливим для нашої держави, як з політичного, так і економічного боків, однією з таких структур є «Спільний повітряний простір». Доволі доречним є провести на сучасному етапі правовий аналіз етапів його створення, сучасного стану та перспектив для України і її авіакомпаній.

Основи правового регулювання міжнародних повітряного сполучення в рамках ЄС були закладені ще в Договорі про заснування Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС), підписаному в Римі в 1957 р. який містив спеціальний розділ, присвячений свободі надання послуг в галузі транспорту. Реальний прогрес в лібералізації регулювання повітряного сполучення в рамках ЄЕС намітився в кінці 1987 р., коли Радою ЄЕС був прийнятий так званий перший «пакет» документів з даного питання. Активізація діяльності Ради може бути пояснена причинами як економічного, так і правового характеру. Жорстка конкуренція з боку американських авіакомпаній змусила ЄЕС приступити до ви-

* кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

роблення нової транспортної політики і стратегії відносно польотів і перевезень всіма видами транспорту на європейському континенті. Поетапно і методично ЄС створював «єдиний повітряний простір», відкритий для «авіаперевізників Співтовариства» на засадах конкуренції і свободи ринку авіаперевезень.

В результаті лібералізації правового регулювання доступу до ринку авіаперевезень в рамках ЄС було знайдений розумний баланс між режимом «відкритого неба» і можливістю забезпечувати інтереси суспільства і держави. Так, регулювання доступу до ринку в цілому засновано на повній свободі авіаперевізників Співтовариства в користуванні всіма комерційними правами на будь-яких повітряних лініях всередині ЄС. Разом з тим, воно дозволяє державам-членам ЄС вирішувати наступні найважливіші задачі:

- а) забезпечення регулярних авіатранспортних зв'язків з регіонами, перевезення в які є явно збитковими через географічне або економічне положення даних регіонів;
- б) запобігання невикористаної конкуренції на деяких повітряних лініях і тимчасова підтримка дрібних, новоутворених авіакомпаній;
- в) захист навколишнього середовища від шкідливої дії цивільної авіації;
- г) усунення проблеми перевантаженості аеропортів і інших об'єктів авіаційної наземної інфраструктури;
- д) підтримка на необхідному рівні безпеки польотів.

Внормувавши внутрішній авіаційний ринок, ЄС в рамках спільної зовнішньої політики почав створювати «Спільне європейське небо» (European Common Aviation Area (ECAA, ССН) з державами, що не є членами ЄС. З цією метою 10 березня 2004 р. Європейський парламент та Рада ЄС прийняли низку регламентів. Першим з них є регламент № 549/2004 «Встановлення структури створення ССН». Регламент встановлює загальні рамки ССН. В ст. 1 регламенту визначено, що метою ССН є відповісти на сучасні вимоги безпеки та збільшити ефективність повітряного руху в Європі. На виконання цих цілей передбачається до 31 грудня 2004 р. встановити узгоджений базис для існування ССН. В той же час ССН не має жодним чином зачепити суверенітет держав-членів стосовно їх повітряного простору. Крім того ст. 7 передбачає, що до ініціативи з ССН можуть приєднатися і треті держави, що розташовані в Європі. Передбачається створення Європейською Комісією спеціальної структури, яка матиме повноваження на розробку імплементаційних правил для втілення нової системи організації повітряного руху та надання аеронавігаційних послуг у верхньому повітряному просторі. Загальні регуляторні рамки охоплюють чотири напрямки: правові засади, організація повітряного простору, надання аеронавігаційних послуг та інтеропераційність. Ці правові рамки вимагають на національному рівні незалежне забезпечення функцій регулювання та надання аеронавігаційного обслуговування [1, р. 1-8].

Наступним є регламент № 550/2004 «Надання послуг з аеронавігаційного обслуговування (АНО) в умовах ССН». Критерії та стандарти з надання послуг АНО в умовах ССН базуються на поточному рівні організацій, але не виключається можливість для створення більш інтегрованих систем. Це має сприяти безпечному та ефективному наданню послуг АНО в Спільному європейському авіаційному просторі на умовах гармонізованого дотримання спільних вимог та послуг АНО. Ст. 2 визначає завдання національних спостережних органів з нагляду за дотриманням правил, організації, інспектування та аналізу задовільного дотримання правил. Згідно ст. 4 набувають чинності вимоги ESARRs з контролю за безпекою в повітрі, на основі яких має функціонувати ССН [2, р. 10-19].

Регламентом № 551/2004 «Організація та використання повітряного простору в умовах ССН (Регулювання повітряного простору)» передбачалося, що ECAA має будуватися

на умовах встановлених європейськими правовими актами та встановлювати технічні аспекти функціонування ССН [3, р. 20-24]. В свою чергу Регламент № 552/2004 врегулює питання інтероперабельності європейської інфраструктури з управління повітряним рухом [4, р. 26-42]. Дещо пізніше на їх основі було прийнято регламент 2006/2005, що встановив спільні вимоги до надання аеронавігаційного обслуговування та регламент 2150/2004, що встановив спільні правила для гнучкого використання повітряного простору. Питання спрощення регулювання авіаційних перевезень між Європейським Союзом (ЄС) та іншими країнами стало одним з шляхів співпраці ЄС з сусідніми країнами, країнами, що претендують на членство в ЄС та найбільшими торговельними партнерами [5].

В першу чергу, після довгої процедури переговорів у 2006 р. було уклало «Багатосторонню угоду між Європейським співтовариством і його державами-членами та Республікою Албанією, колишньою югославською Республікою Македонія, Боснією і Герцеговиною, Республікою Болгарія, Республікою Хорватія, Республікою Ісландія, Королівством Норвегія, Румунією, Сербією, Чорногорією і Адміністрацією Тимчасової Місії ООН в Косово про створення Спільного повітряного простору Європи» (далі Угода про ССН ЄС – Балкани) [6, р. 3-46], за якою до 2010 р. передбачається утворення ЕСАА в складі перерахованих вище країни та ЄС. Проте перші кроки з лібералізації на шляху до ЕСАА, були зроблені на початку 2006 р., коли країни Балкан уклали ряд «горизонтальних угод» з ЄС, відміняючи пункти про національну приналежність авіакомпаній з своїх двосторонніх угод з країнами-членами ЄС. Це дозволило будь-якій авіакомпанії ЄС літати до країн-учасниць Угоди про ССН ЄС – Балкани з будь-якого аеропорту в ЄС. Потреба в таких угодах виникла через визнання Судом ЄС такими, що порушують принципи спільного ринку ЄС умови 68 угод третіх країн з державами-членами ЄС в яких встановлювався національний принцип належності авіакомпаній. Через це було прийнято нові регламенти ЄС (EC regulation (№ 847/2004) [7, р. 7-17]. Проте оскільки ці «горизонтальних угод» не допускають компанії ЄС на внутрішні повітряні маршрути Балканських країн, не підвищують безпеку, не торкаються місткості літаків, їх вплив на повітряний рух залишався обмеженим.

Угода про ССН ЄС – Балкани вкладалася в політику *acquis communautaire* ЄС і угоди про Європейський економічний простір (European Economic Area) створеної в 1994 р. ЕСАА торкається лібералізації авіаційних перевезень, дозволивши будь-якій авіаційній компанії з держав-учасниць ЕСАА здійснювати перельоти між будь-якими аеропортами держав-учасниць ЕСАА, включно з можливістю здійснювати внутрішні польоти. З цією метою в Угоді передбачається застосування для учасників ЄС *acquis* в авіаційній сфері яка включає в себе:

- законодавство, щодо лібералізації доступу до ринку, транспортні права та плати за використання;
- регулювання використання аеропортових земель і розподіл слотів;
- безпеку польотів;
- правила конкуренції та державної допомоги;
- *acquis*, пов'язані з керуванням повітряним рухом і ССН;
- екологічні стандарти та права споживача, що мають відношення до авіації.

Після ратифікації та імплементації Угоди про ССН ЄС – Балкани до 2010 р. Балкани стануть частиною повністю інтегрованого ринку повітряних послуг для 500 мільйонів осіб, що охоплює європейський континент з щорічним товарообігом в 120 мільярдів євро і приблизно 30 % світового повітряного руху.

Угода про ССН ЄС – Балкани складається з загальної багатосторонньої рамкової угоди, яка стосується всіх учасників, ряду протоколів, що стосуються певних країн і визначають вимоги до них та додатків які містять вимоги законодавчих актів ЄС, які мають бути прийняті країнами. Виконання угоди складається з трьох стадій. На першій стадії мають бути лібералізовані 3 і 4 «свободи повітря» в сенсі Чиказької конвенції про міжнародну цивільну авіацію (1944 р.), що означає на практиці право всіх авіакомпаній зареєстрованих та ліцензованих в країнах-учасниках ЕСАА літати та перевозити вантажі та пасажирів по цих країнах без жодних часткових чи повних обмежень.

На другій стадії відбудеться лібералізація 5 «свободи повітря», що дозволить авіакомпаніям збирати в сфері дії ЕСАА пасажирів чи вантажі, що прямують на територію третіх країн. Перед тим як країна-учасниця зможе приступити до другої стадії ЕСАА має бути виконаний базовий пакет авіа *acquis*, який має відношення до правил безпеки. Третя стадія включає лібералізацію «свобод повітря», що залишилися та повне переміщення авіації у *acquis*. Не встановлено жодних часових нормативів для проходження першої чи другої стадій, і кожна країна-учасниця може йти цим шляхом власним темпом.

Перевагами Угоди про ССН ЄС – Балкани є:

по-перше, прийняття європейських стандартів і правил в області безпеки, конкуренції, соціальної політики і прав пасажирів;

по-друге, відкриття єдиних ринкових можливостей для авіаційної промисловості. Угода сприятиме підготовці країн Південно-східної Європи до вступу в ЄС.

Проте через слабку економічну та технічну базу місцевих авіакомпаній прийняття високих європейських стандартів з безпеки та лібералізація ринку стали причиною швидкого банкрутства найбільших балканських авіакомпаній, зокрема сербської JAT [8], хоча споживачі отримали більш дешеві перевезення через ліквідацію монополістів на ринку авіаперевезень та вільну конкуренцію.

Дещо іншою, проте такою, що теж лібералізує ринок трансатлантичних авіаперевезень є т. з. угода про «Відкрите небо» (*Open scyses*) від 30 квітня 2007 р., яку ЄС уклав з США [9, р. 4-41]. Чинності вона набула 30 березня 2008 р. Її сенс полягав в лібералізації трансатлантичних перельотів, і в перспективі вона має привести до створення спільного авіаційного простору між ЄС та США. Саме питання лібералізації правил польотів між США і ЄС було піднято в 1998 р., коли Європейська Комісія порушила справу проти восьми країн-членів ЄС (Данії, Швеції, Фінляндії, Бельгії, Люксембургу, Австрії, Німеччини і Великобританії), звинувативши їх в тому, що уклавши окремі двосторонні угоди з США в галузі цивільної авіації вони порушили закони ЄС про єдиний європейський ринок і спільну зовнішню політику. 5 листопада 2002 р. Суд ЄС своїм рішенням визнав ці угоди такими, що суперечать законодавству ЄС і встановив, що вони повинні бути замінені спільною угодою ЄС – США [10]. На рейси між США і Європою, об'єм яких складає \$18 млрд. в рік, припадає 60 % міжнародного авіасполучення в світі. Передбачається, що нова угода вже через п'ять років призведе до збільшення пасажирських авіаперевезень через Атлантику на одну третину – до 73 млн. пасажирів в рік. Угода про «Відкрите небо» замінила попередні угоди про трансатлантичне авіасполучення типу «Бермуди-II». Угода торкається пасажирських авіакомпаній, що здійснюють як регулярні, так і чартерні рейси. В ній як і інших угодах про «Спільне небо» передбачає надання можливості літакам всіх європейських компаній здійснювати рейси в США з будь-якої країни-члена ЄС, а американським авіакомпаніям можливість вільно обирати пункти призначення в державах-членах ЄС без обмежень на кількість рейсів, літаки, що використовуються, маршрути або ціни. Вона також створить конкуренцію в лондонському аеропорті Хітроу, де досі право

на посадку мали лише два британських і два американських авіаперевізника. Раніше літати до США могли тільки авіакомпанії країн, які мали окремі угоди про це. Суттєвою перевагою США є те, що за Угодою ЄС – США американські авіакомпанії отримали право каботажного перельоту через кілька аеропортів різних країн-членів ЄС (наприклад рейс Вашингтон – Париж – Лондон), що за угодою прямо заборонено європейським компаніям у США. Крім того для авіакомпаній зареєстрованих в США знято певні обмеження на нічні перельоти над територією держав-членів ЄС. В той же час європейські авіакомпанії отримали можливість брати участь в програмі «Літай Америка» («Fly America»). Ця програма дозволить їм перевозити офіційних осіб США, яким до цього дозволялося користуватися виключно послугами американських авіакомпаній, а також виконувати окремі вантажні авіарейси в США. Також угода передбачає більш активне розповсюдження таких видів співробітництва як франчайзинг і брендінг.

На практиці це означає, що авіакомпанії отримають можливість здійснювати трансатлантичні рейси, поза такими великими аеропортами, як британський Хітроу і німецький Франкфурт, вартість послуг в яких значна, і за рахунок економії перевізники зможуть дещо знизити вартість авіаквитків. Крім того доступ до найбільших аеропортів отримає більша кількість авіакомпаній. Наприклад, за угодами Бермуди-II в лондонський Хітроу можуть літати із США тільки літаки авіакомпаній British Airways, Virgin Atlantic, American Airlines і United Airlines. За угодою про «Відкрите небо» подібні обмеження знімаються, проте за нею не передбачається створення найбільших аеропортах додаткових терміналів і злітних смуг для нових літаків.

Крім того угодою передбачається можливість взаємного інвестування у статутні фонди авіакомпаній. Проте за чинним з 1938 р. американським законодавством іноземці не можуть володіти більше 25% голосуючих акцій авіакомпаній і не можуть допускатися до органів управління. В ЄС іноземці можуть володіти до 49% загальної кількості акцій компаній. Згідно угоди про «Відкрите небо», компанії з ЄС зможуть придбавати більше 50% не голосуючих акцій в американських перевізниках, а фірми із США не зможуть купувати в європейських авіакомпаніях більш, ніж 25% голосуючих акцій.

Через неповну лібералізацію ринку авіаперевезень угодою про «Відкрите небо» США та ЄС домовилися продовжити переговори після набуття чинності угодою в 2008 р. Планується проведення принаймні двох їх етапів: на першому – має вирішитися питання збільшення розміру участі капіталів з ЄС в статутному фонді американських авіакомпаній, а на другому – взаємний доступ авіакомпаній ЄС і США до внутрішніх маршрутів авіаперевезень, що має стати завершальною фазою перемовин про «Спільне небо». З метою стимулювання переговорів держави-члени ЄС вказують на можливість призупинення деяких додатків до угоди, зокрема певного скорочення права американських авіаперевізників здійснювати рейси до будь-якого аеропорту ЄС, у разі не укладання подальших угод до 2013 р. Підсумком цих переговорів має стати «Вільний авіаційний простір» (Open Aviation Area) між ЄС і США. В ньому мають вільно циркулювати інвестиції і без будь-яких обмежень здійснюватись рейси європейських і американських авіакомпаній.

Значною проблемою для ЄС в галузі лібералізації авіаційних перевезень залишається перспектива укладання угод про «Спільне небо» з Росією і Китаєм, причому угода з Китаєм зараз стоїть на другому місці через його більшу географічну віддаленість. На шляху лібералізації авіаринку з Росією стоять, по-перше, чинні двосторонні угоди з державами-членами ЄС, які встановлюють національне обмеження на авіарейси до Росії та так званий «збір за користування транссибірськими повітряними маршрутами» (ТСМ), який

авіаперевізники з ЄС сплачують «Аерофлоту» з 1970-х років [11]. Розмір цього збору, наприклад в 2003 р. склав 250 млн. євро [12]. Досить спірним є сам факт встановлення цього збору, оскільки в ст. 15 держави-учасниці Чиказької конвенції 1944 р., в тому числі і СРСР (тепер Росія), зобов'язалися не встановлювати зборів за сам факт використання власним повітряним простором, а лише за надані аеронавігаційні послуги [13]. В той же час росіяни виправдовуються, що цей збір встановлено не міждержавною угодою, а угодою господарюючих суб'єктів: «Аерофлоту» та авіакомпаній з ЄС. Проте 24 листопада 2006 р. Росія підписала протокол «Узгоджених принципів модернізації існуючої системи використання трансибірських маршрутів», за якою взяла на себе зобов'язання до 2013 р. модернізувати систему розрахунків за ТСМ таким чином, щоб вона відповідала принципам прозорості, прив'язки до реальних витрат і була не дискримінаційною для іноземних авіаперевізників [14]. Тобто фактично Росія погоджується скасувати плату за ТСМ, що відкриває перспективи для укладання угоди про Спільний авіаційний простір з ЄС.

Якщо торкатися безпосередньо Угоди про створення спільного авіаційного простору між ЄС і Україною (далі Угода про САП), то треба вказати наступне. В даний час відносини між Україною та ЄС регулюються «Угодою про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС», на виконання її положень Кабінетом Міністрів схвалюється План дій «Україна – ЄС». За результатами Десятого засідання Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС дію останнього Плану дій було продовжено на один рік. План заходів щодо виконання у 2008 році Плану дій Україна – ЄС затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06. 08. 2008 р. № 1072-р. [15]. Після свого укладання Угода САП стане логічним продовженням політики ЄС з лібералізації в галузі авіаційних перевезень. В той же час Україна навіть ще не ставши державою-членом ЄС може вийти до спільного повітряного простору ЄС. Наразі, як це було і з Балканськими країнами, Україна має двосторонні авіаційні угоди з 25 країнами-членами ЄС [16]. Першим кроком, у напрямку лібералізації авіаційного простору, за аналогією з угодою з країнами південно-східної Європи, стало укладання 1 грудня 2005 р. т. з. «горизонтальної угоди» – «Угоди між Україною та ЄС про певні аспекти повітряного сполучення» [17]. Головним у цій угоди є ст. 2, яка передбачила внесення змін до двосторонніх міжурядових авіаційних угод укладених Україною з країнами-членами ЄС, щодо визначення авіакомпаній, з боку держав-членів ЄС за якими ними є:

1) авіапідприємство засновано на території держави-члена, яка його призначила, відповідно до Договору про заснування Європейського Співтовариства, авіапідприємство має чинну ліцензію на здійснення перевезень згідно з нормами права ЄС;

2) фактичний нормативний контроль над авіапідприємством, здійснюється і підтримується державою-членом, відповідальною за видачу сертифіката експлуатанта, а у призначенні вказані відповідні авіаційні власті;

3) авіапідприємство належить на умовах володіння повним або контрольним пакетом акцій та контролюється державами-членами та/або громадянами держав-членів, та/або Ліхтенштейну, Ісландії, Швейцарії, та/або громадянами цих держав [17].

Відповідно «горизонтальна» угода не замінюючи існуючі двосторонні угоди, зняла в них національні обмеження, щодо авіаційних послуг між державами-членами ЄС та Україною які, як вказувалося вище, згідно рішення Суду ЄС суперечать нормам права ЄС. Тобто, ця угода стала спільним внесенням змін до двосторонніх угод про авіаційне сполучення укладених Україною з країнами-членами ЄС, з метою переведення їх у відповідність з новими вимогами права ЄС. І певним корком на шляху до утворення Спільного повітряного простору: авіакомпанії ЄС отримали змогу літати до аеропортів України не

лише з країн де вони зареєстровані, а і з інших країн-членів ЄС, тобто Україна визнала існування спільного ринку авіаційних перевезень в ЄС.

Тоді ж було започатковано двосторонні консультації щодо підготовки спільної угоди про поглиблену співпрацю в галузі авіації, яка, з огляду на розвинуту авіаційну промисловість та значний транзитний потенціал України, має передбачати поступову інтеграцію авіаційної галузі України в спільний авіаційний простір ЄС, в рамках якого планується передбачити можливий механізм сертифікації продукції українських авіа виробників, що є життєво необхідним Україні, яка має розвинену авіаційну промисловість, якій має відкритися значний європейський ринок.

Європейська Комісія (ЄК) на підставі рішення (COM (2005) 451) від 29 вересня 2005 р. про «Створення Спільного авіаційного простору з Україною» подала до Ради ЄС на затвердження проект відповідного мандату на проведення переговорів з Україною щодо підготовки та укладення широкомасштабної угоди в галузі авіації. Початок переговорів щодо утворення спільного авіаційного простору стали черговим кроком на шляху виконання Плану дій Україна – ЄС. За цим документом, на думку ЄК, вкрай важливим елементом усієї системи взаємовідносин України і ЄС в авіаційній сфері є готовність України повністю прийняти Єдині авіаційні вимоги (JAR), набути повноправного членства в Об'єднаній авіаційній адміністрації (JAA), кандидатом в члени якої Україна була з 2001 р. та бажання набути членства у створеній в 2004 р. Європейській агенції з авіаційної безпеки (EASA). Відповідно Україна адаптує своє законодавство до європейських стандартів, а також імплементує велику частину європейського авіаційного *acquis communautaire* [18]. За попередніми оцінками ЄК, Україна на загальне відповідає основним вимогам членства в JAA. Однак остаточне рішення про можливість вступу України до цієї міжнародної організації так і не було прийнято до її трансформації в січня 2007 р. до складу EASA.

Безпосередній мандат на початок переговорів з Україною, щодо створення спільного авіаційного простору було надано ЄК Радою ЄС 12 грудня 2006 р. У жовтні 2007 р. Президент України уповноважив Уряд України вступити у переговорний процес, перший раунд якого відбувся 3 грудня 2007 р. Обидві сторони вирішили просунутися далі у відносинах у сфері цивільної авіації шляхом укладання широкомасштабної угоди, яка об'єднає їх авіатранспортні ринки і створить основи для комерційної діяльності авіапідприємств обох сторін на основі спільних правил. Передбачається поступова лібералізація ринків, співпраця України з авіаційними структурами ЄС і створення для всіх комерційних структур дружнього середовища для ведення бізнесу. За проектом угоди, що ЄС запропонував Україні наша країна мала в односторонньому порядку перейти на європейські норми регулювання авіаринку, як це сталося і у випадку з Балканськими країнами в 2006 р. Українська позиція полягає в проведенні переговорів по чотирьох основних напрямках – доступ до ринку, промислова співпраця в царині авіації, управлінні повітряним рухом і безпека польотів. Відповідно, з укладанням чотирьох угод інтеграційного характеру. Причому робити це потрібно не синхронно, з цією метою створено чотири робочі групи [20]. Наприклад, спочатку погоджувати правила льотної придатності, добитися визнання українських сертифікатів країнами ЄС, щоб відкрити європейський ринок вітчизняній авіатехніці. В разі простого прийняття Україною пропозиції ЄС ми станемо не рівноправним партнером в авіа секторі, а лише приєднаємося до вже існуючих правил і нормативів, добровільно відкривши свій ринок потужним конкурентам з ЄС.

За результатами другого туру переговорів Україна і ЄС досягли згоди щодо:

1) повного застосування в Україні та ЄС стандартів ІКАО з безпеки польотів та виконання плану дій для покращення нагляду за безпекою польотів, наданого Україною сто-
роні ЄС;

2) подальшої гармонізації стандартів безпеки польотів в Україні з вимогами ЄС через укладення Угоди про САП, включаючи встановлення необхідних взаємовідносин між Державною авіаційною адміністрацією та Європейським Агентством з безпеки польотів [21].

Українська сторона висловила бажання до більш тісної співпраці з Комітетом з безпеки польотів. Також досягли згоди, що угода про САП вступить в дію протягом певних перехідних періодів. Крім того Україна запропонувала змінити саму структуру Угоди. У відповідь на запит української сторони щодо застосування Угоди про САП до третіх країн, було надано роз'яснення, що Угода про САП не матиме жодного зовнішнього впливу та повністю поважатиме права і зобов'язання обох Сторін відповідно до інших міжнародних угод та участі у міжнародних організаціях. З цього приводу досить цікавим є те, що Україна вже є стороною подібної угоди: «Про цивільну авіацію та про використання повітряного простору» від 25 грудня 1991 р. [22], яка діє в рамках країн СНД. Згідно цього документу наша країна визнає, що кожна держава, володіє повним і винятковим суверенітетом над своїм повітряним простором, але «повітряний простір Договірних держав, а також районів відкритого повітряного простору, де, згідно з міжнародними угодами, обслуговування повітряного руху покладено на колишній Союз РСР, в цілях організації, виконання польотів і управління повітряним рухом повітряних судів, розглядається як Єдиний повітряний простір». Тому викликає питання, як Єдиний авіаційний простір в СНД буде співвідноситися з Спільним авіаційним простором в рамках ЄС.

Не дивлячись на згадані проблеми сама ідея «Спільного європейського неба» є дуже доречною, оскільки авіаційний світ рухається шляхом інтеграції, і треба прилаштовуватись до його правил, щоб в підсумку не залишитися поза ним або йти в останніх рядах, як це сталося з приєднанням до Світової організації торгівлі, коли умови Україні диктували майже всі країни світу, які вже були членами СОТ. Що дасть Україні угода про спільний авіаційний простір? Передусім, у нас будуть діяти ті ж стандарти безпеки, що і в ЄС. Також будуть обов'язковими єдині правила оплати за користування аеропортами та повітряним простором. Україна гарантовано отримає доступ до європейської системи супутникової навігації «Галілео». Не лише Київ, Львів чи Одеса, а й деякі інші українські міста отримають регулярний пасажирський авіазв'язок із містами Європи, зросте торговельний обмін з ЄС.

Таким чином, на даний момент можна зафіксувати тенденцію до розширення т. з. відкритого повітряного простору. Такою на даний момент вважається частина земної атмосфери, розташована за зовнішньою межею територіального моря прибережних держав і, отже, що не входить до складу території якої б то ні було країни. Згідно ст. 2 Женевської конвенції про відкрите море 1958 р. і п. 1-б ст. 87 Конвенції ООН по морському праву 1982 р. на відкритий повітряний простір або міжнародний повітряний простір розповсюджується свобода польотів всіх держав. Разом з тим, в міжнародному праві встановлений принцип повного суверенітету держав над повітряним простором в межах своєї території. Саме в цьому контексті Договір про САП можна вважати деяким розширенням відкритого повітряного простору – в тому значенні, що вільніший режим польотів встановлюється над територією все більшого числа держав, проте звичайно свобода польотів в СЄН має відмінності від свободи польотів над відкритим морем. Поза сумнівом, це є характерною тенденцією в умовах глобалізації миру, встановлення більш тісних і вільних взаємозв'язків між різними його частинами.

Ми можемо зазначити, що існує, так би мовити, перелік стандартів, яких намагається триматися ЄС при укладанні з іншими країнами угод про «Спільне небо», який міститься в спільних регламентах Європейського парламенту та Ради ЄС від 10 березня 2004 р. Без-

посередні переговори з зацікавленими державами від імені ЄС проводить Європейська Комісія, і вже під час саме цих переговорів, виробляється спільний текст угоди про «Спільне небо». Звичайно під час цих переговорів мова не йде про відмову держав від свого суверенітету над повітряним простором, це підкреслюється в угодах про «Спільне небо», а лише про свободу пересування. На даний момент ЄС уклало такі угоди з країнами балканського регіону, Ісландією і Норвегією. З США укладено угоду про «Відкрите небо», що за своїми головними положеннями відповідає т. з. «горизонтальній угоді», яка укладена 2005 р. з Україною. Проте якщо угода з ЄС – США замінила попередні двосторонні угоди, то угода з Україною лише внесла в них зміни. В стадії переговорів знаходяться угоди про «Спільне небо» з Україною і Ізраїлем. В планах ЄС є укладання угод про «Спільне небо» з Росією, Китаєм, Індією, Японією, Республікою Корея, Мексикою і Канадою. Такі угоди можуть бути багатосторонніми як у випадку з країнами балканського регіону (т. т. спільно виступає ЄС і його члени, а з іншого боку група країн), так і двосторонніми, як у перспективі з США, Україною, Ізраїлем (т. т. знову ж таки ЄС і його держави-члени виступають спільно, а з іншого боку США або Україна і т.п.).

На нашу думку Україні наразі не варто дуже поспішати з приєднанням до угоди про САП, оскільки можливі переваги здешевлення квитків для українських пасажирів через збільшення конкуренції на ринку є доволі примарними, тим більше, що так звані low cost (бюджетні) авіакомпанії вже прийшли на український ринок і без укладання цієї угоди. В той же час українські авіакомпанії, що зараз діють на ринку зазнають відчутного економічного удару через прихід на наш ринок потужних європейських конкурентів змагатися з якими на рівних наші авіаперевізники досі не в змозі, не те що на європейському, а навіть на власному ринку. Переваги скоріше отримає ЄС: відкривається новий, значний ринок перевезень. В той же час такий період повинен бути помірковано тривалим. Здається більш доречним подальше підвищення вимог до українських авіаперевізників та до безпеки руху і лише після цього приєднуватись до ССН за приблизно рівних конкурентних умов. Суттєву допомогу в цьому має надати проект ЄС за програмою Twinning по гармонізації нормативних актів у сфері безпеки цивільної авіації. Проект передбачає розробку робочого плану, де Україна бере на себе гарантії гармонізувати своє законодавство в області цивільної авіації, літакобудування, експлуатації літаків, екології польотів, повітряних перевезень. Термін для здійснення згаданих вище дій в Україні є доволі обмеженим: звичайно це не є 2010 р., на який ЄС від початку запланував створення ЕСН: в ЄС досі не закінчені тривалі перемовини з цього приводу з США, більш доречною датою здається 2013/14 рр., на які заплановано скасування збору за ТСМ з боку Росії, після чого тиск на Україну з пропозицією приєднання до САП різко посилиться.

Список використаних джерел

1. Regulation (EC) № 549/2004. Of The European Parliament And Of The Council Of 10 March 2004 Laying down the framework for the creation of the single European sky (the framework Regulation) // Official Journal of the European Union. – L 96. – Vol. 47. – 2004. – P. 1-8.
2. Regulation (EC) № 550/2004. Of The European Parliament And Of The Council Of 10 March 2004 On The Provision Of Air Navigation Services In The Single European Sky (the service provision Regulation) (Text with EEA relevance) // Official Journal of the European Union. – L 96. – Vol. 47. – 2004. – P. 10-19.

3. Regulation (EC) № 551/2004. Of The European Parliament And Of The Council of 10 March 2004. On The Organisation And Use Of The Airspace In The Single European Sky (the airspace Regulation) // Official Journal of the European Union. – L 96. – Vol. 47. – 2004. – P. 20-24.
4. Regulation (EC) № 552/2004. Of The European Parliament And Of The Council of 10 March 2004. «On The Interoperability Of The European Air Traffic Management Network (the interoperability Regulation)» // Official Journal of the European Union. – L 96. – Vol. 47. – 2004. – P. 26-42.
5. Communication from the Commission COM (2004) 74 final of 09 February 2004. A Community aviation policy towards its neighbours. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0074:EN:NOT>.
6. Multilateral Agreement between the European Community and its Member States, the Republic of Albania, Bosnia and Herzegovina, the Republic of Bulgaria, the Republic of Croatia, the former Yugoslav Republic of Macedonia, the Republic of Iceland, the Republic of Montenegro, the Kingdom of Norway, Romania, the Republic of Serbia and the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo on the establishment of a European Common Aviation Area // Official Journal of the European Union. – L 285. – Vol. 49. – 2006. – P. 3-46.
7. Regulation (EC) № 847/2004. Of The European Parliament And Of The Council Of 29 April 2004 On The Negotiation And Implementation Of Air Service Agreements Between Member States And Third Countries // Official Journal of the European Union. – L 157. – Vol. 47. – 2004. – P. 7-17.
8. Лакич М. JAT летит к тендеру. / М. Лакич // Politika. 18 января 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.inosmi.ru/translation/239012.html.
9. Air Transport Agreement // Official Journal of the European Union. – L 134. – Vol. 50. – 2007. – P. 4-41.
10. Кирилова Н. Воздушный транспорт России и СНГ. Один на один с Евросоюзом. / Н. Кирилова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ato.3ebra.com/rus/media/ato/archives/51-2004/voztr/evros/>.
11. Рыбак Б. Россия – ЕС: перемены неизбежны. Но когда и как – вот вопрос. [Електронний ресурс]. / Б. Рыбак // Авиатранспортное обозрение. – №84. – Ноябрь. – 2007. Режим доступу: www.ato.ru/rus/media/ato/archives/84-2007/ak/ak4/?sess_=9ce34db618843a8d74070ef4b966ef22.
12. Кириллов А. Кому будет принадлежать «открытое небо»? [Електронний ресурс]. / А. Кириллов. – Режим доступу: <http://www.lenta.ru/articles/2005/03/28/aviamarket>.
13. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_038.
14. Протокол между Министерством Транспорта Российской Федерации и Комиссией Евросоюза, определяющий план работы группы воздушного транспорта Транспортного диалога Россия – ЕС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://transbez.com/officially/pacts/protocol-mintrans-eu.html>.
15. План дій «Україна – Європейський Союз». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=994_693.
16. Угода між Урядом України та Австрійським Федеральним Урядом про повітряне сполучення від 15.06.1994. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=040_001.

17. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про певні аспекти повітряного сполучення від 01.12.2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_743.
18. ЄС та Україна розвиватимуть єдиний авіаційний простір. Прес-служба Мінтрансу від 14.12.2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=58512980.
19. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2006 р. № 1526 «Про утворення Державної авіаційної адміністрації». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraviatrans.gov.ua/news/archive2.htm>.
20. У Украины и Европы будет общее небо. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pricereview.com.ua/window/NewsView.html?idNews=16107>.
21. Протокол за наслідками другого туру переговорів між Україною та ЄС, щодо укладання угоди про спільний авіаційний простір. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukraviatrans.gov.ua/prot_cons2.htm.
22. Соглашение о гражданской авиации и об использовании воздушного пространства от 25 декабря 1991 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_405.

Серьогін С. Ю.*

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБОЮ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ

У римському праві діяв принцип: «*Qui jure suo utitur, nemini facit injuriam*», якій в перекладі означає: «Хто здійснює своє право, той не утискає права інших». Проте при цьому зауважувалося: «*Summum ius – summa injuria*», що означає – «Доведене до кінця право є вища несправедливість». Малося на увазі те, що право, доведене у своєму формальному сенсі до абсурду, перестає бути правом, оскільки суперечить меті встановлення та походження як регулятора відносин. За сучасних умов побудови демократичної, соціальної, правової держави основним завданням є утвердження і забезпечення прав та свобод людини. Проте на практиці маємо справу з непоодинокими випадками здійснення особою власних суб'єктивних прав та інтересів не тільки в супереч інтересам іншої особи, але й з метою нанесення шкоди. Саме для уникнення випадків порушення прав інших осіб при здійсненні власного права, необхідним є встановлення критеріїв для визначення меж здійснення особою своїх суб'єктивних цивільних прав.

Ключові слова: шикана, зловживання правом, межі здійснення суб'єктивних прав.

In Roman law principle acted «Qui jure suo utitur, nemini facit injuriam», this translates as: «Who is exercising its right, which does not infringe upon the rights of others». However, while making the reservation: «Summum ius - summa injuria», that means – «The completion of the law is the supreme injustice». It was understood that the right, brought in its formal sense of the absurd, ceased to be right, since it contradicts the goal of origin as a regulator of relations. In terms of building a democratic and social state of law is the main task of approving and ensuring human rights and freedoms. However, in practice, have to deal with the frequent occurrence of a person's own subjective rights and interests not only contrary to the interests of another person, but also with the purpose of causing harm. This is to prevent violations of the rights of other persons in the exercise of their personal rights, it is necessary to establish criteria for determining the boundaries of the face of their subjective civil rights.

Key words: chicane, abuse of rights, the limits of subjective rights

В римском праве действовал принцип «*Qui jure suo utitur, nemini facit injuriam*», который в переводе означает: «Кто осуществляет свое право, тот не ущемляет права других». Однако, при этом делалась оговорка: «*Summum ius – summa injuria*», что означает – «Доведенное до конца право есть высшая

* аспірант кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент С. Ю. Козьяков.

несправедливість». Имелось в виду то, что право, доведенное в своем формальном смысле до абсурда, переставало быть правом, поскольку противоречит цели создания происхождения как регулятора отношений. В условиях построения демократического, социального, правового государства основной задачей является утверждение и обеспечение прав и свобод человека. Однако на практике имеем дело с частыми случаями осуществления лицом собственных субъективных прав и интересов не только вопреки интересам другого лица, но и с целью нанесения вреда. Именно во избежание случаев нарушения прав других лиц при осуществлении собственного права, необходимо установление критериев для определения границ осуществления лицом своих субъективных гражданских прав.

Ключевые слова: шикана, злоупотребление правом, пределы осуществления субъективных прав.

Постановка проблеми. Проблема виникнення колізії прав та інтересів третіх осіб при здійсненні особою власних суб'єктивних прав є досить актуальною за умов побудови демократичної, соціальної, правової держави. Для уникнення цієї проблеми необхідне створення та закріплення на законодавчому рівні правових норм та механізмів, які будуть встановлювати чіткі межі здійснення особою власних суб'єктивних прав та дозволять судам відрізняти правову поведінку особи від протиправної у випадках коли, будучи на перший погляд законними, дії спрямовані на завдання шкоди іншим особам, ніж на здійснення права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для дослідження цієї проблеми було використано, як відносно нові публікації – О. О. Поротікової, О. П. Сергєєва, М. М. Малєїна, М. О. Бару, так і неможливо було залишити без уваги вчених першопрохідців, які розробили концепцію меж здійснення суб'єктивних цивільних прав. В цьому слід завдячувати в першу чергу О. С. Іоффе та В. П. Грибанову.

Формулювання цілей статті. В законодавстві України межі здійснення цивільних прав визначаються лише однією нормою ст. 13 Цивільного кодексу України (надалі по тексту – ЦК), яка носить назву: «Межі здійснення цивільних прав». Ця стаття розміщена законодавцем в главі 2 «Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків. Здійснення цивільних прав та виконання обов'язків», та слідує за ст. 12 ЦК «Здійснення цивільних прав». Таке розміщення статей явно свідчить про той факт, що законодавець при підготовці Кодексу використав доктрину про межі здійснення суб'єктивних цивільних прав [1, с. 116].

Відповідно до ч.1 ст. 13 ЦК законодавець дозволяє особі здійснювати цивільні права у межах наданих їй договором або актами цивільного законодавства. Проте, межі здійснення цивільних прав відкрито визначаються законодавцем лише в положеннях ч. 2-5 ст. 13 ЦК, а саме: «При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині; не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах; при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства; не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція».

Відповідно до положень ч. 6 ст. 13 ЦК законодавець зазначає, що у разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені ч. 2-5 цієї статті, суд може зо-

бов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. Також суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень ч. 2-5 ст. 13 ЦК.

Отже, законодавець не створив чіткого визначення поняття «зловживання правом». Проте, прямо визначив єдину форму зловживання правом – шикану, тобто дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі. Виявлення інших форм зловживання правом покладено на судові органи.

Проте, в умовах обмеженості формулювань, судді неминуче будуть тяжіти до вибору безпечного способу прийняття рішень та, на жаль, взагалі не робитимуть спроб виявити, а тим більше класифікувати цю невизначену та певною мірою загадкову категорію – «зловживання правом».

Так зокрема, Вищим господарським судом України в інформаційному листі від 15.03.2010 №01–08/140 вказується про значну поширеність зловживання сторонами в процесі своїми процесуальними правами [2].

Проте, в процесуальному законодавстві відсутні ефективні механізми, які б забезпечували протидію процесуальним зловживанням. Норми Цивільного процесуального кодексу України (надалі по тексту – ЦПК) не встановлюють заборону щодо зловживання правом на пред'явлення позову та іншими процесуальними правами. У зв'язку з цим на сьогодні особи не несуть жодної відповідальності за зазначені недобросовісні дії [3, с. 298].

ЦПК передбачено лише загальне застереження про те, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27). Проте судова практика засвідчила, що ця норма є суто декларативною. Крім того, статус особи, яка бере участь у справі, виникає лише після відкриття провадження у справі, у зв'язку з чим право на звернення до суду взагалі не підпадає під зазначену вимогу добросовісності його здійснення [3, с. 298].

Для більш глибокого дослідження доцільно звернутися до першоджерел виникнення цієї проблеми. Так, у римському праві найчастіше, як відзначається в усіх дослідженнях, діяв принцип *qui jure suo utitur neminem laedit* (хто здійснює своє право, той не утискає права інших).

Іншими словами, згідно з первинним римським правилом той, хто здійснював своє право, не відповідав за шкоду, що може бути завдана оточуючим. Але в цьому ж правилі робилося важливе застереження: «*Summum ius – summa injuria*» (доведене до кінця право є вища несправедливість).

Право, доведене у своєму формальному сенсі до абсурду, не було вже таким, бо право, за словами Ульпіана, дістало свою назву від «правосуддя» (*iustitia*), а право є наука добра та справедливості [4, с. 157].

Інший римський юрист, – Цельс, передбачливо не раз висловлювався в дигестах про те, що «знати закони – означає сприйняти не їх слова, а їх зміст та значення» [4, с. 167].

Сучасна концепція меж здійснення суб'єктивних цивільних прав, була розроблена О. С. Іоффе та В. П. Грибановим, та є основою для найбільш поширеного способу визначення сутності поняття зловживання правом.

Основа цієї позиції полягає в тому, що окрім загальних меж поведінки, визначених законом – меж суб'єктивного права – для кожного суб'єктивного права існують також і межі його застосування, що обмежують міру конкретної поведінки у рамках реалізації права.

В. П. Грибанов пропонував таке визначення зловживання правом: «Зловживання правом є особливим типом цивільного правопорушення, здійсненого вповноваженою осо-

бою при здійсненні власних суб'єктивних прав, з використанням заборонених конкретних форм у рамках дозволеного йому законом загального типу поведінки» [5, с. 53].

Основним для такого розуміння зловживання правом є твердження про те, що необхідним є розподіл змісту суб'єктивного права та форми його реалізації, саме тому проблема зловживання правом пов'язана з процесом здійснення, реалізації права, а не з його змістом. Дослідники зазначають, що у випадку, коли зміст суб'єктивного права може бути охарактеризований, як загальний тип поведінки вповноваженої особи, в межах дозволених об'єктивним правом, реалізація права розуміється як здійснення особою конкретних реальних дій, у яких виражається як власна воля вповноваженої особи, так і специфічні особливості здійснення права характерні для певного випадку.

Цю концепцію, з деякими незначними змінами, поділяє велика кількість вчених, наприклад, А. В. Волков, В. С. Єм, О. О. Поротікова, А. П. Сергєєв.

Відносно концепції меж здійснення суб'єктивних прав можна сформулювати декілька загальних тез.

По-перше, ця концепція базується на позитивістському праворозумінні і фактично є зразком легістського позитивізму в ототожненні права та закону. У розумінні суб'єктивного права прихильники меж здійснення прав спираються в першу чергу на закон.

По-друге, суб'єктивне право у цьому випадку розглядається як текст конкретної норми, а не як певна можлива поведінка.

По-третє, таке вузьке розуміння суб'єктивного права тими чи іншими дослідниками призводить до виокремлення певних меж реалізації права.

На сьогоднішній день до меж здійснення прав відносять такі категорії як моральність, добросовісність, справедливість та інші. Раніше вони вважалися поняттями, що суперечать власне ідеї позитивізму, оскільки згідно з нею закон є право, закон – конкретний та повний, і місця розпливчастим метафізичним ідеям у ньому немає. Приділення надмірної уваги цим категоріям призводить до того, що закон можна трактувати з точки зору окремого судді, чий суб'єктивні погляди можуть бути ніяк не пов'язані із законом. Таким чином заперечується власне принцип законності. З точки зору послідовного легістського позитивізму, коли суддя не пов'язаний з нормою закону – це заперечення права, підміна закону.

В. І. Ємельянов виділяє два підходи до існування суб'єктивного цивільного права. З одного боку, це право визначається як міра дозволеної поведінки, визначена сукупністю правових норм, що можуть на неї вплинути [6, с. 86]. З іншого боку, це явище розглядається у двох його проявах:

по-перше, це – правомочність, яка забезпечується уповноважуючою нормою (суб'єктивне право),

по-друге, це – правомочність, яка забезпечується спеціальними нормами, а точніше, відсутністю конкретних категоричних заборон на їх використання.

Однією з визначених меж здійснення права, що традиційно використовується у даній концепції є принцип законності. Проте, як уже було зазначено, законність не лише не може вважатися межею здійснення права, більш того, сама концепція меж здійснення права суперечить цьому принципу. Тим не менш, існують і інші погляди на поняття законності. Наприклад, О. О. Поротікова зазначає, що принцип законності практично ототожнюється з морально-етичними вимогами у сучасній літературі. Проте, необхідно погодитися з тим, що принцип законності здійснення суб'єктивних прав є вираженням позиції позитивістської природи, а можливість тлумачення його змісту через призму моралі виключена [7, с. 44].

Достатньо часто межами здійснення права вважають захищені законом права та інтереси інших осіб [8, с. 318].

Визначення прав інших осіб у якості меж здійснення права зумовлено тим фактом, що прихильники концепції меж здійснення прав розуміють право як текст конкретної правової норми. Немає жодної необхідності говорити про те, що права третіх осіб є межами здійснення суб'єктивних прав, якщо можна обмежитися висловлюванням про те, що суб'єктивне право однієї особи закінчується там, де починається суб'єктивне право іншої [8, с. 318].

Дію концепції меж здійснення прав, можна проілюструвати у наступній ситуації. Певна особа придбала фортепіано. Норма про право власності надає їй право ним володіти, користуватися та розпоряджатися. Логічно, що використання цього інструменту передбачає гру на ньому. Одночасно можна передбачити наявність сусідів, що незадоволені використанням, тобто грою володаря на цьому інструменті [9, с. 20]. Бачимо типовий приклад колізії прав. Очевидно, що зустрівши таку справу у своїй практиці, суддя повинен буде вирішити її, знайти межу між потребою у тиші та правом на використання інструменту власником. Таким чином, межі, визначені цією концепцією, а саме права інших осіб, ніяким чином не допомагає судді встановити межі між конфліктуючими правами.

Тож можемо сказати, що розгляд прав інших осіб як меж здійснення суб'єктивних цивільних прав є надлишковим та суперечить основоположному у позитивізмі принципу законності, оскільки так заперечується здатність закону повною мірою регулювати суспільні відносини.

Згідно з думкою О. О. Поротікової інтерес, що захищається законом, у деяких випадках визначається як рівнозначна відносно до суб'єктивних прав межа здійснення права [7, с. 72].

Суспільно прийняті норми, такі як мораль, справедливість та добросовісність є достатньо новими у лексиконі дослідників проблеми зловживання правом. Використання цих категорій довгий час підлягало жорсткій критиці з боку цивілістів, які обрали основним напрямком праворозуміння легістський позитивізм [7, с. 52]. Критичні зауваження щодо цієї концепції загалом зводилися до того, що на практиці вони створюють плутанину, а їх застосування автоматично приймає можливість суддівського розсуду та заперечення принципу законності, так як суспільні відносини уже не можуть повною мірою регулювати суспільні відносини, залишаючи рішення на суддівський розсуд, який, у свою чергу керуватиметься невизначеними, абстрактними критеріями.

У сучасних юридичних джерелах знаходимо твердження про те, що закріплення цих понять у законі не є ототожненням моральних та правових норм. О. П. Сергєєв, наприклад, висловлює думку про те, що «власне порушення моральних норм не може призвести до небажаних для учасників цивільно-правових відносин наслідків, адже певне трактування закону може ігнорувати відмінності, що існують між нормами моралі та права. Сенс вимоги, що розглядається, полягає в тому, щоб орієнтувати суб'єктів, а також правозастосовні органи на обов'язкове використання у своїй діяльності правил загальноприйнятої моралі» [8, с. 318]. Не дивлячись на зрозумілість та логічність першої частини висловлювання, логіка другої частини може породити сумніви. Постає питання про значення «використовувати у своїй діяльності правил загальноприйнятої моралі», а саме у випадку, коли йдеться про здійснення права власності. Відповідно до п. 2 ст. 319 ЦК при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства. З цього випливає, що при вирішенні спорів стосовно здійснення особою права власності суддя повинен встановити мету, норму моралі, ступінь порушення, суперечність мети певній нормі, і на основі цих висновків винести рішення.

Призначення права розглядається також як одна із меж суб'єктивного права. На попередніх етапах розвитку юридичної науки цьому питанню приділялась значна увага. Деякі дослідники як, наприклад, О. С. Іоффе [10, с. 78] та М. І. Бару [11, с. 117] вважали зловживанням правом не будь-яке порушення меж здійснення права, а лише таке, що діяло б всупереч цільовому призначенню права.

Сьогодні, на етапі спроб побудови демократичного суспільства та переваги індивідуальної свободи особистості, надання індивіду можливості здійснювати права на власний розсуд, а не заради певної загальної мети, загальне призначення суб'єктивних прав не може розглядатися у якості основної проблеми.

Загалом, теорія загального призначення права суперечить основній концепції сучасного права. Навіть притримуючись теорії певного призначення права, не можна визначити критерії, які будуть його визначати. Така методологія неминує призводити нас до того, що через призму прозорості, здавалось би, юридичної категорії, до юриспруденції будуть домішані суб'єктивні погляди судді, який застосовуватиме свій розсуд у вирішенні справ.

Схожу критичну позицію висловлює О. О. Поротікова [7, с. 43]. Дослідниця відзначає, що при визначенні призначення, наприклад авторського права чи права власності, існує високий ступінь неточності та суб'єктивності тлумачення особою, яка буде застосовувати право. Складнощі у визначенні призначення таких прав постають через широку різноманітність об'єктів цих суб'єктивних прав та багатоплановість інтересів уповноважених осіб [7, с. 92].

Також, О. О. Поротікова вважає, що недотримання форми здійснення правочину недоцільно вважати у якості межі здійснення права, та вказує на те що, наприклад, недотримання письмової форми угоди, навіть таке, що спричинило її недійсність, не можна вважати за делікт, тобто за зловживання правом. Беручи до уваги попередню критику М. С. Малєїна, це твердження не можна вважати достатньо переконливим. Демонструючи абсурдність теорії меж здійснення прав зсередини та керуючись критичною позицією В. П. Грибанова, М. С. Малєїн зазначає, що правила про визнання угод недійсними підпадають під визначення зловживання правом, оскільки усі ці випадки є способами протиправної поведінки у рамках дозволеного законом права укладати угоди [12, с. 68].

Висновки. Межі здійснення права можна у свою чергу поділити на три групи. Ними можуть бути:

- Обмеження, пов'язані з наявністю у законодавстві заборонних норм;
- Обмеження, які тим чи іншим чином пов'язані з правами та інтересами третіх осіб;
- Обмеження, що суперечать основним постулатам позитивістської правової теорії.

Найбільш зрозумілими є обмеження, пов'язані з заборонними нормами, і визначення їх загалом не створює ніяких труднощів. При застосуванні методу емпіричного аналізу можна говорити про те, що у якості меж здійснення суб'єктивного права можна розглядати майже всі заборонні норми як приватного, так і публічного права.

Обмеження, що стосуються третіх осіб та обмеження, що суперечать позитивістській теорії, необхідно розглядати по-іншому.

Доцільним вважаємо почати з прав третіх осіб. Виходячи з того, що закон є право, можемо дійти висновку про те, що усі права мають бути визначені законом, а «поза законних» прав існувати не може. У такому випадку безглуздо вести мову про права третіх осіб, як межі здійснення права, адже межі прав встановлюються безпосередньо законом. Визнаючи те, що права особи можуть обмежуватися не тільки законом а й правами інших осіб, можна прийти до заперечення принципу законності та до нехтування фактом того,

що права встановлюються законом. У такому випадку, суддя, проводячи межі між правами осіб, повинен керуватися висновками, що лежать поза рамками встановлених законом норм щодо їх прав. Таким чином, об'єктивне право спирається більше на розсуд судді, а не на законодавчу норму. Такий висновок очевидно суперечить основі послідовного позитивістського праворозуміння, проте він є абсолютно логічним завершенням аналізу концепції меж здійснення права. В решті-решт, результати таких роздумів приходять до заперечення твердження про те, що право є лише закон.

Список використаних джерел

1. Дерюгина Т. В. Пределы осуществления гражданских прав : монографія / Т. В. Дерюгина. – М. : Зеркало – М., 2010. – 248 с.
2. Інформаційний лист ВГСУ від 15.03.2010 № 01–08/140.
3. Журнал «Право України» – №8. – 2012.
4. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М. : Юристъ, 1997. – 180 с.
5. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. / В. П. Грибанов. – М. : «Российское право», 1992. – 208 с.
6. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность и незлоупотребление гражданскими правами./ В. И. Емельянов. – М. : Лекс-Книга, 2002. – 160 с.
7. Поротикова О. А. Юридические последствия злоупотребления гражданским правом // Актуальные проблемы гражданского права, гражданского и арбитражного процесса. Ч. 1: Гражданское право: Материалы науч. конф. / Под ред Е. И. Носыревой, Т. Н. Сафроновой. Воронеж, 2002.
8. Сергеев А. П. Гражданское право: учеб.: в 3 т. Т.1. / А. П. Сергеев. – М. : СПб, 2005. – 769 с.
9. Малеина М. Н. Содержание и осуществление личных неимущественных прав граждан: проблемы теории и законодательства. // Государство и право. – 2000. – № 2. – С. 16 – 21.
10. Иоффе О. С., Грибанов В. П. Пределы осуществления субъективных гражданских прав. // Советское государство и право. – 1964. – № 7. – С. 76 – 85.
11. Бару М. О. О статье 1 Гражданского кодекса. // «Советское государство и право». – 1958. – №12. – С.117–120.
12. Малеин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР. / Н. С. Малеин. – М. : Юридическая литература, 1981. – 216 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЄВ

Голубій І. Є.*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

В статті йдеться про проблеми та перспективи інтеграції України у європейський економічний простір. Аналізуються чинники негативних тенденцій розвитку та окреслено подальші перспективи інтеграції України до європейської співдружності.

Ключові слова: міжнародна інтеграція; глобалізація; євроінтеграція.

This article discusses the problems and prospects of Ukraine's integration into European economic space. The factors of negative trends and outlines future prospects of Ukraine's integration into the European community.

Key words: international integration, globalization, European integration.

Аннотация: в статье говорится о проблемах и перспективах интеграции Украины в европейское экономическое пространство. Анализируются факторы негативных тенденций развития и намечены дальнейшие перспективы интеграции Украины в европейское содружество.

Ключевые слова: международная интеграция; глобализация; евроинтеграция.

Глобалізаційні тенденції сучасного світу мають значний вплив на національну економіку. У наш час стає очевидним, що основним чинником нової ери є глобалізація. Національні економіки втрачають самостійність, стають залежними від світових процесів. Мультинаціональні компанії здатні більше впливати на політичні та соціальні процеси ніж президенти й уряди. На заміну «постіндустріального суспільства» приходять «нова економіка», яка базується на наднаціональних процесах, не маючи державних кордонів, підпорядковує собі внутрішньодержавні стандарти, створюючи високі бар'єри та вимоги до розвитку та механізмів реалізації державних інтересів на світовому рівні. Формування пріоритетів та вимог до держав-учасників з боку «нової економіки», «економіки знань», призводить до необхідності в переосмисленні національних цінностей, стратегій розвитку та пошуку можливостей виживання в період прискорених змін та еволюцій. Ніхто і ніщо не може існувати автономно, тому що об'єднувальний характер нової економіки висувається на перший план серед тенденцій, які їй властиві. Зазначене підтверджує актуальність проведення наукових пошуків у цій сфері.

Питаннями розвитку євроінтеграційних процесів займалося чимало вітчизняних науковців, зокрема: Н. Горін, О. Гребельник, С. Ківалов, О. Кириченко, О. Кузьмін, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, Н. Наumenко, В. Новицький, А. Осика, Ф. Рут, І. Савчук, Н. Тка-

* кандидат економічних наук, доцент, заступник директора з міжнародних зв'язків Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ченко, В. Третяк, А. Філіпенко, О. Шнирков та багато інших. Поряд з цим, залишаються актуальними наукові дослідження питань проблем та подальших перспектив інтеграції України у європейський економічний простір.

Визначення необхідності євроінтеграційного розвитку економіки України, напрямів реформування економіки відповідно до стандартів Європейського Союзу є однією зі складових формування державної політики економічного зростання та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Європейська інтеграція визначається одним із головних зовнішньополітичних пріоритетів нашої держави згідно Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [1]. В статті 11 Закону зазначається, що Україна як європейська позаблокова держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур.

Основними засадами зовнішньої політики України є:

- забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права;
- забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів;
- використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, її сталого економічного розвитку;
- створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України усіх національностей;
- утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави;
- сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці;
- дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес;
- підтримка зміцнення ролі міжнародного права у міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права;
- запобігання конфліктам у регіонах, що межують з Україною, та врегулювання наявних конфліктів;
- забезпечення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;
- створення сприятливих умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, підтримання з ними сталих зв'язків;

- забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі;
- підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди;
- забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему;
- розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку;
- підтримка інтеграції України у світовий інформаційний простір.

Тобто на законодавчому рівні Україна зробила свій європейський вибір.

Щодо конкретних кроків, підготована Угода про асоціацію – нова планована угода між Україною і Європейським Союзом, на заміну Угоди про партнерство та співробітництво.

Переговори про укладення нової посиленої угоди на заміну Угоди про партнерство та співробітництво розпочато 5 березня 2007. Представники ЄС спочатку наполягали на укладанні стратегічних відносин з Україною як з країною-сусідом. Протягом 2007–2012 рр. проведено 21 раунд переговорів щодо підготовки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у рамках 3 робочих груп: з політичного діалогу, зовнішньої і безпекової політики; з юстиції, свободи та безпеки; з економічних, секторальних питань та питань розвитку людського потенціалу. А також 18 раундів переговорів щодо створення зони вільної торгівлі. Після початку переговорів щодо якої була створена четверта відповідна робоча група. Назва угоди була попередньо узгоджена міністрами закордонних справ Європейського Союзу 22 липня 2008 у Брюсселі на засіданні Ради Євросоюзу. Із пропозицією назвати майбутню угоду із Україною угодою про асоціацію виступила Франція.

Європейський Союз та Україна 9 вересня 2008, у Парижі під час Саміту Україна – ЄС прийняли компромісне рішення щодо назви нової посиленої угоди як Угоди про асоціацію і домовилися укласти її в 2009 році. Проте питання про можливе приєднання до ЄС сторони не піднімали. Як було відображено в Спільній заяві щодо Угоди про асоціацію Україна – ЄС, схваленій на саміті Україна ЄС у м. Парижі 9 вересня 2008 року, Угода про асоціацію має: оновити спільні інституційні рамки співпраці України та ЄС, сприяти поглибленню стосунків у всіх сферах, посилити політичну асоціацію й економічну інтеграцію на основі взаємних прав та обов'язків.

Створення всебічної та поглибленої зони вільної торгівлі з масштабним наближенням регуляторного законодавства України до стандартів ЄС сприятиме поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС. Для досягнення можливості інтегруватися до внутрішнього ринку ЄС Україна має привести свою систему технічного регулювання у відповідність до європейських вимог, оскільки головними перешкодами торгівлі з ЄС є не імпорتنі тарифи, а технічні бар'єри у торгівлі – вимоги до безпечності та якості продукції, її характеристик, процедури оцінки відповідності.

На сьогодні Україна має шанси домогтися у листопаді 2013 року підписання із ЄС угоди про асоціацію на 3-му саміті Східного партнерства у Вільнюсі 28-29 листопада 2013 року.

З точки зору економічної перспективи у євроінтеграції є свої переваги і недоліки. На нашу думку переваги євроінтеграції Україна відчує тільки через кілька років. У перші роки після підписання договору Україна буде швидше втрачати від приєднання до Зони вільної торгівлі з ЄС. Причому втрати можуть скласти близько 1,5% ВВП. Але в майбут-

ньому приєднання до ЗВТ принесе позитив, оскільки Україна отримає доступ на якісний європейський ринок. Але для початку країні необхідно зрозуміти його і ті можливості, які він надає. [2]

Очевидні переваги відкритого ринку або зони вільної торгівлі – відсутність мит як на експорт нашої продукції в країни ЄС, так і на імпорт їхніх товарів до України. Поряд з цим є і головна небезпека першого етапу інтеграції. Багато вітчизняних підприємств просто можуть не витримати конкуренції. Європа відрізняється більш високою продуктивністю праці, технологічністю виробництва, що дозволяє їх товаровиробникам конкурувати з нашими, незважаючи на їх більш високий рівень зарплат. Крім того, зробивши крок назустріч ЄС, ми візьмемо на себе зобов'язання дотримуватися прийнятих там стандартів виробництва того ж м'яса, молока, харчових продуктів.

Необхідно чітко розуміти, що в основі розвитку європейського світу лежить інноваційність економічного, соціального, політичного та культурного спрямування. А тому Україна повинна стати інноваційною нацією, щоб ЄС сприйняв її як дійсно європейську державу [3].

Як свідчать дані моніторингу, вважають, що головними перешкодами на шляху України до ЄС є:

- 1) неспроможність влади здійснювати євроінтеграційний курс;
- 2) проблема співробітництва між гілками влади;
- 3) неготовність владної еліти здійснювати контроль за нормами і стандартами ЄС.

Але існує інша, значно глибша, проблема інтеграції до ЄС, яка лежить у площині нашої національної культури порівняно з європейською. Здається, глибинні, багато в чому архаїчні та «радянські» світоглядні уявлення українців зіштовхуються з новою для себе культурою, для якої характерний перехід від так званого модерну (культури індустріальної епохи) до постмодерну (культури постіндустріального суспільства), в центрі якого є масова особистість. Особистість цієї культури стає суб'єктом соціального, політичного і економічного розвитку.

Поряд з цим, беззаперечним є факт, що поступово формується світовий економічний порядок, у якому весь світ знаходиться в тісній взаємодії. В умовах наростаючої глобалізації запорукою життєздатності розвитку є досягнення конкурентної переваги, оскільки жодна держава і жодна економіка або окрема компанія не можуть протистояти впливу конкуренції, оскільки за гаслами про кооперацію і взаємовигідну співпрацю стоїть жорстке конкурентне глобальне середовище. Особливе звучання питання життєстійкості, конкурентоспроможності держави набуває в наші дні – в умовах глобальної фінансово-економічної кризи, що охопила, як здається, майже усіх перевіряючи на міцність суспільно-державні конструкції багатьох країн.

За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі [4] Європейський Союз є одним із основних торговельних партнерів України. Згідно із статистичними даними за 2012 рік обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та ЄС склався в обсязі 50 703,9 млн. дол. США або 29,2% від загального обсягу торгівлі України.

При цьому, обсяг експорту товарів та послуг до країн ЄС за згаданий період склався у обсязі 20 876,0 млн. дол. США або 25,4% від загального обсягу експорту товарів та послуг України.

В свою чергу, обсяг імпорту з країн ЄС за згаданий період склався у обсязі 29 827,9 млн. дол. США або 32,6% від загального обсягу імпорту в Україну.

У двосторонній торгівлі між торговельними партнерами продовжує зберігатися негативне сальдо, яке за 2012 рік склало 8 951,9 млн. дол. США та збільшилось у порівнянні з аналогічним періодом минулого року на 1 384,9 млн. дол. США (табл. 1).

Таблиця 1.
Зовнішня торгівля товарами та послугами України з країнами світу,
в тому числі з Європейським Союзом у 2011 – 2012 роках

	2011 рік	2012 рік	2012/2011	
			млн. дол.	%
ЗТО всього по Україні	171 044,20	173 701,70	2 657,50	101,60
у т.ч. ЗТО з ЄС	50 726,40	50 703,90	-22,50	99,96
Питома вага у загальному обсязі	29,70%	29,20%	–	–
Експорт всього з України	82 202,10	82 337,40	135,30	100,20
у т.ч. експорт до ЄС	21 579,70	20 876,00	-703,70	96,70
Питома вага у загальному обсязі	26,30%	25,40%	–	–
Імпорт всього до України	88 842,10	91 364,30	2 522,20	102,80
у т.ч. імпорт з ЄС	29 146,70	29 827,90	681,20	102,30
Питома вага у загальному обсязі	32,80%	32,60%	–	–
Сальдо всього по Україні	-6 640,00	-9 026,90	-2 386,9	135,90
у т.ч. з ЄС	-7 567,00	-8 951,90	-1 384,90	118,30

Джерело: Державна служба статистики України.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Основні торговельні партнери України за зазначений період: Німеччина (18,6%), Польща (12,7%), Італія (9,7%), Великобританія (6,2%), Угорщина (5,6%).

Основна частка українського експорту припадала на: Польщу (13,0%), Італію (12,5%), Німеччину (10,1%), Іспанію (7,7%), Угорщину (7,6%), Великобританію (6,1%).

Основні країни-імпортери: Німеччина (24,5%), Польща (12,6%), Італія (7,7%), Великобританія (6,2%), Франція (6,1%).

Таблиця 2.
Основні товарні групи українського експорту до країн ЄС

Назва (товарна група УКТЗЕД)	Обсяги експорту (млн.дол.США)		2012/ 2011, %	Частка у торгівлі з ЄС, %	
	2011 рік	2012 рік		2011 рік	2012 рік
Чорні метали (72)	5 304,2	3 564,3	67,2	29,5	20,9
Зернові культури (10)	1 031,6	1 981,0	192,0	5,7	11,6
Руди, шлаки та зола (26)	1 873,4	1 615,7	86,2	10,4	9,5
Електричні машини і устаткування (85)	1 553,8	1 496,6	96,3	8,6	8,8
Насіння і плоди олійних рослин (12)	919,6	1 227,6	133,5	5,1	7,2

Джерело: Державна служба статистики України.

[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Питома вага зазначених товарів у загальному обсязі експорту України до держав-членів ЄС за звітний період склала 57,9% або 9 885,2 млн. дол. США.

Таблиця 3.
Основні товарні групи українського імпорту з країн ЄС за період 2011-2012 роки

Назва (товарна група УКТЗЕД)	Обсяги імпорту (млн. дол. США)		2012/2011, %	Частка у торгівлі з ЄС, %	
	2011 рік	2012 рік		2011 рік	2012 рік
Котли, машини, апарати та механічні пристрої (84)	3 819,9	3 642,3	95,4	14,8	13,9
Наземні транспортні засоби, крім залізничних (87)	2 490,1	2 989,2	120,0	9,7	11,4
Фармацевтична продукція (30)	1 978,5	2 165,5	109,5	7,7	8,3
Енергетичні матеріали; нафта та продукти її перегонки (27)	1 747,4	1 955,2	111,9	6,8	7,5
Електричні машини та устаткування (85)	2 378,4	1 912,1	80,4	9,2	7,3
Полімерні матеріали, пластмаси (39)	1 787,2	1 772,1	99,2	6,9	6,8

Джерело: Державна служба статистики України.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Питома вага зазначених товарів у загальному обсязі імпорту з держав-членів ЄС за звітний період склала 55,2% або 14 436,4 млн. дол. США.

Стосовно надходжень прямих іноземних інвестицій в Україну з країн - членів ЄС [5], загальний обсяг прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ), внесених в Україну на 01.01.2013 р., склав 54 462,4 млн. дол. США. При цьому, обсяг ПІІ з країн-членів Європейського Союзу склав 42 979,3 млн. дол. США, що становить 78,9% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, здійснених країнами світу в українську економіку.

Приріст прямих іноземних інвестицій, здійснених країнами світу в українську економіку за період з 01.01.2012 р. по 01.01.2013 р. становить 4 128,5 млн. дол. США, в т.ч. з країн-членів Європейського Союзу – 2 647,5 млн. дол. США.

Основні країни-інвестори:

- Кіпр – 17 275,1 млн. дол. США, (31,7 % від загального обсягу ПІІ в економіку України або 40,2 % від обсягу інвестицій з країн ЄС);
- Німеччина – 6 317,0 млн. дол. США (11,6 % та 14,7 % відповідно);
- Нідерланди – 5 168,6 млн. дол. США (9,5 % та 12,0 % відповідно);
- Австрія – 3 401,4 млн. дол. США (6,2 % та 7,9 % відповідно).

Кіпр, Німеччина, Нідерланди та Австрія є не лише найбільшими інвесторами серед країн ЄС, але входять і до десяти країн світу, що здійснюють найбільші за обсягами інвестиції в Україну, відповідно займають перше, друге, третє та п'яте місця.

Найбільший приріст прямих іноземних інвестицій в економіку України із країн ЄС за період з 01.01.2012 по 01.01.2013 року становить: 3 919,9 млн. дол. США з Кіпру; 270,6 млн. дол. США із Нідерландів; 63,6 млн. дол. США з Люксембургу.

Надходження прямих інвестицій з України до країн-членів ЄС¹: загальний обсяг прямих інвестицій з України станом на 01.01.2013 становить 6 481,9 млн. дол. США, в т.ч. до

¹ у зв'язку з тим, що, за даними Держкомстату, прямі інвестиції з України до деяких країн надійшли не більше, ніж від 2 суб'єктів підприємництва, інформація щодо їх обсягу за видами економічної діяльності є конфіденційною згідно із законом України «Про державну статистику».

країн-членів Європейського Союзу 5 992,9 млн. дол. США, що складає 92,5 % від загального обсягу українських інвестицій, залучених до країн світу.

Основні країни-інвестування:

- Кіпр – 5 810,5 млн. дол. США (89,6% від загального обсягу українських інвестицій або 97,0% від обсягу українських інвестицій до країн ЄС);
- Латвія – 95,5 млн. дол. США (1,5% або 1,6% відповідно);
- Польща – 54,2 млн. дол. США (0,8% та 0,9% відповідно).

Вищезазначені дані підтверджують наявність потенціалу поглиблення торговельних відносин між Україною та ЄС, а також наявність передумов, які дозволяють повною мірою використати позитивні сторони процесу економічної інтеграції.

На нашу думку, інтеграція України у світові економічні структури вимагає певного часу і відбуватиметься по мірі формування внутрішніх та зовнішніх передумов. Основними з них є:

- розвиток галузей економіки, що мають конкурентні переваги у світовій економіці;
- створення потужного внутрішнього ринку – основи для завоювання міжнародних ринків і закріплення на них;
- забезпечення фінансової стабільності, розвитку підприємництва та сприятливого інвестиційного клімату;
- досягнення повної конвертованості національної грошової одиниці;
- постійна гармонізація національного зовнішньоекономічного законодавства з вимогами і нормами СОТ.

Найбільш прийнятною для України є експортноорієнтована модель економічного розвитку. При цьому виникають певні проблеми: труднощі з проникненням на ринки розвинених країн; сировинна орієнтація експорту може вести до занепаду обробної промисловості та машинобудування; внутрішнє економічне зростання буде залежати від кон'юнктури міжнародних ринків. Тому втілення експортноорієнтованої стратегії має відбуватися паралельно з реалізацією політики імпортозаміщення. Реалізація такої моделі повинна спиратися на комплексну і динамічну державну зовнішньоекономічну політику, основними елементами якої мають бути:

- інтеграція економіки в європейські та світові економічні об'єднання;
- створення потужного експортного сектору;
- залучення іноземних інвестицій;
- здійснення зарубіжної підприємницької діяльності;
- гнучка цінова, податкова, кредитна, фінансова і валютна політика, яка стимулюватиме диверсифікацію експортно-імпортних відносин;
- формування розгалуженої зовнішньоекономічної інфраструктури;
- кадрове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.

Головне завдання держави сьогодні – визначити нові напрямки, форми, засоби та етапи реалізації зовнішньоекономічної стратегії. Реструктуризація народного господарства країни має бути здійснена з урахуванням внутрішніх можливостей і зовнішніх факторів для того, щоб, використовуючи існуючі та розкривши потенційні конкурентні переваги національної економіки, сприяти реалізації національних економічних інтересів, зростанню добробуту народу.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/print1360673051060422>.
2. Преимущества евроинтеграции Украина почувствует через несколько лет. Хорошковский. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2012/05/31/154050_preimushchestva_evrointegratsii.html.
3. Сисяк Л. П., Бородій Л. Ю. Проблеми євроінтеграції України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=22919>.
4. Торговельне та інвестиційне співробітництво між Україною та ЄС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=80890.
5. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

УДК 339

Мазуренко В. П.*

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОГРАМ

Розглянуто проблеми та перспективи розвитку інвестиційних програм (проектів) на регіональному рівні. Виокремлено напрями підвищення інвестиційної привабливості регіонів для залучення іноземних інвестицій.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційні програми, інвестиційні проекти, інноваційний розвиток.

Problems and prospects of development of the investment programs (projects) are considered at regional level. Outlined directions of increase of investment attractiveness of regions for bringing in of foreign investments.

Key words: investments, investment programs, investment projects, innovative development.

Рассмотрены проблемы и перспективы развития инвестиционных программ (проектов) на региональном уровне. Очерчено направления повышения инвестиционной привлекательности регионов для привлечения иностранных инвестиций.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционные программы, инвестиционные проекты, инновационное развитие.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Інноваційна модель економічного зростання, що визначена в Україні, передбачає реалізацію інновацій, здатних дозволити країні чи регіону зайняти лідируючі позиції в певному секторі світового ринку і залучити необхідні ресурси для виробництва товарів та послуг.

Інноваційно-інвестиційна політика держави має два аспекти реалізації та управління – державний і регіональний. За умов децентралізації державної влади та перенесення центру ваги управління регіонами саме на їх рівень особливого значення набуває цілісна стратегія інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів, нова роль та значення територіальних громад у плануванні та реалізації інвестиційної політики.

Питання сучасного економічного розвитку регіонів нерозривно пов'язане із підвищенням їх інвестиційної привабливості як для залучення іноземних інвестицій, так і для міжрегіонального перерозподілу інвестиційних ресурсів. Для реалізації успішної інвестиційної політики на місцевому та регіональному рівні потрібні системні, глибокі знання посадовців, що є її суб'єктами. Вищезазначене актуалізує й проведення глибоких наукових досліджень в означеній сфері.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Успішний економічний розвиток громади прямо залежить від активності інвестиційних процесів. На сьогоднішній день серед проблем місцевого економічного розвитку найчастіше називають брак інвестиційних ресур-

* кандидат економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

сів. Упродовж всього періоду незалежності України цей фактор визначається як обмежувач стосовно прискореного економічного зростання абсолютною більшістю як науковців, так і практиків регіонального та місцевого управління. Різноманітні аспекти інноваційного розвитку регіонів України знайшли відображення у працях багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, вагомий вклад у вирішення досліджуваної проблеми внесли такі відомі вчені як О. І. Амоша, В. М. Геєць, В. В. Дорофійенко, В. П. Семиноженко, В. П. Соловійов, Л. І. Федулова та інші. Однак не зважаючи на значну теоретичну базу, налагодження у регіонах ефективних інноваційних процесів відбувається доволі повільно. Аналіз існуючих проблем вказує на необхідність поглиблення наукових досліджень.

Формулювання цілей дослідження. Основною метою статті є виокремлення проблем та визначення шляхів підвищення ефективності реалізації інвестиційних програм на регіональному рівні.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Сучасний інвестиційний потенціал України характеризується високою неоднорідністю, тому інвестиційну політику необхідно проводити виходячи з можливостей і потреб розвитку кожного регіону. Однією з важливих форм такого регулювання є розроблення та реалізація регіональних інвестиційних програм. Ці програми, з одного боку, є формою державного управління інвестиційною діяльністю у регіонах, з іншого – адміністративного та економічного управління [1, с. 45].

Регіональні інвестиційні проекти, які розробляють та реалізують в Україні, регулюються цілою низкою нормативно-правових актів, зокрема Законом України «Про інвестиційну діяльність» [2], згідно якого інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. У статті 2 зазначеного законодавчого акту інвестування здійснюється, у тому числі, й органами місцевого самоврядування.

В Україні головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері інвестиційної діяльності та управління національними проектами виступає Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України (Держінвестпроект України). Питаннями створення та розвитку інвестиційних проектів на регіональному рівні займаються регіональні центри з інвестицій та розвитку. У 1992 році було створено Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні

У 2012 році в економіку України іноземними інвесторами вкладено \$6013,1 млн. прямих інвестицій (акціонерного капіталу). Обсяг внесених з початку інвестування в економіку України прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 31 грудня 2012 року становив \$ 54462,4 млн., що на 8,2% більше обсягів інвестицій на початок 2012 року (див. рис.1). Структуру прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в економіку України за видами економічної діяльності та в розрізі галузей промисловості подано на рис. 2-3.

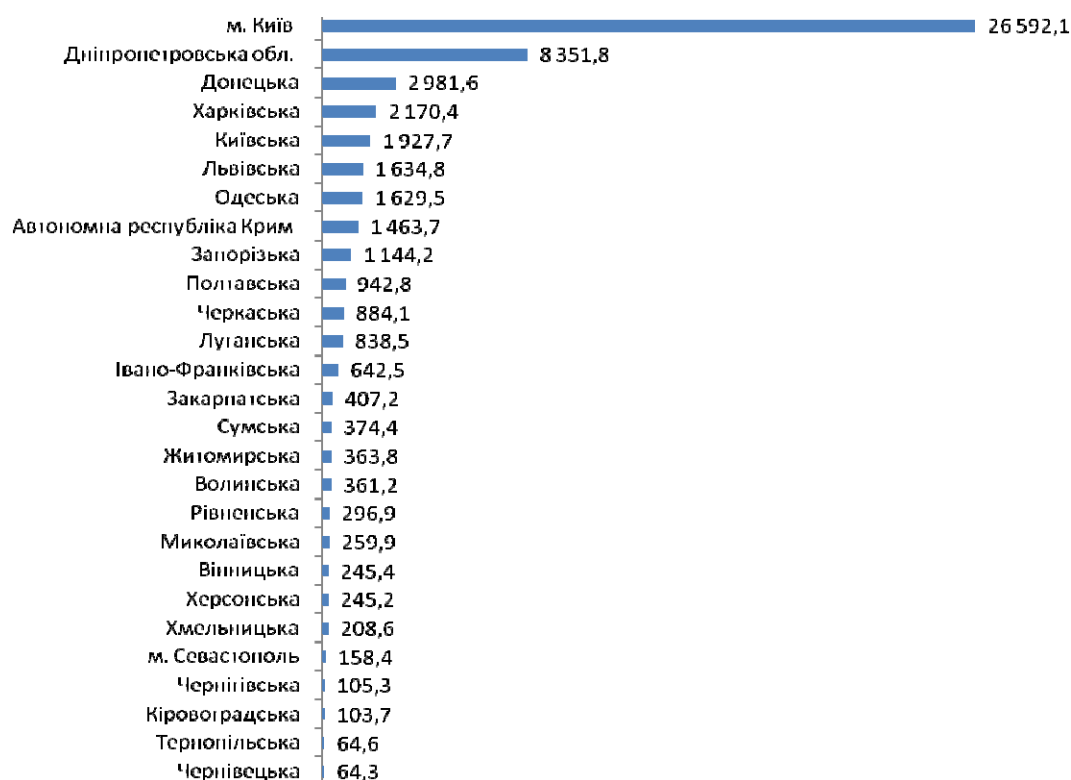

Рис. 1. Обсяг прямих іноземних інвестицій в регіони України станом на 31.12.2012 (млн. дол. США) [3, с. 9].

Причинами складної соціально-економічної ситуації у деяких регіонах України є:

- відсутність структурної модернізації виробництва, ігнорування інноваційного розвитку та досягнень науково-технічного прогресу;
- високий рівень вилучення коштів на потреби споживання замість вкладення у розвиток виробництва протягом останніх років;
- експортна спеціалізація регіонів Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської та Харківської областей на невеликій кількості товарних груп низького перерозподілу при одночасному зростанні відкритості економіки, її залежність від кон'юнктури зовнішніх ринків.

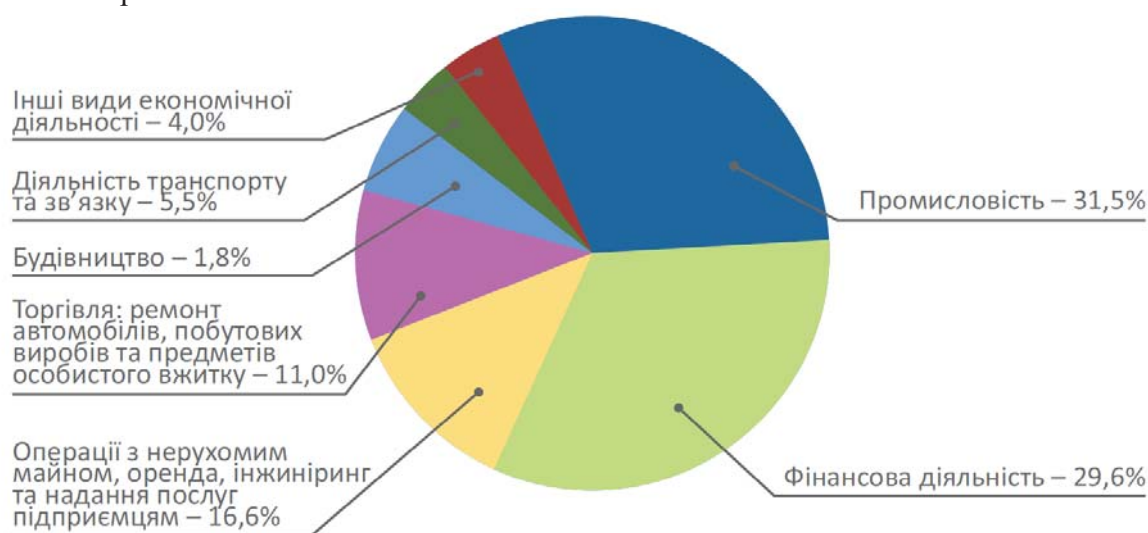

Рис. 2. Структура прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності станом на 31.12.2012 [3, с. 10].

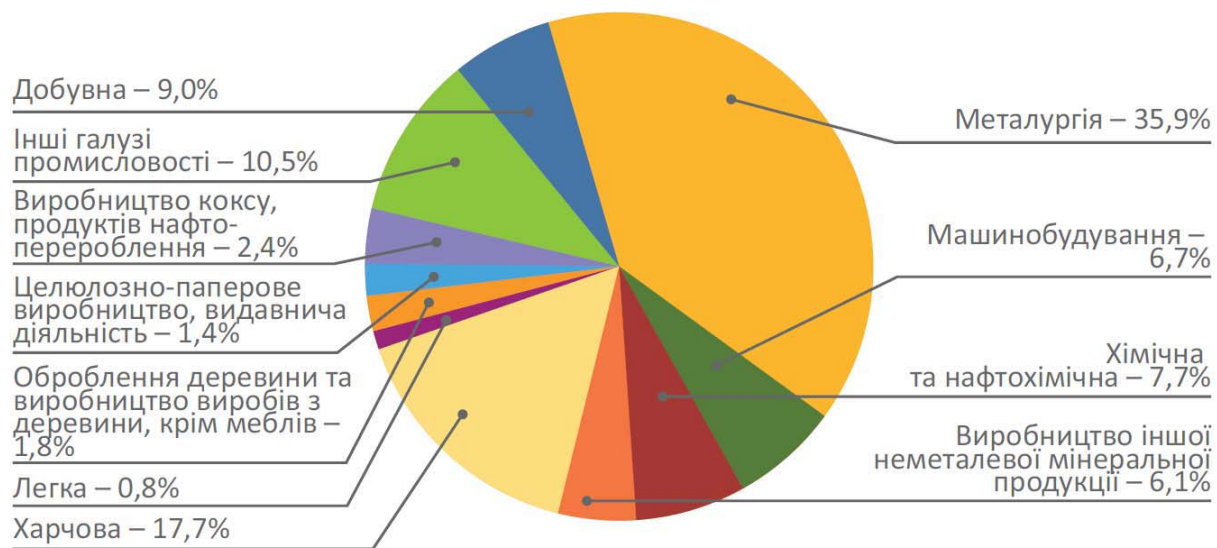

Рис. 3. Структура прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в розрізі галузей промисловості України станом на 31.12.2012 [3, с. 10].

Внаслідок зміни зовнішньої кон'юнктури на світових ринках (зокрема, падіння попиту та цін на товари сировинної групи та напівфабрикати, насамперед на продукцію металургійного та хімічного виробництва) відчутним залишається падіння обсягів виробництва та погіршення соціально-економічних показників у промислових регіонах – лідерах регіонального розвитку: Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Харківська області тощо.

Актуальними напрямками розвитку муніципальних та регіональних інвестиційних проектів для більшості населених пунктів України є такі сфери [4] як переоснащення систем теплопостачання населених пунктів, установ та організацій; очищення води; модернізація систем водопостачання та водовідведення (особливо для Одеси, Чернігова, Івано-Франківська), встановлення об'єктів альтернативної енергетики на очисних спорудах міста; санація та утеплення будівель; будівництво та модернізація доріг і мостів; будівництво сучасних комплексів з переробки твердих побутових відходів; будівництво комплексів вітрових, сонячних та малих гідроелектростанцій, виробництво твердого альтернативного палива.

Найбільш цікавими для інвестора галузями спрямування інвестицій в Україні є: відновлювана енергетика (ресурсо- енергозберігаючі, екологічно чисті технології, які необхідні для більш глибокої переробки сировини), інформаційні технології, високі технології (організація яких має бути спрямована на виробництво високотехнологічних, конкурентоспроможних на світових ринках та імпортозамінних товарів), фармацевтика, сільське господарство, розробка програмного забезпечення, виробництво автозапчастин, будівництво, телекомунікаційні послуги, виробництво продуктів харчування, хімічна промисловість, управління та утилізація відходів, видобувна галузь, сфера послуг (зокрема транспортна інфраструктура, дороги, аеропорти), забезпечення виробництва екологічно чистої продовольчої продукції за рахунок підтримки мережі фермерських і особистих підсобних господарств, сучасні засоби комунікацій (виробництво засобів транспорту і зв'язку, створення і модернізація транспортних та інформаційних мереж).

В інвестиційній привабливості важливу роль відіграє конкурентоспроможність регіональної влади, впровадження ефективних механізмів адміністративного управління і

модернізація владних структур, формування базових мобілізаційних ідей для території. Необхідним є виявлення максимально конкурентоспроможні області бізнесу і сфери інноваційного розвитку, проведення політики по просуванню даного бізнесу в інші регіони і на міжнародний ринок, а також включання регіональних бізнес-структур в реалізацію пріоритетних національних проектів.

В економічно розвинених країнах (США, Японія, країни ЄС) співробітництво держави та приватного сектору установлені пріоритети розвитку інвестиційної діяльності у таких сферах: телекомунікаційні мережі, інформаційні технології, біо- і нанотехнології, технології енергозбереження, удосконалення систем менеджменту патентування та передачі технологій, захист інтелектуальної власності, розвиток механізмів дифузії інновацій.

Як показує досвід Польщі, Туреччини, Чехії та Російської Федерації одним із дієвих інструментів і водночас стимулів до збільшення інвестицій є створення на території країни індустріальних парків (визначення земельних ділянок, привабливих для започаткування на них промислового виробництва, облаштування їх необхідною інженерно-технічною інфраструктурою) [3, с. 12].

У розрізі регіональної структури на сьогодні у Дніпропетровській області актуальними напрямками інвестування є такі інвестиційні проекти: будівництво оптового ринку сільгосппродукції (в тому числі: офіси, логістичний центр, крита площа для торгівлі з вантажних машин, складські приміщення, колектори, внутрішні дороги, СТО, заправки тощо); будівництво мікрорайону в рамках програми «Доступне житло» (в т.ч.: будівництво житлових будинків, дитячих садків-яслів) [5].

Для Донецької області інвестиційно привабливими є наступні напрями: розвиток нетрадиційних (альтернативних або нових) енергоресурсів: вітроенергетика, в тому числі: мала; сонячна енергетика; геотермальна енергетика; мала гідроенергетика; біоенергетика; комбіновані енергетичні системи на основі НВДЕ та системи акумулювання; концентрація гірничого господарства; удосконалення системи тепlopостачання; утилізація тепла, впровадження теплових насосів; удосконалення роботи електротехнічного обладнання; організація виробництва хлібобулочних виробів; будівництво заводу з переробки насіння соняшника у Петровському районі м. Донецька; організація виробництва харчових напівфабрикатів, комбікормів; організація виробництва з переробки риби; будівництво і експлуатація свиногокомплексу.

У Харківському регіоні перспективними напрямками інвестування є наступні інноваційні проекти:

1) Національний проект «Розбудова села майбутнього через відродження скотарства». Створення Селекційно-генетичного центру з трансплантації ембріонів високопродуктивних племінних корів і будівництво в регіонах України нових високотехнологічних аграрно-промислових комплексів з виробництва м'ясо-молочної і плодоовочевої продукції, побудова сучасної соціально-побутової інфраструктури.

2) Технологічний парк «Слобожанщина». Створення і просування інноваційних та конкурентоспроможних товарів (послуг) у таких сферах, як: ядерні технології в енергетиці та охорони здоров'я, енергозбереження та нові технології виробництва енергетики, авіація, верстатобудування, інноваційна мехатроніка, інформаційно-комунікаційні технології, біотехнології, біомедицина, фармація, приладобудування;

3) «Технополіс П'ятихатки – енергія інновацій». Напрями розвитку: високі технології, модернізація машинобудівного комплексу, взаємодія з технологічним парком «Слобожанщина»;

4) IT-парк «Інтелектроніка»: розробка системного і прикладного програмного забезпечення; проектування мікроелектронних виробів; створення телекомунікаційних систем, центрів зберігання та обробки даних; надання послуг розробки дизайну, автоматизованого проектування виробів і технологічних процесів; виробництво мультимедійної продукції і контенту для інформаційних систем; впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу навчання, охорони здоров'я і державного управління;

5) будівництво комплексу із закінченим циклом по відгодівлі свиней;

6) «Система виробництва молока при утримання худоби на довго незмінній накопичувальній підстилці (1000 корів зі шлейфом)»;

7) сировинні ресурси на основі генетично модифікованих кукурудзяних крохмалів, альтернативних ГМО.

У Львівській області актуальними інвестиційними проектами є: створення промислово-технологічного комплексу в м. Броди; промислові земельні ділянки, які в даний час не використовуються за призначенням, але містять елементи промислової інфраструктури (будівлі, споруди, комунікації тощо) і можуть бути повторно використані в промислових цілях; виробництво деревини та виробів з деревини, виробництво електроенергії, целюлозно-паперове виробництво та видавнича діяльність, хімічне виробництво, харчова промисловість, переробка м'яса, вирощування зернових культур та технічних культур, виробництво і реалізація свинини; агро- і гірський туризм, туристичні та рекреаційні бази (лікувальні курорти, курорти з мінеральними водами, наметові табори і місця для короткочасного відпочинку та рекреації, лижні курорти тощо).

Для Автономної Республіки Крим актуальними інвестиційними проектами є комплексні послуги в рослинництві, виноградарстві та виноробстві; будівництво та модернізація матеріально-технічної бази (створення замкнутого циклу по вирощуванню, зберіганню та переробці сільськогосподарської продукції, у т.ч.: фруктосховища на 500 тонн; критого зернотоку; тепличного комплексу – 2 га; цеху переробки); розширення площ виноградників, введення в експлуатацію лінії розливу вина, впровадження нових технологій; відновлення та розширення зрошувальної системи овочевих культур та винограду, будівництво пекарні, цеху по переробці овоче-плодово-ягідної продукції, розширення виробничої бази по виробництву насіння зернових, технічних та овочевих культур.

Для Одеської області актуальними інвестиційними проектами є: будівництво заводу по переробці тропічних масел та виробництву сировини для маргаринів, виробництво замінників масло-какао, молочних, пекарських та жарочних жирів; виробництво молочних продуктів.

Запорізька область визначає пріоритетними інвестиційними проектами щодо сільськогосподарства (будівництво міні комбікормових заводів, реконструкція комбікормового заводу за рахунок придбання комбікормової лінії датської фірми «Скольд») та створення туристичних комплексів.

Для Полтавської, Черкаської, Луганської, Сумської, Житомирської, Волинської, Рівненської, Вінницької, Херсонської, Закарпатської, Івано-Франківської, Миколаївської, Хмельницької Чернігівської Кіровоградської Тернопільської Чернівецької областей актуальними інвестиційними проектами є об'єкти, переважно і перш за все, сільськогосподарства, а також легкої промисловості, виробництва деревини, хімічної, целюлозно-паперової галузі, машинобудування тощо.

Аналіз реалізації регіональних інвестиційних проектів виявив низку недоліків у існуючих підходах органів місцевого самоврядування. Зокрема, відсутність єдиної методологічної та методичної бази при розробці регіональних програм та їх концепцій;

відсутність обліку в процесі розробки і реалізації програм соціально-економічного розвитку процесів глобалізації світової економіки та необхідності інтеграції в останню регіональних економік України; розподільний принцип побудови інвестиційних програм, заснований переважно на внутрішніх джерелах фінансових ресурсів; низький методичний рівень аналізу, планування і прогнозування регіонального бюджетного процесу, регіональних ринків, що проводяться без урахування чинника забезпечення економічної безпеки регіону; відсутність системного підходу у формуванні законодавчої бази розвитку регіону, організаційної інфраструктури реалізації інвестиційних програм, знаходження додаткових джерел їхнього фінансування, ефективного використання наявних механізмів та інструментів інвестиційного ринку; відсутність ув'язки програм розвитку бюджетотворюючих підприємств, їх інвестиційних проектів і програм з інвестиційними та фінансовими регіональними пріоритетами та інтересами, тим більше тенденціями розвитку соціальної сфери органів місцевого самоврядування; відсутність інформаційного супроводу процесу реалізації інвестиційних програм соціально-економічного розвитку (у тому числі на основі використання сучасних інформаційних технологій), створення позитивного іміджу програми як в регіоні (для мобілізації внутрішніх ресурсів), так і за кордоном (для залучення стратегічних партнерів і потенційних інвесторів в економіку регіону).

Реальна реалізація великих інвестиційних проектів і програм, можлива лише в рамках конкретних регіонів України, в рамках їхніх програм соціально-економічного розвитку, передусім:

- будь-який інвестиційний проект або програма здійснюється в рамках економічної, правової та організаційної системи регіону і не можуть бути розглянуті поза соціальної та економічної середовища, його інвестиційної інфраструктури;
- інвестиційні та організаційні проблеми проекту або програми не можуть бути дозволіні поза підтримки регіональних влад (у тому числі й фінансової), поза використання законодавчих і податкових інструментів органів місцевої влади;
- коректно сформовані і прийняті регіональними правовими актами економічні, інвестиційні та соціальні пріоритети можуть дозволити створити інвестиційним проектам не тільки необхідну підтримку (податкові пільги, захист інтересів інвестора), а й забезпечення гарантіями відповідного рівня (регіонального, федерального);
- програми розвитку регіонів можуть представити реальний механізм реформування економіки регіону та виходу його з загальноекономічної кризи країни загалом.

При визначенні стратегічних пріоритетів основними цілями реалізації інвестиційних проектів, має бути:

- забезпечення стабільного і збалансованого розвитку економіки регіону на основі найбільш ефективного використання його ресурсного потенціалу, в тому числі раціонального природокористування;
- законодавче забезпечення програми розвитку регіону на основі гармонійної системи (по горизонталі і вертикалі) регіональних нормативних актів, що доповнюють і конкретизують (для умов регіону) національне законодавство, що враховують вимоги міжнародних інвестиційних інститутів. Таке забезпечення повинно носити довгостроковий, стратегічний характер, а нормативні акти бути взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими, цільовими і самодостатніми;
- структурна перебудова організаційно-виробничої інфраструктури регіону (відповідно до вимог глобалізації світової економіки та інтеграції інформаційних, фінансових та організаційних технологій), достатньої для реалізації цільових регіональних проектів і програм (основу яких складуть проекти бюджетотворюючих підприємств);

- оптимізація використання регіонального та федерального бюджетів, територіального розміщення та розвитку продуктивних сил регіону, адміністративно-територіального поділу регіону на рівні районів з урахуванням наявності ресурсного потенціалу, що забезпечує самостійне ефективний розвиток;
- забезпечення економічної та екологічної безпеки і дотримання фінансових інтересів місцевостей, ефективної участі організацій регіону в реалізації політики Уряду в сфері структурної перебудови економіки і регіональних інвестиційних програм;
- підвищення рівня соціальної захищеності населення;
- створення ефективної організаційної інфраструктури інвестиційної програми, здатної представляти інтереси регіону у федеральних органах влади, міжнародних інвестиційних інститутах, погоджувати (координувати) дії суб'єктів програм соціально-економічного розвитку, врахувати інтеграційні процеси;
- створення ефективного регіонального, міжрегіонального та міжнародного інструментарію реалізації регіональних програм на основі залучення значних додаткових інвестиційних ресурсів в заходи програми, регіональні проекти;
- формування економічної основи місцевого самоврядування.

Реалізація таких підходів дозволить:

- забезпечити спадкоємність виконавчої і законодавчих регіональних влад в інвестиційній політиці з розвитку економіки регіону;
- внести до законодавчих актів положення про стратегічні інтереси регіонів, що мають принципове методологічне значення, гармонізувавши (привівши у відповідність) регіональні інвестиційні орієнтири з національними;
- гнучко підходити до формулювання економічних і соціальних пріоритетів регіону, ґрунтуючись на історичному досвіді розвитку місцевості (громади) та адаптації їх до конкретних етапів розвитку регіонального соціально-економічного планування.

Висновки. Інвестиційна діяльність на регіональному рівні забезпечує прогресивні структурні зрушення в економіці регіону, підвищує рівень її конкурентоспроможності та демонструє існуючі можливості і перспективи розвитку провідних кластерів регіону.

Наразі, у сучасних умовах посилення конкурентної боротьби, прискорення науково-технологічного прогресу, формування специфічних чинників зовнішнього середовища, що впливають на національні господарства, важливого значення для стійкого економічного зростання країни набуває регіональна державна інвестиційна політика, у контексті формування інноваційної моделі розвитку економіки.

Державним стратегічним завданням є максимальне спрощення процедури залучення інвестицій в регіони, запровадження сучасних форм партнерства влади та інвесторів, націлених на узгодження інтересів усіх сторін.

З метою більш рівномірного розвитку регіонів країни необхідно активізувати інноваційно-інвестиційну діяльність шляхом: орієнтації виробництва на потреби внутрішнього ринку; впровадження наукоємних технологій замість матеріало- та енергоємних; виробництва вітчизняних товарів замість імпорту товарів аналогічної групи; підвищення конкурентоздатності виробленої продукції тощо.

Подальшого дослідження потребує розширення меж аналізу факторів впливу на інноваційно-інвестиційний розвиток регіонів країни та визначення інструментів їх державного регулювання.

Список використаних джерел

1. Царенко М. О. Реалізація регіональних інвестиційних програм в Україні // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2012. – 3 (58). – С. 44-50.
2. Законом України «Про інвестиційну діяльність»/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12/>.
3. Енергія розвитку / Інформаційний вісник мережі регіональних центрів з інвестицій та розвитку. Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України. – березень 2013 р. – С. 48.
4. Звіт про результати діяльності Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України за 2012 рік. К. : – 2013. – С. 39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua/sites/default/files/upload/zvit_sait_0.pdf.
5. Новини регіону. Дніпропетровська обласна адміністрація – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.adm.dp.ua.

Вергун Л. І.*

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ЧИННИК МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КОМПАНІЇ

У статті досліджується механізм взаємодії екологічного менеджменту та міжнародної конкурентоспроможності компанії, розкрито напрями і форми впливу екологічного менеджменту на конкурентні позиції підприємств і компаній. Екологічний менеджмент розглядається на корпоративному, національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: екологічний менеджмент, корпоративна екологічна відповідальність, екологічна політика.

The mechanism of correlation between ecological management and international competitiveness of a company is analyzed in the article. Main spheres and forms of ecological management influence on competitive positions of entities and companies were described. Ecological management is analyzed on corporative, national and international levels.

Key words: environmental management, corporate environmental responsibility, environmental policy.

В статье исследуется механизм взаимодействия экологического менеджмента и международной конкурентоспособности компании, раскрыто направления и формы влияния экологического менеджмента на конкурентные позиции предприятий и компаний. Экологический менеджмент рассматривается на корпоративном, национальном и международном уровнях.

Ключевые слова: экологический менеджмент, корпоративная экологическая ответственность, экологическая политика.

У процесі здійснення своєї виробничої діяльності підприємства справляють негативний вплив на оточуюче навколишнє середовище. Якими б не були природоохоронні заходи і рішення організаційного характеру на міжнародному, регіональному, національному чи галузевому рівні, вони обов'язково повинні бути втілені в конкретні заходи, оскільки підприємства і компанії виступають тими об'єктами, на яких повинна зосереджуватися діяльність у сфері екологічного менеджменту.

Основою механізму сучасного економічного менеджменту компанії є системний підхід, елементи якого почали формуватися у кінці XX століття. Так, у «Порядку денному на XXI століття», прийнятому на Міжнародній конференції по навколишньому середовищу і розвитку в Ріо-де-Жанейро зазначається, що «екологічний менеджмент, як частину загальної системи управління організації, зорієнтованої на досягнення цілей і політики у сфері навколишнього середовища, необхідно віднести до ключової домінанти сталого розвитку і водночас до найвищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва» [1].

* кандидат економічних наук, доцент економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

На рівні компанії система екологічного менеджменту як чинника її міжнародної конкурентоспроможності досліджується в рамках концепції корпоративної екологічної відповідальності, під якою розуміється бізнес-діяльність, що приносить користь навколишньому середовищу чи пом'якшує негативний вплив бізнесу на нього [2, с. 6-7].

У компаніях, особливо міжнародних, все більш поширеною стає думка, що екологічне управління та регулювання можуть слугувати стимулом до інновацій, заохочуючи компанії отримувати додаткові конкурентні переваги або ж скорочувати витрати шляхом розробки і впровадження нових механізмів та інструментів вирішення екологічних проблем [3 с. 621-622].

Реалізація ініціатив в сфері корпоративної екологічної відповідальності зазвичай є різною для кожної компанії або, навіть, галузі. Це залежить від цілого ряду факторів, таких як їх розмір, сфера діяльності, корпоративна культура тощо. Міжнародні компанії, що активно займаються виробництвом, стикаються з широким спектром екологічних проблем, у той час як компанії, бізнес яких орієнтований більше на торгівлю, або ж ті, що працюють у сфері послуг, стикаються з цим у меншій мірі. Незважаючи на те, що міжнародні компанії більш схильні вирішувати екологічні питання, починаючи з окремих заводів чи підрозділів, все частіше вони інтегрують проблему захисту навколишнього середовища в весь спектр своєї діяльності. Незалежно від характеру екологічних зобов'язань, більшість міжнародних компаній проходять подібну послідовність дій, коли починають займатися проблемою свого впливу на навколишнє середовище. Цю послідовність вдалося простежити завдяки накопиченню Світовим Банком емпіричним даним [4]. В узагальненій формі вони виглядають наступним чином:

1. Розробка корпоративної екологічної політики: компанія, яка прагне зменшити свій негативний вплив на навколишнє середовище, зазвичай розробляє ряд екологічних принципів і стандартів, які часто включають формальні цілі. У більшості таких заяв, щонайменше, формулюються наміри компанії дбати про довкілля під час проектування, виробництва і розповсюдження її продукції і послуг; діяти у такий спосіб, щоб бізнес компанії повністю відповідав законодавству в цій сфері; про те, що компанія вестиме цю політику відкрито, щоб співробітники, місцеві громади та інші зацікавлені сторони змогли отримати інформацію про будь-які потенційно можливі несприятливі наслідки для навколишнього середовища, які можуть мати місце внаслідок діяльності компанії.

2. Екологічний аудит: до того як компанія спробує зменшити свій вплив на навколишнє середовище, дуже важливо, що вона мала спочатку повне і чітке уявлення про його рівень. Для більшості міжнародних компаній найчастіше мова йде про екологічний аудит. Метою такого аудиту є розуміння типу і кількості ресурсів, що використовуються компанією, самого процесу виробництва продукції або функціонування окремих заводів, а також видів відходів та викидів, що генеруються виробництвом, тобто відповідних екологічних аспектів. Деякі компанії також намагаються виразити кількісно отримані дані в грошовому еквіваленті, щоб зрозуміти їх вплив на прибутки. Це також допомагає встановити пріоритети відносно того як компанія може отримати найбільшу віддачу від своїх зусиль.

3. Залучення співробітників: компанії-лідери визначають, що для забезпечення ефективності екологічної політики слід охопити співробітників в рамках всієї організації, а не тільки тих, чия робота безпосередньо пов'язана з навколишнім середовищем. Щоб реалізувати це завдання, компанії ініціюють різні заходи, особливо у сфері навчання, щоб допомогти співробітникам зрозуміти екологічні наслідки їх роботи і підтримати їх зусилля заради позитивних змін. Деякі компанії йдуть далі, допомагаючи співробітникам стати більш екологічно відповідальними в їх повсякденному житті, створюючи справжню

екологічну етику. Крім навчання, багато компаній створюють стимули, заохочення і програми визнання для співробітників, які демонструють свою екологічну відповідальність.

4. **«Зелені закупівлі»:** щоб переконатися у тому, що їхні продукти і процеси є екологічно дружніми, багато компаній прагнуть купувати екологічно чисту продукцію та матеріали від постачальників. Деякі компанії беруть участь в об'єднаннях покупців, через які вони здійснюють колективний вплив на постачальників, щоб постачальники також задумувались над альтернативними, більш екологічними продуктами і процесами.

5. **«Зелені продукти»:** продукти самі по собі можуть бути більш екологічно чистими, якщо при їх виробництві, наприклад, контролювати викиди, шум, знизити ризики для здоров'я і безпеки працівників, а також якщо знизити потреби в енергоносіях.

З точки зору практичного втілення, корпоративна екологічна відповідальність на рівні міжнародних компаній проявляється наступним чином:

- компанія дотримується природоохоронного законодавства: проводить державну екологічну експертизу своїх об'єктів, здійснює моніторинг і оцінку діяльності відповідно до законодавчо встановлених вимог, впроваджує найкращі наявні технології;

- компанія вдосконалює систему управління процесами. Вона має стратегію (чи політику) в області охорони довкілля, реалізує системні технологічні і/або організаційні рішення, що дозволяють мінімізувати негативний вплив своїх підприємств і продукції, регулярно проводить оцінку і аналіз впливу технологічних процесів і продукції на довкілля та здоров'я людини; результати цієї роботи враховуються при постановці нових природоохоронних завдань;

- у системі менеджменту присутні елементи, що дозволяють враховувати екологічні аспекти діяльності на рівні ухвалення будь-яких рішень. Наприклад, у компаніях, які працюють у сфері послуг, при закупівлі паперу для офісу свідомо вибирається папір з переробленої сировини; чи при виборі постачальника устаткування враховується не лише вартість і якість, але і можливість здати це обладнання назад після закінчення терміну служби на переробку;

- забезпечується відкритість екологічної інформації, ведеться діалог із зацікавленими сторонами. Це завдання реалізується різними способами, наприклад, через публікацію звітів за екологічними показниками; проведення громадських обговорень планів і проектів розвитку компанії, відповідь компанії на актуальні питання, які викликають найбільше хвилювання в суспільстві, і представлення своєї офіційної позиції з цього приводу, при цьому важливо постійно відслідковувати появу нових проблем і активно реагувати на них;

- компанія приділяє належну увагу науковим дослідженням в області охорони довкілля, відстежує на ринку появу нових більш екологічних технологій і рішень, які вона зможе впровадити у свій виробничий процес. Крім того, компанія може надавати фінансову і іншу підтримку науковим розробкам і громадським ініціативам в цій сфері [5].

Таким чином, концепція корпоративної екологічної та соціальної відповідальності докорінно змінює уявлення про роль бізнесу в суспільстві. Міжнародні компанії виконують не лише економічні функції, але стають все більше політичними, моральними, екологічними, соціальними партнерами в суспільстві. Бізнес постає повноправним учасником всіх соціальних відносин. Така багатофункціональність бізнесу призводить до збільшення покладеної на нього суспільної відповідальності.

До базових концептуальних положень системи екологічного менеджменту, що реалізується на корпоративному рівні, рівні компаній і підприємств, відносяться:

- постійне вдосконалення, засноване на тріаді «плануй-здійснюй-контролюй»;

- прихильність і спрямованість керівництва компанії на результативне та ефективне функціонування системи екологічного менеджменту (СЕМ), включаючи надання необхідних ресурсів;
- гнучкість і простота, які дозволяють СЕМ оперативно адаптуватися до змін оточуючого навколишнього середовища і позитивно сприйматися персоналом компанії;
- сумісність із загальною організаційною політикою і культурою підприємства, в яких система екологічного менеджменту виступає невід'ємною складовою.

Реалізація зазначених принципів у структурній системі екологічного менеджменту забезпечує компанії зменшення масштабів негативного впливу підприємницької діяльності на навколишнє середовище, підвищення ступеню відповідності національним і міжнародним законодавчим вимогам в екологічній сфері, підвищення ефективності природоохоронної діяльності і зменшення витрат на ліквідацію наслідків забруднення, підвищення загальної культури персоналу та іміджу компанії, її конкурентоспроможності на національному і міжнародному ринках [3, с. 622].

Ці ж принципи системного підходу до екологічного менеджменту реалізується не лише на рівні підприємств і компаній, але й на рівні регіональних інтеграційних угруповань, перш за все у Європейському Союзі, та рівні глобальних інституцій (СОТ, МВФ, міжнародні саміти з питань охорони навколишнього середовища і сталого розвитку).

На рівні ЄС система екологічного менеджменту постає як різноманітна, структурована, субординована, комунітарна екологічна політика у якій діалектично взаємодіють національні та загальноєвропейські підходи і принципи до управління природоохоронною діяльністю компаній і фірм.

На сьогодні країни ЄС здійснюють спільну екологічну політику на закріплених в Амстердамській Угоді принципах попередження екологічної шкоди, ліквідації наслідків та відшкодування збитків, завданих навколишньому середовищу, екологічної орієнтованості підприємницької діяльності. Реалізації цих принципів підпорядкована і система менеджменту, що здійснюється у рамках функціонування різноманітних інститутів Європейського Союзу, як загальної компетенції, так і спеціальних, серед яких провідні позиції займає Європейське екологічне агентство (ЄЕА), у діяльності якого беруть участь не лише країни-члени ЄС, але й інші держави. Основою практичного менеджменту ЄС в екологічній сфері виступають середньострокові програми Співтовариства, зокрема Рамкова програма з конкурентоспроможності та інновацій (СІР).

Сьома рамкова програма з наукових досліджень і технологічного розвитку (7РП), програма LIFE+, а також такі структурні фонди як Європейський фонд регіонального розвитку і Фонд згуртування [6, с.10]. Особливістю цих програм і фондів є те, що вони формують спеціальні політико-правові та економічні інструменти, при допомозі яких здійснюється управління природоохоронною діяльністю у європейському конкурентному просторі. В узагальненому вигляді сукупність інструментів екологічної політики ЄС і відповідно системи екологічного менеджменту можна класифікувати на суто економічні (екоподатки і тарифи на продукцію, фінансове сприяння, субсидії, ліцензії, платежі) інструменти обов'язкового інформування (екологічне маркування), добровільного інформування (публікації екологічних доповідей, екологічні знаки якості), екологічного захисту споживача (економічні і моральні санкції, суспільний тиск), добровільні погодження по екологічним позиціям (самообов'язки корпорацій та фірм), нетрадиційні форми співпраці (співпраця між виробниками та екологічними організаціями), нетрадиційні інституціональні погодження (еколізинг, формування екологічних фондів).

Визначальними економічними інструментами реалізації комунітарної екологічної політики ЄС виступають екологічні податки і збори та екологічні субсидії, управління якими належить як до компетенції національних урядів (податки), так і спеціальних інститутів ЄС (субсидії). Програма LIFE+ є на сьогодні єдиним фінансово-економічним інструментом ЄС, який спрямований на захист навколишнього середовища шляхом консолідації фінансових ресурсів і спрощенню процедури фінансування, що дозволяє зосередити управління майже усіма екологічними витратами на одному фінансовому інструменті та інтегрувати екологічні пріоритети у різні сфери діяльності суб'єктів Євросоюзу [7]. Необхідно зазначити, що комунітаризація системи екологічного менеджменту в ЄС відбувається шляхом делегування національними урядами союзним органам управління повноважень щодо прийняття рішень в екологічній сфері.

Принципи національної природоохоронної політики, спільні для всіх держав-членів ЄС, можна звести до наступних основних положень: обов'язковість виконання спільно прийнятих рішень; прагнення до уніфікації заходів по боротьбі із забрудненнями; узгодження спільних позицій на міжнародних переговорах.

Діалектика взаємодії комунітарної екологічної політики ЄС та національних політик країн-членів виявляється через здійснення повноважень союзних органів щодо управління і контролю дотримання на національному рівні спільно прийнятих екологічних вимог та нормативів ЄС з одного боку та лобіювання національних інтересів при узгодженні та прийнятті цих рішень союзними органами – з іншого.

Політика щодо глобальних кліматичних змін є однією із найважливіших складових екологічного управління ЄС і здійснюється через низку інструментів економічного характеру, головним з яких є Європейська система торгівлі квотами на викиди парникових газів (СТК). Хоча СТК ЄС на сьогоднішній день вважається найбільш успішним економічним механізмом протидії глобальним кліматичним змінам, комерціалізація боротьби із глобальним потеплінням несе в собі ризики у вигляді вірогідності зосередження екологічно шкідливих виробництв на території країн, які заощаджують свої обсяги викидів та може призвести до одноаспектного вирішення екологічних проблем без врахування інших загроз довкіллю.

Ключові повноваження союзних органів щодо формування національної екологічної політики країн-членів полягають у забезпеченні дотримання на національному рівні спільних екологічних вимог та нормативів ЄС, контролі за виконанням екологічного законодавства (адміністративний аспект); зобов'язанні національних урядів щодо інкорпорації союзних норм екологічного права у національні правові системи (міжнародно-правовий аспект); розподілу фінансових ресурсів союзних джерел фінансування, таких як екологічні програми та структурні фонди між державами ЄС (економічний аспект); інтернаціоналізації результатів наукових досліджень в галузі екологічного управління шляхом створення міжнаціональних науково-дослідних установ та формування спільного науково-інформаційного простору (науково-дослідницька та інформаційна співпраця).

У ході реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави адаптація національної системи екологічного управління до європейських вимог є одним із ключових завдань, реалізація якого передбачає врахування досвіду країн ЦСЕ, оскільки вирішення цієї проблеми виявилось одним із найскладніших з точки зору гармонізації економіко-правових механізмів управління і впровадження стандартів ЄС.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, заплановане на листопад 2013 року, з одного боку, відкриває нові додаткові можливості співпраці в сфері екологічного менеджменту, зокрема при реалізації спільних екологічних проектів, а з іншого ставить на

порядок денний нашої держави прискорення процесу адаптації національного екологічного законодавства, розробки механізмів та інструментів управління в екологічній сфері у відповідності до вимог Євросоюзу.

Одним з напрямів такої адаптації могло би бути поглиблення співробітництва між Україною та ЄС в рамках положень Кіотського протоколу, найважливішим інструментом якого виступає спільне впровадження проектів. Вступ у дію у лютому 2005 року Кіотського протоколу до рамкової конвенції ООН з питань зміни клімату відкриває, за оцінками фахівців і політиків, нові можливості для національних підприємств і компаній з точки зору вирішення екологічних проблем як на національному, так і регіональному та глобальному рівнях, є практичним кроком у напрямі формування екологічно орієнтованого виробництва, а відповідно посилення міжнародних конкурентних позицій українських підприємств і держави в цілому.

Кіотський протокол створює новий сегмент світового ринку, пов'язаний з квотами на викиди парникових газів та обсягами скорочень викидів, отриманими внаслідок реалізації проектів спільного впровадження. Ним передбачено, що будь-яка країна може передавати (продавати) будь-якій іншій країні або купувати в неї одиниці скорочення викидів, отримані внаслідок реалізації проектів спільного впровадження, які спрямовані на зменшення антропогенних викидів парникових газів у будь-якому секторі економіки [7].

Відповідно до основних загальноприйнятих вимог проекти спільного впровадження мають бути сумісними з національними пріоритетами та стратегіями щодо навколишнього середовища і розвитку країни. Вони потребують попереднього узгодження та схвалення урядами країн, які беруть участь у цій діяльності і повинні приносити реальні довгострокові вимірювані зиски для пом'якшення впливу на зміну клімату, які не можна отримати жодним іншим шляхом.

В Україні основоположним документом природоохоронного спрямування залишається Закон України від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища». Пізніше цей основний Закон був доповнений Лісовим кодексом (1994 р.), кодексом про Надра (1994 р.), Водним кодексом (1995 р.) та Земельним кодексом (2001 р.), а також Законом «Про охорону атмосферного повітря» (1992 р.) і Законом «Про відходи» (1998 р.).

Важливе значення в системі загальнодержавних природоохоронних документів має також Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998р. «Основні напрями державної політики України у галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки».

У цих ключових документах сформульовані, окрім іншого і основні принципи екологічного менеджменту, до яких відносяться :

- профілактичний характер природоохоронних заходів;
- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковості дотримання стандартів, норм, лімітів;
- екологізація виробництва, впровадження нових технологій;
- збереження біорозмаїття;
- гласність і демократизм при прийнятті рішень, формування екологічного світогляду у населення;
- науково обґрунтоване нормування впливу на навколишнє природне середовище;
- компенсація нанесеного збитку;
- облік ступеню антропогенної мінливості територій;
- широке міждержавне співробітництво.

Виходячи із сформульованих у цих основоположних документах принципів, Кабінет Міністрів України розробив і затвердив низку постанов, що конкретизують порядок управління, організації та проведення робіт з окремих видів природоохоронної діяльності.

Зокрема, питання пов'язані із зміною клімату регулюються Постановами Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2006 р. № 468 «Про порядок координації заходів щодо виконання зобов'язань України за Рамковою конвенцією ООН зі зміни клімату та Кіотським протоколом до зазначеної конвенції», а також від 17 квітня 2008р. № 392 «Про забезпечення виконання зобов'язань України за Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату та Кіотським протоколом до неї».

Існуюча нормативно-правова база створює основу для подальшої екологізації національного виробництва, стимулює українські компанії до впровадження європейських і світових екологічних стандартів, до переорієнтації підприємств-експортерів на виробництво екологічно чистої продукції і забезпечення тим самим їх міжнародної конкурентоспроможності.

Список використаних джерел

1. Documents from the United Nations Conference on Environment and Development held in Rio de Janeiro, Brazil, 1992. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/esa/dsd/resources/res_docukeyconf_earthsumm.shtml.
2. Петрашко Л. П. Корпоративна відповідальність: крос-культурні моделі та бізнес-практика. Монографія / Л. П. Петрашко. – К. : Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», 2013. – 342 с.
3. Глобальное конкурентное пространство. Монография / О. Г. Билорус и др. – К.: Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», 2008. – 717 с.
4. Достижения Хероха в области социальной и экологической ответственности за 2012 год получили признание международных организаций. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.xerox.ua/ru/press-centre/news/2013/01/16/101841>.
5. Вергун В. А. Міжнародне корпоративне управління. Навч. посібник / В. А. Вергун, О. І. Ступницький, В. В. Якубовський. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 287 с.
6. Бут Ю. С. Формування спільної екологічної політики Європейського Союзу. Автореф. дис... канд. екон. наук за спец. 08.00.02. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012. – 21 с.
7. EEA, ETC Sustainable Consumption and Production. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eea.europa.eu/>; <http://scp.eionet.europa.eu/>.

УДК 321.64

Резнікова Н. В.*

ФЕНОМЕН ОБ'ЄДНАННЯ І ПЕРИФЕРІЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ В СВІТОВУ ЕКОНОМІЧНУ СИСТЕМУ

В статті досліджуються передумови та природа економічної взаємодії. Проаналізовано теоретичні засади світ-системного підходу для моделювання перспектив розширення міжкраїнового об'єднання.

Ключові слова: світ-системний підхід, економічний розвиток, системне розширення, об'єднання, периферія, зовнішня арена.

The article investigates the background and the nature of economic cooperation. The theoretical basis of the world-system approach is used for modeling the prospects of system's expansion.

Key words: world-systems theory, economic development, periphery, systemic expansion, incorporation.

В статье раскрываются предпосылки, и исследуется природа экономического взаимодействия. Проанализированы теоретические основы мир-системного подхода для моделирования перспектив расширения межстрановых объединений.

Ключевые слова: мир-системный подход, экономическое развитие, системное расширение, объединение, периферия, внешняя арена.

Актуальність теми. Глобалізація, що часом асоціюється з множинністю вибору, окрім іншого, продукує для країни можливості виявитись розчиненою в процесі економічного розширення, ставши проміжною ланкою в системі глобальної взаємодії, на яку покладено заздалегідь визначені функції і окреслено правила перебування в зоні співпраці. Кінцева мета розвитку як чи не найголовнішого орієнтиру міжкраїнового об'єднання вже не вимірюється виключно в термінах економічних вигравів, а знаходиться на перетині економічного, соціального та політичного вимірів. Втім, звідки надходить первинний імпульс до об'єднання і якими опиняться перспективи держави – рухатись в бік поглиблення чи розширення світової системи – залежить від комплексу вихідних умов, дослідження яких і **являє собою важливе наукове завдання.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новітні теорії економічного розвитку сконцентровані навколо проблем нерівномірності економічного розвитку як результату дії об'єктивних законів суспільного розвитку та нелінійних чинників цивілізаційного поступу. Дослідженню відмінностей у країнових критеріях, які визначають диспозицію держав у ієрархічній структурі глобальної економіки, присвятили свої праці І. Валлерстайн, Й. Хендерсон, Г. Гереффі, Л. Мітелка, Р. Донер, В. Нії, Л. Склеєр, Т. Колафі, Дж. Ілліфе.

* кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Експлуататорський характер взаємовідносин багатих країн стосовно бідних держав у системі світового господарства опинився в науковому ракурсі С. Аміна, Т. Біерстекера, Ф. Борншира, П. Еванса, Т. Морана, Е. Фалетто, Ф. Кардозо, Т. Дос. Сантоса. Засади міжкраїнового та/або регіонального об'єднання широко дискутувались в працях П. Нік Кардуліаса, Дж.-Д. Карлсона, Дж. Хабермаса, П.-Н. Перегріна. Автори запропонували нові підходи до інтерпретації передумов та рушійних сил об'єднання і механізмів економічної периферизації регіонів у світову систему.

Виклад основного матеріалу. Передусім, розвиток асоціюється з теорією природної еволюції. На думку Г. Ріста, розвиток ототожнюється з процесом, який викликає зміни у природній еволюції [10]. Вчений переконаний, що перетворення від природної еволюції до соціальної зміни відбувається досить просто, а сама по собі еволюція і є нічим іншим, ніж процесом розвитку. Відповідно до натуралістичної теорії, маємо справу з принципами спрямованості (кінцевої мети), безперервності (безперервний процес), кумулятивності (ефект накопичення) та необоротності (неможливо повернутися до попередньої стадії). Під час розгляду усіх принципів разом розвиток інтерпретуємо як процес безперервної зміни, яка має накопичувальний незворотний ефект, спрямований на кінцеву цітку мету.

Г. Ріст переконаний, що саме розвиток посідає особливе місце у натуралістичній ідеології, оскільки він належить до давньої традиції, яка охоплює тривалий період західної історії – історії, яка бере свій початок від часів Аристотеля і триває до XIX ст., де можна побачити «тріумф соціального еволюціонізму, де досягнення у галузях науки і техніки стають двигуном економічного зростання та власне відображенням розвитку» [10]. З цієї точки зору, розвиток є не тільки незворотним, але він також є неминучим разом з природною еволюцією.

У концепції розвитку, запропонованій західними лідерами, розвиток постає як ідеал для наслідування, як поняття, «готове до подання» або «готове для використання», навіть як рецепт, який може бути застосований у всіх частинах земної кулі при дотриманні вказівок Заходу та його представників. Рецепт, який, нарешті, дав їм змогу вийти з течії відставання і досягти «стану благополуччя» розвитку. У такому баченні розвиток постає одночасно як процес і кінцева мета. Процес, за допомогою якого суспільства розвиваються, і мета, до якої вони йдуть, бо основна мета – бути розвиненим. Подібне сприйняття розвитку через вираження кінцевої мети має дуже чітке розуміння розвитку. Зрештою, ми знаходимо ті ж основи розвитку в еволюціоністській теорії, тобто, прогрес, ідея зміни є частиною безперервного процесу зростання.

В концепціях розвитку, які з'явилися, і пост-розвитку, – «розвиток» є неминучим, оскільки лише він стає кроком уперед для країн, які ще не мали змоги наслідувати приклад західного розвитку, а тому пост-розвиток – це інший шлях, засіб уникнення. Поява концепції розвитку за ініціативою президента Г. Трумена очевидно не є чимось іншим, окрім частини довгого шляху, здійсненого концепцією розвитку для закріплення власних позицій як провідної тенденції західних суспільств. Втім, нові ринки, які ототожнювалися, в основному, з орієнтованістю на меркантилістське сповідування цінностей, вже містили, на думку багатьох істориків й авторів – серед яких Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Ж. Ада – певні варіанти свого розширення і глобалізації, свідками яких ми є.

З цього ж приводу В. Сакс додає таке. «Весь цей метафоричний задній план насичує імперативним характером поняття розвитку і дає змогу розвиненій / слаборозвиненій універсальній схемі стати телеологічним переконанням історії: соціуми третього світу не за-

проваджують різноманітних та унікальних образів життя, але більш-менш прогресують на безперервному шляху, напрям якого диктується державою-гегемоном. Така інтерпретація світової історії є не тільки політично улесливою, але і ґносеологічно неминучою. Жодна філософія розвитку не змогла уникнути свого роду ретроактивної телеології, оскільки, власне, пост-розвиток є пізнаванням тільки у ретроспективі, тоді, коли досягається стан зрілості. Розвиток без домінування – це як рух без напрямку; ось чому західна гегемонія була логічно долучена до проголошення розвитку» [11].

Думка, що розвиток має культурний зміст, який інтерпретується саме як зміст західний, перебуває у протиріччі з ідеєю природних витоків і тут важливо звернути увагу на те, як ці бачення зіштовхуються і суперечать одне одному. З цього приводу дуже чітко висловлюється С. Латуш, коли говорить, що економіка не є природною реальністю, вона є саме історичним і культурним винаходом, який отримує особливий безпрецедентний поштовх у західній сучасності [6]. Звичайно, в окресленому контексті, С. Латуш говорить про економіку і ніяк не про розвиток. Водночас, змістовно він міг би торкатись і процесу розвитку, втім, за певних аспектів, але обов'язково через призму Заходу та концепції еволюції розвитку, тобто, через економічні аспекти, говорячи про те, що розвиток перебуває у факторах або діях економічного характеру і його кінцева мета – економічна.

Втім, кінцева мета розвитку полягає не тільки в економічному вимірі. Теорія розвитку дійсно заснована на принципах економічної теорії: має існувати постійний процес обміну, що сприяє накопиченню, яке й є одним з факторів виробництва і зростання; інші принципи додавалися на основі теорії поділу праці, де відбувався процес накопичення масового виробництва, яке й сприяло поділу праці; прогрес та інновації також стають двигунами економічного розвитку і зростання.

Складається враження, що світова економіка переживала період безперервного зростання з моменту її започаткування у сімнадцятому столітті. Втім, якщо ретроспективно оцінити весь шлях світової економіки і повернутись до часів І. Валлерстайна, знайдемо підтвердження ще й тому факту, що криза, яка вразила світову економіку, є невід'ємною частиною системи світової економіки розширення, адже, за висловом самого І. Валлерстайна, вона притаманна системі капіталістичного розвитку, яка створює так звані «вузькі місця» у зв'язку з глобальним перевиробництвом. Кризи у системі світової економіки – це час реструктуризації задля кращого продовження роботи з розширення світової економіки. З цього приводу І. Валлерстайн зауважує: «постійний пошук накопичення був ключовою особливістю капіталістичної світової економіки. Щоразу, коли економічні сили приватних і колективних підприємців зіштовхувалися з уповільненням накопичення через вузькі місця, які вони самі й спровокували, вони завжди діяли ефективно, щоб відкрити або обійти ці вузькі місця і знайти спосіб загального накопичення» [15].

І. Валлерстайн пізніше обережніше характеризує світову систему, будучи розкритикований Т. Скоцполом [12] як «надмірний економіст», втім все одно забезпечує розуміння його початкової концептуалізації і пропонує логічне розуміння взаємопов'язаних чинників у межах системи – як-то економічні, культурні/соціальні і політичні. Вони можуть використовуватися для дослідження потенційних об'єднань, де найголовнішими елементами системи виступають економічні зв'язки, які пов'язані з соціокультурними факторами, а ті, у свою чергу, підтримані політичними заходами. Серед adeptів даного підходу ще й А.-І. Со, який, досліджуючи об'єднання Китаю у дев'ятнадцятому столітті, поділяє процес об'єднання на економічні й політичні дії [13]. Він зазначає, що обидві, зазвичай, відбуваються одночасно, але піддає сумніву твердження, що одне неможливе без іншого.

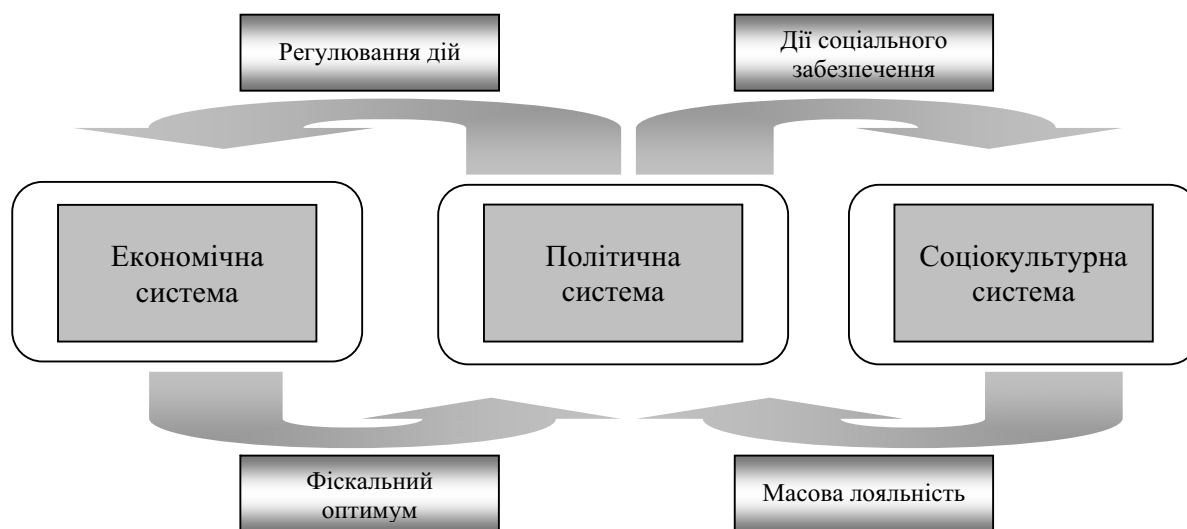

Рис. 1. Концепція капіталістичної економіко-соціально-політичної організації Дж. Хабермаса [3].

За такою логікою П. Нік Кардуліас досліджує економічний і соціальний вплив торгівлі хутром як одного із сегментів світ-системи в індійських культурах [5]. Втім, використання зазначених трьох чинників, на переконання Дж.-Д. Карлсона [1], схоже на підхід Б.-К. Гіллза [2] і А.-Г. Франка, які розглядали власне дослідження «як три стільці на ніжках економічного, політичного і культурного аналізу». П.-Н. Перегрін [8] використовує три-аспектний підхід у дослідженні соціального відтворення, зростання й занепаду у доісторичних світах. Він використовує модель Дж. Хабермаса [3] й отримує відповідну концептуальну базу для розуміння взаємопов'язаності й інтерактивності трьох чинників (див. рис. 1).

Така модель яскраво репрезентує спосіб, у який економічна система впливає на місцеву політичну систему, яка потім отримує зворотний зв'язок через соціокультурну систему. Таким чином, П.-Н. Перегрін переглядає діаграму Дж. Хабермаса, аби підкреслити значення соціального відтворення у визначенні вектору розвитку економічної системи (див. рис. 2).

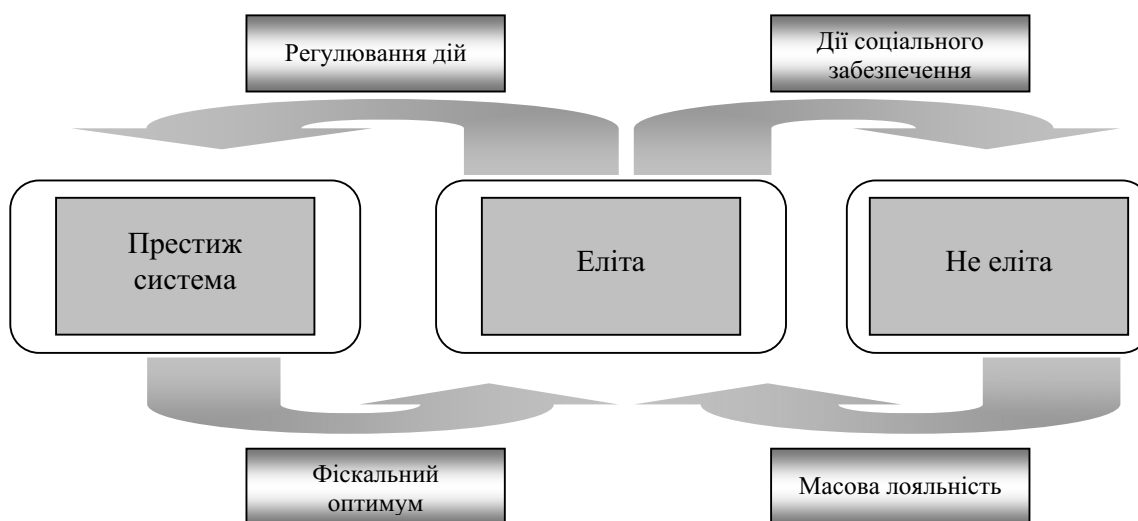

Рис. 2. Варіація підходу Дж. Хабермасаза П.-Н. Перегріном з акцентуацією на соціальне відтворення [3].

На думку вже згадуваного Дж.-Д. Карлсона, І. Валлерстайн на такий варіант підходу навряд чи відреагував би схвально. Справді, він пише, що «одним ідеологічним продуктом цієї системи був сумнівний епістемологічний висновок про три відмінності у сфері діяльності людини – економічну, політичну і соціальну/культурну, які перебувають в ефективних підсистемах з автономними логіками діяльності компаній, діячів та їхніх мотивацій». Погоджуюся з цією позицією, не маємо підстав інтерпретувати такі чинники як унікальні, окремі сфери, а пропонуємо розглядати їх як взаємопов'язані системи поведінки, засновані на виборі окремих акторів.

Поняття мультикультурності має на увазі, що економічні й соціо-політичні зміни повинні відбутися між групами, які складаються з культурно відмінних суспільств. Це вказує на відмінності у мові, релігії, нормативних установках, способі управління та інших фундаментальних особливостях повсякденного життя. Що відбувається, коли ці суспільства взаємодіють? Для І. Валлерстайна в цьому контексті набуває першочергового значення саме структурна відмінність. Як і К. Поланьї, І. Валлерстайн ідентифікує три історичні категорії: міні-системи, світові імперії і світові економіки. Не піддаючи сумніву висновок про те, що «міні-системи були поглинуті капіталістичним розширенням», Дж.-Д. Карлсон зосереджує свій дослідницький ракурс на тому, як саме вони були поглинуті, бо це, на його думку, допоможе нам концептуалізувати процес капіталістичного розширення (див. Рис. 3). Сам процес об'єднання зосереджується на відмінності між політичними організаціями і на тому, як вони вбудовані до системи функціонування, щоб бути подібними європейській «державі».

Рис. 3. Блок-схема Дж.-Д. Карлсона: арени змін, що ведуть до об'єднання [1].

І. Валлерстайн стверджує, що об'єднання у світову економіку означає обов'язкове входження політичних структур у міждержавну систему. Це, в свою чергу, означає, що держави, які вже існують, повинні або перетворити себе у «держави у межах міждержавної системи», або бути замінені новими політичними структурами, які приймають цю форму, або бути поглиненими іншими державами у межах міждержавної системи [15].

Об'єднання відображає сутність того, що є міжнародною політикою. Повинні бути пояснені кілька аспектів процесу об'єднання, пов'язаного з «державним» розвитком. Тільки держави (крім традиційних європейських держав, що існували як імперії, королівства, міста-держави або як більш традиційні, засновані на сім'ї), які є подібні європейській моделі верховної територіальної держави або наближені до цієї моделі (внутрішньо або зовнішньо), у стані ввійти у систему (наприклад, Японія після 1866 р.). Інакше кажучи, існуючі держави, які вже відповідають цій моделі «держави» і вже є частиною європейської світової системи, асимілюють інших. Так, наприклад, Дж.-В. Мейер,

Дж. Болі, Дж.-М. Томас та Ф.-О. Рамірез обговорюють «вимоги» щодо сучасної держави й описують природу цих особливостей у XX-му ст. [7]. К.-М. Уорнер, в свою чергу, пропонує приклади двох західноафриканських держав, які функціонували і були конкурентоспроможними у регіональному аспекті, але активно саботувалися європейцями з метою отримання економічної переваги [16]. З цього можна дійти висновку, що такий процес перетворення у «державний мис» стає невід'ємною частиною «периферизації».

Це вказує, що фактичний процес «об'єднання» починається набагато раніше, оскільки викликаний торгівлею політичний розвиток – необхідний перший крок до повного об'єднання. Тому ймовірно, що фактичний процес об'єднання може початися з ініціювання контакту між двома регіонами, припускаючи, що кожен уже – частина системи. Важливо підкреслити: випадки, розглянуті К.-М. Уорнером, яскраво вказують, що **первинна функція розширення системи є економічною**. Якщо реалісти, серед яких Дж. Снайдер, стверджували б, що захист регіону виступає важливим фактором, то К.-М. Уорнер віддає перевагу джерелу початкового міжкультурного контакту, яке повинно бути забезпечене певною сумою знання, яке можна обміняти при виникненні загрози виникнення великих проблем. Отже, початковий контакт повинен бути заснований на іншому – найімовірніше, економічному, – факторі.

Для І. Валлерстайна ключовий «переломний момент» для визначення, чи є регіон частиною світової системи, залежить від економічної активності (робочої сили) у регіоні або «зон» упродовж певного терміну. Це становить основу його концепцій «зовнішньої арени», «об'єднання» і «периферизації». І. Валлерстайн роз'яснює це в такий спосіб. «Питання, з яким ми маємо справу тепер, є природа процесу, в якому зона, яка одного разу перебувала на зовнішній арені світової економіки, виявилася, з часом, на периферії тієї ж світової економіки. Ми думаємо про перехід як про період середньої тривалості і називаємо цей період «об'єднанням» [15].

Отже, модель, яку ми використовуємо, залучає три послідовних моменти для «зони»: перебувати на зовнішній арені, бути включеною і стати периферією. Жоден з цих моментів не є статичним, усі вони втягнені до процесу. Говорячи про відмінності між об'єднанням і периферизацією, І. Валлерстайн продовжує: «...і тут ми повинні зрозуміти відмінність між моментом «об'єднання» і наступним моментом «периферизації». Якщо аналогія дозволена, об'єднання залучає «вербування» зони в орбіту світової економіки так, що вона уже більше не зможе втекти, а периферизація передбачає тривале перетворення міні-структур регіону способами, які іноді згадуються як поглиблення капіталістичного розвитку». Таким чином, логічно, об'єднання може бути розглянуте як тривале розширення світової системи, а периферизація – поглиблення світової системи.

Взагалі у регіонах, що беруть участь у спеціалізації, присутні дві риси.

По-перше, повинен бути обмежений доступ до ресурсу, щоб відрегулювати виробництво, розподіл і споживання конкретного товару.

По-друге, має бути присутня потреба в ефективності, що часто забезпечується прибутком комерціалізованої системи.

В основному повинна бути мотивація для спеціалізації, яка, звичайно, пов'язана з торгівлею. Процес об'єднання відіграє важливу роль у визначенні зовнішньої арени. Ця арена піддається об'єднанню, поміченого як «не внутрішнє» і все ж «не зовсім зовнішнє»; але оскільки ця зона включена у світову економіку, це часто призводило до виникнення наступної суміжної зони, що мала зв'язок з зовнішньою ареною, спрямованою назовні розширення [15].

Цей план релевантний, і, як спостерігає І. Валлерстайн, оскільки зона стала об'єднаною у світову економіку, її закордонна торгівля стала внутрішньою до світової економіки

і більше зовнішньою до неї. Хоча це відбувається наприкінці процесу об'єднання (і, отже, на початку периферизації), але є додатковою причиною пояснення всього процесу і просторових понять, пов'язаних з ним. Це вказує, що є «вища зовнішня» арена, яка не визначена капіталістичною світовою економікою й існує, по суті, «зоною незнання». Це викликає цікаві міркування стосовно того, що є дійсно зовнішньою ареною. Додатково це вказує, що замість триярусного робочого визначення світової системи (ядро, напівпериферія, периферія) є шість рівнів (ядро, напівпериферія, периферія, включена зона, зовнішня арена, зона незнання).

І. Валлерстайн ідентифікує зовнішню арену щодо капіталістичної світової економіки як зону, від якої капіталістична світова економіка хотіла товари, але яка була стійкою (можливо, культурно) до імпортування товарів промислового призначення і досить сильною з політичної точки зору, щоб підтримати його перевагу. Китай і Японія у вісімнадцятому сторіччі служать прикладами цього. Мабуть, у відповідних керівників у будь-якій зоні, що обмежує розширення капіталістичної світової економіки, є три потенційні шляхи:

- вони можуть бути достатньо сильними, щоб підтримати свою перевагу і не обирати об'єднання;
- вони можуть бути достатньо сильними, щоб підтримати їхню перевагу, але все-таки обирають об'єднання;
- вони можуть бути занадто слабкими, щоб підтримати власну перевагу.

В останньому випадку зона, мабуть, асимілюється, якщо у неї є ресурси або товари, яких бажають агенти світової економіки. Можливо, найкращий результат (для зовнішньої зони) – бути так чи інакше проігнорованою і перебувати у планах майбутнього капіталістичного розширення і поглиблення. У будь-якому випадку, здається логічним, що будь-яка зона, суміжна зі світовою системою, у підсумку буде незабаром поглинена.

Щоб зрозуміти розширення сучасної економічної системи, потрібно досліджувати фактичний процес розширення, характерний для об'єднання нових регіонів, держав і культур. Т.-Д. Холл щодо природи об'єднання зауважує, що великі збої соціальних, економічних і політичних процесів супроводжують розширення держав, засноване на зростанні накопичення капіталу або грабунку [4].

Така теза підтримує аргумент, що істотна зміна відбувається раніше, ніж вчені традиційно говорять про початок об'єднання. Справді, Т.-Д. Холл стверджує, що сама концепція об'єднання є достатньо проблематичною з кількох причин:

- (а) щодо об'єднання держави або системи;
- (б) щодо типів об'єднаних груп;
- (в) щодо вибору часу і ступеня об'єднання;
- (г) щодо безлічі чинників, які можуть впливати на процес.

Очевидно, при цьому з'ясування суті і концептуалізація поняття «об'єднання» є необхідними складовими процесу пізнання окреслених категорій [4].

Справді, існують щонайменше два окремі аспекти, пов'язані з об'єднанням і можливою економічною периферизацією зовнішнього регіону у світову систему.

По-перше, слід визнати, що у цілому мова йде про низку триваючих процесів, які можуть бути поділені на окремі фази.

По-друге, на тлі триваючого процесу зона номінально зазнає зміни поняття «держави» або умов у межах процесу, що обов'язково залежатиме від ступеня причетності до світової системи і впливу специфічних факторів випадку.

Більше того, об'єднання не є одновимірним, воно багатовимірне щодо чотирьох типів світових системних кордонів. Об'єднання може бути економічним (для масових товарів або для предметів розкоші), політичним/військовим або соціокультурним, який включає

всі типи інформації і символів. Крім того, об'єднання створює багаторазові кордони: за інших рівних умов об'єднання розпочнеться з широких сфер (культурна, символічна, інформаційна або предмети розкоші) і продовжиться у вузьких, інтенсивніших формах політико-військового кордону і, нарешті, у вимірі масових товарів.

Висновки. Цілком прогнозовано, що для розуміння фактичного процесу об'єднання слід звернути увагу на індивідуальні відповідні «маркери», притаманні будь-якому періодові часу. Цими маркерами можуть бути: ступінь політичної автономії; тип й обсяг торгівлі з системою та її ядром; зміни у традиційній соціальній або культурній поведінці. Крім того, має значення розуміння ситуації «перед контактом», адже тоді різні чинники аналізуватимуться у площині взаємозв'язку однієї конкретної зміни зі зміною типу взаємодії з системою. Отже, ці процеси взаємопов'язані, а тому вивчення окремих аспектів дасть змогу отримати чіткіше розуміння процесу об'єднання як динамічного цілого.

Історія – і як запис подій, і як припис для майбутньої поведінки – написана, передусім, переможцями історичних конфліктів, який формувався у всіх аспектах: соціальному, політичному, економічному і розвитковому [4]. Крім того, така конкретизована історична перспектива служить не тільки джерелом легітимізації, а й матеріалізації статус-кво переможців. Досліджуючи ширші аспекти появи і розвитку системи сучасного світу у цьому контексті, отримаємо набагато повніше розуміння історії. Теорія світових систем ще більше стосується досліджень сучасної політики, бо пропонує «політичну програму» тим, хто «програв» історію, а також версію історії, яку можуть використати ті, хто «програв». Не звертаючи увагу на акценти «державна» і «відносини влади», а приділяючи увагу соціальним аспектам, які економічно мотивували діячів нижчого державного рівня, кожен у змозі поставити під сумнів не тільки припущення провідної ролі діяльності державного рівня, але й те, що теорії постанали з цих припущень.

Модель Дж.-Д. Карлсона у цьому контексті забезпечує зрозумілішу картину впливу зовнішніх діячів на систему і роль діячів у межах системи. Можна визнати, що зовнішні діячі часто мають здатність домовитися про терміни об'єднання, а в деяких випадках у змозі домовитися про зовнішній ефект. Цей підхід може також забезпечити розуміння рушійних сил, які стимулюють розширення системи у цілому, оскільки він може з'ясувати більш фундаментальні причини розширення капіталістичної системи особливо у контексті поточних дебатів щодо глобалізації. Щоб досягти цього в історичному контексті, необхідно залучити додаткові поняття, що стосуються виробництва, і зрозуміліше концептуалізувати процес об'єднання. Крім того, ця модель об'єднання подає більш повну історію того, як система розширюється, і може використовуватися при порівнянні з іншими конкуруючими поясненнями. Нарешті, перспектива світових систем – це прогресивна програма досліджень, яка пропонує більш міждисциплінарний підхід до дослідження міжнародних економічних відносин, ніж нинішні доступні методики.

Список використаних джерел

1. Carlson J.-D. Broadening and Deepening: Systemic Expansion [Electronic resource] / J.-D. Carlson // Journal of world-systems research. – 2001. – Mode of access: <http://jwsr.ucr.edu/archive/vol7/number2/pdf/jwsr-v7n2-carlson.pdf>.
2. Gills B.-K. 5000 Years of World System History: The Cumulation of Accumulation [Electronic resource] / Gills B.-K. and A.-G. Frank / Core / Periphery Relations in Precapitalist Worlds. Boulder: Westview Press. – 1991. – Mode of access: <http://cos.sagepub.com/content/46/3/179.full.pdf+html>.
3. Habermas J. Legitimation Crisis [Electronic resource] / J. Habermas/ Boston : Beacon Press. – 1973. – Mode of access: <http://homes.chass.utoronto.ca/~jheath/legitimation.pdf>.

4. Hall T.-D. Frontiers, and Ethno genesis, and World-Systems: Rethinking the Theories [Electronic resource] / T.-D. Hall // A World-Systems Reader: New Perspectives on Gender, Urbanism, Cultures, Indigenous Peoples, and Ecology//. – 2000. – Mode of access: <http://www.academia.edu/1282478/>.
5. Kardulias P.N. Multiple Levels in the Aegean Bronze Age World- System [Electronic resource] / P.N. Kardulias / Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., pp. 179 – 201. – 1999. – Mode of access: http://www.academia.edu/1285934/Multiple_levels_in_the_Aegean_Bronze_Age_world-system.
6. Latouche S. Sortir de la société de consommation [Electronic resource] / S. Latouche // Les Liens qui libèrent, Paris. – 2010. – 221 p.
7. Meyer J.-W. World Society and the Nation State [Electronic resource] / J.-W. Meyer, J. Boli, G.-M. Thomas, F.-O. Ramirez / American Journal of Sociology. – №103:1. – 1997. – Mode of access: <http://apps.business.ualberta.ca/mlounsbury/smo701/readings/meyer%20boli%20thomas.pdf>.
8. Peregrine P.-N. Archaeologyand World-Systems Theory [Electronic resource] / P.-N. Peregrine / A World-Systems Reader: New Perspectives on Gender, Urbanism, Cultures, Indigenous Peoples, and Ecology. Boulder, CO: Rowman & Littlefield, pp. 59 – 68. – 2000. – Mode of access: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-682X.1990.tb00129.x/abstract>.
9. Polyani K. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time [Electronic resource] / K. Polyani/ Boston: Beacon Press. – 1944. – Mode of access: <http://uncharted.org/frownland/books/Polanyi/POLANYI%20KARL%20-%20The%20Great%20Transformation%20-%20v.1.0.html>.
10. Rist G. Le developpement: histoire d'une croyance occidentale [Electronic resource] / G.Rist/ Presses de la Fondationnationale des sciences politiques. – 1996. – Mode of access: <http://www.erudit.org/revue/as/1998/v22/n1/015533ar.pdf>.
11. Sachs W. Le developpement: une ideologie en ruine [Electronic resource] / Sachs W./ 1996. – Mode of access: <http://www.amazon.fr/Des-ruines-d%C3%A9veloppement-Wolfgang-Sachs/dp/toc/2842614283>.
12. Skocpol T. Vision and Method in Historical Sociology [Electronic resource] / T. Skocpol / Cambridge: Cambridge University Press. So. – 1984. – Mode of access: <http://scholar.harvard.edu/thedaskocpol/publications/vision-and-method-historical-sociology>.
13. So A.-Y. The Process of Incorporation into the Capitalist World-System: The Case of China in the Nineteenth Century [Electronic resource] / A.-Y. So / Review. – №VIII – 1984. – Mode of access: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/40240978?uid=3739232&uid=2&uid=4&sid=21101966000637>.
14. Snyder J. Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition [Electronic resource] / J. Snyder / Ithaca, NY: Cornell University Press. – 1991. – Mode of access: <http://www.amazon.com/Myths-Empire-Domestic-Politics-International/dp/0801497647>.
15. Wallerstein I. The Modern World System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730 – 1840s. [Electronic resource] / I. Wallerstein / SanDiego, CA: Academic Press. – 1989. – Mode of access: <http://www.iwallerstein.com/the-modern-world-system-volume-III/>.
16. Warner C.-M. Sovereign States and Their Prey: The New Institutional Economics and State Destruction in Nineteenth-Century West Africa [Electronic resource] / C.-M. Warner /Review of International Political Economy. – № 5:3 (Autumn). – 1998. – Mode of access: <http://www.ingentaconnect.com/content/routledg/rrip/1998/00000005/00000003/art00007>.

УДК 339.982:32.019.52

Чугаєв О. А.*

ГЛОБАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ М'ЯКОЇ СИЛИ ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ СВІТУ

М'яка сила є складовою потенціалу впливу країн. Метою статті є визначення закономірностей глобального розподілу м'якої сили основних економічних і політичних центрів світу (США, ЄС, Китай, Росія) по країнах світу. Розглянуто сутність м'якої сили, її стан та динаміка, ймовірні політико-економічні фактори, виокремлено сфери ментального впливу вказаних центрів.

Ключові слова: економічні і політичні центри світу, м'яка сила, імідж країн, розподіл впливу.

Soft power is an element of potential for influence of countries. The article aims at finding trends in global distribution of soft power of the main economic and political centers of the world (USA, EU, China, Russia). The author considers the essence of the soft power concept, its current state and dynamics, possible political and economic factors, determines areas of mental influence of the said centers.

Key words: economic and political centers, soft power, country image, distribution of influence.

Мягкая сила является составляющей потенциала влияния стран. Целью статьи является определение закономерностей глобального распределения мягкой силы основных экономических и политических центров мира (США, ЕС, Китая, России) по странам мира. Рассмотрено сущность мягкой силы, ее состояние и динамика, вероятные политико-экономические факторы, выделено сферы ментального влияния указанных центров.

Ключевые слова: экономические и политические центры мира, мягкая сила, имидж стран, распределение влияния.

Постановка проблеми. Держава і недержавні суб'єкти країн часто користуються перевагами у взаємодії з закордонними суб'єктами внаслідок наявності у їх країни м'якої сили, впливаючи на іноземні суб'єкти непрямым шляхом. Порівняно із жорсткою силою м'яка сила несе за собою менші ризики можливого зростання рівня суперництва. Її ресурс може бути ефективно використаний для досягнення цілей суб'єктів країни. Надзвичайно великі наслідки це має у міжнародній економічній площині, коли економічні суб'єкти приймають рішення про вибір товарів, які походять з тих чи інших країн (що впливає на ціну цих товарів), місця для здійснення інвестицій (що впливає на премію за ризик), місця для туристичних подорожей та трудової міграції, а також партнерів для економічної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М'яка сила, на думку Дж. Ная, є здатністю «залучати інших легітимністю політики [країни] та цінностями, які лежать в їх основі»...

* кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

«без використання примусу або підкупу» [1]. Елементами м'якої сили є, зокрема, ідеї та культура [2, р. 1]. Для деяких країн м'яка сила залишається чи не єдиним способом впливу: менші суб'єкти мають більше можливостей використання м'якої сили, ніж жорсткої [2, р. 14].

Відмінності між поняттями жорстка і м'яка сила не є такими очевидними. Економічна сила в цілому може вважатися США м'якішою порівняно з військовою, проте може сприйматися як тверда об'єктом застосування сили. Інший приклад градації використання сили: примус – підкуп – переконування. У цьому ланцюгу останній спосіб є найм'якший і найбільш ефективний з точки зору витрат [2, р. 2. XI].

М'яку силу можливо розглядати як інструмент і як потенціал сили. У другому випадку поняття м'якої сили розглядається як елемент потужності країни і пов'язане з поняттям іміджу країни.

Так, М. М. Рижков і О. Кутузова наводять таке визначення іміджу країни – це ментальний образ, сукупність вірувань і вражень стосовно певного місця [3]. За визначенням Є. А. Галумова, імідж країни – це репутація, яку вона одержує у свідомості громадськості в результаті дій суб'єктів, які взаємодіють із зовнішнім світом [4].

Як синонім іміджу країни часто використовується термін бренд країни. Зокрема, бренд країни – сукупність ексклюзивних і позитивних характеристик країни, що виділяють її з поміж інших держав світу [5] або національна ідея країни, її інтелектуальна власність, комплекс думок, відчуттів, асоціацій та уявлень, які виникають у людини, коли вона бачить або чує назву країни чи купує товари, вироблений, в цій країні [6]. Поняття бренду також може включати й технічні складові, зокрема знакові символи та текстові повідомлення.

Якщо розглядати поняття м'якої сили як інструмент, то як зазначає О. М. Тищенко-Тишковець, формами м'якої сили країни є державний брендинг, пропаганда, публічна і культурна дипломатія [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемним моментом залишається складність точного формулювання м'якої сили країни, адже це явище багатогранне. Відповідно, складно також вимірювати м'яку силу та її окремі складові. Тим не менш про розподіл м'якої сили можливо судити з опитування ставлення широкої громадськості або еліти світу щодо тих чи інших країн.

Формулювання цілей статті. Метою цього дослідження є визначення закономірностей у стані та динаміці глобального розподілу м'якої сили як потенціалу можливостей м'якого, ментального впливу основних економічних і політичних центрів світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. З 2002 р. проект глобального ставлення Pew Global Attitudes Project проводив опитування громадськості у 60 країнах (або територіях). В результаті була підготовлена база і звіти щодо даних суб'єктивних оцінок різних явищ у світі, в тому числі з них можна судити про рівень загальної м'якої сили країн та її економічної компоненти. Найбільш масштабне дослідження громадської думки було у 2007 р., тому недоліком цього методу є затратність, неповне і непостійне охоплення країн. Також значною мірою можна оцінити співвідношення м'якої сили лише трьох економічних і політичних центрів: США, ЄС, Китаю, а також Росії [8].

Розглянемо загальне ставлення до чотирьох вказаних центрів в динаміці (відсоток позитивних оцінок по країнах, коли респонденти відповідали, що вони сприятливо ставляться до вказаного економічного центру, див. у табл. 1). Нажаль, у цих оцінках неможливо виділити пряму економічну компоненту іміджу вказаних центрів: зробити це ми можемо лише опосередковано.

Таблиця 1.

Частка позитивних оцінок США, ЄС, Китаю та Росії з боку громадськості різних країн, %

Країна респондентів	Економічні центри (2013 р.)				Економічні центри (2007 р.)			
	США	ЄС	Китай	Росія	США	ЄС	Китай	Росія
Австралія	66	54	58	42	46^		52^	
Аргентина	41	36	54	26	16	37	32	19
Бангладеш					53	51	74	52
Болгарія					51	81	44	78
Болівія	55	39	58	22				27
Бразилія	73	54	65	34	62~	55~	52~	37
Великобританія	58	43	48	38	51	52	49	47
Венесуела	53	43	71	40				48
Гана	83	70	67	49	80	74	75	55
Греція	39	33	59	63	35*	37*	56*	
Ефіопія					77	79	67	48
Єгипет	16	40	45	30	21	52	65	46
Ізраїль	83	41	38	21	78	49	45	29
Індія	41	21*	23*		41!	23!	25!	58
Індонезія	61	56	70	43	29	55	65	36
Іспанія	62	46	48	38	34	80	39	35
Італія	76	58	28	31	53	78	27	37
Йорданія	14	27	40	25	20	26	46	48
Канада	64	57	43	42	55	73	52	52
Кенія	81	70	78	47	87	82	81	57
Китай	40	37	95	49	34	40	93	54
Кот-д'Івуар					88	72	92	73
Кувейт					46	50	52	27
Литва	73!	78!	52!					
Ліван	47	53	56	46	47	59	46	48
Малайзія	55	55	81	47	27	53	83	46
Малі					79	83	92	59
Мексика	66	39	45	28	56	50	43	38
Марокко					15	35	26	21
Нігерія	69	54	76	38	81~	67~	76~	58
Німеччина	53	60	28	32	30	68	34	34
Пакистан	11	15	81	19	15	14	79	18
Палестина (тер.)	16	33	47	29	13	32	46	30
Перу					61	50	56	37
Південна Корея	78	73	46	53	58	71	52	54
Південна Африка	72	43	48	26	60^		37^	30
Польща	67	68	43	36	61	83	39	34
Росія	51	63	62		41	62	60	89
Сальвадор	79	43	52	27				
Сенегал	81	71	77	42				34
Словаччина					41	79	45	59
США	81	50	37	37	80	47	42	44
Танзанія	65^		71^		46	60	70	50
Туніс	42	55	63	35	45*	58*	69*	
Туреччина	21	26	27	19	21	27	25	17
Уганда	73	47	59	28	64	53	45	32
Україна	60!	72!	63!		54	77	64	81
Філіппіни	85	62	48	35	90"		63"	
Франція	64	41	42	36	39	62	47	35
Чеська Республіка	58	38	34	41	45	54	35	41
Чилі	68	57	62	39	55	63	62	47
Швеція					46	59	43	31
Японія	69	61	5	27	61	61	29	22

Примітка до таблиці. Знаками позначені роки опитувань, що відрізнялися від 2013 або 2007 рр., але були відносно близькими до них (* 2012 р., ! 2011 р., ~ 2010 р., ^ 2008 р., " 2002 р.). Жирним шрифтом позначені дані по країнах, в яких ставлення до вказаного економічного центру було одним з найкращих, курсивом – одним з найгірших.

Джерело: складено автором за даними [8; 9, р. 2; 10, р. 73].

До США найбільшою мірою добре відносяться ряд країн Африки, Філіппіни та Ізраїль (більше 80%), а негативно ряд ісламських країн Південно-Західної Азії. Відбулося явне покращання іміджу США в цілому порівняно з 2007 р. і особливо у Індонезії, Німеччині (на принаймні 30 п. п.), Південній Кореї, Італії, Франції, Іспанії, Малайзії, Аргентині (принаймні 20 п. п.), Чилі, Мексиці, Чеській республіці, Росії, та Туреччині (принаймні 10 п. п.), а також ймовірно у Бразилії, Південній Африці, Австралії, Танзанії (порівнюються інші роки). А найбільше погіршення – у Єгипті та Йорданії (на 5-6 п. п.) та ймовірно у Нігерії.

Серед найбільших економік цікавим є те, що традиційний союзник Великобританія посідає середнє місце у рейтингу як і в цілому великі економіки. Оцінки з боку Китаю зменшилися до 40% після пікових 58% у 2010 р., поряд з Індією вони є найгіршими серед великих економік. Оцінки сусідніх країн (Канада і Мексика) є достатньо позитивними, що є одним з факторів регіональної економічної інтеграції. Ставлення України нещодавно покращилося з 54 до 60%, але є гіршим ніж 80% у 2002 р.

Ми бачимо, що в ставленні до США прослідковується значною мірою політична компонента, про що свідчить регіональний і цивілізаційний розподіл негативних оцінок США. Також імідж США за президента Б.Обами є кращим ніж за президента Дж. Буша, незважаючи на економічні кризові явища у світі, які спочатку охопили США. Ще одним з прикладів факторів є регулювання міграції. Наприклад, імідж США у Мексиці погіршився у 2010 після посилення в Аризоні імміграційного законодавства і покращився у 2012 р. в сподіванні на реформування імміграційного законодавства у США найближчим часом [11].

До ЄС найкраще ставляться жителі Литви, Південної Кореї, України та трьох країн Африки (Сенегал, Гана, Кенія), а найгірше – Пакистан, Індія, Туреччина (кандидат на приєднання), Йорданія, Палестина, Греція (країна-член). Відбулося явне погіршення іміджу ЄС в цілому порівняно з 2007 р. (ймовірно внаслідок економічної кризи) і особливо у Іспанії (на 44 п. п.), Франції, Італії (принаймні 20 п. п.), Канаді, Чеській республіці, Польщі, Кенії, Єгипті, Мексиці (принаймні 10 п. п.), а також ймовірно у Нігерії. Ніде не відбулося помітного покращання іміджу ЄС.

Серед найбільших економік цікавим є те, що найкращим є ставлення до ЄС у Росії, Японії та Німеччині (60-63%). Найгіршим у Індії (21%), меншою мірою Китаї, Франції та Великобританії (37-43%). Ставлення США є доволі нейтральним (50%). Зазначимо, що ставлення до ЄС не таке контрастне як до США: практично немає такого доброго і такого поганого ставлення як до США, але серед самих членів ЄС ставлення до ЄС різняться досить помітно (від 33 до 78%). Хоча в Україні одне з найкращих вражень про ЄС, воно трохи погіршилося за останні роки.

В ставленні до ЄС прослідковується значною мірою економічна компонента, враховуючи, що ставлення до ЄС значно погіршилося в умовах невирішених фінансових проблем цього об'єднання.

Імідж Китаю також поступається іміджу США. У 2013 р. більше половини населення було прихильним до США у 28 з 38 розглянутих країн (медіана позитивних оцінок 63%). До Китаю – у 19 з 38 розглянутих країн (медіана позитивних оцінок 50%) [12].

До Китаю найкраще ставляться жителі самого Китаю, Малайзії, Пакистану, Кенії, Сенегалу, Нігерії, Венесуели та Індонезії (тобто присутній азіатсько-африканський нахил), а найгірше в Японії, а також Індії, Туреччини, Італії, та Німеччини. Динаміка ставлення до Китаю (у 2007-2013 рр.) є доволі різноспрямованою. Помітне покращання відбулося в Аргентині (більше 20 п. п.), Уганді, Лівані, Іспанії; погіршення – у Японії, Єгипті (більше 20 п. п.), меншою мірою у Канаді, Гані, Ізраїлі.

Серед найбільших економік цікавим є те, що найкращим є ставлення у Китаї, а далі з помітним відривом у Бразилії та Росії (країни БРІКС), в решті великих країн позитивне ставлення менше 50%, особливо в Японії (5%), Індії, Італії та Німеччині (менше 30%). В Україні в 2007-2011 рр. ставлення практично не змінилося на рівні 64-63%.

Як ми бачимо, у ставленні до Китаю ймовірно поєднуються політичні (політичні зв'язки, прикордонні суперечки) та економічні фактори (швидке наростання глобального економічного впливу, конкуренція з боку дешевого китайського імпорту, економічна експансія капіталу).

Для Росії подаються дані за 2013 р. і 2007 р. у спеціальних звітах, а не он-лайн базі даних як для решти економічних центрів [9, р. 2; 10, р. 73]. В середньому по охоплених країнах відношення до Росії є гіршим ніж до попередніх центрів. Частково це пояснюється тим, що помітна частка респондентів не визначилася із відповіддю щодо ставлення до Росії, а не дала негативну оцінку. Тобто тут фактично менш глобальний вплив Росії викликає більшу невизначеність ставлення респондентів. Припускаємо, що у ставленні до Росії ймовірно прослідковуються значною мірою історичні і політичні фактори (підтримка тих чи інших країн Росією, культурні зв'язки, спадкоємність СРСР як історично альтернативного до Заходу центру сили).

Найкраще до Росії ставляться жителі Греції, Південної Кореї, Китаю, Гани. Найгірше – Пакистану, Туреччини, Ізраїлю, Болівії, Йорданії. Порівняно з 2007 імідж Росії помітно погіршився у середньому, але частково за рахунок випадання з вибірки у 2013 р. країн, які найбільш позитивно ставилися до Росії у 2007 р. (Росія, Україна, Болгарія, Кот-д'Івуар, Словаччина, Малі, Індія). Невелике покращання відбулося лише в Сенегалі, Індонезії, Аргентині. Найбільше погіршення відбулося в Йорданії, Нігерії (принаймні 20 п. п.) та Єгипті, Мексиці, Канаді, Кенії (принаймні 10 п. п.). В Єгипті та Йорданії зниження відбулося переважно у 2011 р., тобто в період розгортання подій «арабської весни».

Серед найбільших економік цікавим є те, що найкращим є ставлення до Росії у Китаї, а у 2007 р. також Індії (у 2013 р. даних по ній немає) – тобто країнах БРІКС. Решта відносяться гірше, особливо Японія і Німеччина (остання мала пік позитивного ставлення у 2011 р. – 47%).

Цікаво, що до свого центру найкраще ставляться жителі Китаю, далі США та ймовірно Росії, далі ЄС.

В більшості випадків молодше покоління ставиться принаймні до США, Китаю і Росії краще, ніж старше. Тобто є передумови до покращання іміджу цих центрів у низці країн у майбутньому.

Різниця у позитивному ставленні молодшого покоління і старшого покоління до США найбільшою мірою проявляється у Туреччині, Китаї, Малайзії, Польщі, Чеській Республіці, Росії, Лівані, Аргентині, Болівії, Венесуелі [13, с. 11]. До Китаю – у Туреччині, США, Польщі. Аргентині, Франції, Великобританії, Філіппінах, Канаді [13, с. 29]. До Росії – у Японії, Канаді, Туреччині, Філіппінах, Бразилії, Німеччині, США, Південній Кореї, Італії, Іспанії, Сенегалі, Тунісі [9, р. 4].

Найкраще ставлення до всіх центрів (сума часток позитивних відповідей до трьох центрів більше 220% при теоретичному максимумі 400%) – у Кенії, Сенегалі, Гані, Пів-

денній Кореї, Малайзії, Нігерії, Індонезії, Філіппінах, Чилі, Бразилії, Китаї, Австралії (є африканський та східно-азіатський нахил). Серед таких лідерів є також Україна і Литва, якщо розглядати лише три центри (даних по відношенню до Росії у 2013 р. немає). Найгірше ставлення (до 150%) – у Туреччині, Йорданії, Палестині, Пакистані, Єгипті (нахил на Близький Схід та Південну Азію), а для трьох центрів й у Індії, що ймовірно може свідчити про більш самостійну орієнтацію населення цих країн або орієнтацію на «децентралізований» ісламський центр, не охоплений дослідженням.

Найбільше сумарно до трьох центрів покращилося ставлення у Аргентині, Уганді (за рахунок кращого ставлення до США і Китаю, але не ЄС), Індонезії, Малайзії та Південній Кореї (США). Найбільше сумарне погіршення – у Єгипті (до всіх центрів), Кенії (переважно до ЄС), Канаді (до ЄС і Китаю), Японії (Китаю).

Нижче показана кореляційна матриця ставлення до центрів у 2013 р. або найближчих до нього роках.

Таблиця 2.
Кореляція між ставленням громадськості країн до економічних центрів

	США	ЄС	Китай	Росія
США	1.00			
ЄС	0.68	1.00		
Китай	-0.01	0.13	1.00	
Росія	0.25	0.47	0.40	1.00

Джерело: розраховано автором за даними [8; 9, с. 2; 10, с. 73].

Як бачимо існує помітна позитивна кореляція ставлення до США та ЄС (назвемо сукупність США і ЄС як Західний макроцентр), меншою мірою ЄС і Росії (Північноєвразійський макроцентр), Росії і Китаю (Східний макроцентр), ще меншою мірою Росії та США (?). Кореляція між ставленням до Китаю та Західного макроцентру практично відсутня. У 2007 р. матриця була схожою за винятком того, що кореляція між США і Китаєм була 0,29, тобто з того часу відбувається тенденція до поляризації ставлення країн до цих двох центрів.

Для визначення відносного позитивного ставлення до певного центру порівняно зі ставленням до інших центрів ми розрахуємо запропонований нами індикатор відносної м'якої сили економічного центру:

$$RSPI_i = FO_i - \frac{FO_j + FO_k + 2(100 - FO_i)}{4}, \quad (1)$$

де $RSPI_i$ – індекс відносної м'якої сили економічного центру i ;

FO_i – відсоток позитивних оцінок щодо економічного центру i ;

FO_j та FO_k – відсотки позитивних оцінок щодо решти економічних центрів: k та j , відповідно.

Тобто у формулі (1) від відсотку позитивних оцінок щодо економічного центру, що розглядається, віднімається середнє арифметичне, яке враховує відсоток негативних або нейтральних оцінок щодо даного центру та відсоток позитивних оцінок щодо решти центрів. Теоретично даний індекс може бути адаптований і до розгляду більшої кількості економічних центрів: після мінусу буде середнє арифметичне більшої кількості центрів, а замість 2 буде відповідна кількість решти центрів.

Поточний стан індикатору відносної м'якої сили економічного центру оцінюємо за даними за 2013 р. (а за їх відсутності за 2011-12 рр.). Попередній стан – за даними за 2007 р. (а за їх відсутності за 2008, 2010 або 2002 рр.). Результати розрахунку представлені у таблиці 3.

Таблиця 3.
Індикатор відносної м'якої сили економічних центрів по країнах світу

Країна	2007 або ін. рік в минулому				2013 або ін. рік в теперішній час			
	RSPI США	RSPI ЄС	RSPI Китаю	Домінуючий центр	RSPI США	RSPI ЄС	RSPI Китаю	Домінуючий центр
Австралія					6	-18	-10	США
Аргентина	-63	-21	-31	Немає	-28	-38	-2	Немає
Бангладеш	-20	-24	22	Китай!				
Бразилія	1	-13	-19	США?	15	-23	-1	США
Болгарія	-23	37	-37	ЄС!				
Великобританія	-15	-13	-19	Немає	0	-30	-20	США?
Венесуела					-16	-36	20	Китай!
Болівія					-7	-39	-1	Немає
Гана	17	5	7	США, Китай, ЄС	26	0	-6	США!
Греція					-32	-44	8	Китай
Ефіопія	13	17	-7	ЄС, США				
Єгипет	-71	-9	17	Китай	-68	-20	-10	Немає
Ізраїль	32	-26	-34	США!	45	-39	-45	США!!
Індія					-13	-53	-49	Немає
Індонезія	-58	-6	14	Китай	-7	-17	11	Китай
Іспанія	-50	42	-40	ЄС!!	5	-27	-23	США
Італія	-13	37	-65	ЄС!	31	-5	-65	США!
Йорданія	-57	-45	-5	Немає	-66	-40	-14	Немає
Канада	-17	19	-23	ЄС	7	-7	-35	США
Кенія	24	14	12	США, ЄС, Китай	19	-3	13	США, Китай
Китай	-54	-42	64	Китай!!!	-44	-50	66	Китай!!!
Кот-д'Івуар	25	-7	33	Китай, США				
Кувейт	-24	-16	-12	Немає				
Литва					12	22	-30	ЄС!, США
Ліван	-23	1	-25	ЄС?	-25	-13	-7	Немає
Малайзія	-67	-15	45	Китай!!	-20	-20	32	Китай!
Малі	7	15	33	Китай, ЄС, США				
Марокко	-62	-22	-40	Немає				
Мексика	-4	-16	-30	Немає	15	-39	-27	США
Нігерія	21	-7	11	США, Китай	5	-25	19	Китай, США
Німеччина	-51	25	-43	ЄС!	-8	6	-58	ЄС
Пакистан	-73	-75	55	Китай!!	-80	-72	60	Китай!!!
Палестина (тер.)	-71	-33	-5	Немає	-67	-33	-5	Немає
Перу	0	-22	-10	США?				
Південна Корея	-11	15	-23	ЄС	24	14	-40	США!, ЄС
Південна Африка					23	-35	-25	США!
Польща	-6	38	-50	ЄС!	8	10	-40	ЄС, США
Росія	-39	3	-1	ЄС	-23	1	-1	ЄС?
Сальвадор					33	-39	-21	США!
Сенегал					19	-1	11	США, Китай
Словаччина	-40	36	-32	ЄС!!				
США	37	-29	-39	США!	39	-23	-49	США!
Танзанія	-33	-5	15	Китай				
Туніс					-36	-10	6	Китай
Туреччина	-69	-33	-37		-49	-39	-37	Немає
Уганда	7	-15	-31	США	20	-32	-8	США!
Україна	-24	22	-4	ЄС!	-12	12	-6	ЄС
Філіппіни	49	-118	-19	США!!	38	-8	-36	США!
Франція	-38	8	-22	ЄС	12	-34	-32	США
Чеська Республіка	-21	-3	-41	Немає	6	-34	-42	США
Чилі	-17	-1	-3	Немає	7	-15	-5	США
Швеція	-24	2	-30	ЄС				
Японія	5	5	-59	США, ЄС	26	10	-102	США!, ЄС

Примітка до таблиці. Знаком оклику (!) позначено країни, які найбільшою мірою орієнтуються на вказаний економічний центр.

Джерело: розраховано автором за даними [8].

Таким чином, у світі сформувалася бімультитиплярна орієнтація прихильності громадськості країн (тобто переважно до США та Китаю). Оскільки ЄС був більш популярним до кризи, то результати одержані за 2007 р. свідчать про потенціал відновлення довіри до ЄС у разі подолання кризових явищ. Щодо Китаю – то оцінка у майбутньому може покращитися (за рахунок більшого впливу і зв'язків) або погіршитися (за рахунок тиску економічної конкуренції на країни з боку Китаю).

Також можливо розрахувати RSPI з урахуванням чотирьох економічних центрів. Але це призводить до висновку, що домінуючим центром Росія є лише у Греції (проте порівняно з переліком країн для трицентрового RSPI за 2013 р. немає даних по оцінках Росії з боку Індії, Литви, Росії та України та й в цілому по пострадянських країнах). Нажаль, відсутність даних не дозволяє оцінити таким способом м'яку силу інших провідних економічних центрів (Японія, Індія, Бразилія; «децентралізованих» центрів, таких як ісламський регіон, Африка південніше Сахари тощо; або окремих економік, таких як Україна).

Висновки. Таким чином, лише щодо м'якої сили ЄС прослідковується чітка економічна компонента, імідж якого помітно погіршився в умовах економічної нестабільності. У іміджі США та Росії більше політичної складової, Китаю – ймовірно поєднання економічної і політичної компоненти. Існують регіональні та цивілізаційні закономірності розподілу м'якої сили основних економічних і політичних центрів. Останніми часом розподіл м'якої сили у світі змістився з тримультитиплярного ближче до бімультитиплярного. У ставленні до окремих пар центрів прослідковується позитивна кореляція за просторовими даними, що дозволяє виокремити макроцентри м'якої сили: Західний (США+ЄС), Північносвітової (ЄС + Росія) та Східний (Росія + Китай). Подальші дослідження можуть оцінити вплив економічних факторів на м'яку силу основних економічних і політичних центрів світу.

Список використаних джерел

1. Julius D. US Economic Power: waxing or waning? / Deanne Julius [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.freepatentsonline.com/article/Harvard-International-Review/129463335.html>. – Title from the screen.
2. Treverton G.F. Measuring National Power: Conference Proceedings / Gregory F. Treverton, Seth G. Jones. – Santa Monica, CA, Arlington, VA, Pittsburgh, PA: RAND National Security Research Division, 2005. – XII, 21 p.
3. Рижков М. М. Колективна ідентичність в формуванні позитивного іміджу держави / М. М. Рижков, О. Кутузова // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 79 (Ч. I). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2008. – С. 142–143.
4. Галумов Е. А. Международный имидж России: стратегия формирования. – М., 2003. – 450 с., Цит. за: Белоусова Н.Б. Віртуальна дипломатія як знаряддя формування позитивного іміджу держави / Н. Б. Белоусова, О. В. Боклан // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 90 (Ч. II). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2010. – С. 139–143.

5. Шевченко О. В. PR-технології в міжнародних відносинах (європейський досвід та перспективи України): монографія. – К. : Відділ оперативної поліграфії Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2003. – 187 с., Цит. за: Тищенко-Тишковець О. М. Брендинг країн як чинник «м'якої сили» держави / О. М. Тищенко-Тишковець // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 79 (Ч. I). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2008. – С. 132–135.
6. Литвиненко Н. П. Роль брендингу в позиціонуванні позитивного іміджу Російської Федерації / Н. П. Литвиненко, Я. Прокопенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 84 (Ч. I). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. – С. 269–273.
7. Тищенко-Тишковець О. М. Брендинг країн як чинник «м'якої сили» держави / О. М. Тищенко-Тишковець // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 79 (Ч. I). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2008. – С. 132–135.
8. The Pew Research Center's Global Attitudes Project. Global Indicators Database [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.pewglobal.org/database/>. – Title from the screen.
9. Global Opinion of Russia Mixed. Negative Views Widespread in Mideast and Europe. – Pew Research Center, September 3, 2013. – 22 p.
10. Rising Environmental Concern in 47-Nation Survey. Global Unease with Major World Powers. 47-Nation Pew Global Attitudes Survey. – Washington, D.C. : Pew Research Center, June 27, 2007. – 129 p.
11. Horowitz J.M. How Mexicans See America / Juliana Menasce Horowitz [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.pewglobal.org/2013/05/01/how-mexicans-see-america/>. – Title from the screen.
12. Global Image of the United States and China [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.pewglobal.org/2013/07/18/global-image-of-the-united-states-and-china/>. – Title from the screen.
13. China Seen Overtaking U.S. as Global Superpower. 23-Nation Pew Global Attitudes Survey. – Pew Research Center, July 13, 2011. – 158 p.

УДК 333.9

Комендант О. В.*

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНОГО УГРУПУВАННЯ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ КРАЇНИ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

В умовах динамічного розвитку інформаційної економіки, що підкріплена ситуацією глобальної пост-кризової нестабільності відокремлене функціонування економіки окремої держави виявляється майже неможливим. Обов'язковою вимогою нових умов є наявність підтримки країні із зовні. Суб'єктами такої підтримки можуть виступати як міжнародні організації глобального характеру так і сусідні країни. В продовж ХХ століття механізмом цієї підтримки стало об'єднання країн у різного роду інтеграційні об'єднання. Поштовхом цього процесу стало перше ефективне інтеграційне угруповання трьох країн Західної Європи – Бенілюкс. Стаття присвячена визначенню основних складових впливу інтеграційного угруповання на економічне зростання країни в умовах нової інформаційної економіки, що передбачило здійснення емпіричної перевірки динамічних та статичних ефектів створення митного союзу Бенілюкс.

Ключові слова: інтеграційне угруповання, нова економіка, Бенілюкс, економіка знань, динамічні та статичні економічні ефекти, інформаційне суспільство, гуманний капітал.

In the conditions of the dynamic development of informative economy, which is supported by the situation of global post-crisis instability the separated functioning of economy of the single country, appears almost impossible. The obligatory requirement of new terms is a presence of support a country from outward. The subjects of such support could be any international organizations of global character or nearby countries. The mechanism of such support became different types of integration associations in the XX -s. The Benelux as the first integration associations of three countries of Western Europe became the shove of this process. This article is devoted to determination of the main parts of impact of customs union on economic development of a country under new economy. Empiric tests of dynamic and statistic economic effects of Benelux customs union are examined.

Key words: customs union, new economy, Benelux, knowledge economy, dynamic and statistic economic effects, intellectual capital, digital society, human capital.

В условиях динамического развития информационной экономики, что усилена ситуацией глобальной пост-кризисной нестабильности обособленное функционирование экономики отдельной страны становится практически невозможным. Обязательным требованием новых условий является поддер-

* кандидат економічних наук, асистент кафедри міжнародної економіки економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

жка извне. Субъектами таковой поддержки могут быть как международные организации глобального характера, так и соседние страны. В течении XX ст. действенным механизмом такой поддержки стало использование странами интеграционных объединений разного типа. Генератором данного процесса стало первое эффективное интеграционное объединение трех стран Западной Европы – Бенилюкс. Статья посвящена определению основных составляющих влияния интеграционного объединения на экономический рост страны в условиях новой экономики и произведена эмпирическая проверка динамических и статических эффектов таможенного союза Бенилюкс.

Ключевые слова: интеграционное объединение, новая экономика, экономика знаний, динамические и статические экономические эффекты, информационное общество, гуманный капитал.

Постановка проблеми в її загальному вигляді, її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Визначальною ознакою сучасного розвитку світогосподарських відносин є загальна зміна світового економічного простору, яка реалізується у формуванні глобальної економічної системи, що будується на базі нових інноваційних технологій. Економічне зростання національної економіки країни відбувається інтенсивним або екстенсивним способом. Об'єднання країн у інтеграційне угруповання розкриває можливості змішаного економічного зростання за рахунок розширення ресурсів країн членів інтеграційного об'єднання. Розміри цього розширення напряму залежать від вихідних умов економічного розвитку країн, що вступають до інтеграційного угруповання. В цьому аспекті виняткової актуальності набуває зворотній вплив інтеграційного угруповання і так звані ефекти утворення митного союзу на прикладі існуючих інтеграційних угруповань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та невирішені раніше частини проблеми. В останній час в економічній літературі з'являється багато наукових робіт об'єктом дослідження яких виступають доцільність і привабливість зростання економічного потенціалу країни з моменту входження до того чи іншого інтеграційного угруповання. Особливо гостро розглядаються ці питання на терені української наукової доктрини. Підвищена увага до цього що питання посилюється біполярними настроями в Україні взагалі, починаючи від подекуди неоднозначних виступів посадових осіб керівництва країни, наукових робіт провідних наукових установ та дослідженнями окремих науковців. Переваги та недоліки приєднання України як до Європейського так і Євразійського Союзу активно обговорюються, дискутуються та теоретично досліджуються, підтверджуються і спростовуються. Що ж до останніх публікацій з цього напряму то проблеми, пов'язанні з економічною інтеграцією обох напрямків досліджували, зокрема, такі вчені, як В. Базилевич, В. Геєць, В. Мунтіян, А. Філіпенко, С. Фомін, В. Копійка, В. Муравйов, О. Булатова, Т. Татаренко та ін. Серед західних науковців, що досліджують правові аспекти європейської інтеграції третіх країн, зокрема, України, можна виділити А. Левіса, Л. Хофмана, Ф. Мюллера, М. Емерсона, Дж. Мура тощо. Проте, процеси економічної інтеграції підлягають щоденній трансформації, інтеграційні угруповання змінюють правові, економічні доктрини, що відповідно потребує постійного моніторингу.

Метою статті є дослідження механізму впливу міжнародної економічної інтеграції на економічне зростання країни в умовах нової економіки. *Об'єктом* є економічні ефекти

утворення митного союзу. Предметом аналізу є емпірична перевірка динамічних та статичних ефектів створення митного союзу Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди та Люксембург).

Викладення основного матеріалу. Інтеграційні об'єднання починають активно зміцнюватися та розвиватися з кінця ХХ ст. і поступово займають панівне місце у глобальній економічній системі. В ній з того часу сформувались велика кількість блоків, що перебувають на різних рівнях інтеграційного процесу починаючи з найпростішої Зони вільної торгівлі та закінчуючи економічним союзом. Розглянемо вплив процесів міжнародної економічної інтеграції на країни-учасниці шляхом перевірки припущень динамічних ефектів інтеграційних об'єднань.

В традиційній міжнародній економіці класиками, що досліджували проблему інтеграційних угруповань, вважаються Якоб Вінер та Джеймс Мід. В їх основних роботах «Проблема митного союзу» [1] та «Теорія митних союзів» [2], описуються умови при виконанні яких відбувається розширення обсягів міжнародної торгівлі взагалі та покращується економічний потенціал країни-учасниці зокрема.

Згідно дослідженнями Якоба Вінера митний союз, з більшою вірогідністю, буде сприяти розширенню обсягів вільної торгівлі як в рамках інтеграційного угруповання так і у всьому світі, при виконанні наступних умов:

- чим більший економічний регіон розширення інтеграційного угруповання та відповідно більший потенціал національного розділення праці;
- чим нижче середній рівень тарифів на імпорту товарів з-за кордонів союзу по відношенню до рівня на якому могли б знаходитись ці тарифи при відсутності союзу;
- чим вище ступінь відповідності між асортиментом продукції тих галузей з високими витратами виробництва в різноманітних регіонах союзу, які були захищені в обох країнах-учасниках союзу до його створення, тобто з меншим рівнем компліментарності країн-учасниць союзу у відношенні захищених галузей до створення союзу;
- чим вища різниця між питомою вагою витрат виробництва в захищених галузях в різних регіонах союзу і, відповідно, чим більшу економію може забезпечити вільна торгівля продукцією цих галузей в рамках союзу;
- чим вищий рівень тарифів на потенційних експортних ринках за рамками зони союзу для товарів у виробництві яких країни-учасниці союзу в умовах вільної торгівлі мали б порівняльну перевагу і, відповідно, чим менше збитки, які виникають в наслідок зменшення ступеня спеціалізації виробництва між зоною митного союзу та рештою світу;
- чим більша кількість захищених галузей, для яких розширення ринку призводить до зменшення граничних витрат виробництва, які стають нижчими за витрати придбання відповідних товарів, які вироблені за межами митного союзу;
- чим менша кількість тих захищених галузей, в яких розширення ринку в рамках митного союзу забезпечує зростання виробництва, але не приводить до такого зменшення граничних витрат виробництва, при якому вони стають нижче витрат придбання відповідних товарів, які вироблені за межами митного союзу [1]

Таким чином, Якоб Вінер виокремив сім умов при виконанні кожного з яких відбувається розширення обсягів міжнародної торгівлі. Джеймс Мід є автором, що продовжив дослідження ефектів створення митних союзів розпочатих Якобом Вінером. Згідно досліджень Джеймс Міда в теорії митних союзів мають місце наступні закономірності:

- розширення масштабів міжнародної торгівлі у короткостроковому періоді має місце і в результаті цього відбувається зростання доходів країн;

- більшу ефективність утворення митного союзу має інтеграція країн з дуже схожими або конкурентними економіками, але потенційно, взаємодоповняльними одна одну;
- утворення митного союзу з більшою вірогідністю принесе економічний добробут в тих об'єднаннях, де були високий рівень першочергових мит;
- митний союз між двома країнами з більшою вірогідністю підійме економічний добробут, якщо кожна з країн по відношенню одна до одної буде виступати в якості головного постачальника товарів, які вона експортує, та якщо вони будуть виступати по відношенню один до одного в якості головного ринку товарів, що вони імпортують;
- утворення митного союзу з більшою вірогідністю принесе економічний добробут в тих об'єднаннях, на членів яких припадає більша частка світового споживання і торгівлі. Якщо взяти певну крайню границю, союз між усіма державами світу не міг би привести до якої-небудь переорієнтації імпоротної або експортної торгівлі. Чим більше охоплена зона, тим більше розширення торгівлі в межах цієї зони і значно меншою буде переорієнтація;
- утворення митного союзу з вищою ймовірністю буде економічно ефективнішим тоді, чим нижчим буде рівень імпортних мит в країнах, що не входять до інтеграційного утворення;
- митний союз з меншою ймовірністю спричинить небажані непрямі наслідки на економічний добробут у світі, тоді коли торговельні бар'єри приймають форму фіксованих кількісних обмежень, а не податків на імпорт;
- утворення митного союзу з вищою ймовірністю буде економічно ефективнішим тоді, чим більший утворюється розмах для економік з великомасштабними виробництвами в тих галузях в рамках інтеграційного об'єднання, які тепер можуть розширюватися;
- часткове багатостороннє зменшення країнами-учасницями своїх мит на торгівлю один з одним з більшою вірогідністю принесе добробут і буде найменш шкідливим, чим пізніше відбудеться повна ліквідація цих мит [2].

Проведемо аналіз припущень класиків, виходячи із сучасних умов функціонування світової економіки та темпів змін економічної кон'юнктури. Регіоном перевірки є митний союз Бенілюксу, створений у 1948 році (з 1960 під назвою Бенілюкс), який, як відомо, включає три країни Західної Європи – Бельгію, Нідерланди та Люксембург [3]. На момент утворення союзу Бенілюкс сприймалось світом як певний цікавий експеримент, який невідомо до чого приведе. Як відомо, експеримент видався вкрай успішним і заклав підвалини створенню Європейського об'єднання вугілля і сталі у 1952 році, що у XX ст. виріс у Європейський економічний простір з 27 країнами-учасницями.

Методологією перевірки є емпіричний зріз постулатів економічних ефектів створення митного союзу Якоба Вінера та Джеймса Міда більше ніж через 60 років існування митного союзу Бенілюкс. Перший постулат, щодо прямої залежності між розміром економічного регіону розширення інтеграційного угруповання і потенціалом міжнародного поділу праці.

Таблиця 1.
Показники країн-членів митного союзу Бенілюкс, 2012 р.

	Показник	Бельгія	Нідерланди	Люксембург	Разом
1	Населення, млн. чол.	11,0	16,7	0,6	28,3
2	Площа, тис. км ²	31	42	3	76
3	Місце в світовій торгівлі, експорт товарів	11	5	70	—
4	Місце в світовій торгівлі, експорт послуг	16	9	19	—
5	Місце в світовій торгівлі, імпорту товарів	11	7	66	—
6	Місце в світовій торгівлі, імпорту послуг	15	8	28	—
7	Експорт (2012) млрд. дол. США	314,6	556,5	15,5	886,6
8	Експорт (2011)	332,3	550,2	19,2	901,7
9	Приріст, %	-5,4	1,1	-19,3	-1,7
10	Імпорт, млрд. дол. США (2012)	325,2	490,1	25,08	840,4
11	Імпорт млрд. дол. США (2011)	342,3	492,1	26,54	861,0
12	Приріст, %	-5%	-0,5%	-5,5	-2,3

Джерело: складено автором за даними СІА [6].

В країнах Бенілюксу нараховується близька 28 млн. чоловік данні за 2011 рік, (Бельгія – 11 млн. чол., Нідерланди – 16,7 млн. чол., та Люксембург 0,6 млн. чол.) [4]. Загальна площа території складає 76 тис. км² (Бельгія – 31 тис. км², Нідерланди – 42 тис. км² та Люксембург – 3 тис. км²) надзвичайно невелику за розміром територію співставну з площею територій невеликих незалежних держав, таких як Грузії та Ісландії – по 70 тис. км², Сьєрра-Леоне – 72 тис. км², Шрі-Ланка – 66 тис. км² [5]. Показник ВВП становить 1,4 трлн. дол. США (Бельгія – 506,2 млрд. дол. США, Нідерланди – 829,0 млрд. дол. США, та Люксембург – 77,4 млрд. дол. США) [5]. В своїй сукупності показник ВВП Бенілюксу складає 2,2% загально світового ВВП з щорічним приростом в середньому – 1,5% (Бельгія – 1,8%, Нідерланди – 1% та Люксембург – 1,7% (2011 рік)) [5]. Для порівняння сукупний ВВП Росії становить також 1,5 трлн. дол. США., Індії – 1,7 трлн. дол. США, Канади – 1,5 трлн. дол. США [5]. Як бачимо, надзвичайно невеликі за розміром своєї території країни за рахунок інтеграції між собою і ефективного МПП досягли рівня країн, що мають в рази більші запаси природних ресурсів та потенціалу людських ресурсів. Перше твердження класиків підтверджується певною мірою, оскільки об'єднання Бенілюксу є надзвичайно невеликим за своїм географічним розміром, але показує високий рівень економічного розвитку, що має позитивну динаміку.

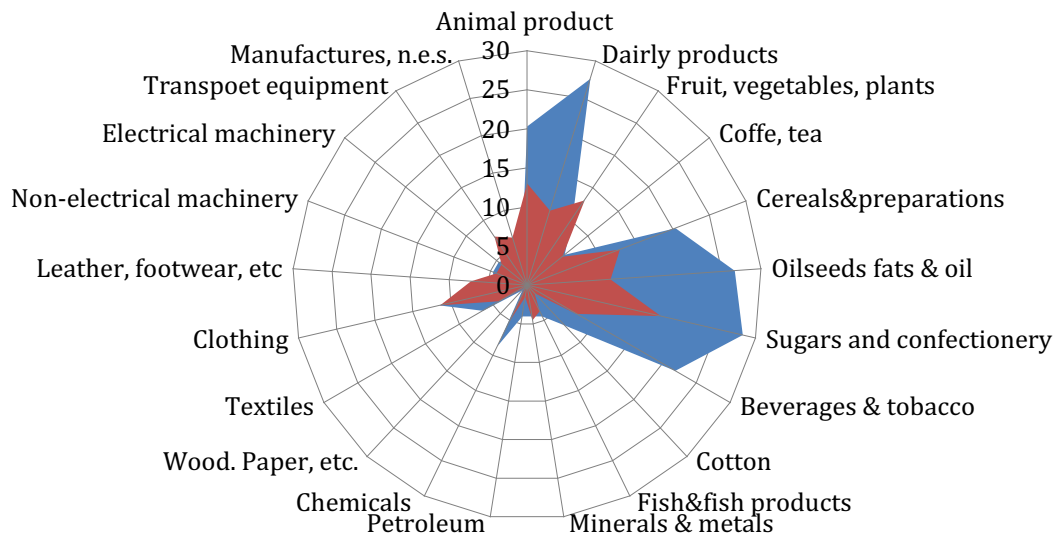

Рис. 1. Рівень тарифного захисту в ЕС-27 та Україні по товарним групам.

Джерело: Складено автором за даними COT [7].

Другим твердженням про більшу ефективність утворення митного союзу має інтеграція країн з дуже схожими або конкурентними економіками, але потенційно, взаємодоповняльними одна одну. В разі розгляду Бенілюксу, маємо ситуацію тільки двох більш-менш схожих першочергово країн Бельгії і Нідерландів, оскільки економіка Люксембургу є карликовою про конкуренцію з відносно великими економіками не може йти, виключно взаємодоповняльний характер. «Зростання Люксембургу ще з початку 80-х було викликане віртуозним компромісом між впливовою політикою, розвиненим партнерством з сусідніми країнами і, перш за все, економікою зовнішньої орієнтації з урахуванням регіональної спеціалізації» [3].

Що ж до економік Бельгії та Нідерландів, то тут ситуація інша. Показники зовнішньої торгівлі Бельгії по експорту становлять – 314,6 млрд. дол. США (2012 рік) – 5,4% по відношенню до попереднього року (332,3 млрд. дол. США. Цей показник виводить Бельгію на 17 місце найбільших країн-експортерів у світі. Основними статтями експорту Бельгії є: машини та обладнання, продукти хімічної промисловості, оброблені діаманти, метал та продукти металопрокату, харчові продукти. Ці групи товарів країна постачає у Німеччину – 18,7%, Францію – 16,9%, Нідерланди – 12,5%, Великобританію – 7,2%, Італію – 4,6% та США – 4,5% [6].

В той час Бельгія імпортує на суму у 325,2 млрд. дол. США, що на 5% менше ніж у 2011 році. Основними статтями імпорту країни є сировина, машини та обладнання, продукти хімічної промисловості, необроблені діаманти, фармацевтика, продукти харчової промисловості, транспорт та нафтопродукти. Основними країнами партнерами з яких Бельгія імпортує продукцію є Нідерланди – 19,9%, Німеччина – 15%, Францію – 10,8%, Великобританію – 6%, США – 5,3%, Ірландію – 4,5% та Китай – 4,2% [6]. Як бачимо за статистичними даними Бельгія веде активну торговельну політику з Нідерландами, по імпорту вони є основними торговельними партнерами по експорту входять у трійку.

Показник експорту товарів і послуг в Нідерландах становить 556,6 млрд. дол. США (2012 рік) з невеликим приростом по відношенню до попереднього року на рівні 1,1%. Основними статтями експорту Нідерландів є: машини та обладнання, продукти хімічної промисловості, харчові продукти та продукти нафтопереробної галузі. Ці групи товарів

країна постачає у Німеччину – 26,2%, Бельгію – 14,1%, Францію – 9,3%, Великобританію – 7,7%, Італію – 4,8% та США – 4,5% [6]. Як бачимо географічна структура експорту Нідерландів майже на 100% копіїє структуру Бельгії, з відмінністю у тому, що Бельгія для Нідерландів іде на 2 місці, після Німеччини (а не на третьому як у Бельгії Нідерланди).

Таблиця 2.
Рівень тарифного захисту в ЕС-27 та Україні по товарним групам, 2012

	Product group	European Union-27, AVG, 2012	Ukraine, AVG, 2012	Spread
1	Animal product	24,3	13,0	11,3
2	Daily products	57,6	10,0	47,6
3	Fruit, vegetables, plants	10,4	13,1	-2,7
4	Coffe, tea	6,2	5,8	0,4
5	Cereals & preparations	20,3	12,7	7,6
6	Oilseeds fats & oil	66,6	10,7	55,9
7	Sugars and confectionery	28,3	17,5	10,8
8	Beverages & tobacco	21,8	7,3	14,6
9	Cotton	0,0	1,4	-1,4
10	Other agricultural products	7,6	4,4	3,2
11	Fish&fish products	4,4	3,7	0,7
12	Minerals & metals	2,0	4,5	-2,5
13	Petroleum	2,0	1,5	-0,5
14	Chemicals	4,6	5,1	-0,7
15	Wood. Paper, etc.	0,9	0,4	0,5
16	Textiles	6,5	4,1	2,4
17	Clothing	11,5	11,4	0,1
18	Leather, footwear, etc	4,2	7,2	-3,0
19	Non-electrical machinery	1,7	4,2	-2,5
20	Electrical machinery	1,7	4,2	-2,5
21	Transpoet equipment	4,1	7,5	3,4
22	Manufactures, n.e.s.	2,5	6,4	3,9

Джерело: Складено автором за даними COT [7].

Як бачимо географічна структура експорту Нідерландів майже на 100% копіїє структуру Бельгії, з відмінністю у тому, що Бельгія для Нідерландів іде на 2 місці, після Німеччини (а не на третьому як у Бельгії Нідерланди). Ситуація з імпортом є наступною: 490,1 млрд. дол. США (2012 рік) з незначним зменшенням у 0,5% зі схожою товарною структурою – машини та обладнання, продукти хімічної промисловості, нафтопродукти, продукти харчової та легкої промисловості. Показник експорту товарів і послуг в Нідерландах становить 556,6 млрд. дол. США (2012 рік) з невеликим приростом по відношенню до попереднього року на рівні 1,1%. Основними статтями експорту Нідерландів є: машини та обладнання, продукти хімічної промисловості, харчові продукти та продукти нафтопереробної галузі. Ці групи товарів країна постачає у Німеччину – 26,2%, Бельгію – 14,1%, Францію – 9,3%, Великобританію – 7,7%, Італію – 4,8% та США – 4,5% [6]. Як

бачимо географічна структура експорту Нідерландів майже на 100% копіїє структуру Бельгії, з відмінністю у тому, що Бельгія для Нідерландів іде на 2 місці, після Німеччини (а не на третьому як у Бельгії Нідерланди). Ситуація з імпортом є наступною: 490,1 млрд. дол. США (2012 рік) з незначним зменшенням у 0,5% зі схожою товарною структурою - машини та обладнання, продукти хімічної промисловості, нафтопродукти, продукти харчової та легкої промисловості.

Домінуючими країнами-партнерами з яких Нідерланди імпортують продукцію є: Німеччина – 14,5%, Китай – 11,8%, Бельгію – 8,6%, Великобританію – 6,1%, Росія – 6%, США – 5,9% та Франція – 4,2%. [6].

Таким, чином проаналізувавши товарну і географічну структури країн-учасниць митного союзу Бенілюкс робимо висновок про високий відсоток ідентичності як товарної так і географічної складової зовнішньої торгівлі цих країн. Країни виступають домінуючими партнерами один для одної в більшості товарних груп та здійснюють свою зовнішню-торгівельну політику з однаковими партнерами.

Третє твердження Якоба Вінера стосується ступеня відповідності між асортиментом продукції тих галузей з високими витратами виробництва в різноманітних регіонах союзу, які були захищені в обох країнах-учасниках союзу до його створення, тобто з меншим рівнем компліментарності країн-учасниць союзу у відношенні захищених галузей до створення союзу. Виходячи з сьогоденних реалій, входження всіх країн митного союзу Бенілюкс до СОТ, (з 01 січня 1995 року) і існування єдиних митних ставок виявляється неможливим оцінка диференціації в середині митного союзу. За даними СОТ в країнах ЕС діють єдині ставки на торгівлю товарами та послугами у всіх країнах-членах об'єднання (див. табл. 2).

Як бачимо з таблиці в країнах інтеграційного угруповання в цілому тарифні ставки є вищими ніж в країні, що не входить до нього, що є одним із динамічних ефектів утворення союзу – зростає конкуренція між виробниками з різних країн, яка стимулює зростання цін, призводить до покращання якості товарів, стимулює створення та впровадження нових технологій. Зокрема, в порівнянні з Україною країни Бенілюксу мають у 14 товарних групах вищі ставки митного захисту, а саме: олія – 55,9 п., товари повсякденного вжитку – 47,6 п., напої та тютюн – 14,6 п., продукція тваринного походження – 11,3 п., цукор та кондитерські вироби. Простежується високий рівень захисту національного ринку від іноземного виробника. За рахунок вищих ставок відбувається приплив іноземних інвестицій, оскільки корпорації з країн, що не входять до союзу, прагнуть зберегти за собою певний сегмент закритого митним бар'єром ринку за рахунок створення підприємств всередині країн, що інтегруються. Окрім того, позиція кожної з країн-учасниць інтеграційного угруповання на торгових та економічних переговорах є вигіднішою порівняно зі становищем окремої країни, що не входить до союзу, і це забезпечує для країни-учасниці вигідні умови торгівлі на світовій арені.

У комплексному вигляді важко оцінити усі ці аргументи. Для визначення того, наскільки країна виграла від приєднання до союзу, необхідно з'ясувати, що було б, якби вона не стала членом союзу, що звісно можливо зробити виключно гіпотетично. Необхідно також врахувати, що наслідки приєднання країни до союзу, як позитивні, так і негативні, мають більш довгостроковий характер ніж короткостроковий, залежать від загального стану справ на світовій арені, а інколи мають суто політичне підґрунтя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Основним висновком емпіричної перевірки теорії митних союзів є те, що виявляється вкрай складно зробити однозначний висновок щодо впливу інтеграційного

угруповання для країни взагалі. Митний союз може виступати як інструмент, що приводить до більш економічно-ефективного використання ресурсів, але може і не використовуватись в якості такого, оскільки не відомо який був би економічний розвиток Бельгії, Нідерландів та Люксембургу без об'єднання. Все залежить від конкретних обставин і поточних умов в реальній економіці країни – учасниці інтеграційного угруповання. Хоча постулати теорії митних союзів, що підлягали перевірці підтверджуються в економіці Бенілюксу, а саме підтверджено розширення масштабів міжнародної торгівлі у довгостроковому періоді, що призвело і продовжує призводити до зростання доходів. Митний союз Бенілюксу привів до ефективного утворення через інтеграцію країн з дуже схожими та конкурентними економіками, що виявились взаємодоповняльними одна одну, в тому числі в якості головного постачальника товарів, які вона експортує, та якщо вони будуть виступати по відношенню один до одного в якості головного ринку товарів, що вони імпортують. Виходячи з цього спроби екстраполювати ситуацію Бенілюксу на економічні умови України, вбачаються нам доволі поверхневими і результати можуть привести до необґрунтованих висновків, що іноді зустрічаються в наробках української наукової думки. Також часткове поступове багатостороннє зменшення країнами-учасницями Бенілюксу митних ставок на торгівлю один з одним, а не повна їх ліквідація мало позитивні результати на економіках країн і стимулювало національних виробників.

Список використаних джерел

1. Viner Jacob. The customs union issue / J. Viner. – Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/NPDBooks/Viner/vnSTT1.html#Chapter 11>.
2. Meade James. The theory of customs unions, selections / J. Meade. – Режим доступу: http://www.seinstitute.ru/Files/Veh6-45_Meade.pdf.
3. Митний союз Бенілюкс. Офіційний сайт Об'єднання. – Режим доступу: http://www.benelux.int/nl/bnl/bnl_intro.asp.
4. World Development Indicators: Population dynamics. World Development Indicators database / The World Bank – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/IS.BUS.NREG>.
5. World Development Indicators: Size of the economy. The World Bank World Development Indicators database / The World Bank. – Режим доступу: <http://wdi.worldbank.org/table/1.1>.
6. The World Factbook / Central Intelligence Agency. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/be.html>.
7. WTO statistics database / World Trade Organization. – Режим доступу: http://stat.wto.org/CountryProfiles/NL_e.htm.

УДК 339.732

Тюпа Д. І.*

УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНІМ БОРГОМ УКРАЇНИ

В статті розкриваються основні принципи ефективного управління українським зовнішнім боргом, які залишається однією з центральних проблем в економічній політиці. Від їх вирішення великою мірою залежать можливості зростання економіки в Україні. Політика України по вирішенню проблеми зовнішнього боргу повинна поєднувати з діями оперативного, короткострокового характеру, спрямованими на врегулювання поточних проблем зовнішнього боргу, довготривалу стратегію, результати якої пов'язані із забезпеченням динамічного розвитку економіки.

Ключові слова: макроекономічна політика, зовнішній борг, фінансові організації, модернізація економіки, стратегія управління зовнішнім боргом, експорт, імпорт.

The article describes the basic principles of effective management of Ukrainian foreign debt, which at this stage of development of our country remains one of the central problems in national economic policy. From their solutions depend largely on the possibility of economic growth in Ukraine. Ukraine's policy to address the problem of foreign debt should be combined with the actions of rapid, short-term nature, aimed at resolving the current problems of external debt, long-term strategy, the results of which are associated with providing the dynamic development of the economy.

Key words: macroeconomic policy, external debt, financial institutions, modernization of the economy, external debt management strategy, export, import.

В статье раскрываются основные принципы эффективного управления украинским внешним долгом, которые на данном этапе развития нашего государства остаются одной из центральных проблем в национальной экономической политике. От их решения во многом зависят возможности роста экономики в Украине. Политика Украины по решению проблемы внешнего долга должна сочетаться с действиями оперативного, краткосрочного характера, направленными на урегулирование текущих проблем внешнего долга, долгосрочную стратегию, результаты которой связаны с обеспечением динамичного развития экономики.

Ключевые слова: макроэкономическая политика, внешний долг, финансовые организации, модернизация экономики, стратегия управления внешним долгом, экспорт, импорт.

* асистент кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Харківського національного університету.

Науковий керівник: професор Макуха С. М.

Постановка проблеми. Для вирішення питань ефективного управління зовнішнім боргом України необхідно сформувані цілісну концепцію, втілення якої залишається актуальним завданням української для економічної політики.

Проблематиці управління державним боргом приділяли увагу як зарубіжні, так й вітчизняні вчені-економісти, а саме: О. Д. Васирик, Т. П. Вахненко, Х. Джонсон, Дж. Кейнс, В. В. Корнєєв, А. Лаффер, В. М. Суторміна, О. І. Осадча, Ю. М. Осипова та інші. Разом з тим в умовах інтенсифікації глобальних процесів, для України залишається відкритим питання формування ефективної моделі управління зовнішнім боргом, а також його оптимізації.

Про необхідність створення єдиної системи управління державним боргом, що включає усеосяжну і уніфіковану систему обліку державних боргових зобов'язань, розробку і реалізацію єдиної стратегії управління державним боргом, говориться в наукових публікаціях політичних колах України

Масштаби і складність проблем управління зовнішньою заборгованістю України диктують необхідність того, щоб стратегія управління охоплювала оперативні питання, політику макроекономічного характеру, завдання співпраці з міжнародними фінансовими організаціями і зосередження координації управлінням зовнішнім боргом в компетенції єдиного державного органу.

У майбутні роки українським установам, що мають відношення до проблеми врегулювання зовнішнього боргу, для успішного вирішення поточних проблем належить провести велику і різносторонню роботу по ряду напрямів.

Для оптимізації витрат, пов'язаних із фінансуванням дефіциту державного бюджету, кожна держава повинна здійснювати управління державним боргом. Під управлінням державним боргом слід розуміти комплекс заходів, що вживає держава в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів [1].

Управління державним боргом може розглядатися в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні під управлінням державним боргом мається на увазі формування одного із напрямів фінансової політики держави, пов'язаної з її діяльністю у вигляді позичальника і гаранта. Під управлінням боргом у вузькому розумінні мається на увазі сукупність дій, пов'язаних із підготовкою до випуску, розміщення боргових зобов'язань держави, надання гарантій, а також проведення операцій з обслуговування та погашення боргових зобов'язань.

Під час управління державним боргом вирішуються такі завдання:

- 1) пошук ефективних умов запозичення коштів із точки зору мінімізації вартості боргу;
- 2) недопущення неефективного та нецільового використання запозичених коштів;
- 3) забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;
- 4) визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги в країні;
- 5) забезпечення стабільності валютного курсу та фондового ринку країни.

У процесі управління державним боргом необхідно враховувати економічну та політичну ситуацію в країні; рівень інфляції; ділову активність суб'єктів підприємницької діяльності; ступінь ризику країни щодо неповернення боргу.

У міжнародній практиці дня оцінки стану державного боргу використовуються різноманітні показники щодо можливості країни з його обслуговування. Світовий банк ке-

рується тим, що критичним рівнем державного зовнішнього боргу є понад 50% від ВВП. За вимогою Маастрихтської угоди державний борг не може перевищувати 60% ВВП країни. Рада національної безпеки Російської Федерації вважає максимально допустимим показник потреби держави в обслуговуванні й погашенні зовнішнього боргу з податкових надходжень зведеного бюджету на рівні 25%.

Для поліпшення управління обслуговуванням зовнішнього боргу, його скорочення, а отже й зменшення негативного впливу на бюджетний дефіцит необхідний державний контроль за показниками боргової залежності, що встановлюється шляхом зіставлення обсягу заборгованості і платежів за нею із величиною ВВП і розміром експорту. Україні як державі з перехідною економікою об'єктивно властива низька питома вага експорту у ВВП. Ця обставина, а також недостатня інтеграція вітчизняної економіки у світовий ринок роблять обґрунтованим використання як бази дня встановлення рівня реальної боргової залежності не показника ВВП, а обсягу експорту. За цим критерієм, в Україні обслуговування зовнішнього боргу щодо експорту становить 11%, що значно нижче, ніж, наприклад, у Румунії (15,6%), Болгарії (19,6%), Хорватії (18,7%) та в багатьох інших країнах Східної Європи.

Розвиток співробітництва з міжнародними фінансовими інститутами має базуватися на стратегічних пріоритетах економічного й соціального розвитку України. При цьому в основу взаємовідносин мають бути покладені такі засади:

- прискорення ринкової трансформації, забезпечення фінансової стабілізації та інтегрування України в Європейський Союз;
- відповідність умов кредитування України міжнародними фінансовими інституціями пріоритетам її економічного та соціального розвитку;
- спрямування цих ресурсів (запозичень) на забезпечення стабільного економічного зростання;
- здійснення структурних перетворень, формування розвинутого внутрішнього ринку і припинення практики використання позик для фінансування поточних витрат;
- мобілізація та ефективне використання внутрішніх фінансових ресурсів, сприяння надходженню прямих іноземних інвестицій;
- дотримання економічно обґрунтованих та загальновизнаних меж і порогів рівня зовнішньої заборгованості відповідно до міжнародних критеріїв платоспроможності держави;
- залучення альтернативних зовнішніх джерел фінансування на основі геостратеґічної диверсифікації міжнародних фінансових відносин України.

Важливим залишається питання обґрунтування не тільки оптимальної потреби в зовнішніх запозиченнях, а й пріоритетних сфер та необхідних умов ефективного їх використання. Цільове призначення зовнішніх запозичень обумовлюється і поточними потребами економіки й соціальної політики, і стратегічними пріоритетами розбудови економічного простору України. Оптимальне витрачання кредитів сприятиме стабілізації фінансової ситуації в Україні та виведенню її економіки з кризового стану.

У літературі виділяють три способи можливого використання залучених ресурсів:

- фінансове розміщення, коли із зовнішнього джерела здійснюється фінансування інвестиційних проектів і розвитку економіки. Цей спосіб є найпрогресивнішим видом використання зовнішнього боргу. При цьому важливим є відбір конкурентних високоефективних інвестиційних проектів, які б забезпечували повернення одержаних ресурсів;
- бюджетне використання, при якому залучені ресурси спрямовуються на фінансування поточних бюджетних витрат, у тому числі на обслуговування зовнішньої заборго-

ваності. Цей спосіб використання залучених із міжнародного ринку ресурсів є найменш ефективним;

- змішане бюджетно-фінансове розміщення, коли запозичення використовуються і на фінансування поточних бюджетних потреб, і на розвиток економіки в цілому.

В українській практиці великого поширення набув найменш ефективний спосіб, коли нові запозичення спрямовуються на фінансування поточних витрат бюджету, включаючи й обслуговування наявного зовнішнього боргу. Але такий спосіб є найменш ефективним і досить загрозливим для країни. Головною проблемою використання залучених коштів є відсутність інформації щодо їх використання. Відсутність прозорих інформаційних джерел робить неможливим чітке розуміння процесу розподілу отриманих траншів МВФ, а це призводить до різних тлумачень. Фахівці звертають увагу на те, що частина коштів МВФ спрямовується на фінансування дефіциту бюджету, а Міжнародний валютний фонд, дозволяючи витрачати гроші на покриття бюджетного дефіциту, не цікавиться цільовим використанням цих коштів.

Україна може в сучасних умовах активніше використовувати можливості запозичення на ринку єврооблігацій, спираючись на стійке зростання економіки у поєднанні з продовженням економічних реформ, що сприяє зміцненню авторитету країни. Успішне проведення такої політики великою мірою залежатиме від чіткого обслуговування Україною своїх зобов'язань по вже випущених єврооблігаціях.

Окрім заходів безпосереднього регулювання зовнішнього боргу, у рамках перспективної політики ключове значення матиме загальний курс економічної політики України. Перспективи погашення зовнішнього боргу і перехід до ефективніших методів залучення і використання зовнішніх запозичень пов'язані з необхідністю виходу економіки України на вищий рівень розвитку. Це вимагає, окрім зростання виробництва товарів, що заміщають імпорту, активного розвитку галузей, здатних забезпечити прогресивні зміни в структурі промисловості і ефективну інтеграцію України у світову економіку.

Проте концепції економічного розвитку, що переважали в Україні в 90-і рр., продовжували акцентувати зусилля на індустріалізацію за принципом заміщення імпорту. Ця лінія, успадкована з часів СРСР, залишається головним напрямом розвитку економіки України. Довгострокова програма такої індустріалізації була викладена в одному з солідних досліджень українських економістів.

Стратегія розвитку економіки України має бути комплексною. Великі масштаби країни вимагають, щоб у неї була своя потужна промислова база, здатна забезпечувати основні потреби за рахунок власного виробництва. В той же час, необхідно зосередити зусилля на прогресивних перетвореннях експорту. Це підтвердив досвід останніх років. До 2002 р. практично був вичерпаний ефект девальвації гривні після фінансової кризи 1998 р., яка служила потужним каталізатором зростання і заміщення імпорту. У поєднанні із сприятливою кон'юнктурою зовнішніх ринків це створило умови для успішного обслуговування зовнішнього боргу. Проте вже на початку 2002 р. знову показало уразливість економіки України від коливань світової кон'юнктури.

Для України є необхідністю реконструкція багатьох галузей шляхом їх модернізації і зростання виробництва на експорт технічно складної продукції. Як показує світовий досвід, важливим засобом досягнення цих цілей служить залучення зовнішніх ресурсів у формі прямих інвестицій і ефективних зовнішніх запозичень. Це дозволило б ослабити залежність експорту країни від кон'юнктури світових ринків енергоносіїв і сировини і перетворити його на надійне джерело валютних надходжень за рахунок зростаючих об'ємів і різноманітності дорогих товарів для світового ринку. Така модель розвитку дозволила б

Україні в розумний історичний термін погасити зовнішні борги і перейти до сучасної моделі фінансових стосунків із зовнішнім світом, коли залучення іноземного капіталу і зарубіжне кредитування і інвестування проводитимуться Україною на ринковій основі на користь її економіки.

Практична реалізація завдань модернізації економіки України, з урахуванням високої міри зношення виробничого апарату, неможлива без масованого залучення зовнішніх фінансових ресурсів.

Стратегічна важливість вказаних економічних завдань визначає значення тих рішень, які мають бути покладені в основу їх досягнення. Існує точка зору, суть якої полягає в тому, що Україні слід узяти курс на швидке погашення зовнішнього боргу за рахунок прибутків, і при цьому проводити м'яке знецінення гривні в цілях підтримки конкурентоспроможності вітчизняного виробництва і експорту. Низький курс гривні виступає в цій концепції засобом протидії зростанню імпорту і підтримки експортної експансії.

Проте супротивники цього підходу справедливо вказують, що такий курс означає зниження стимулів для модернізації структури економіки України і фактичне сприяння консервації її відставання від передових країн. Крім того, знецінення гривні означає зростання фізичного обсягу українського експорту для отримання поточної валютної виручки, що спричинить розширення інвестицій в сировинні галузі і їх відвернення від ефективнішого використання. У цій обстановці питання використання валютних ресурсів країни на довстрокове погашення боргу або на ефективний розвиток економіки набувають значення стратегічного вибору. На нашу думку, пріоритет має бути відданий модернізації економіки, що дозволить також вирішити і проблеми зовнішнього боргу.

Можливості конверсії боргу в інвестиції. Сучасні методи управління зовнішнім боргом дозволяють використовувати конверсію боргових зобов'язань в засіб залучення в країну іноземних інвестицій і вирішення завдань модернізації і зростання її економіки. З урахуванням цих можливостей значне місце в політиці по врегулюванню зовнішнього боргу повинне зайняти використання свопів, які, як було показано в попередньому параграфі, набувають усе більш широкого поширення у світовій практиці. При належній підготовці необхідних умов для України є доцільним активніше використовувати для врегулювання боргу конверсійні операції типу «борг в обмін на інвестиції» і «борг в обмін на активи». Це дозволило б застосовувати схеми погашення боргів шляхом створення цільових фондів в гривнях, еквівалентних по розмірах відповідним зобов'язанням у валюті, призначених для виконання конкретних проектів в області інвестицій, відновлення довілля і в інших областях. Конверсія боргу в інвестиції повинна продовжувати виступати одним з конструктивних пропозицій української сторони як метод реструктуризації боргів Паризькому клубу. Вдала конверсія таких боргів могла б послужити поштовхом до зростання припливу іноземних прямих інвестицій в Україну.

Практична реалізація свопів натрапляє в Україні на серйозні перешкоди. До них відносяться недоліки інвестиційного клімату; низький рівень капіталізації українських підприємств; фактичне закінчення до теперішнього часу процесів приватизації та інші.

Курс на широке використання конверсійних операцій в схемах врегулювання боргів містить істотні вигоди. Застосування товарних схем, наприклад, дало б не лише економію валюти, але і сприяло просуванню продукції України на ринки розвинених країн. Значні перспективи мало б застосування свопів «борг-природа» по проектах відновлення довілля на території України, в яких зацікавлені наші кредитори.

Система залучення в Україну фінансових ресурсів ззовні має бути орієнтована на розвиток ринкової економічної структури і освоєння стратегічних інвестиційних проектів.

При цьому держава повинна виступати координатором і гарантом виробничих інвестицій на основі довготривалої стратегії розвитку економіки. Прогресивні перетворення на цій основі дозволять побудувати економіку, здатну успішно погасити зовнішні борги і перейти на рівень рівноправного економічного і фінансового співробітництва зі світовими партнерами.

Перспективи співпраці з міжнародними економічними і фінансовими організаціями. Залишаються актуальними зусилля України із пошуку згоди з Паризьким клубом відносно переоформлення боргу колишнього СРСР на таких умовах, при яких досягалося б не лише зниження виплат в «пікові» роки, але і забезпечувалася підтримка платоспроможності в довгостроковій перспективі, а також виключалася необхідність повернення до питання про його реструктуризацію в майбутньому. Україні слід використовувати можливість постановки цього питання на саміті Групи 8 з урахуванням його світової ролі в цій області.

Важливо переконувати кредиторів в тому, що рішення боргових проблем потрібне не лише Україні, воно також відповідає інтересам Заходу в зміцненні стратегічного партнерства з нашою країною, що відповідає лінії Групи 8 і Паризького клубу. Слід при цьому звернути увагу на те, що Україна як член Паризького клубу йде на істотне полегшення боргового тягара своїх боржників, що надає їй моральне право розраховувати на пільгову реструктуризацію боргу колишнього СРСР.

Співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями, в першу чергу – з МВФ і Всесвітнім банком, служить істотним резервом вирішення поточних проблем зовнішнього боргу і залучення нових фінансових ресурсів ззовні.

За останні роки між українським урядом і керівництвом МВФ складається стійке взаєморозуміння. Відходять в минуле претензії МВФ до України з приводу правильності витрачання його кредитів і критика Україною пропонованих МВФ програм і методів подолання економічних труднощів. Україна досить послідовно виконує накреслені заходи економічної реформи, у тому числі – в області реорганізації банківської системи країни.

Список використаних джерел

1. Козюк В. В. Монетарні проблеми функціонування глобальної фінансової архітектури: монографія / В. В. Козюк. – Т. : Вид. «Астон», 2005. – 512 с.

Бабенко І. І.*

СТАН ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У КРАЇНАХ БРІКС

У статті розглянуто стан логістичної інфраструктури у країнах БРІКС, головних торговельних партнерів країн, обсяги їх торговельних оборотів, місце у рейтингу Світового Банку за Індексом ефективності логістики.

Ключові слова: логістика, логістична інфраструктура, логістичні витрати, країни БРІКС, індекс ефективності логістики, торговельний оборот.

The article considers the peculiarities of logistics industry BRICS countries, the main trade partners, the volume of turnover, place in the rating of Logistics performance index and the cost of logistics as a percent GDP.

Key words: logistics, logistics infrastructure, logistics costs, BRICS countries, logistics performance index, volume of turnover.

В статье рассмотрено состояние логистической инфраструктуры в странах БРИКС, главных торговых партнеров стран, объемы их торговых оборотов, место в рейтинге Всемирного Банка по Индексу эффективности логистики.

Ключевые слова: логистика, логистическая инфраструктура, логистические издержки, страны БРИКС, индекс эффективности логистики, торговый оборот.

Поставка проблеми. Міжнародна торгівля пережила істотні зміни в останні десятиліття. Лібералізація ринків під егідою Світової організації торгівлі сприяла зростанню абсолютних масштабів міжнародної торгівлі та розвитку міжнародних зв'язків. Логістична галузь, яка є невід'ємною складовою глобальної торгової системи, забезпечує її розвиток та ефективність. Логістика присутня майже у всіх сферах економічної діяльності. Говорити про розвиток економіки країни без логістики не має сенсу. Розвиток логістичних систем – наслідок низки глобальних тенденцій у світовій економічній системі. Найважливіші з них: демографічний вибух; бурхливе зростання промислового виробництва; прискорення технічного прогресу і поширення нових наукоємних технологій тощо. Логістика наразі широко використовується у міжнародній діяльності компаній всього світу і, як вважають більшість економістів, є важливим фактором конкурентоспроможності на глобальному ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема ефективного використання логістичних систем була та продовжує бути актуальним об'єктом дослідження для багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них слід відзначити Т. В. Алексинську, Ю. М. Неруша, Б. А. Анікіна, Л. Г. Бродецького, М. Н. Григор'єва, О. Г. Дейнеку, Л. О. Позднякову та багато інших. Міжнародні організації також приділяють значну увагу роз-

* аспірант першого року навчання кафедри міжнародної торгівлі Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Науковий керівник: доцент Гордєєва Т. Ф.

витку логістики у глобальній економіці, зокрема, Світовий банк постійно досліджує тенденції розвитку логістичної галузі.

Мета дослідження. Дослідити особливості логістичної інфраструктури у країнах БРІКС та обсяги торгівельних оборотів цих країн, проаналізувати взаємозв'язок місця країни у рейтингу Індексу ефективності логістики та частки її логістичних витрат у структурі ВВП.

Основні результати досліджень. Існує кілька десятків визначень поняття логістики як виду економічної діяльності. Найчастіше під логістикою розуміють управління всіма видами потоків (матеріальними, людськими, енергетичними, фінансовими та ін.), які виникають в економічних системах [1, с. 6].

Сутність логістики розглядається у різних аспектах. До певної міри логістика є майстерністю, до певної міри – теоретичними знаннями та практичними навичками, крім того її також можна розглядати як інтуїтивний підхід до вирішення стратегічних задач та проблем в області просування товару від постачальника до споживача [2, с. 7].

Різномітність у визначенні логістики зумовлений низкою причин. Одна з них полягає у специфіці і відмінності масштабів завдань, які намагаються вирішувати окремі фірми в сферах збуту товарів, транспортування, складування тощо. Іншою причиною є існуючі відмінності в національних системах організації та управління рухом товарів, а також у рівнях досліджень проблем логістики в різних країнах. Третя причина полягає у множинності функціональних напрямків діяльності у зовнішньому середовищі логістичної системи [3, с. 17].

Нарощування транспортування, переміщення та зберігання продукції на складах зумовило зростання попиту на інтегровані логістичні рішення з боку виробничих компаній, що, у свою чергу, спричинило виокремлення логістики із сфери діяльності підприємств у самостійну галузь.

Наразі ефективне функціонування економіки будь-якої країни неможливе без створення належної логістичної інфраструктури, тобто середовища, в якому здійснюється переміщення товарів.

Для оцінки і порівняння логістичних інфраструктур у 2007 р. Світовий Банк спільно з університетом м. Турку (Фінляндія) розробив методику оцінки рівня розвитку логістики у різних країнах. Дослідження проводяться раз на два роки. Результатом дослідження є Індекс ефективності логістики (LPI – Logistics Performance Index). Наразі оприлюднені індекси за 2007, 2010 та 2012 роки.

Цей індекс розраховується на основі результатів опитування міжнародних, національних та регіональних логістичних та транспортно-експедиторських компаній. Технологія дослідження передбачає визначення двох показників: міжнародного індексу ефективності логістичної галузі (за п'ятибальною шкалою респонденти оцінюють параметри, що відображають ефективність логістичної системи відносно 8 країн, з якими працює логістична компанія) та внутрішнього індексу ефективності логістики (за п'ятибальною шкалою респонденти оцінюють логістичну систему країни, в якій працюють). На основі цих двох показників розраховується інтегральний показник ефективності логістики (Logistics Performance Index) для кожної країни і визначається її рейтинг. В якості основних критеріїв оцінки ефективності логістики обрані: ефективність митного та прикордонного оформлення, якість торгівельної та транспортної інфраструктури, простота організації міжнародних перевезень за конкурентоспроможними цінами, якість логістичних послуг, відстеження проходження вантажів, своєчасність поставок вантажів [4].

Найбільш розвинуті логістичні системи мають Сінгапур, Німеччина, Нідерланди, Японія, Великобританія, Гонконг (Китай), Швеція, Бельгія, Фінляндія, Данія та США. Серед країн СНД та Балтії за Індексом ефективності логістики (LPI) провідні місця займають: Литва (58 місце), Естонія (65), Україна (66), Латвія (76) [5].

Сьогодні одними з лідерів економічного розвитку вважаються країни БРІКС – Бразилія, Російська Федерація, Індія, Китай та Південно-Африканська Республіка. Група країн з високими темпами економічного розвитку, яка містить 43% населення планети та 23% світового ВВП, не є офіційною організацією, але основою співробітництва країн БРІКС є спільні цілі розвитку та спільні програми щодо вирішення глобальних програм [6].

Бразилія – найбільш економічно розвинена держава в Латинській Америці. Головна спеціалізація країни – це сільськогосподарське та промислове виробництво, що допомагає країні забезпечувати внутрішній попит на промислові товари до 90%, а попит на машини та обладнання задовольняється більше, ніж на 80%. Значні обсяги конкурентоспроможних товарів постачаються на світовий ринок, а саме: повітряні судна, автобуси, автомобілі, вантажівки, трактори та дорожні будівельні машини, енергетичне обладнання, електропобутова та електронна техніка. Головними торговельними партнерами є Китай, США, Аргентина, Нідерланди, Німеччина.

У 2012 році країна посіла 45 позицію серед 155 країн у рейтингу індексу ефективності логістики (у 2010 році – 41 місце) [5]. Загальна вартість логістичних витрат у відсотковому відношенні до ВВП є високою і складає 18%. Покращення транспортної інфраструктури має стати ключовим фактором для досягнення кращих результатів у логістичній галузі та підвищення конкурентоспроможності експортних сировинних товарів на світовому ринку. Транспортна мережа є дуже обмеженою, рух товарів здійснюється переважно відносно дорогими автомобільними шляхами, що забезпечує 53% загального тоннажу перевезень у країні. Але стан автомобільних шляхів залишається у незадовільному стані.

Бразилія має тільки 30 тис. км залізничних шляхів, більшість з яких знаходиться у південній частині, одну з найдовших берегових ліній у світі, але інфраструктура портів є недостатньо розвинутою та потребує значних капіталовкладень, адже обсяги торговельного обороту зростають щороку, а морський транспорт здійснює більшу частину вантажоперевезень з країнами-партнерами.

Уряд занепокоєний станом логістичної галузі в країні. Але за останні 10 – 20 років майже нічого не було зроблено для поліпшення ситуації. Розроблений урядом Національний план щодо транспорту та логістики, на який має бути виділено 146 млрд. дол. до 2023 року, виконується дуже повільними темпами.

Логістична інфраструктура у Росії лише формується, при цьому враховується світовий досвід. Основними факторами, що впливають на формування логістичної інфраструктури є географічне розміщення, розмір території країни, кліматичні умови тощо. Відповідно індексу ефективності логістики, Росія у 2012 посіла лише 95 місце серед 155 країн [5]. Торговельний баланс у країні у 2012 році був позитивним та складав близько \$195,4 млрд. [7].

Росія експортує переважно нафту, нафтопродукти, природний газ, дизельне паливо, чорні метали, мінеральні добрива, машини та обладнання, алюміній, нікель, мідь; імпортує – легкові автомобілі, медикаменти, одяг, меблі, труби, вантажні автомобілі тощо. Головними торговельними партнерами є Китай, Нідерланди, Німеччина, Італія, Туреччина, Японія, США. На рис.1 представлено обсяги зовнішньої торгівлі Росії за основними країнами-партнерами [8].

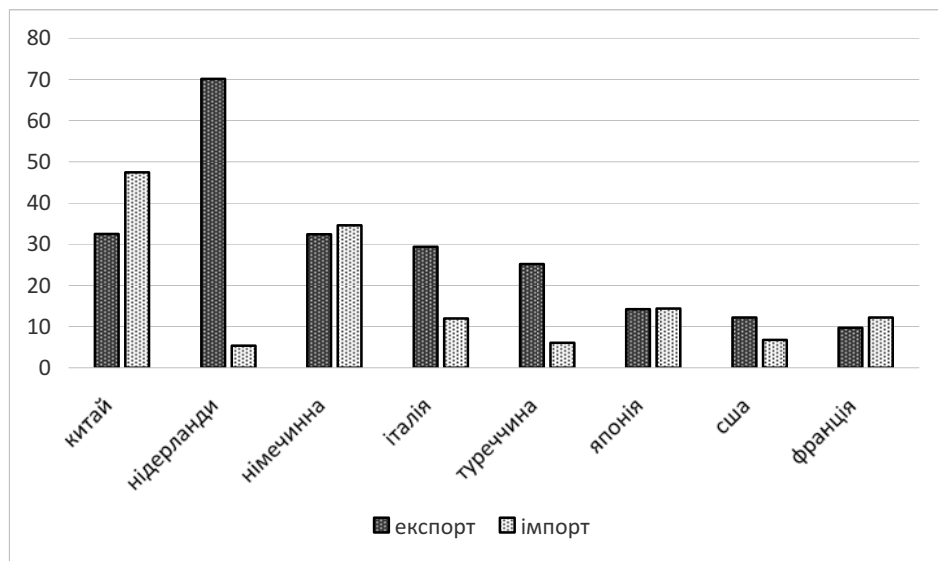

Рис. 1. Обсяги зовнішньої торгівлі Росії за основними торговельними партнерами в 2012 році, млрд. дол. США.

Логістичні витрати у структурі ВВП Росії становлять близько 20–24%, в той час, як в західних країнах – близько 10% (зниження на 1% дає економію в 445 млрд. руб.). Інвестиції в автомобільний і залізничний транспорт становлять 1% і 0,3% ВВП Росії відповідно замість заявлених у Транспортній стратегії країни до 2030 р. 3,5% і 1,1% ВВП. Загальний обсяг ринку якісних складських площ в Росії становить понад 11200 тис.м². Основна частка сконцентрована у московському регіоні – 59,2% [9].

Загалом, стан логістичної інфраструктури в Росії знаходиться на рівні африканських, латиноамериканських та інших країн «третього світу».

Сальдо торговельного балансу Індії залишається від’ємним, починаючи з 1978 року і до сьогоднішнього дня. Дана ситуація спричинена низьким експортом товарів національного виробництва та високим імпортом вугілля та нафти для забезпечення потреб в енергії. Індія є провідним експортером нафтопродуктів, дорогоцінних каменів і ювелірних виробів, текстилю, продукції машинобудування, хімікатів. Основними торговими партнерами є країни Європейського Союзу, США, Китай і ОАЕ.

Суб’єкти економіки Індії наразі гостро потребують логістичних послуг. Відповідно до індексу ефективності логістики Індія у 2012 році посіла 46 місце [5]. Загальні витрати в логістичній індустрії - це приблизно 14% від ВВП. Послуги, що відносяться до логістики в Індії – транспортування товарів авіаційним, наземним, водним та залізничним транспортом. Найбільша частка у вантажоперевезеннях припадає на повітряний транспорт. Для транспортування побутових товарів, машин та транспортних засобів віддають перевагу автомобільному транспорту. Залізниці використовуються для перевезення автомобілів, нафти та вугілля. Для міжнародних перевезень у великих обсягах таких товарів, як зерно, олія, або небезпечних продуктів, наприклад, урану, широко застосовується водний транспорт.

Логістична галузь в Індії зростає високими темпами, домінуючи у металургійній та гірничій промисловості. Заплановано облаштувати логістичні парки переважно у великих містах таких, як Мумбаї. Для цього виділено інвестиції в розмірі 200 млн. дол. США.

Економіка Китаю розвивається досить високими темпами, і наразі Китай є найбільшим експортером товарів на світовому ринку. Його основними торговими партнерами є США, країни Євросоюзу і держави, що входять в Асоціацію країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) (табл.1) [10].

Таблиця 1.
Торгівельний оборот між Китаєм та його головними партнерами (2011 р.)

Місце у рейтингу	Партнери	Обсяг, млн. €	Частка, %
	Усі країни	5 121,323	100,0
1	ЄС (27)	407,734	8,0
2	США	319,362	6,2
3	Японія	245,792	4,8
4	Гонконг	199,882	3,9
5	Південна Корея	175,859	3,4
6	Австралія	82,633	1,6
7	Малайзія	64,627	1,3
8	Бразилія	60,687	1,2
9	Росія	56,021	1,1
10	Індія	53,173	1,0
11	Таїланд	46,485	0,9
12	Саудівська Аравія	46,313	0,9
13	Сінгапур	45,323	0,9
14	Індонезія	43,592	0,9
15	Канада	33,682	0,7

Стан логістичної інфраструктури значно покращився після одинадцятої п'ятирічки (2006 – 2010 рр.), і впродовж 2012 року збереглася тенденція швидкого розвитку в даному напрямку.

Відповідно до індексу ефективності логістики Китай посів 26 місце серед 155 країн у 2012 році (2010р. – 27) [5]. Але вартість логістичних послуг залишається високою. У Китаї загальні витрати в логістичній індустрії складають 18% ВВП. Як показує статистика, в 2011 р. загальні витрати логістичних компаній в суспільній сфері зросли у порівнянні з попереднім роком на 11%. Уряд стимулює китайські компанії впроваджувати інноваційні технології, і тим самим, підвищувати ефективність своєї роботи.

Під час одинадцятої п'ятирічки уряд інвестував 357 млрд. єн. у морський транспорт. Шанхай – найбільший контейнерний порт в світі. Це порт – гігант, місткість якого складає близько 33 млн. TEU. TEU – умовна одиниця виміру місткості вантажних транспортних засобів. Один TEU еквівалентний корисному об'єму стандартного контейнера довжиною 20 футів (6,1 м) і шириною 8 футів (2,44 м). Висота контейнерів може відрізнятися і зазвичай знаходиться в межах 1,3 м – 2,9 м, найчастіше – 2,59 м.

У 2012 р. Південно-Африканська республіка мала досить високі рейтинги серед інших 155 країн світу у розвитку логістичної галузі, відповідно дослідження Світового Банку, та зайняла 23 позицію (у 2010 р. країна посідала 28 позицію). Якщо брати до уваги такі фактори, як віддаленість ринку, вартість державної логістики, внутрішні просторові масштаби та незбалансованість автомобільного та залізничного транспорту, то логістична інфраструктура даної країни є ефективною [5].

Сьогодні країна являє собою один з наймасштабніших ринків серед країн третього світу. В країні присутня потужна технологічна база, висококваліфікований управлінський та інженерно-технічний персонал, а також відносно дешеві висококваліфіковані трудові ресурси, що в свою чергу приваблює міжнародний капітал. Обсяг торговельних операцій збільшується з кожним роком. Головними торговими партнерами є країни ЄС, США, Японія, Китай.

Країна відрізняється великою кількістю та протяжністю залізничних та автомобільних шляхів, масштабними комерційними портами, що гарантують вихід на всі морські напрями: в Азію, Європу, Америку та інші країни Африканського регіону. Транспортна система країни включає близько

362 тис. км автомобільних доріг (з яких близько 74 тис. км з твердим покриттям), 21 тис. км залізниць, 3900 км трубопроводів і 7 великих морських портів.

Загальна вартість логістичних витрат у відсотковому відношенні до ВВП становить приблизно 13%. Транспортні витрати складають близько 54% від вартості логістичних послуг, що є відносно високим показником, в той час, як на міжнародному ринку цей показник складає близько 40%, та є визначальним фактором, що впливає на вартість галузі у країні [11]. Тому, щоб логістика більш ефективно впливала на конкурентоспроможність країни для Південно-Африканської Республіки, інноваційні рішення та використання більш вартісоефективних методів (залізниці, водних перевезень та трубопроводу) мають стати пріоритетними.

У табл. 2 зведено оцінки логістичної інфраструктури по країнах БРІКС за критеріями Індексу ефективності логістики Світового банку.

Таблиця 2.
Оцінки логістичної інфраструктури по країнах БРІКС
за критеріями Індексу ефективності логістики

Критерії Індексу ефективності логістики	Бразилія	Росія	Індія	Китай	ПАР
Ефективність митного та прикордонного оформлення	2,51	2,04	2,77	3,25	3,35
Якість торговельної та транспортної інфраструктури	3,07	2,45	2,87	3,61	3,79
Простота організації міжнародних перевезень за конкурентоспроможними цінами	3,12	2,59	2,98	3,46	3,50
Якість логістичних послуг	3,12	2,65	3,14	3,47	3,56
Відстеження руху вантажів	3,40	2,80	3,10	3,50	3,80
Своєчасність поставок вантажів	3,60	3,00	3,60	3,80	4,00

Аналіз показав, що країни БРІКС мають високі показники за критерієм «своєчасність поставок вантажів», тобто маючи явні проблеми в логістичній інфраструктурі, умова своєчасного виконання перевезень виконується. Головна складність полягає у ефективності митного та прикордонного оформлення. Це пояснюється тим, що країни БРІКС мають досить значну кількість торговельних країн-партнерів, які відрізняються своєю законодавчою базою та правовим регулюванням.

Табл. 3 свідчить, що у країнах БРІКС логістичні витрати є відносно високими, відповідно ці країни не займають високих позицій у світовому рейтингу щодо стану логістичної інфраструктури.

Таблиця 3.
Вартість логістичної галузі у країнах БРІКС

Позиція країни відповідно рейтингу Світового Банку що стану логістичної інфраструктури	Країна	Вартість логістики відповідно до ВВП, %
23	Південна Африка	13
26	Китай	18
45	Бразилія	18
46	Індія	14
95	Росія	24

Спостерігається наступна тенденція – чим менша вартість логістичної індустрії, тим вищі позиції країна займає у рейтингу, виключенням є лише Індія, але це пояснюється тим, що сальдо торговельного балансу країни вже понад 30-ти років є від’ємним. В досліджених країнах логістична галузь лише починає розвиватися, тому уряди мають чітко дотримуватися державних планів щодо розвитку даного напрямку, це в свою чергу сприятиме збільшенню торговельного обороту, і в подальшому покращенню позицій країн на світовому ринку.

Висновки. Логістика сьогодні є одним із ключових факторів, що впливає на позицію країни на світовій арені, а відповідно і на розвиток міжнародної торгівлі. Визначення логістики трактується по-різному, але у широкому розумінні це є самостійна галузь, підприємства якої займаються переміщенням товарів від продавців до покупців. Логістика формує середовище, в якому здійснюється рух як матеріальних, так і інформаційних потоків. Одним із вагомих показників, що відображає стан логістичної інфраструктури є Індекс ефективності логістики, розроблений Світовим Банком. Аналіз стану логістики країн БРІКС показав, що найкращі справи в цій сфері у Південно-Африканській республіці. Останню ж позицію в групі займає Росія, оскільки її логістична інфраструктура лише формується. Головним пріоритетним напрямом розвитку логістичної інфраструктури для країн БРІКС, що сприятиме підвищенню ефективності економік цих країн, має бути зменшення логістичних витрат, оскільки сьогодні вони залишаються на досить високому рівні.

Список використаних джерел

1. Алесинская Т. В. Основы логистики. Общие вопросы логистического управления. Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2005. – 121 с.
2. Неруш Ю. М. Логистика: учеб. – 4-е изд., переработанное и дополненное. – М. : Проспект, 2006. – 520 с.
3. Аникина Б. А. Логистика: учебник / Под ред. : 3-е изд., переработанное и дополненное. — М. : ИНФРА-М, 2002. – 368 с.
4. Ассоциация международных экспедиторов и логистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.baif.by/stati/effektivnost-logistiki-po-metodologii-vsemirnogo-banka/>Эффективность логистики по методологии Всемирного банка 16.05.2013 р.
5. Connecting to compete. Trade logistics in the global economy // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/TRADE/Resources/239070-1336654966193/LPI_2012_final.pdf.

6. Специальный выпуск Евро-БРИКС – Публикация ЕЛПП в сотрудничестве с Европа 2020 и МГИМО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.alleurora.ru/file-server/2012/66/map6_eurobrics_ru.pdf.
7. Банк России // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cbr.ru/statistics/>.
8. Министерство экономического развития Российской Федерации // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economy.gov.ru/minec/activity/sections/foreigneconomicactivity/index>.
9. International logistics forum // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://logistika-prim.ru/sites/default/files/14-15_5.pdf.
10. China. EU bilateral trade and trade with the world // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113366.pdf.
11. 8th annual state of logistics survey for South Africa 2011. Gearing up for change // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www0.sun.ac.za/cscm/images/stories/SOL/SOL2011.pdf>.

УДК 339.138

Жебровська О. О.*

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ІНТЕГРОВАНИХ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статті досліджено причини появи, особливості, принципи та задачі інтегрованих маркетингових комунікацій як явища сучасної маркетингової парадигми. Основна відмінність інтегрованих маркетингових комунікацій від застосування традиційних інструментів маркетингу полягає у створенні синергетичного ефекту від їх використання, та формування довготривалої лояльності споживачів, замість вирішення традиційних вузьких задач збуту.

Ключові слова: комунікації, маркетинг, комплекс, синергія, лояльність, споживач, парадигма.

This paper investigates causes, characteristics, principles and objectives of integrated marketing communications as a phenomenon of modern marketing paradigm. The main difference between the integrated marketing communications from the use of traditional tools of marketing is to create a synergistic effect from using them, and forming long-term customer loyalty, instead of solving the problems of traditional narrow distribution.

Key words: communications, marketing, complex synergy, loyalty, consumer paradigm.

В статье исследованы причины появления, особенности, принципы и задачи интегрированных маркетинговых коммуникаций как явления современной маркетинговой парадигмы. Основным отличием интегрированных маркетинговых коммуникаций от применения традиционных инструментов маркетинга является создание синергетического эффекта от их использования, и формирование долговременной лояльности потребителей, вместо решения традиционных узких задач сбыта.

Ключевые слова: коммуникации, маркетинг, комплекс, синергия, лояльность, потребитель, парадигма.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми пояснюється тим, що сучасна загальнонаукова парадигма вимагає від економічних наук та наук про управління пошуку шляхів використання комплексних підходів та рішень, здатних забезпечити використання синергетичного ефекту, корисного здатністю досягнення максимального ефекту при оптимізації витрат.

Прикладаючи потребу реалізації синергетичного ефекту до сфери маркетингових комунікацій не можна не відмітити, що спочатку абсолютна більшість як науковців так і практичних працівників у сфері маркетингу віддавали перевагу автономності викорис-

* аспірантка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор В. А. Вергун.

тання окремих інструментів маркетингових комунікацій, таких як реклама, PR, тощо. Рішення задачі ефективності системи маркетингових комунікацій зводилося до визначення найбільш адекватних окремих компаній (її розміру, виду діяльності, цільовому ринку тощо) інструментів.

Комплексні рішення використовувалися на практиці, але розглядалися як прерогатива великих корпорацій, з великими бюджетами маркетингу, а також з широким та різноплановим товарним асортиментом. Загальна ефективність комплексу маркетингу розглядалася в даному випадку як сума ефективності використання окремих інструментів маркетингових комунікацій (далі – МК).

З часом, коли на практиці був помічений синергетичний ефект від комплексного використання інструментів МК, відбулася зміна та поступова еволюція теорії маркетингових комунікацій у бік її проникнення у всі функціональні зони діяльності компаній, зокрема, навчання персоналу, міжособового спілкування, бізнес-процесів, інформаційних технологій, фінансів та ін., що, в свою чергу, призвело до появи та розвитку концепції інтегрованих маркетингових комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що проблематика даної статті в тієї чи іншій мірі була предметом вивчення таких вчених, як: Д. Аакер, А. В. Арланцев [1], Дж. Бернет [2], К. Беррі, А. В. Войчак [3], Є. П. Голубков, Т. Г. Діброва, О. В. Зозульов [4], А. І. Ковальов [5], Ф. Котлер [6], О. М. Крилов, Ж.-Ж. Ламбен, Р. Ф. Лаутерборн [7], Дж. Майерс С. Моріарті, А. Ф. Павленко [8], Л. Персі, Є. В. Попов, С. І. Танненбаум, С. І. Чеботар [9], Д. Шульц, В. Н. Ясонов та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на наявність значної теоретичної бази з досліджуваного питання, у вітчизняній науковій практиці до сьогодні відсутній єдиний теоретичний підхід щодо розуміння сутності інтегрованих маркетингових комунікацій та розуміння їх важливості для практичної діяльності сучасних підприємств.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є науково обґрунтоване визначення сутності та значення інтегрованих маркетингових комунікацій у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння сутності інтегрованих маркетингових комунікацій доцільно коротко розглянути сутність та значення власне комунікаційного процесу для маркетингу. У загальному розумінні, комунікації – «... це постійна активність. Це універсальна і одна з основних характеристик як людського спілкування, так і діяльності будь-яких організацій. Сфера її застосування настільки ж широка, наскільки широко саме суспільство, яке нею користується, оскільки без комунікації не обходиться жоден акт соціально-економічної взаємодії. Базовими характеристиками комунікації є відправка та одержання знань, ідей, фактів, образів, цілей, емоцій і цінностей» [10, с. 10-11]. Іншими словами, в поняття «комунікація» включається значно більше елементів, ніж при звичайному суто технічному описі у процесі передачі якогось повідомлення. Комунікація є базовою ланкою спілкування людей між собою, яка забезпечує узгодженість їх дій. Одночасно, вона є найважливішим елементом усіх міжособистісних зв'язків, з сукупності яких формується життя суспільства в цілому. Зазначимо, що люди не лише відправляють і отримують інформацію, з метою узгодження своєї діяльності, вони ще й прагнуть надсилати навколишньому середовищу сигнали, які відбивають їхню уяву про себе.

Типові комунікаційні завдання маркетингологів обмежуються комунікаційними наборами, під яким вони розуміють певні комбінації комунікаційних інструментів, що призначені для доставки визначеної інформації різної значимості для цільової аудиторії підприємства в рамках бюджету маркетингу.

Традиційний маркетинговий комунікаційний інструментарій складається з наступних складових: продавці; реклама; кампанії просування продажів; прямий маркетинг; паблік-рілейшнз, спонсорство, виставкова діяльність; корпоративний імідж; упаковка; кампанії просування на місцях продаж і стимулювання торгівлі; неформальна громадська думка; Інтернет та нові мережні середовища [11, с. 55].

Характер комунікацій повністю визначається цілями маркетингу. Залежно від того, на що спрямовуються основні зусилля підприємців, досягнення цієї мети може забезпечуватися кількома альтернативними принципово різними шляхами. Основні принципи, що лежать в основі системи управління маркетинговою діяльністю, дозволяють виділити кілька її концепцій. Найбільш перспективними з них, враховуючи зміну парадигми маркетингу що відбувається сьогодні, є концепції маркетингу взаємодії.

Концепція маркетингу взаємодії є наукова система поглядів, яка розглядає підприємницьку діяльність суб'єктів ринкової комунікативної мережі – відкритих «живих» систем – як процес конкурентної взаємодії їх розумових процесів, основним інструментом якого є інформація і знання.

В основі маркетингу взаємодії лежить постійний процес ідентифікації їм безперервної послідовності інформаційних впливів, що надходять з навколишнього середовища. Сьогодні в розпорядженні маркетолога, на відміну, скажімо, від ситуації 60-х років ХХ століття, наявний великий арсенал різних маркетингових комунікаційних інструментів: преса, радіо, телебачення, телефон, пошта, Інтернет тощо. Дані, доступні маркетологу для проведення аналізу ринку та цільових споживачів, обширні і надходять до нього кожен день.

Для здійснення успішної комерційної діяльності в умовах нестабільної ринкової кон'юнктури необхідна регулярна і достовірна оцінка ринкового середовища, гнучке і своєчасне корегування маркетингової стратегії і проведення ефективної комунікативної політики. Максимальна ефективність комунікативної програми може бути досягнута при застосуванні інтегрованих маркетингових комунікацій [12, с. 104].

Надзвичайна сила інформації, що надає їй можливість ламати і перекроювати корпоративні, географічні та політичні бар'єри, як раз і обумовлює зростання ролі інтегрованих маркетингових комунікацій (ІМК).

Під інтегрованими маркетинговими комунікаціями розуміють стратегічний аналіз, вибір, застосування і контроль над всіма засобами маркетингових комунікацій, які забезпечують ефективну взаємодію між фірмою і її існуючими та потенційними покупцями, споживачами та клієнтами. Інтегровані в рамках єдиної маркетингової стратегії, маркетингові комунікації можуть створювати суттєві переваги для торгової марки (фірми) перед конкурентами, сприяти збільшенню обсягів продажів і зростання прибутку [13, с. 41].

За визначенням Дж. Росітера і Л. Персі, «під інтегрованими маркетинговими комунікаціями розуміється:

- 1) поєднання відповідних типів реклами та стимулювання;
- 2) відповідність загальному набору цілей комунікації для даного бренду або, точніше, особливе «макропозиціонування» бренду;
- 3) інтеграція методів (рекламних комунікацій і стимулювання збуту) з урахуванням часу та інтересів покупців» [14, с. 18].

На думку Д. Є. Шульца, С. І. Танненбаума і Р. Ф. Лаутерборна «інтегровані маркетингові комунікації означають спілкування з людьми, які купують або не купують товари та послуги, – ці люди будують свої судження, насамперед, на тому, що вони бачать, чують, відчують тощо, причому не тільки щодо вашого товару чи послуги. Це означає появу ре-

акції, а не продовження одностороннього монологу. І це також означає відповідальність за результати, а не просто рейтинги у аудиторії або наступні спогади. Іншими словами, зараз мова йде про отримання доходу на інвестиції, а не просто про витрачання виділених грошей» [15, с. 90].

На думку Н. В. Лужної, система інтегрованих маркетингових комунікацій – це єдиний комплекс, який об'єднує учасників, канали і прийоми комунікацій організації, спрямований на встановлення і підтримання визначених, запланованих цією організацією взаємин з адресатами комунікацій, на формування у них сприятливих для комунікатора психологічних установок в рамках і з метою досягнення конкретних маркетингових цілей [16, с. 59].

Виходячи із сутності маркетингового комунікаційного процесу П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд виділяють наступні ключові принципи ІМК [17, с. 96-97].

ІМК починається зі споживчих сприйняття і діяльності. Усі продукти та послуги мають атрибути бренду і, отже, володіють цінностями, що сприймалися споживачами з точки зору окремих функцій цих продуктів і послуг. У поведінці покупців неминує починається етап, коли споживачі формують до бренду певне особисте ставлення. Воно або може вирости до рівня лояльності, або обмежитися менш міцними та позитивними відносинами. В такий спосіб, бренд стає свого роду посередником між бізнесом і його споживачами.

ІМК інтегрують стратегію бізнесу в цілому та потреби і види діяльності окремого споживача. Нині, просте виробництво продукту або послуги, які потрібні споживачеві, вже недостатнє, оскільки існує безліч інших способів, за допомогою яких бізнес взаємодіє зі споживачами.

ІМК координують всі комунікації бізнесу в межах набору маркетингових комунікацій. Багато видів бізнесу все ще здійснюють зі своїми ринками різні комунікації, якими управляють різні менеджери. При такому підході, елементи комунікаційного набору природно бувають один з одним не узгоджені, і тому на ринок відправляються меседжі, що не є компліментарними між собою.

ІМК навпаки, встановлюють контакт зі споживачем і ведуть з ним діалог. Тобто ІМК – це двосторонній процес, тоді як зазвичай зворотній зв'язок щодо продажів не є достатнім.

ІМК прагне до того, щоб готувати комунікації на замовлення, щоб вони точніше відповідали смакам окремих споживачів. На сьогодні вже технічно можливо створити бази даних, в яких споживачі ідентифікуються за показниками їх особистих суспільних і економічних переваг, їх купівельної активності та їхньої активності у відношенні до конкретного бренду (елементи CRM-концепції ведення бізнесу).

Таким чином, інтегровані маркетингові комунікації – це новий спосіб сприйняття та аналізу цілого там, де раніше маркетологи вбачали тільки окремі, ізольовані, розрізнені складові. Такий підхід дає можливість скоординувати всі види комунікацій, з тим щоб подивитися на них очима споживача – як на потік інформації що надходить з недиференційованих джерел.

Якщо відповідно до ключових принципів ІМК координовані маркетингові комунікації будуть вибудовуватися навколо споживача, то, природно, вихідна позиція моделі ІМК повинна не лише включати статичне визначення споживача, але і відображати спосіб сприйняття цим споживачем пропонованих йому продуктів чи послуг та різні типи процесів покупки. Таке сприйняття проявляється в діяльності споживача, причому не тільки в покупці, а й в інших формах. У той же самий час необхідно розробити стратегію для

ринку і для бренду, яка ґрунтується на тому, які параметри споживчої діяльності можуть спостерігатися і вимірюватися. Зустрічною точкою двох процесів стає активність, пов'язана з брендом: яким чином споживач ставиться до бренду і як розвивається сам бренд. Ці два процеси в ході планування комунікацій повинні бути інтегровані, так як вони інтегровані фактично в маркетинговій діяльності.

Фактична причина звернення до ІМК – результат того, що маркетолог дізнався і продовжує дізнаватися про те, як споживачі відбирають, отримують, обробляють і зберігають інформацію, а потім – як вони її використовують для прийняття рішень про свої майбутні покупки. Тобто в процесі формуванні ІМК необхідно виділяти два основні чинники:

перший – концепція сприйняття, що описує те, як споживач відбирає, обробляє і зберігає інформацію у своїй пам'яті;

другий безпосередньо пов'язаний з нею і описує те, як менеджер ІМК оцінює, поповнює і використовує інформацію, яку раніше «поклали на зберігання», в процесі розробки програми інтегрованого маркетингу.

Підводячи підсумок викладеному, слід зазначити істотну різницю між ІМК та більш традиційними, функціонально орієнтованими видами діяльності, якими більшість організацій користуються протягом багатьох років. Ця різниця полягає в тому, що ІМК повинні в тому чи іншому вигляді впливати на поведінку цільової аудиторії. Це не означає, що такі функціональні види діяльності, як реклама, стимулювання продажів, прямий маркетинг і PR, не впливають на поведінку. Справа в іншому. Основна відмінність полягає в тому, що ІМК плануються, розробляються, аналізуються і оцінюються виходячи з того, як вони впливають на поведінку конкретного споживача, на процес здійснення покупок зараз або в майбутньому.

Інша відмінність ІМК – розширене трактування концепції комунікацій. Концепція виходить з того, що до поняття «комунікація» слід підходити максимально широко. Існують елементи, які є основними в ІМК. Це: ставлення до всіх маркетингових комунікацій; опис процесу стратегічного менеджменту; ставлення до економічної та ефективної сторони комунікаційного процесу; універсальність концепції ІМК і можливість її використання будь-якою організацією.

Ключ до успішного формування ІМК – знати, які елементи комунікацій можна контролювати, а які ні. Майстерність менеджера ІМК виявляється в тому, як він використовує ІМК таким чином, щоб: компенсувати несприятливі чи небажані комунікації про товар або послугу; посилювати сприятливі комунікації.

У розглянутій філософії ІМК підхід на основі взаємин є центральним. У міру того як менеджер ІМК і споживачі за допомогою різних форм двосторонніх систем комунікацій дізнаються один про одного все більше, інтеграція маркетингових комунікацій стає природною справою. Якщо у них немає двостороннього спілкування, контакти та спілкування порушуються і споживач пішов до інших структур.

При взаємовідносинах обом сторонам природно прагнути до стабільності комунікацій. Щоб сформувати взаємини зі споживачами, а не просто залучати їх до трансакцій, менеджер ІМК повинен інтегрувати комунікаційні форми, створюючи загальний підхід, який, у свою чергу, сприяє формуванню взаємин. Це означає, що між покупцем і продавцем встановлюються взаємини, які зазвичай є результатом взаємодій і двостороннього обміну інформацією та іншими речами, які кожна сторона цінує. Однак реально такі взаємини можуть бути створені тільки за допомогою ІМК. Без інтегрованих маркетингових комунікацій реалізувати концепцію маркетингу взаємодії неможливо.

Найбільш успішний спосіб встановлення системи двосторонніх комунікацій для до-

сягнення взаємин – застосування баз даних або програм маркетингу на основі баз даних. При такому підході менеджер ІМК відправляє інформацію споживачеві, використовуючи різні форми дистрибуції. Він у кожному випадку активно прагне отримати відповідь. Отримана відповідна інформація після цього направляється в базу даних, де надалі зберігається. Ґрунтуючись на цих відповідях, менеджер ІМК розробляє програму інтегрованих маркетингових комунікацій.

Процес розробки програми починається з формування бази даних як про наявних, так і потенційних споживачів. База даних і інформація, що міститься в ній, – це серцевина ІМК. Мета менеджера ІМК – завжди знати якомога більше про окремих наявних і потенційних споживачів, щоб краще задовольняти їхні запити та побажання. Це означає накопичення даних, тобто наявність величезної маси даних і різних видів відомостей, іншими словами – величезних обсягів інформації. Дані зберігаються, вивчаються і оцінюються в ході різних форм аналізу баз даних. Цей процес відрізняє ІМК від традиційних функціональних маркетингових комунікацій.

Хоча така база даних повинна бути по можливості максимально повною, багато компаній часто мають про своїх фактичних покупців вельми обмежений обсяг інформації. Це особливо справедливо відносно значних, динамічно споживаних і масштабно розповсюджуваних продуктів. Однак для майбутнього успіху програм інтегрованих маркетингових комунікацій ця інформація особливо важлива.

Висновки. Зміна концепції сучасного маркетингу, спрямованість його розвитку у напрямку споживача, відхід від маркетингу збуту на користь маркетингу стосунків – всі разом призвели до нового розуміння концепції маркетингових комунікацій. З набору окремих інструментів, використання яких було часто непов'язаним та неузгодженим в рамках комплексу маркетингу, вони перетворилися на збалансовану систему, яка чинить вирішальний вплив на максимально широкий спектр відносин між компанією і її цільовою аудиторією. Основною відмінністю ІМК від традиційної схеми побудови маркетингових комунікацій є синергетичний ефект, що виникає при одночасному та узгодженому використанні різних видів комунікацій, доступних маркетингологам. Головною метою ІМК, на відміну від традиційних комунікацій, є не просування та нав'язування конкретного товару або послуги, а формування лояльності споживачів до компанії або бренду.

У подальшому, перспективним напрямком дослідження реалізації концепції ІМК ми вважаємо дослідження практичних аспектів їх реалізації, зокрема з використанням сучасних інформаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Арланцев А. В. Синергизм коммуникационного инструментария / А. В. Арланцев, Е. В. Попов // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 1(21). – С. 4-5
2. Бернет Дж. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход / Дж. Бернет, С. Мориарти; пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. – СПб. : Питер, 2001. – 864 с.
3. Павленко А. Ф. Маркетинг: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / А. Ф. Павленко, А. В. Войчак. – 4-те вид., доп. і випр. – К. : КНЕУ, 2011. – 119 с.
4. Зозульов О. В. Проблеми і перспективи стратегічної стабільності підприємства / О. В. Зозульов // Маркетинг в Україні. – 2005. – № 2. – С. 54–57.
5. Ковалев А. И. Промышленный маркетинг (Части I, II) / А. И. Ковалев. – М. : Благовест-В, 2002. – 616 с.

6. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер, К. Л. Келлер ; пер. с англ. – 12-е изд. – СПб. : Питер , 2009. – 816 с.
7. Маркетинг : навч. посіб. / [С. І. Чеботар, Я. С. Ларіна, О. П. Луцій, М. Г. Шевчик та ін.]. – К. : Наш час, 2007. – 504 с.
8. Павленко А. Ф. Маркетинг : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / А. Ф. Павленко, А. В. Войчак. – 4-те вид., доп. і випр. – К. : КНЕУ, 2011. – 119 с.
9. Маркетинг : навч. посіб. / [С. І. Чеботар, Я. С. Ларіна, О. П. Луцій, М. Г. Шевчик та ін.]. – К. : Наш час, 2007. – 504 с.
10. Коммуникации стратегического маркетинга: Пер. с англ. П. Смит, К. Бэрри, А. Пулфорд – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 415 с.
11. Яременко С. С. маркетингова комунікаційна активність промислового підприємства / С. С. Яременко // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). Том 2. – С. 55.
12. Бернет Дж., Мориарти С. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход / Перевод с англ. Под ред. С. Г. Божук. – СПб. : Питер, 2001. 864 с.
13. Концепция маркетинга – микс. Классика маркетинга, сборник / Н. Борден. – СПб. : Питер, 2000. – 529 с.
14. Реклама и продвижение товаров / Росситер Дж. Р., Перси Л. – СПб. : Питер, 2000. – 209 с.
15. Новая парадигма маркетинга. Интегрируемые маркетинговые коммуникации: Пер. с англ. / Шульц Д. Е., Танненбаум С. И., Лаутерборн Р.Ф. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 233 с.
16. Лужнова Н. В. Роль рекламы в системе интегрированных маркетинговых коммуникаций / Н. В. Лужнова // Вестник ОГУ. – 2010. – №13 (119). – С. 59.
17. Коммуникации стратегического маркетинга : Пер. с англ. П. Смит, К. Бэрри, А. Пулфорд – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 415 с.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Дорошко М. С., Параніч О. П.

Національні інтереси України і Російської Федерації у військово-політичній сфері: теоретичний аспект 3

Головченко В. І.

Прийняття зовнішньополітичних рішень в США: теорія й практика 15

Khyzhnyak I. A.

Decision – makers on the spotlight: effects of informational press and public coverage on perceptions of political pr in the USA, Russia and Ukraine 23

Гринкевич О. Й., Гринкевич О. О.

Аспекти небезпек, що породжуються з'явленням та поширенням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій 28

Піляєв І. С.

Концепція регіону Центрально-Східної Європи: актуальний погляд 34

Іжнін І. І.

Дослідження міжнародних конфліктів з точки зору їх інформаційної структури 49

Карпчук Н. П.

The role of national media in the implementation of the European Union communication policy principles 55

Алексейченко О. В.

Етнополітичні конфлікти в регіоні південного Кавказу: історико-політичні передумови 61

Кремень Т. В.

Нетрадиційна політична мобілізація за допомогою використання соціальних медіа: приклад Італії 70

Tykhomyrova Y.

Trans-european component of the european information space 75

Аль-Файез М. Ф.

The conflict in Syria and its impact on the neighboring countries 80

Буравкова А. Г.

Американська політика стримування і залучення КНР за президентства В. Клінтона і Дж. В. Буша 86

Вишньов В. М.	
Зміна ядерної доктрини Китаю в контексті регіональних загроз	93
Братина Д. Н.	
Угрозы безопасности Украины в информационном пространстве	101
Вилінський С. І.	
Розвиток альтернативних видів палива в Україні. Сланцевий газ та Україна	108
Глібова С.	
Місце та роль італійської мови у зовнішній політиці Італії	118

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Білоцький С. Д.	
Міжнародно-правові аспекти укладання угод про спільний авіаційний простір з ЄС	125
Серьогін С. Ю.	
Критерії визначення меж здійснення особою суб'єктивних прав	136

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

Голубій І. Є.	
Проблеми та перспективи інтеграції України у європейський економічний простір	143
Мазуренко В. П.	
Розвиток регіональних інвестиційних програм	151
Вергун Л. І.	
Екологічний менеджмент як чинник міжнародної конкурентоспроможності компанії	160
Резнікова Н. В.	
Феномен об'єднання і периферизації в процесі інтеграції в світову економічну систему	167
Чугаєв О. А.	
Глобальний розподіл м'якої сили економічних і політичних центрів світу	176
Комендант О. В.	
Вплив інтеграційного угруповання на економічне зростання країни в умовах нової економіки	185
Тюпа Д. І.	
Управління зовнішнім боргом України	194

Бабенко І. І.

Стан логістичної інфраструктури у країнах БРІКС	200
---	-----

Жебровська О. О.

Сутність та значення інтегрованих маркетингових комунікацій в сучасних умовах	208
---	-----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових праць

**ВИПУСК 116
(Частина I)**

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: доктор історичних наук, професор **Дорошко М. С.**

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 3 від 26 листопада 2013 року.**

Підписано до друку 28.11.2013.

Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25